

К5817

П173975

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

МІСЯЧНИК

3

ХАРКІВ

1923

У в а г а.

З вини ментранпажа в де-яких примірниках ч. 3 «Черв. Шл.»
в статті Ол. Дорошкевича трапилася перестановка сторінок.
Просимо перенумерувати стор. 218 на 217, 222 на 218, 217
на 222.

13/8/1

1931

K.5814

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

РЕДАКТОР Г. Ф. ГРИНЬКО

107

№ 3

173975

ЧЕРВЕНЬ

1923

Друкарня - Літографія
«КНИГОСПІЛКИ»
Харків, Нетеч. наб., 14.

ЗМІСТ.

	Стор.
Ол. Досвітній—Американці	1
Ол. Донченко—Зелене болото	18
Д. Загул—Гимн-Прокламація	22
П. Тичина—Вітер з України	24
Гн. Хоткевич—Дарабов	25
В. Сосюра—Посзій	49
Л. Українка—Ось у ночі пробудились думки	50
» —Калина	51
В. Сазанський—Євген Григорук	52
Є. Григорук—Боротьба	54
» —Ночище сон	55
М. Терещенко—Онуки	57
Г. Коляда—Час	58
О. Копиленко—Ессе номо	59
І. Дніпровський—Протест	69
В. Чередниченко—Поетки брудбіллі	72
М. Кожушний—Сільські комунари	74
В. Поліщук—Ніч	75
 М. О. Скрипник—Начерк історії пролетарської Революції на Вкраїні	76
С. Вітик—Східня Галичина Східні кордони Польщі	116
І. Кулик—Економічні чинники французької інтервенції	122
 Проф. С. Остапенко—Вічний революціонер (Донбас).	129
Акад. Д. І. Яворницький—Народній музей в Катеринославі	153
Акад. Д. І. Багалій—Наукова спадщина М. Ф. Сумцова	163
Ф. Дунаєвський—Професійний добір та його соціальне значіння	172
Проф. О. Федоровський—Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині	186
 А. Ковалівський—Питання економично-соціальної формулі в історії літератури	195
*Ол. Дорошкевич—Ідеологічні постаті в українській літературі після Шевченка	216
Марк Терещенко—Театр мистецтва дійства	227
В. Міяковський—В. Б. Антонович перед слідчою комісією	234
 М. Любченко—Все європейська хвиля реакції. (Заміськ міжнародного огляду)	245
 Науково-мистецька хроніка	257
Бібліографія	280
Листи до редакції	298
Об'яви.	
Портрети—В. В. Воровського, Є. Григорука, Групи письменників «Гарт».	

В. В. ВОРОВСЬКИЙ

Повноважний представник С. С. Р. Р. до Італії, забитий
наймитом фашистів в Лозанні 10 травня 1923 р.

Б. Б. РОДОБЕРКИИ

Библиотека Государственного музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина
Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина

ОЛ. ДОСВІТНІЙ.

АМЕРИКАНЦІ.¹⁾

I.

Це було в ті часи, коли майже всі країни земної кулі безпосередньо чи ріжними побічними шляхами були втягнені в світову війну. Це було тоді, коли багато „великих держав“ зовні намагалися виявити свою міць і непоборність, рішучу сміливість і упертість, багатство і роскіш,—а в середині фактично були вже трухляві, підточені гробаками промислової немочі, згнилі в своїй мілітаристичній силі і вщерь виснажені матеріально й морально.

Це було тоді, коли, здавалось, на передодні величної розвязки світового герцю, одна з великих країн, учасниця тої бійки, імперіальна Росія прокинулась—змела в ментувесь верх царської олігархії, роспочала внутрі себе невідому до цього робітничому світу запеклу боротьбу за владу класів, каст, груп і партій.

Початок цього відноситься до пізнього літа й початку осені 1917 року.

Він роскриє перед читачами ту картину боротьби, яка провадилася по-за кулісами держав—з одного боку Ізїї, представниками імперіалізму, і з другого—робітничої класи.

Хто переможе?

Про це перебачливо говорить існування робітничої республіки—єдиної поки що в світі.

II. „РЕМБРАНДТ“.

Хто був на океані в часи літньої тиші, той знає, що таке океанська спека. Та спека, коли жадний вітрець, жадна хмарка не перешкоджає сердито-гарячому сонцю своїми паячими проміннями палити все, що тільки появиться на зверхні велетенських вод.

В цей час і сам велетень Тихий Океан, мов зачарований тепловими проміннями сонця, стоїть непорушно проти

1) Уривок з роману „Американці“, що незабаром буде надруковано окремою книжкою в-вом „Червоний Шлях“.

ясно-мутного неба, скам'яніло створивши з свого поверху безкрайно-зеркальну оваль.

Здавалось, що океан помер на який час, або відпочиває проти сонця, підставивши йому свій кришталевий живіт, в середині якого, невідомо для зверхнього глядача, кишить морське життя.

Навіть сріблясті павутиньо-крилі рибки—і ті замовкли під верхнім накриттям теплої води, боячись порушити цю океанську божественну тиші.

Лише людська відвага не рахується з моментами відпочинку природи і мов на злість їй пускає на терен океану свої машинові вигадки, борців з водою стихією.

Непомітною здалека смugoю, глибоко прорізуючи змертвіле тіло океану, по зверхні його летів пароплав.

„Рембрандт“, пасажировий Стемп-шип Голанського акційного товариства, намагався скористати з цієї тиші океану, аби прийти на місце призначення на кілька день раніш і цим заощадити як собі, так і своєму господарю економії в видатках.

Він був вже на пів дороги з Фріско¹⁾ до Йокогами.

Проміння сонця оскаженіло, але спокійно палило поверх пароплаву, мов зосередивши всю міць свого жару на цій єдиній жертві серед безмежної водної пустелі.

Вдень на палубу не з'являлась ні одна майже жива душа, як не рахувати двох напівголих малайців, що час від часу шустро сновигали по палубі, обливаючи її з кишок океанською пінястою водою. Однаке, за кілька хвилин після кожної купелі сонце випарювало цю вожку прохолоду і з запакльованих та засмолених палубових прощілин слизилась густо-земна смола.

Так що-дня од ранку до вечора йшла уперта боротьба двох малайців з безмилосердною спекою.

Пасажирам було мало до того діла. В таку жароту вони відпочивали собі в прохладних вінтельзованих електрикою салонах, каютах, забавлялися ріжкими іграми, палили безперестанно запашні й вонючі цигарки та люльки і... кому о тім сказано „на роду“—грали у флірт.

Пасажирів на „Рембрандті“ було не дуже.

Першу класу складало десяток американців „місіонерів“, як вони себе трактували. Це молодь 25—30 років, досить жвава, моторна, яка не гаяла часу „без діла“. Іх доба була розподілена, мов механізм годинника: час іжі, палення люльок і читання газет, вчення сходу, мов, гра в ріжні американські спортивні забави, а по святах додавались релігійні співи і служба божа, яку вони завше правили або в 2-й або в 3-й класі, де знаходили охочих глядачів і слухачів їх релігійного „преставлення“.

1) Сан-Франціско.

В другій класі було більш двох десятків реемігрантів росіян, кілька студентів китайців та ріжнонаціональних мандрівників до Австралії, Сінгапуру—шукачів долі.

В третій класі були виключно китайці-робочі. Це були вже трудові інваліди, котрих не потрібував вже капіталістичний звір. І вони їхали тепер до свого краю доживати останні дні.

Пасажири цієї класи ніколи не заходили до двох перших і не виявляли жадного інтересу до будь-якого єднання з тими....

Вони сиділи в своїй загальній каюті, стогнали від немочі, грали в свої китайські гри—карти, кісточки, та часами мигикали свої сумні китайські пісні.

Проте, перша і друга класи були в повсякчаснім єднанні. Особливо те єднання було між місіонерами й росіянами.

Єднання те виникало на ґрунті вчення американцями російської мови. Спочатку росіяне дивились на це як на забаганки „семів“, але коли дізнались дійсної причини цього, як і самої мандрівки американців, де-які російські реемігранти запально вчили своїх учнів, хоча останні й виявляли в тому цілковиту нездатність. Особливо яскраво це виявляв вже сивенький, хоч по суті і молодий ще „місіонер“.

Він що вивчить чи зазубрить, на другий день все цілком забуває.

Що це?—питає по-англійськи свого учня молодий франтуватий росіянин, вказуючи на воду....

„Вàта“—відповідає той....

— Але ж ми три дні повторювали з Вами, що це „водà“—і знов „вата“. Це ж чорт-зна що! От йолоп, осляча голова!—додає він по російськи....

— А це що?—показує він стіл....

Той хвильку міркує, потім похапцем відповідає—„стил“¹⁾.

— Не стил,—а „стол“.

Йому краще б вчитися хохлацької мови у Северина, і у них не „стол“, а стіл і певно не „вода“, а вата... звертається він до інших емігрантів земляків.

Ті регочуться....

Але не глядючи на такі неуспіхи, американці уперто вчилися російської мови.

Росіяне пасажири дізналися від місіонерів, що вони їдуть до Росії допомогти цій молодій республіці в війні з німцями та в „організації Республіки“. Америка, що оповістила тепер війну Германії, не могла спокійно віднести і до сучасної молодої Росії, як вона відносилася до царської. Тому вона і вирядила свій дипломатично-місіонерський цвіт, аби ці громадяне „вільної“ Республіки допомогли як в військах організацію розваг, так і новим керовникам—для загальної мети—побіди альянсу над середніми державами.

1) По-англійськи стил—ще.

Отже, після цього чи могли росіяне реемігранти спокійно чи неуважно віднестись до вчення семами російської мови?

Правда, серед реемігрантів росіян були і такі, що кепкували з такої вигадки Америки і підозріло іронично ставились до самої мети поїздки місіонерів. Але більшість земляків прозивали кепкунів вар'ятами і захоплювались доброзичливістю старшої республіканської сестри Росії—Америки.

Одноманітність життя пасажирів „Рембрандта“, розбивало радіо пароплаву, яке що-дня давало мешканцям пароплаву мати багато відомостей з землі, і таким чином мати з нею постійний звязок, бути в курсі справ де що діється. Ці щоденні радіозвістки адміністрація пароплаву вивішувала в салонах.

В цих звістках всього потроху: про курс валюти на Лондонській і Нью-Йоркській биржах, про безглузді страйки ціни на продукти, про приїзд до президента Сполучених Штатів двоюрідної тітки, про хід світової війни, про хід подій Російської Революції.

Пасажири I і II класи захоплювались останніми відомостями. Ріжноманітність цих звісток викликала горячкові змагання серед російських реемігрантів та настирливі запити з боку місіонерів, котрі допитувались про всі деталі, що виникали з кожної звістки про хід Революції.

Особливі дискусії виникали межі кепкунами і останньою більшістю російських реемігрантів. В такі часи в другій класі утворювалось два табори. Один, як-би здавалось побічному слухачеві,—бажав загибелі молодій Республіці, другий—її розцвіту.

Так, як поверхово здавалось, тяглися дні „Рембрандців“.

III. ЖЕРТВА.

Одного дня середтиші на палубі розлігся жалібний згук дзвона. В свята, коли він кликав на богослуження, що впорядковували місіонери, він був бадьорий і рішучістю нагінотизував віруючих йти до молитви, тепер же він розбуджував навіть у атеїстів якісь плаксиві почуття і торкав за душу, мов віщуючи якесь нещастя.

На роспаленій палубі з'являються мешканці пароплаву. Вони притискувались до перил і зазирали на другий бік пароплаву, де за машинним корпусом на катрашці III класи чулась метушня.

„Рембрандт“ поволі спиняв хід, а коли замок жалібний дзвін він цілком спинився.

Кришталева поверхня моря швидко забрала в себе круги, що лишив від спину пароплав і над океаном запанувала тиша.

— Мрець,—промовив хтось серед скучених біля борту I класи пасажирів.

— Це, певно, хоронять помершого третього дня китайчика,— не то погрозливо не то зі злістю пояснив студент-китаєць.

— А чому тримали три дні в таку спеку?—звернувшись до нього франтуватий росіянин...

— Тому що порядок такий—буркнув англієць, мандрівник до Австралії.—Такий морський звичай. Коли за три дні не буде землі, спустити в воду... До того держуть на льоду—пояснив він і перехилився за борт, щоб разглядіти процедуру.

Всі мовчали і слідкували за приготуваннями біля борту третьої класи.

Звідтам на перегнутих через борт канатах спускали ящик, що мав вигляд труни, з просверленими дірками.

Ось ящик вже над поверхом води... Один край його нахиляється все нижче й нижче і врешті напів злазить у воду...

В просверлені дірки його булькає вода, ось вже вона перестає булькотіти, і ящик втопає більш у воду... Мент гойдається, потім перехиляється одним кінцем вниз і, мов санчата з гори, пірнає навкіс в глибину океану.

Дзвін знову зателенька жалібну одходну...

На поверхі води з'являються водяні овалальні смуги... Пароплав здрігнувши корпусом забурлив... Загув тягучим густим ревом—рушив...

За хвилину він вже летів попередньою ходою, мов бінчого не трапилось...

— Ось вам, Ема, яскравий покажчик жертви благодійності тих, кого ви безглуздо і безмисно захищаєте—звернувшись до молодої пані один з пасажирів, що скучились біля борту. І він вказав рукою в напрямку, де мав пірнути мрець.

— Ви розумієте трагедію історії цього китайчика,—продовжував джентльмен.—Він, певно, пару десяток літ віддавав свої сили на акціонерів, животів гирш скотини і, ймовірно, врешті гадав, що його тіло, по звичаю прадідів, буде поховане в рідній землі... А, може, ще міркував добитись до рідної околиці і там мирно дожити останні дні свого життя...

— О, знову починається,—іронично промовив до сусіда один з емігрантів, кивнувши головою в бік того, хто почав розмову.

— Дивись, дивись на ту піну, що з'являється по-над бортом пароплаву,—хутко відповідав сусід,—як вона зникає відразу, так і філософія Северина піде прахом, як-би не намагавсь він на свою оптацио.

Молодий росіянин Северин, який почав балачку, замовк на хвилину, задумливо дививсь на безкрай простір океану... Згодом продовжував почату розмову.

— Марно. Капіталістична огіда всюди знайшла б його. Вона б і там все-їдно не дала б йому померти спокійно....

Там знайшлися б місіонери з шахрайськими придбаннями, копальні з акціями, плантації, прядильні, мандарин з повинністю—всі, всі вони заявили б претензію на його і потягли кожен у свій бік...

— Ну і яке це має відношення до помершого?—спитала Ема.

— А тё, що той китайчик добре зробив, що тут помер, принаймні океан забрав його без жадного протесту і вимог... А там його смерть наклала б новий тягар на його близьких ріжними обов'язками всім, починаючи від брамін і до цвінтартника...

Джентльмен замовк і нервово кинув через борт докурену цигарку.

— Цьому ніхто й не перечить, Северин,—звернулась до нього пані.—Але сказане зовсім не має нічого спільнога з нашими росходженнями в тактиці. Віки створили громадські умовини і одним скоком їх замінити не можна. Треба еволюційного переходу, щоби змінити психологію людства, досягти кульмінаційного пункту в промисловості.

— Гляньте, панове, звідки б могли взятись оті чайки серед океану,—голосно промовив сам до себе один з англійців, мандрівників до Австралії, вказуючи рукою через борт...

Поруч пароплаву, мов повітряні дозорці, неслось двоє чайок, які час від часу про щось перекликалися між собою, ніби вели суперечку, скілько днів мандрівки їм лишилось до землі...

— Певне вони безперестанку летять з пароплавом з Гонолулу,—знову запитав хтось з росіян-емігрантів.

Малаець-служжка, який в цей час лощив мідяні скріпі перил і спинився на мент, подивився уважно на чайок і тих, хто розмовляв про них, усміхнувся і промовив крученою англійською мовою: „чайка, мачта відпочивай“, затим швидко почав терти мідяну скріпу, замигикав веселу малайську пісню, певне про чайку, бо час від часу кидав голосом у бік чайок.

— Подивіться на дерево, хіба воно відразу росте з зернятка.—На дуба. Або на будову хати, хіба її будують, не заклавши фундаменту? Та й то, щоби десь жити до нової будови, лишають стару, аби десь зімувати.... А по вашому все зруйнуй, а нової будівлі ще немає...

— А чи не краще зовсім зруйнувати таку будівлю, яка погрожує завалитись і придушити мешканців її, що довгого часу була джерелом хороб, причиною каліщства поколінь?—запитав Ему юнак, який цілий час майже не цікавився процедурою за бортом і тільки під час розмови підійшов до гурту.

— Маєте рацію, Льова,— звернулась до того Ема,— одначе, це можливо там, де дозволяють кліматичні умовини... ну в Африці чи що, в краях, де холоду нема і потреба хатньої будівлі не так почувається гостро, як у нас в Росії.

Але психологію людства в мент не переробиш. Для того треба поступовий перехід. І в даному разі ви всі цілком стоїте на хибному шляху,— відповідала вона юнакові.

— Чи не правда, Стъопа,— звернулась вона до одного з емігрантів, вже літнього віку особи, що цілий час безжурно дививсь то на Северина, то на Ему і мовчки пихав ляльку.

Той на хвильку вийняв ляльку з рота, безцеремонно виплюнув під ноги жовто-зелену слизину і продувжував пихкати ляльку, ніби цим сказавши: ось відповідь.

— Та що ти хочеш їх переробити?— напосів на Ему один з емігрантів, брюнет з закрученими до гори вусами аля Вільгельм,— горбатого могила віправить... Це ж маніяцтво марити про перебудову людства, яке жадного розуміння про це не має.

— Пішла машина!.. Віктор пішов у полеміку... Бути біді! з'іронізував хтось з компанії... А ну, ну читайте лекцію про діагностику...

Почувся легкий сміх...

А дідок, ніби в відповідь, продовжував: „Коли лікар не може зробити діагноз хорому, він пристосовує перші найліпші засоби і ліки, що в його силі й розумінні... Відразу цілющих бальзамів нема на світі— це аксіома. Ми ж не віримо в Христові чудеса. А коли більшовики вірять в них, то хто піде з ними,— хіба дійсно безглузді... З запалом протаранивши це, брюнет злісно зиркнув на Северина і Льову і нервово зарухав плечима.

Розмова почала набірати спірного характеру. Бесідників обступили і інші емігранти, що вийшли на палубу.

Ну гаразд,— звернувся Северин до брюнета. Ось ваші міншовики і співучастники есері зараз чи хвалять молоду Республіку?— За панібрата з генералами, поміщиками, сенаторами, фабрикантами...

Правда ваша, робочий не дуже досвідчений в керуванні своєю країною, не мав в цім ніколи практики... Але ж дайте, панове добродії, хоч раз в житті і їм попрактикувались, спробувати керувати собою і творити так життя, як це потрібно працюючим...

Дідок знову не стерпів і, отштовхнувши кілька сусідів, протиснувся до Северина:

— Та що ми, варяти чи що— дозволити робити експерименти з живими істотами?— закивав він руками перед самим обличчям Северина... Що це чурбани чи що? Ваш більшовицький марксизм так далеко зайшов, що так і проситься в дім божевільних.

І дідок зі злістю й огидою на обличчі крутнувсь на місці. Стьопа, що цілий час мовчазно, але нервово пихав свою люльку, нетерпляче вихопив її з рота і круто повернувся у бік дідка й брюнета, злісно подививсь на них і промовив:

— Льокаї, мерзота, а що ж ви мовчите про той кривавий експеримент, що протягом тисяч літ виробляють пануючі класи над робочим людом? Харкнути вам у пики, а не витрачати слів на переконання. І він з огидою плюнув на долівку у бік опонентів. Потім вstromив люльку в рот, запахав і пішов геть.

— Межи всіма запанувала тиша.

— Правильно,—гукнув Льова і, крутнувшись на одній нозі, пішов навздогін Стьопи.

— Джентльмені, прошу!—гукав малаєць, який стояв вже кілька хвилин перед бесідниками і тримав кишку в руці, щоб поливати ту частину палуби, де скупчилися емігранти. Він вже скінчив поливати один бік палуби.

Всі почали поволі росходитись.

Сонце вже схитнулось з півдневого обрію і на останці дня палило свою океанську жертву з спокійно-гострою насолодою.

На палубі вже нікого не було. Лише два малайці своїми кишками захищали пароплав від Агні.

IV. „БІЛЬШОВИКИ“.

Подібні суперечи не раз виникали межі реємігрантами росіянами. Майже завше вони кінчалися якимсь інцидентом, що єдиний втихомирював і розганяв їх.

Ці сварки виникали, головним чином, межі купкою більшовиків та меншовиків з есерами. Майже що-дня яка звістка з подій Росії, чи про більшовицьку агітацію за припинення війни, чи за установчі збори, про відносини нового уряду до автономії України, Грузії то-що давала мешканцям другої класи тему до суперечок. Правда, завше більшість була проти трьох більшовиків—Северина, Льови і Miro, лише один Стьопа, анархіст-індивідуаліст, був на боці більшовиків.

Ця трійця більшовиків на пароплаві жила якимсь окремим, нікому з інших пасажирів невідомим життям.

Вони майже завше сиділи по своїх каютах і з'являлись серед інших лише в часи їди, нового радіографного бюлетеню...

— „Навчаються методів керування державою“,—іронізував серед інших пасажирів брюнет, коли о тім хто порушував питання.

Одна лише Ема, меншовичка, іноді заходила до каюти Северина. Але всі знали, що вона закохана в йому і межі ними існують інтимні особисті відносини.

Серед меншовиків її інакше не називали, як швидкою жертвою любови до більшовика. І останні часи на неї почали вони дивитися скоса, бо в її змаганнях по своїх меншовицьких партійних справах у неї частенько почали проглядати більшовицькі „химери“.

Однаке, Ема була надто звязана з меншовиками, в її переконанні надто міцно сиділи наслідки довголітнього меншовицького виховання.

Поскілько в нашому романі Ема відограватиме не аби-яку роля, як і Северин, Льова, Міро та Стьопа,—познайомимось більжче з нею, як і з останніми чотирьма суб'єктами.

Ема з походження єврейської сім'ї, м. Єлісавета на Херсонщині. Ще з дівочо-юнацьких літ, завдяки сусіству робітників з заводу Ельворті, вона була захоплена революційним духом.

І як більшість робітництва заводу були пройняті пропагандою есерівщини, вона ще тоді була вже викинута за ріжні виступи з гімназії. Скорі після того брала участь в терористичній організації в Одесі, куди післали її батьки продовживати вчення. Там її скоплено і за малолітство (їй було всього 16 років), віддано в дім виховання, звідки вона, як належить, і втекла до Києва. Там брала активну участь в пропаганді серед друкарів і трамвайщиків. Часи вбивства провокатором Богровим Століпіна вона була одною з кільцевих бойовки, що мала намір знищенні всієї царської свити разом з царем. Це несподіване вбивство в часи облави випадково дало в руки поліції де-кого з бойовки, як скоплено було і її зі зброєю в руках. Вислано до Сибіру. Звідти їй вдалось втекти до Америки. В „Новім Світі“ попала в оточення меншовиків, котрі й виховали з неї гарну меншовичку.

Тепер, після п'ятилітнього перебування там, вона повертається до Росії. На пароплаві здибалась з Северином. Протягом двох тижнів мандрівки вона, як губка, вбрала в себе „більшовицький“ марксизм. І не дивно. Марксизм, що вона проходила в своїй партії, тепер в поясненні Северина здавався їй зовсім в іншому світлі. І от, крок за кроком вона почала розуміти дійсність його в революційному розумінні, не як побічного засобу боротьби, як вчили її в організації, а як головної підвалини в боротьбі, як конечної мети боротьби за соціалізм.

Северин, молодий емігрант, теж пройшов еволюцію не тілько меншовизму та есерівщини, а й націоналізму.

Будучи української сім'ї, під впливом спеціальної літератури, він, як сангвінична натура, став націонал-революціонером. Ще молодиком він рішив віддати своє життя визволенню своєї пригнобленої нації. За активною пропагаторською роботою на Кавказі серед кубанського козацтва він був скоплений і висланий до все того ж добродійного, всіх

приймаючого Сибіру. Разом з кількома політичними засланцями йому теж пощастило втікти до Америки. Там, працюючи серед своїх земляків, встрав у круговорот ріжних партій. Однаке, спочатку ні одна з них не розвязувала його національних проблем, хоча під тягарем капіталістичного гніту він вже був цілком захопленим соціалістом. Нарешті, невелика група соціалістів прозвала себе більшовиками, захопила цілком його, в їх революційному соціалізмі він відчув розрішення своїх гнітючих національних питань.

Після того як він, мов губка воду, вбірав в себе величною наукою соціалізму, революційний марксизм,—йому не раз стало ясним, як мізерний був його попередній шлях однобокого націоналізму, як не бачив він лісу з-за дерев, так і з-за його—величної справи визволення всього людства.

Тепер з доручення федерації більшовиків Америки іхав він до краю, щоби прилучитися до борні за працюючих і роскрити перед ними націоналістичну завісу.

Його партійними товаришами були Льова і Miro.

Льова, молодий хлопець, втік до Америки перед огидою рекрутчини. Тут, у Новім Світі, приставши до організації більшовиків, він головним чином проводив оригінальну пропагаторську роботу в своєму голярському офіці. В барбярні він ловчився завше услуговувати робітникам, інші колеги-майстри поважали його за це, бо ім завше було вигідніше услуговувати панам, з яких вони діставали більш відсотків за роботу. І тут під згук ножниць і бритви він розводив „крамольні“ більшовицькі теорії перед клієнтами робітниками. Ті любили ходити до цього молодого анархіста, як прозивали його... І не один десяток за час перебування Льови в голярні вийшов с-під його бритви американськими „більшовиками“.

Тепер він іхав до Росії, яку покинув чотири роки тому.

В цей час йому не було ще й 22-х років.

Miro, француз з роду, син комунара, що загинув від диких катів на вулиці Роз'є біля Монсо, під час першого катування реакціонерами комунарів.

Мати хлопцем вивезла його до Америки. Тут він попав серед оточення російських робітників, вивчився не тільки мови, але пізнав і ввесь хід визвольного та соціалістичного руху в Росії.

Йому було зараз 48 літ, але він теж настояв перед товаришами, щоби і його пустили до Росії.

— Я одинокий, батько мій помер за першу Комуну, хай я помру за другу.

І от на пароплаві ця трійця була притчею во язицех інших пасажирів.

Стъопа, що завше тримався іх боку, був анархіст, так принаймні він себе рекомендував. Це була поважна, спокійна

людина, що завше мовчала і лише в часи великих суперечок своєю лаконичною лайкою до противної трійці заспокоював хвилювання суперечників.

На пароплаві до його чомусь всі ставились з великою пошаною, не глядючи на його грубість.

Але хоча він себе і вважав анархістом, однаке, він ніколи не виявляв у своїм розумінні безладних комбінацій в революційній тактиці, методах боротьби і мети їх, як виявляли інші його американсько-російські колеги.

Трійця вважала, що він випадково попав в список анархістів і всякий час намагалась виявити його остаточну соціалістично-революційну позицію та прилучити до свого кола.

V. РАДІО-ГРАМА.

— А все-ж поки-що їм не можна роскривати наших завдань,—лагідно говорив Miro, звертаючись більш до ліжка, ніж до Северина і Льово, що сиділи на ньому.—Треба все-таки їх остаточно виявити, а вірити взагалі не слід нікому до самої смерті...

— Та хто перечить тов. Miro,—одповів Северин,—здається ми досить вже упевнились, що їх цілком можна рахувати своїми і про це треба тільки попитати їх самих. Не забувайте лише, що нас надто мало, щоби виконати наші плани. А остання депеша, як бачите, говорить нам, що без Еми тут на пароплаві ми мало що зробимо, коли взяти під увагу, що серед місіонерів дуже добрий шпіонаж поміж самих себе...

— Так, так, Miro, боятися нічого,—упевняв того і Льова.

Розмова йшла в каюті Северина. Miro сидів на складному пароходовому стільчику біля столика, на якому були розложені ріжні папери, а Северин і Льова, за відсутністю стільців—на ліжкові.

Це було одно з їх інтимних засідань...

— Гм... Гаразд... Але доки не буде згоди, ні слова про депешу і основні завдання,—згодився Miro.

— Часу не будемо гаяти; Льова, піди поклич,—звернувся до того Северин.

Льова миттю зник з каюти. Miro тим часом зладив папери, поклав на поличку і почав мовчки набивати свою люльку.

Северин взявся за читання японського букваря.

За кілька хвилин в двері почувся стук, і на заклик Северина в купе увійшла Ема.

Вона трохи здивувалась присутності Miro... Вона зачервоніла і ніякovo подивилась на Северина, мов питуючи: чому в наше інтимне особисте життя вводиш третю особу?

Але мов у відповідь на те, Miro пересів на ліжко і запрохав її сісти на його стілець.

Увійшов Стьопа, а потім Льова. Останні теж розмістились на ліжкові.

Хвилину була урочиста мовчанка. Ема, стримуючи хвилювання, важко дихала, а Стьопа поважно пихав люльку і з цікавістю поглядав то на Ему, то на дзеркало проти ліжка, в якому відбивався Северин.

— Товаришу Стьопа і товаришко Ема—порушив, мовчанку Северин,—ми закликали вас сюди, щоби раз назавжди виявити ваше відношення до нас і покінчти з тим непорозумінням, що існує межи нашими і вашими поглядами... Ви знаєте нашу програму і поскілько за час подорожі вам цілком стала відомою наша позиція і тактика що до революції в Росії... За час подорожі і ми вас дізналися і бачили перелом у ваших переконаннях...

Тут Северин подививсь на Ему... Зараз ми вас рахуємо своїми... Час вимагає не роспорощення, а єднання сил, бо ворог надто сильний...

От, щоби роз'язати це—ми і закликали вас, аби потім більш ніколи не підіймати про це питання...

Северин скінчив і почав скручувати цигарку.

Ема і Стьопа мовчки дивились один на другого, мов питуючи—кому починати.

Товариши—порушила мовчанку Ема,—мушу вам признастися, що кілька часу вже я хотіла сама про це прохати, але я не зважувалась, тому що час від часу поверхово, незалежно від теперішніх моїх переконань і відречення від старої своєї школи,—иноді по інерції суперечу в деяких випадках вам серед інших пасажирів... І я не раз себе ловила на тому... Це якась дивна внутрішня ніяковість перед не так давніми товаришами по партії... Але тепер я порішила назавжди пірвати з старим своїм і цілком прилучитися до вас, поскілько це не буде суперечити вашим рішенням...

Вона зачервонілась і змовкла. Стьопа деякий час мовчки пихав свою люлькою, але зміркувавши, що так він не розвяже мовчанку, що знову запанувала, підвів схилену голову, вийняв люльку з рота, обвів всіх поглядом і промовив:

—Ех ви, чудаки! Чого вам ще треба? Одмовлення від назви анархіст? Для чого те? Наколи ви не вбачаєте в моїх поглядах і міркуваннях жадних протилежностей вашим міркуванням і переконанням,—чи ж не досить цього, щоби рахувати своїм?

Принаймні я так гадаю. І коли не кажу вам: прийміть мене в свої шереги, то лише тому, що не бачу в тім потреби... От приїдемо до Росії, побачимо самий терен боротьби і коли буде в тому потреба—тоді інша річ, а наколи цього вимагають обставини зараз, наколи зараз треба боротьби—я цілком у ваших шерегах... І Стьопа відкинувся спиною до стінки каюти й запихав люлькою...

Северин поглянув на Miro, той хитнув толовою в знак згоди...

Льова аж підплигнув на ліжку, ляснув в долоні і весело гукнув! чудово! За такі речі на цім тижні поголю Ему аж два рази.

Всі усміхнулися.

Miro, покажить товаришам депешу,—звернувся Северин до того...

У Еми заблищають очі, а Стьопа перестав пихкати: обое слідкували за рухами Miro, котрий діставши папери і поклавши на коліна, почав порсатись у них. Нарешті він витягнув радіограму і подав її. Стьопа і Ема з цікавістю прийнялися за читання її.

Тим самим машинним шрифтом, що щодня вивішувались радіо-звістки на пароплаві, в депеші було написано:

Пасіфик рейс Гонолулу—Йокогама.

Рембрандт. Miro Селар.

„Багажовані Рембрандті дванадцять кіл товару 174375582 грос 84300+5839647 дюжин наш багаж передати Токіо комісіонеру 54349—38530 грос в Сеул комісіонеру 47439+18003 склада Йокогами переслати Шанхай 208 паків 213649 фунт коконів—742256+20403 Калькута 1057041 фунтів 749956+ друга—якість 33600193 грос. Телеграфуйте Чікаго. Кріксон“.

Стьопа і Ема підвели від депеші голови і незрозуміло дивились на товаришів.

— Що... гадаєте втягнути нас в гешефти?—промовив Стьопа і загадково усміхнувся.

— Невже іншого виходу нема видістати коштів, як оце комісіонерство?—звернулась Ема до Miro і якось здивовано поглянула на Северина, на обличчі якого грала усмішка.

Miro мовчав і щось шукав у паперах... Потім витяг і подав Стьопі і Емі шматочок тоненького жовтого паперу...

Росшифровка,—коротко промовив Северин.

Ема нервово скопила папірець і обое знову накинулись читати.

Наспіх писаним почерком на папірці було написано:

„З дванадцяти місіонерів, що йдуть на Рембрандті є один наш—Сегаль. Увійдіть в контакт; адреси товаришів: Токіо, вул. Сю-я-сі 15, Рудза; Сеул, вул. Лі-я 85, д-р Коя; Шанхай, Брод-Вей 114-Фучан і Суа-вен; Калькута, Брітан Роад—35, Говід Рош. Лишайтесь Йокогамі.

Кріксон“.

Ема подала папірець Miro. У неї сяли очі і вона часто дихала.

Miro так пихнув люлькою, що повна каюта наповнилась димом, який прожогом почав втікати в відчинене віконце. Він потягнувся, що аж захрущало в ліктях, мов розправляючи закляклі кістки до роботи...

— Чудово! — промовив він. — Ну, а далі?

— Це одна з останніх депеш, — промовив Северин. Весь час подорожі ми тримаємо контакт з Америкою по радіо і, як бачите, під виглядом комерційних справ. В Японії ми повинні заснувати осередок, що керував би соціялістичним (більшовицьким) рухом в Азії. Для звязку подано низку адрес товаришів в країнах, де в першу чергу треба розпочати роботу і зносини. В Росії наші товариші ведуть завзяту боротьбу, яка має конечну ціль захоплення влади. Буржуазія намагатиметься, доки існує західний терен, натиснути з боку Азії. Ми повинні не допустити цього і паралізувати удар в спину, а одночасно розвернути комуністичну пропаганду в Азійських краях, цих дійних коровах європейсько-американського імперіялізму. В Скандинавії теж організується такий осередок.

Наше завдання в Азії розвинути революційну акцію по цілому материкову. До приїзду в Йокогаму треба виробити остаточно план роботи. Тут на пароплаві їде тов. Сегаль. Треба ввійти з ним у контакт. Вагу його участі кожен розуміє. Але треба обережно. Нема сумніву, що серед місіонерів є й шпики американського імперіялізму....

Северин передихнув.

— Ну, так у чим же справа? — запитала нетерпляче Ема.

— А от у чим. — продовжував Северин. — Цю справу повинна взяти на себе Ема... Треба все поставити в спосіб флірту....

Ема зачервоніла.

— Отже, — пояснив Северин, — це буде найбезпечніший початок для одводу очей другим місіонерам.... Як роспоочати, це все, гадаю, не трудно вигадати.

— Звичайно, — розговорився мовчазний Стьопа. — Місіонери після обідньої кави сидять за газетами, шахматами в курильні. Підемо й ми. А Ема вже знатиме, що їй треба буде робити.

— Сьогодні вночі Сегаль мусить бути неодмінно або у мене, або у вас в каюті, — звернувшись до Еми Северин...

Коли товариші покинули каюту, де лишався лише Miro і Северин, останні нашвидку закінчили переписування шифру, а після того, як і Miro вийшов, Северин взявся за почате вчення японської мови.

VI. СЕГАЛЬ.

Після полуночевої кави товариши одинцями, а де-хто по двоє увіходили до смокінг-руму¹⁾.

Серед густого тютюнового диму ледве можна було розглядіти американців. Де-які з них запально грали в доміно, шахмати, де-хто просто палив люльку, дивлячись на гру колег, а інші читали газети, що невичерпуючим запасом були приховані з „землі“ практичним завхозом пароплаву.

Ема і Стьопа протиснулись в середину залі до канапи, звідки найкраще можна було чути розмови присутніх. Вони теж взялись до читання газет.

Сивенький місіонер, той, що так завзято вчився російської мови, запрохав Северина на пару шахмат...

— О! На фронті разом з більшовиками роблять заколот і бешкети українці,—прочитав у газеті в голос один з Семів²⁾.

— Що то за українці?—запитав Северина сивенький, беручи своїм конем Северинову пішку.

— Що їм треба?—протягнув він, поклавши взяту пішку в шуфлядку.

— А то, бачте, містер Грік, нація вроді айришів³⁾ в Англії. Вони царизмом були зрусифіковані і територіально анексовані. А тепер у Революцію домагаються собі автономії чи незалежності... як от Ірландія в Англії.

— А чому ж вони тепер того домагаються в час війни? Хіба не можна поочекати кінця її, доки буде знищено ворога?—знов запитав сивенький і скривився, побачивши, що Северин захопив своєю королевою і коня і гармату.

— Хто його зна,—усміхнувся Северин,—певно їм нема діла до війни, мовляв—раз нема царя, чому ж не даєте нам свободи... ну, от і роблять бешкет разом з більшовиками.

— А правда те, містер Северин,—звернувшись до того той місіонер, що прочитав звістку,—що російські більшовики це просто злодюги і бандити, ходять нечесані з довгим волосям, немиті, брудні, якісь страшні дикиуни?

Де-які американці зацікавились, що відповість на це рошен,⁴⁾ і повернули голови в його бік...

— А як ви гадаєте?—звернувся Северин до того, хто запитав його,—чи я подібний на розбишаку, нечесану, брудну людину?

Той мовчав.

— Ну, от такі й більшовики.

Американці усміхнулись. Вони подумали, що рошен шуткує.

¹⁾ Курильня (по-англійськи).

²⁾ Дядя Сем—така алегорична назва американців.

³⁾ Ірландці.

⁴⁾ Росіянин.

— А страйк трамвайщиків у Фріско¹⁾ все триває і набірає все більших розмірів,—продовжував подавати з газет звістки все той же сухорлявий місіонер.—Газета сповіщає, що третій тиждень страйку дастъ користъ муніципалітету. Майор міста гадає, що трамвайова лінія Акційного Т-ва перейде до міста.

— Як ви гадаєте, що вийде з цього, містер Люк,—звернувшись сухорлявий до мовчки сидячого на канапі джентльмена.

— Звичайно,—відповів той,—ті шість мілійонів, що заробляє Т-во, перейдуть у касу муніципалітету. Згідно контрактової умови оренди межі Містом і Т-вом, наколи трамвай не ходитиме три тижні по яким-би то не було обставинам,—город має право забрати лінію в свої руки.

— А як ви гадаєте, колеги,—звернувшись до них молодий місіонер, що цілий час мовчазно читав газети,—наколи лінія перейде до міста, чи виграють робітники, чи поліпшає їх становище?

— Чому ні, містер Сегаль,—відповів тому Люк, адже ж робітники будуть робити вісім годин одразу, як вони того домагаються, а не з перервами, як тепер було.

Емігранти повернули голови в бік того американця, до якого відносилося ім'я Сегаль.

Бездоганне убрання, вихолене обличчя, оглядна здорована фігура Сегала надавали йому вигляд швидче фабриканта, ніж робітника...

Так майнуло в думках де-яких товаришів росіян. Лише його розумно-замислений позір був контрастом тупим безмисним позірам його колег.

Сегаль хвилину помовчав на відповідь колеги, а потім неуважно перелистуючи газету кинув у бік Люка:—Ta воно то так, однаке все ж будуть робити вісім годин і діставати тих самих долара і п'ятнадцять центів на добу... Доля їх навряд чи поліпшає...

— А хіба місто заінтересоване, щоби відібрати трамвай від Акційного Товариства?—запитала Ема, звертаючись до Сегала?

— Бачите, місс,—промовив Сегаль, відкладаючи на бік газету,—Акційне Т-во протягом дев'яти років дуже конкурсує з містом. Тодішній майор Фріско дозволив Т-ву прокласти лінію трамвая поруч муніципальної і Т-во, збудувавши кращі трамваї, утворивши ліпші умовини для пасажирів, цілком відбиває публіку од муніципальних трамваїв. Ну, ясно—місто й заінтересоване взяти трамвай в свої руки. А цей випадок зі страйком дає йому де-які шанси до того.

— А то, без допомоги міста, хіба страйк так довго тягнувся б?—вставив Люк.

— Як-то?—зацікавилась Ема.

¹⁾ Сан-Франціско.

— І так буває, — усміхаючись відповів Емі Сегаль, — наколи страйкарі вийдуть за межі публичної пристойності і спокою, муніципалітет ріжними засобами примусить їх до роботи... А в данім разі місто зацікавлене в страйку, майор не звертає уваги ні на публічні бої бастуючих з страйкбрехерами, від чого останніх везуть до цвинтарю, ні на напад на трамвайні вагони.... Иноді сама поліція допомога...

— А робітники певне міркують, от де добрий майор, — іронично вставила Ема.

— Так... всяко думають, — двозначно відповів Сегаль.

— А от в Чикаго, так за два дні задавлено страйк. Там майор міста не забарився прислати кінних, і ті швидко упоралися з страйкарями — піддержувала розмову Ема з Сегалем...

— Хм... Мабуть Чиказький муніципалітет не так був зацікавлений в страйкові, як Сан-Франціський, — відповів Сегаль, разгортуючи другу газету.

— А ви з Чикаго? — запитав він Ему.

— Еге! А ви з Нью-Йорку?

Межи Сегалем і Емою зайшла розмова про Нью-Йорк, Чикаго і взагалі всю Америку.

Інші американці теж встравали в розмову, але Ема більш говорила до Сегала. Місіонери відразу відчули ігнорування до себе і з заздрістю поглядали на спокійного Сегала, яким так зацікавилася гарненька кучерява міс „рошен“.

Ст'опа, Северин і Льова поволі покинули смокінг-рум.

Сегаль і Ема ще довго суперечили між собою з-за якогось музею в Джерсі. Врешті Сегаль запропонував вийти на палубу дивитись на красоти заходу.

— Природа зближає людей, а то ще тут посваримось з першого разу, — додав він, ідучи слідом за Емою до виходу.

На палубі вони вибрали найкраще місце і довго сиділи, глядючи на червоно-бурий захід і перекидаючись окремими фразами.

Вночі, коли всі поснуть, Сегаль буде у мене в купе, — сповістила Ема Северину. Межи місіонерами іде два спеціалісти по шпигунських справах, тому треба бути обережними. Ми так і порішили, що Сегаль буде до мене заливатись. Так треба про людське око.

— Ну і бісів містер Сегаль! — підморгував за вечерею колегам сивенький місіонер... Бач яку гарненьку емігрантку підчепив! Біг-ме я заздрю йому...

Місіонери реготали і мовчазно іли бівштекси. Сегаль теж хитро усміхався і підморгував сивенькому.

Вночі, лягаючи спати, сивенький, який мешкав в одній каюті з Сегалем, подивився на порожнє ліжко того, — загадково кивнув головою і, натягаючи на себе ковдру, голосно промовив:

— От так Сегаль. І випаде ж щастя.

ОЛ. ДОНЧЕНКО.

ЗЕЛЕНЕ БОЛОТО.

(ПОЕМА)

Мерехтінням, мерехтінням,
Сизим куревом весни
Кинув людям—тіням
Сни.

Кинув людям—тіням
В болото, в баговіння.

Манівцями, дорогами
З перемогою
День.

Ой, багато, багато
На свято
Йде;

Ой багато, брате,
Пісень гуде.

Кришталево далеке узгірря
Хтось чесав золотим гребінцем,
Допрядало свій дим надвечірря,
Ніби стомлене чаром лице.

Билось сердце в житах перепелкою,
Колисало, як сон, позолоту.
Мов утома з шарлату виделку
Застромила в стіжок околоту.

За шляхами криваві коралі
Розгубила на заході ватра.
Ночі, ночі лани чекали
І світанку осяйного завтра.

Ворушились віконця червоні
 В убогих селянських хатинах,
 Мов терли очі долонями,
 Як перед сном дитина.
 Дихала теплим житом
 Тиха липнева ніч,
 Сіяла з синього сита
 Дріт золотавий у вічі.
 Нивами, перелогами
 Сиза пара голубів;
 Hi, не маю вже змоги
 Мовчати тобі.
 Нитками золотистими
 Наші зіниці сплелись,
 Повну шию намисто
 Гне до землі.
 Hi, не маю вже змоги,
 Пісне моя,
 Хочеш—спільними дорогами
 Підем—ти і я...
 В місто шумливе,
 До електро-машин,
 Кинем на загадку нивам
 Зелений дим.
 Зазімовились очі—
 Слово шелеснуло: годі...
 ... Hi, вона не хоче
 Кудись сьогодні.
 Будувати будем
 Церкву червону,
 А що скажуть люди
 Про мене вдома?
 Не було ще такого,
 Як ти кажеш, ніколи...
 А покину ж на кого
 Матусю й поле?
 А на кого ж я кину
 Овечок, корівку?
 Hi, коханий, єдиний,
 Ніколи, до віку!..—

Слова, мов сокира,
Врубалися в груди,
Та хіба вільні крила
Орел забуде?

— Прощай, іду я
І не вернуся,
Нехай цілує
Тебе матуся,
Нехай голубить, в губи цілує,
Хай очі сяють тій променисто—
Прощай, іду я
Від тебе в місто.
Не можу бути, не можу,
В зеленім болоті,
Спомин душу трівожить
Про безнадійне: „годі“.

— — —

Вітер хлюпає на ниві,
Стеле плисом, оксамитом,
Гублять маки сміхотливі
Цвіт між буйним житом.

Йду самітно між хлібами...
Тиша. Втому. Спить трівога.
В далечінь біжить дорога
З телеграфними стовпами.

Вітер курявий і спека;
Прилива до мізку кров.
Швидче! Мріє вже здалека
Місто з банями церков!
Зелені, блакитні бані
Велично на сонці сплять...
Попи й дяки п'яні
Вночі—до дівчат.
За бороду бога
Смикає коммол,
Тягне старого
З неба до долу...

.Наближають захід ворони,
 Вартують когось димарі.
 Розхрістане місто канони
 Складає вечірній зорі.
 І хтось невідомий проходить
 По вулицях кроком важким,
 Здається: здрігнулись заводи
 Карнізів хитанням п'янким.
 Вечірні червоні канони,
 Заводів німі тропарі,
 Ой, хто заховає, скхороне
 Вінчальне моління зорі?..
 Хтось прихилився так близько, близько,
 Хтось ніжно до мене звик.
 ... Огневі розгублює бризки
 В вечірній тиші паровик.
 Дзвінко, чітко сонний тротуар
 На рахівниці кидає мій крок
 ... Від ріллі в степу білий пар,
 В садках в селі вишневий сок...
 На рахівниці тротуар: цок, цок, цок...
 Над будинками, над заводами,
 Місяць—мідний гак...
 (Шкода, шкода мені,
 Що все скоїлось так.)
 І снує, снує в вікно
 Якісь дивовижні мережі,
 Це було так давно-давно,
 А спомин і досі бентежить...
 Хтось прихилився близько-близько,
 Хтось ніжно до мене звик...
 — В темряві червоні бризки
 Губить, губить стихаючи паровик...

Травень 1923.

Д. М. ЗАГУЛ.

ГІМН—ПРОКЛАМАЦІЯ.

Благословенний піт!
Благословенний труд!
Благословенна рука
трудівника!

В поті обличчя здобувається хліб,—
(надії не дадуть).

Прилипла ти до праці,
як той поліп;
людино,—

Хто цього не бачить, той осліп,
хто цього не знає,—
хай згине!

Селянине!

Цупко чіпляйся чепіг,
не шкодуй ні рук, ні ніг,
працюй на себе і працюй на всіх!
Як тільки злізе останній сніг,
висушить сонце болото,—
виходь на переліг,
на роботу!

Не шкодуй ні м'язів, ні поту!
Благословенний плуг і коса!
І вчасна на полі роса!
Молот і серп і плуг—
наш приятель-друг!
Ори і сій!
І жди дощу з гори,
повний надій на сторицю—
матимеш жито-пшеницю!

Вставай до сходу сонця,
обходь свій двір,
дивися, як блідне огонь сузір'я,
погоду вгадуй і мірь!
Дивися: кільчиться, сходить
твоє зерно—

I віръ,

що вродить воно—
не тільки твоїй рідні,
не тільки для гвого дому
і більше нікому—
ні!

плід матері-землі
для всіх!

Не ти його кільчив, а сонце й дош!

Не ти зогрівав його—
праця—тільки й твого!

Хай не зменшается сила

могутнього плеча,

щоб доля на поле твоє не носила
вогню й меча!

Доглядай добра землі!

Ти вартовий, ти робітник, ти не пан.

Хай зникне з голови твоєї
власницький дурман!

Хто має більше, ніж треба,—
грабіжник.

Хто іншим не дає, голодним, а для себе,—
той убивця!

В'яжи, молоти свій сніп!

В поті лиця здобувається хліб.

Прилипни до праці, як той поліп,
людино!

Будь не рабом!

Громадянином будь!

Благословенна рука
робітника і рільника!

Благословенний піт!

Благословенний труд!

Хай буде наша трійця свята:

Праця, любов і знання!

Іхне єднання—

наша мета.

П. ТИЧИНА.

ВІТЕР З УКРАЇНИ.

Миколі Хвильовому.

Нікого так я не люблю,
Як вітра вітровіння.
Чортів вітер! Проклятий вітер!

Він замахнеться раз—
рев! свист! кружіння!
і вже в гаю торішній лист,
як чортове насіння...

Або: упнуться в грузлу ріллю,
піддасть вагонам волі—
ух як стремлять вони по рельсах,
аж нагинаються тополі!..

Чортів вітер! Проклятий вітер!
Сидить в Беньгалії Рабіндранат:
нема бунтарства в нас: людина з глини.—
Регоче вітер з України,
вітер з України!

Кріз шкельця Захід мов з-за ґрат:
То похід звіря, звіря чи людини?—
Регоче вітер з України,
вітер з України!

Чортів вітер! Проклятий вітер!
Він корчувату голову з Дніпра:
не ждіть, пани, добра:
даремна гра!

Дж,
Нікого так я не люблю,
Як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління,
і землю,
землю свого.

ГНАТ ХОТКЕВИЧ.

ДАРАБОВ.

Береги Черемоша ворушили ся: усе керманичівське населене висипало до ріки, і стукіт сокир розлягається в повітря, переплітаючи ся з характерним гуцульським плавачковим. „О-о! О-о!“ Завтра довгожданна повінь, кінчут дараби.

От давно, ще весною певне збита дараба. Єла си вже псувати, бо розсихається повязане. Ії тручеють у воду по двох пільгах, але щось не йде: і позаростало і пов'їдало си.

— Боже помогай.

— Г҃кувати за Боже слово. Най і вам Бог помагаєт.

Душ шість вовтузяться коло дараби, але гляба струтити: лиш трішить, а не посуваеться ні на цаль. Де ж: ціла талба на березі та ще й від весни.

— Відей пільги сухі,—догадався хтось.

Найближший до ріки зняв кресаню зачернув нев води і почав бризкати на дарабу. Другий бив по воді цапінов, підймаючи дощ бризків, просвітлених сонцем. Дараба була суха і всисала в себе воду, як губка.

Потім знов узяли ся за кіле, і уперлися плечими й під командний крик „Го-о!“—разом наперли. Знекотя, скріплючи усіма суставами, здвигнула ся дараба з місця, єла си подавати, але помалічку дуже.

Тимофій несе молоду вільху на плечох. Здоровенний, мов смерека, незgrabний і невковирний хлопище. Бачив я його пару разів ще тогид, а се от тепер учора—на відпусті, дивлюсь—у ростіцькому кожусі.

— Шо се ви ростіцкий кіптар убрали?—питаю.

— А віddав-сми си у Ростоки,—жартує Тимофій.

— Давно?

— Та вже буде зо три тижні.

— Я за кого?

— За цесу молодицу.

Від редакції. „Гуцульські образки“ Гн. Хоткевича вміщено редакцією без ніяких змін, з метою зберегти стиль автора й характер оповідання.

За Тимофієм шпетненсько виступала гарна молодиця, поблискуючи не дуже невинними очима, і усміхалася.

Отсей Тимофій ністепер вільху на кілє. Цибатий, здоровений, сегав ногами по шежневи, як бузьок.

— Тимофійку, Бог би ті здоровечка примножив. Поможи, браччіку.

Тимофій зупиняється на хвильку, потім легким рухом скидає дерево з плеча і підходить до дараби. Відмовити в помочі, коли аж уже просяється — се не в звичаях керманичівських. Поправив ремінь, узяв кіл і став, підваживши.

— О, тепер то вже певно піде! — зажартував я, натякаючи на силу Тимофія.

— Та то ще ни знати.

Але справді: чи то Тимофій так добре наляг, чи то трохи змочили ся пільги, але талба пішла тепер ліпше. За дружнім потиском, під звичний крик: „О—о“ яким повні сьогодні береги Черемоша, сунула ся, скриплючи, й скоро плюснула в воду. Місце глибоке, хвилі рвуть — і от уже дрожить, от уже готова нестися, от уже запаморочена, охоплена. Але борзо перекинув оден з гуцулів цвайку, просили ків. Уже закидають камінєм.

Тимофій знов узяв свою вільху на плечі, пішов. По дорозі замахнувся ударити стару жидівку, що йшла мимо, а та погрозила йому кулаком.

— Но-но! Тепер шяндарі близько.

— А що ми жандар изробит? За жида, каут люде, гріханима.

Я йду з Тимофієм. Він притишує кроки, бо би інакше хіба бічи за ним довелося.

— Кіле хочете робити?

— А кілє.

— Коли мете йти?

— Та завтра.

— Рано?

— Ой рано!

— А як?

— Та відев о семій вже тра рушати. А що — до міста хтіли-бесте?

„До міста“ — се означає до Вижниці. Бо то треба знати. Як фірман говорить „до міста“, се буде Косів; трохи нижче по Черемошу, де судовий повіт Кути, „до міста“ то буде власне до Кут, ну а от в устах керманича місто — се Вижниця. До неї йдуть усі дараби, се пункт, звідки потім усі гуцулія вертається домів по-через верхи. Тут побирають усі гроші, бо в Вижниці сидять ті жиди, що тримають сплави; тут же ті гроші пропиваються і то часом до грейцара, звідси вивозиться усі „культура“ — оті „дзигарі“ передпотопові, оті магнесові „сцизорики“, оті чудернацькі „анзихкарти“, що втикаються потім за образи і бачиш нараз в гуцульській хаті обіч суворого

чорного лиця Миколая французьку кокоту в більш ніж легкомиснім костюмі.

Умовляюся з Тимофієм, що „паду“ завтра на його дарабу. Міні спрощі давно вже хотілося спробувати їзди дарабов: то ж так красиво мусить виглядати, коли поміж зелено-темними верхами швидко летить вузонька зграбна дараба, увихаючися межи камінєм, а напереді гуцул мов граєть ся довжелезною важкою кермою. Бистрий, дужий, далекоокий він мов родився для сеї роботи. Справді, гуцул не знає упертої витревалости, він усе бере з налету, мов яструб. Волить весь висилитися відразу ніж крок за кроком чогось добувати ся. Дикун.

В дороблюванню, в накопичуванню дрібних фактів, в досяганню за помічу мурашиної праці є щось з машиновости сучасного віку, безіндивідуального, загальникового. А гуцул—дикий індивідуаліст, і волить напружити ся, з'єсти одразу всю свою силу, аби потім, вивернувши черево, здобувати утрачене. І дараба як не мож ліпше відповідає сей вдачі гуцула. За одень день, переїхавши „до міста“, гуцул витратить стілько енергії, стілько мускульної сили, що дісно відтак мусить надолжати тижнями.

І потім ся небезпека, ся потреба напруження, гостре чування всіма змислами, чування знов так само гвалтовного і одноразового. Щоб в критичну хвилину не стратити духа, щоби бути готовим кожду мить на якусь несподіванку і уміти на неї реагувати.

— Дараба—се переділі душя—каже гуцул.—Ік нев іхаєш —одну половицу душі на цим свікі маєш. а другу на тим.

Отже, цілком природно, що людині, котра побувала в такій метафізичній ситуації, вільно відтак трошка довше посидіти в коршмі, а сіно скосити лиш коло хати, а у верху наймити.

О семій рано я вже над Черемошем. Черемош сонний і тихий. Журкотить то там то там коло каміння, плюскаються ся хвілі коло кашиць, але ріка мов дрімає, злегка дріжучи на вільніших плесах. Сідаю на камени близько-близько води— і одразу зачаровує мене чарівниця-ріка. Ще ніжить ся в пів-сні, як красавиця в білому ліжку; ще лежать довгі синяві тіні від прибережних вільх. Тихо світить ся і звучить ранок. Звідкись прилинув роскішний запах трав. Могутним луком пролетів доокола голови заблуканий ранній чміль. І ростуть, ростуть крила, яксь невиразна, може неістнуюча навіть мельодия кріпне, десь в душі, а уста півроскриваються, як би похлинути, вібратори в себе хотів, всіма п'ятьма змислами охопити сю непонятну красу. Що на мене впливає? Що ж отсе легким дрощем переходить від стіп до голови? Що підперає під груди, мов би заплакати хотілося, роскрити обійма й шепотіти, і потім молитись, упавши на коліна та застигнувши в благоговійній екстазі?

Боже Краси! Ти, всюдасущий, великий однако і в дрібній пісчиночці пустині, і в чинах могутного духа, і в русі руки прекрасної жінки, і в тоскнім поклику далеких дзвонів! Ти, що чаруєш і велиш поклонятись собі на кождім місці землі і неба і вселенної! Ти, що приходиш, свавільний, іде-же хощеш, що показуєш своє променисте лице з лахманів базарної голоти, з ассирійських румовищ, з гидотних подій гріха і з забutoї луки готицького будинку. Ти, що в морях так само свободно купаєшся, як в найтихшім джерельці лісовім, що сяєш дъяментами в крилі метелика і в зірці невідомій, умершій на небозводі перед ранком—Ти! Ти, вічний, всемогутний, раб і владика, ніжний як сльоза печалі, і гнівний, мов вибухший вулькан—да приідет царствіє Твоє і да буде в нім воля Твоя!

Простеляється берегами чийсь омофор; разом зі струями ріки тече щось, прекрасне і усьміхнене, припливає он-звідтам, з тих далеких голубих гір, само голубе, і прозоричисте і святе. Став би, роскрив серце і купався би, як в сонечних променях, як в ласці любимої людини, як в звуках прекрасної музики.

Он купа хлопчиків стягають платви до купи на будучу дарабу. Удають дорослих: спльовують крізь зуби сикаючи, так само недбалим рухом поправляють крисаньки на головах, повагом, хитаючися в толубі, ідуть—і съмішно так дивитися на сих людей в мінъятурі. От оден замісьць, зарубавше сокири, тягти кльоц до місця, сів на нього верхи і бовтає по обох боках ногами, покрикує як на коня. А другий, кинувши своє діло, забрів аж по пояс у воду і хоче вивернути товариша. І регочуть оба, аж Черемош будиться.

Он виходять над берег керманичі. То оден, то другий. Чухаються, поглядають на сонце і знов вертають т'хатам кому близько. А як ні, то сідають або лягають на березі, щось говорять. Потім устане який, цюкне щось на дарабі—от так собі, як маляр пензлем по викінченій картині—і знов лягає у холодку.

- Фатуру маєш?
- А сночі ше Мошко дав.
- Кіко везеш?
- Шісдесеck і штири.

То є шістдесят і чотири „кубіки“. Я завше лиш широко отворяв очі і безрадно, тупо розводив руками, приглядаячися до якої степені цинічно хазяїни-жиди общахровують гуцула керманича на кождім, буквально на кождім кроці. Се щось таке попросту незрозуміле по своїй нахабності, що дійсно чоловік стає, мов дурний перед тим огромом. Мілліони, буквально мілліони зароблених, кріаво зароблених грошей переходять непомітним, невловимим шляхом в кишені паразитів, а з того воздвигаються по містах жidівські камениці, товсті

жидівки ідуть „до Карлсбаду і Марієнбаду“, а гуцул – от сидить на березі, витягає букату кулеші, єсть, ховаючи свою „фатуру“ за ремінь. В тій „фатурі“ стоїт шісдесєкь і штири, а в дійстності дараба може удвоє більша. Всі часті кубіка, хоч би їх було 0,99—відкидаються. З гуцула беруть на йкус дідчю „кранкасу“, з котрої ніхто ніколи не мав помочи ані на гречтар; з гуцула відтягають за все, а потім, як приайде до рахунку, попросту дають йому половину грошої, а як не хоче брати, кидають йому „фатуру“ в очі з плюгавою лайкою і кажуть іти брати гроши де-инде. І так з дня на день, з року на рік от уже пів-століття. А розіб'ється дараба—сам винен, утонув—сам винен, взяли тобі кльоци пів-города—сам винен. Все, кожду дрібничку, кождий крок гуцула уміє вискати павук, наливається кровлю і відпадає потім, переїздить десь до міста: „я потшебує дзєці учиць“, учити на те, аби були ще ліпшими п'явками, ніж їх тато. І ніколи нічого для того народу, з котрого жив! Ні одного ґрейцара на якусь інституцію, ні дрібочки серія. Гуцул-хлоп, свиня, мармула, паскуда і не сьміє прийти на ганок, коли жид визискувач уже вибудував собі будинок з ганком. Хтось доглядає там душу в гуцулі, поезію, нужду, потребу освіти; експлоататор жид бачить лиш матер'ял для визиску, бездушний інвентар, брудне прагнення рясу, котре треба зужиткувати до останку, а потім обгадивши, викинути й забути о нім в гляданю нового.

І коли приходять всі ті тисячі фактів до голови, коли стане перед тобою все те в великім історичнім масштабі—темніють і осувають ся гори, мрякою застиляється небо, мутним стає серебро Черемоша, і Бог Краси ховає засмучене своє лице за великий зелізний кайдан народний.

Сема година давно вже минула. Я так гадаю, що повинна вже бути дев'ята—а над Черемошем все ще нема життя, все ще бродять мов без цілі поодинокі постаті гуцулів.

— Шо це нема повени? Може й не буде?

— А чыму би не була? Буде.

— Та коли ж вона буде? Сема давно вже минула.

— Вода приходить ид'нам коло десетої.

Тоді я лише зрозумів, що Тимофій попросту не орієнтувався в годинах. Умів лаяти ся по-волоськи, умів хапати дівок, щоб пищали, умів ще багато річей, але дзигаркове лице завше було для него темним і загадковим і він дивився в нього, як корова. О зміні годин і о їх порядку не мав найменчого поняття, тому ляпнув міні першу ліпшу цифру, котра прийшла йому на ум, не пеклуочи ся о наслідках. А що сам точно знов коли ме йти повінь, видко було з його відсутності: от скілько виглядаю—Тимофія нема.

Знов сідаю на камени, очі любовно ходять по всім що доокола. Велетні гір оступили долинку, мов у горсточці її тримают. Змія Черемоша повилася далеко далеко й срібною

лускою тремтить до сонця і в близьких каміннях хлюпотить. На високій царинці дві молодиці скидують з островениць сіної розтріпують блідо-зелені його шматки під промені горячі. І чути аж сюда дзвінкі їх голоси, скочують ся бренячими струмками в долину і грають ся зі сріблом Черемоша.

Але от... мов здрігнуло ся щось по над рікою. Якась струя невидима проленула, іскра якась десь народила ся і згасла, але вість о ній перелітає от якимись незрозумілими шляхами по-над оба береги—і сколихує сонність. Десь біжить уже хтось, підіймають ся дрімлючі у холодочку постаті, скорше цюкає запізнена сокира, і Бог зна звідки виповзають над Черемош постаті керманичів. Зі шварами, з кілем і вічною нерозлучницею „дорнійков“.

Надходить повінь!

Серединою Черемоша просверлюється сіра струя. Вона росте й ширить ся і скоро займає всю ширину ріки. Вода стає каламітною, уже несуться тріски, поблизукою білимі своїми черевцями, плине всяке берегове сміття. Он зірвався перший ковбок: десь лежав коло води близько і мов чекав лише на перший поклик—росхитався й пішов.

Що-хвиля вода стає все більш і більш каламітною, брудні кім'яхи перевалюють ся через камінє і ростуть невпинно.

Ще якихось п'ять-десять хвилин і повінь прийшла!

Ріка стала грізною. Там, де ще так недавно ніжно шелемкотіля прозорі і делікатні струмочки між камінєм — рветься тепер через верх руда маса і біснується ся й клекотить. Уже виросла дивно, уже покрила найвище камінє, а ще росте на очах, і росте рев і злість, і шал якийсь приходить.

І берегами росте суєта й трівога. Нараз все ожило. Мов над Нілем візбравшим. Стежкою з гори збігає гуцул з важеною кермою на плечах і кричить. На готових уже дарабах перебігають то туди то сюди люди, борзо щось роблять і перегукують ся.

— Продубелтуй, Ива', перенну талбу-у!

— Нічо-нічо!

От проскочила вже перша дараба. Жіб'ївска. Ревнивим і допитливим поглядом супроводить її сотня очей по обох боках Черемоша, а вона летить серед погуских, мов чир, болванів, серед перехрестних моцних криків.

— Попусти швару, Васи! Швару-у...

— Ни тручей, я твій кау! Мой. Я тє навчю тручети!

— А дзъобню де с погів, ти?

— На сохари.

І заварило ся, заворушило ся все над Черемошем. Там відчалює якась дараба, там біжить хтось з домашніх, несучи страву, там плаче хлопчина, що не хотять його брати „у місто“. Крик, суетня, дзвони сокир і те оригінальне, плавачівське:

„Е-о!.. О е!.. Е-о!..

Я скочив на свою дарабу. Маріка, жінка Тимофієва, так і спала тут, на двох ковбчіках. Миколай, властитель дараби, і Тимофій щось кінчали, порозуміваючи ся без слів. Жінка Миколаєва он перелазить через ворине з бесагами—теж іде до міста.

Дараба стояла на глибокім і то ще передом на воду: варт лише було відвязати швару—сама піде. Миколай став на передну керму, Тимофій на березі відплутував швару.

— Пускати?

— Пускай.

Швара ляслула, звивши ся, на ковбки, дараба рвонула ся вперед, аж ледве Тимофій скочив. Миколай сильно б'є вириваючи ся на струнку—а я стою мов очманілій, не знаючи що з мною робить ся.

Весь сьвіт зачав крутитися доокола мене! В якімсь дивнім танци переплутувалися знайомі контури гір, і я не міг пізнати де що стоїть. Церква опинила ся нараз по праву руку від мене, Заріче танцювало десь зліва, потім в одну хвилю перемінили ся місцями, гори почали кудись усувати ся взад, під ногами клекотіла вода, а ковбки греміли і перебірали ся, на камінню, як клявіші, так що трудно було стояти і утримувати рівновагу. Взагалі щось надзвичайне й незрозуміле, аж хочеть ся скочити на тверду знайому землю і віднайти себе, віднайти центр, якусь певну точку, де око могло би зупиниця ся.

Потім поволі все якось приходить до рівноваги. Я зрозумів нарешті, що гори стоять на місци, а то дараба танцює й несеть ся по хвилях. Певною точкою, на котрій можна було оперти око, були от керманичі, жінки їх, сама дараба. Я глубоко зіткнув і поринув весь в відбіране нових, дивовижних вражінь.

Тимофій мочить кіле: то ворожка якась керманичівська—кіле не може бути сухе. Миколай, виплівши на широке місце, підвіссує столець, вбиваючи клинчик. Молодиці лаштують своє фанте на сохарах, причім Маріка, турбуючи ся о своє лудінє, що хвилі знов і знов підбігає до сохара та поправляє: все їй здається, що то кожух якось не так висить, то на чоботи вода бризкає, то що сохар не міцно стоїть і готов повалити ся. А як, сидючи на ковбках, не догляділа і замочила кінець запаски у воду—бідканю не було кінця.

— Та ви розстеліт по ковбку, то воно вісхне,—радить Параска.

— Йой матіночко почорнієт, бигме почъорнієт.

— То єк би чим інчим умочив, то би ретенно почъорніло.

Се Тимофій відзвивається ся. І усі його жарти завше такі, невковирні, як і сам він невковирний якийсь. Голос має такий, що коли б жиди під Єріхоном мали подібні труби, то би повалили стіни кріпости з двох раз. Нікого не мине на березі, щоби не ляпнути дотепом, щоби взагалі чим-будь не зачепити. Навіть дівча мале, що збирає тріски по берегу.

— Ей ти, дурлепо! Я ше маю скегнути тобі totу, шо стєгаєт си та покласти жеребец!

І регоче сам із себе. А як регоче, то голос ще довго дуднить, калатаючи ся об гір убоча, поки не згине в шумі збаламученого Черемоша.

Повертаючи кермою, в трудних місцях задирає одну ногу, і тоді стає подібним до величезного бузька.

Невковирний, дійстно невковирний якийсь. Та й не диво: гєді у него не було, а неня по-межи люде валела си та й напретала їх п'ятьох від ріжних батьків: дві донці та синів трох. Росло то все як бурьян на толоці, бурешку по городах крало, часом фантину йку з вориня пощастило стягти. От і повиростало.

Але все інше, мабуть, в порядку у цого Тимофія, бо от Маріка все якось ненароком то плечем зачепить чоловіка, то кине якимсь словом. Упруга, здорована жадна жінка гірська красавиця грає кождою жилкою і, мабуть, не дуже перебирає самцем.

Тимофій підсів до жінки і морскає їй по виду долонею.

— Не знаю, шо то си стало, шо суда гладка, а суда—о!—і веде шаршавою долонею вверх по лиці, зачіпаючи за ніс.—Але я буду якось направети, шоб і суда була така сама.

Маріка відбивається ся і шурхає чоловіка під бік. Він її, вона знов його. Він перекинув її собі на ліву руку і щось почав шепотіти на вухо. Вона лежала, випнувши ся і слухала того шептання, а вся поза і безвладність упругих гнучких членів говорили, що часто мабуть отак лежала ця Маріка на мужеських руках і слухала шептів.

Друга пара, Миколай з Параксов—се вже інші люди. Статочні солідні газди. Молоді ще, але якась певність рухів і съвітогляду, якась порядність показується з них. Миколай певно знає собі ціну.

Мабуть все, за що лише береть ся, виходить як слід, за порєдком, по розумови; мабуть має довіре у всіх людей з котрими лиш сходиться, і поволи приходить до маєтку. І жінку собі під пару знайшов:тихо ласкова, любовно стежить за своїм Миколайком розумними очима, і щирим другом і вірним товаришем буде йому назавше. Гарний і чистий союз.

А гори за горами виринають з невідомої далені, одна краща другої, одна другої яснійша. Що хвилі мінятися краєвиди, що хвилі нове захоплене, нова радість заволодіває душою. Танець гір під чарівним змахом невидимого жезла в шумі Черемоша й піні гребенів.

Тимофій все ж зрозумів нарешті, що занадто, мабуть багато бавиться з жінков. Пішов, узяв у Миколая передну керму. Широко почав замахувати, неначе стараючися відробити дармуване. Вигляд його і без того комічно серйозний,

що хвилі ставав ще серйознішим. Як же—перед веде! Мабуть наближалося якесь небезпечне місце, бо ось Тимофій підкотив холошні, а нам велів переходити на передну талбу та сокотити ноги.

Маріка каприсувала.

— Аби мнов гоцкало—волію тут бути.

— Ти!—крикнув Тимофій.—Кажу тобі сда йди! Не вмієш дарабов ходити, то слухай.

А Маріка перекривляла:

— І-га! Не вмію. Диви си їк файнно ходжу,—і вихилюючися гнучким станом, як змійка, почала ходити по дарабі, кокетливо ховзаючи ногами.

— А я ті кажу сда йди! Ти хочеш з водов жертувати? Дідько би ногу вхопив та й вже.

Пішла на передну талбу, але забула кожух на ковбчику.

— Та взми кожух, бо тे хороба западе!

Але за хвилину минулися жарти Маріїці. Ковбки затуркотіли по камінню, вода з-поміж них почала бризкати вище зросту чоловіка. Десь близько впереді ревло.

— Сокоті си! Кашиця!, що сили крикнув Тимофій.

Дарабу кидає з каміння на камінь і здавалося що хвилі!—що вона от-от розірветься. Вода реве, а все біжить перед очей з шаленою бистротою.

Як стіна виросла перед нами кашиця. Дараба несеться прямо на неї. Душа завмерла. Я глянув на Тимофія. Він, червоний, напружений навалювався цілим тілом на керму, широко розлявивши рот, мов хотів пожерти когось. Але соломинкою здавала ся важка керма на могутних хвілях, і дараба летіла на кашицю.

Як муха перелетів Миколай з задної талби на передну, ухопився за керму, і ще може встиг два рази ударити разом з Тимофієм, як дараба бевхнула з цілою силою в кашицю, але—на спасінє наше—не передом, а боком. Ми всі попадали, хтось із жінок крикнув. Хвіст дараби завернуло, гринулого ним так, що вся талба збила ся в кочілце, задна керма хруснула, мов трісочка, поломився й столець, а ковбки, наче подавлені змії, повзли безладно і повагом через камінє.

Всі були бліді. Справді, удар ся дараба передом—її би роскололо на двоє, а все що на ній помісили би ковбки на кашу.

Як завше всі необзаниомлені люди, я був несьвідомий небезпеки і почав бігати дарабою аби урятувати хоч кавалок задної керми, але Тимофій заревів на мене як віл:

— Стійте на місци! Я ни позволею!

Я став і тогди лише помітив, що вся задна талба ростріпана і ковбки танцюють безладно, переволікаючи ся через камінє, налаzuючи оден на другий і штовхаючи ся. Іти по них було річю немислимою. Але ще на тому не був кінець,

бо що-йно відійшли ми від кашиці, як дараба злізла на якусь здоровенну камінню і вся перехилила ся, понираючи половиною у воду. Тимофій аж сплюнув.

— Мой! А я ше хтів по-через него йти.

— Добрі би ми були—тільки й сказав Миколай.

Тимофій почав пояснювати.

— Та ек завидів, що суда струнка добра, та ік узев махати, ік узев...

Потім накинувся на жинку.

— А що? Тепер знаєш ек дарабов ходити? Знаєш? і звертав ся до мене.—А то вна мене напастує, ек чесом прийду без нічого: ти, каже, по дурному ходиш. А тепер знаєш?

Маріка була переполохана і мовчала. Аргумент переломленої керми промовив до неї дуже переконуючо. А як же—така деревина, що не піднести,—а вгоріла мов тріска!

— Ах! То так може бути, що всі керманичі прійдуть, а я оден ні. Всі! А я лише самий ні.

І справді. Очевидно тут, на ріці панує якась інша льотіка і якісь інші закони. Як ідуть десь дорогою вози та трафить ся випадок—скілько лайки, скілько сварні, скілько взаємних обвинувачувань. А тут—от же, властиво кажучи, вина вся по стороні Тимофія: забалакав ся занадто з жінкою і не відвернув в пору, наслідком чого занесло зад на кашицю і вломило керму. Потім прийшла йому фантазія йти почерез камінь, не минав його здалеку—і знов мало не впали в біду. А Миколай не сказав ні слова докору.

Бо тут, на воді все відноситься на рахунок Божої волі. Дійстно: в такій роботі як ся, де від одної секунди залежить часом жите людське, дуже трудно вимагати від людини, аби вона власне в сю хвилину заховала всю притомність і гострість всіх своїх почувань. Чоловік може бути дуже розважним в усі інші секунди, може завше орієнтуватися дуже добре, але власне в цесу хвилю шос му си стане, якесь помрачене хвилеве—і от уже по всьому. Був добрий керманич, стодараб звіз і навіть о камінчик не черкнув, а от прийшла така хвиля якогось затемніння—і готове нещіське. Очевидна Божа воля. Тому гуцул не каже ніколи, що добре йшов дарабов, а все зараз покличеть ся на Божу волю, бо то лиш вона, а не людське умінє тут важити.

Але задної керми нема, а впереді ще стілько небезпечних місць, а дараба „в четверо талбій“. Настрій на дарабі стає пригноблений. Оба керманичі похмурі, і ми, пасажери, вже боїмо ся їх зачіпати.

Треба ловити си. Але береги все неприступні, ріка вузька.

От трохи поширшало. Берегом ростуть лози, полого. Керманичі направляють дарабу на берег і вона тикається ся

носом в камінє. Миколай скакує зі шваров на сухе, обплутує якусь смерічку—і, натягнувши грубий шнур, дараба поволи завертає.

Але таки за вузько й тут. Дараба стала поперек ріки, упершися в оба береги, і загатила ріку. Вода наперла, затріщало, заклекотіло... Знов небезпека!.. Або розірве дарабу або, як витримає, налетять другі дараби—і готовий гайташ.

В одну хвилину Миколай уже на дарабі. Розвязує грубий гакар. Тимофій возить ся коло другого. Десять, не знати звідки, взяло ся якесь хлоп'я, вирнуло з лозовин, хотіло розвязувати й трету, останну звязь, але Тимофій як гавкнув на бідне, то воно з переляку мало не впало у воду.

Два гакарі розвязані, талби тримають ся лиш на однім. Дараба згинається, ломить ся—і зад її заносить вода на місце. Керманичі тримають за гакарі з усіх сил, аби не далеко розігнало; потім підтягають талби на місце, въяжуть знов гакарі і—сидять.

От тут видко було гуцула у цім сидінню.

Сидять так спокійно, так безмятежно, мов-би давно вже прибули на місце і не мають анічогісінько до роботи. Тимофій зробив собі „цигаро“, вийняв сірку і шукав по гачьох найсухішого місця. Найшов десь не в дуже приличній околиці і чіркав там сірником. Миколай сидів мовчки. А вода плине і плине мимо, уходить животворна сила, от та, що тягне сідараби „до міста“, годує сих гуцулів і їх експльоататорів. Ще пів-години—і вже по повені, вода спаде, повитикається сховане камінє, і тоді би вже дарабов не пішов. Збирай своє фанте, въяжи дарабу і йди до дому спати та чекай другої повени за три дні.

А керманичі сидять, неначе їм нічого й не грозить. Спокійні, поважні, як сфінкси. Навіть не порозумівають ся за поміччу слів.

— Та там лежит,—нараз буцім-то ні з того ні з цього говорить Миколай, але се лише відповідь на ту гадку, що однаково займає тепер голови обох гуцулів: де взяти задну керму.

— Та там лежит,—каже Миколай—і в тім уже і запит, і відповідь і все. Миколай, при тій фразі киває головою в лози. Я іду—дійсно лежить готова-готовісінька керма, але як міг і аж тут, в гущавині, досить далеко від берега помітити Миколай, що був усе занятий—се для мене остається загадкою.

І в сій фразі „та там лежит“ була вже й відповідь: лежить, мовляв, але що з того. Коби Газда до неї був, то може можна би спитати, а так самим узяти—як же таки? Може чоловік збив уже собі дарабу, керму налагодив та й пішов, в надії, що все готове, а ми мали би заробок його знищити? Все те і багато ще де-чого іншого було в тих двох словах, і я подивувався, які то бувають змістовні слова на сьвіті.

А на березі в лозах давно вже стоїть мале хлоп'я. Великий драний кожух укриває уседрібоцьке тільце зашкраблим чотирокутником, та'як би дахом телятко прикрили. Маленьке гарне личко без єдиної виразної риси—наче розведеним чорнилом хто помалював недбало брови, очі, смужечку рота. Стоїть, аборіГен, і дивиться, а в очах стілько спокою й поваги, як у семидесятлітнього старця.

— А хто вам велів тут ловити си?

Сказано се було надзвичайно поважно. Я думав, що керманичі або розсміють ся або в найліпшім разі з'їхнорують сю чотирокутну повагу, але на моє здивоване Миколай, сам Миколай цілком серйозно спітав.

— А тебе, хло, хто пислав? Меренчук?

— Ае. Тут нимож си ловити. Вин сам мескоро пускати.

— А ци ти не видиш, що ми си поломили?

— Ми нічью, хло, ни зробимо,— вмішується Тимофій,— ми лиш си направимо та й идемо.

А міні съмішно слухати, як двоє здоровенних гуцулів, з котрих кождий міг би роздавити се хлоп'ятко на нігти, от виправдують ся. Мабуть тут серед гір людину починають поважати ще в дитині. І треба було бачити, як поважно трималося те хлоп'я, яким съмішно-серйозним тоном давало поради, а в додаток нарешті, аби запевнити всіх у своїй власти, росказало випадок:

— Йік ото колис імили си тут ікіс, а я прибіг тай кау: а хто вам тут велів ловити си? А вни збештали. А я пішов тай-сми исказав Меренчуковому. Та вин нічью ни робив, лиш зайдов позад смерек, тай перекев швару. А вода була май-май. Дарабу єк ухопило тай понесло гет-геттай ади-генде посадило на камінє. То вни по кавальчикови розберали дарабу та й збивали наново.

Хлопчик серйозно говорить, керманичі серйозно слухають, а повз нас біжути дараби одна за одною. Керманичі перекликаються з нами однословінними фразами.

— Де?—кричать нам, питуючи ся де власне стало ся нещіске. Миколай розуміє і відкликується.

— Пид кащицев—і дараба пролітає. За пару хвиль з-за закрута беззвучно виховзує друга, третя. Як на картині!

А вода йде та й іде, а мої керманичі сидять мов на храмі й нічого, от нічогісінсько не предпrijмають. Я дивуюся й не розумію. Коли ж ми поїдемо, і чи поїдемо взагалі, і що вони собі думають?

От мчиться, мов поїзд поспішний здоровенна дараба, в сім чи вісім талбій. На дарабі ціле село народу, лиш церкви бракує. Передних кермій дві, задна одна та й ще одна лежить на дарабі в запас.

Мої керманичі прокидають ся мов від електричної іскри.

— Та бій си Бога, Палійчику, давай керму! — кричить не своїм голосом Тимофій. Миколай теж щось кричить. На великий дарабі счиняється мётушня. Крики.

— Мой наперед! На середину! Упопереки давай, упопереки! Та не туда, бій си Бога!

Все треба було зрозуміти й зробити в одну хвилю, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду і там уже з неї нема ужитку.

Але Палійчук в одну мить з'орієнтувався. Забіг з одним кінцем керми на середину, а за другий почав пхати на воду. Важка керма сунулася і скоро плюхнула у воду трохи повисше нас. Палійчук ще попхнув її ногою, і вона, пересікаючи воду, понирала у хвилях. Тимофій весь звис над водою.

— Наша! — крикнув він, коли запевнився, що керма вже не втече. Скоро витяг її на дарабу і почав прилагоджувати з Миколаєм.

— Се брат Тимофія, Палійчук, — казала Маріка і стежила очима за упливаючою дарабою і чомусь усміхалася. Палійчук мабуть щось кричав, бо вимахував подертою своєю крисаньчиною.

Керманичі вовтужать ся коло керми, щось підтесують, ладнають. Тепер тільки зрозумів я олімпійський їх спокій. Мовчки, не сказавши оден одному ні слова, не поглянувши навіть оден на одного — вони вже порозумілися; „там ззаду ще має плисти велика дараба, а на ній, і ти і я, бачили ми запасну керму. От будемо просити, аби дали“. І все. По що ж були слова?

І преклонився я перед великим Словом труда землі. Перед тим, що от зводить десь, звідкільсь, з ріжних країв трудящихся людей — і дає їм можність порозумітися, пізнатися, обходитися з мінімумом слів. Як часто в житю доводилося міні дивуватися. От іде прохожий. Він з іншого села, іншої держави, іншої народності навіть. Кплять собі трошки з него парубки урви-голови якась жінка порсне съміхом з дивного капелюха, дітвора здіймє вереск, а дорослі люди з удаваною рівнодушністю і погано скованою цікавістю поглядають на чужинця. А він іде, мов нечує дотепів і съміхів — сам же так висміював чужинців у своїм селі.

Потім стане, скине тягар з плечей, обітре піт.

Той мовчки, той з вітанем підходять господарі, баба з відрами стане, дітва, поприщулювавши очі та висолопивши язики, обсяде. Розглядають, мовчать. Але коли сей чужинець — труженик, коли окружжаюча товпа відчує в нім свого брата — за хвилю ви не пізнаєте ситуації. Десь якісь спільні інтереси навсяжуть ся, доконче вишукавшися серед оточення хтось, хто був в тих краях, а то й у тім селі; баба якась буде питатися, чи не знає прохожий її чоловіка, що пішов саме у ту сторону, може не цілком у ту саму, але взагалі десь, не знати де,

занесла його лиха година. Підійдіть сюда за півгодини—уже забрав хтось до хати, зійшлися сусіди, слухають як у якимось незнанім краю так усе вигоріло, що від сірника, от який є сірник малий, горять цілі ліси, а у другім незнанім краю хороба є на скотину, що лиш перейде скотина правою—і вже! Ратиці пухнут, у яснах діри пороблять ся, ні їсти тварина не може, нічо в світі.

— Ой Господи, Господи, Боже мій, Боже мій,—зіткає вже якась баба і похитує головою—а ти дивиш ся і віриш в брацтво всіх трудящихся.

І тут, в сім гуцульськім єднанню без слів, в сім моментальнім порозумінню з пролітаючою мимо дарабою, в сім послусі невідомому начальникові великої всемирної Армії Труда я відчув туж саму гармонію і преклонився.

Керма прилагоджена, Миколай ударив пару разів по воді, пробуючи—добре. Можна йти.

— Пиду трохи вище подивити си, ци не йдуть дараби, та й будемо повернати,—і Миколай направляється йти.

— А не повернете си тут,—авторитетно заявляє хлоп'я.

— Ні?

— Так кемую, що ні.

— А може, як Бог даст, повернемо си.

Миколай шурнув у лози, але скоро вернув, біжуний. Значить дорога чиста, можна йти.

Скочив до передної керми,—„Пускай!“—крикнув. Тимофій відвязав швару, і дараба поволі почала завертати ся.

До остатної хвилі дійсно не можна було сказати, чи повернеться щасливо чи ні—і лише, як ударився передний кінець у протилежний берег—тоді тільки ясно стало, що ми знов ризикуємо загатити собою ріку. Хлоп'я казало правду.

Знов розв'язуване гакарів, знов переломлена дараба вихиляється на всі боки, знов підхоплює її сильна хвиля. Тимофій гребе, що аж мускули тріщат, стараючи ся випрямити дарабу в просту лінію, але вода не пускає і рве дарабу на дві часті. На однім лиши гакарі тримається все.

Я ухопився за середний гакар, з усіх сил тягну д'собі, але моя поміч на сій воді важить тільки, що й комаха. Другий гакар далеко, і нема змоги ухопити ся за него та притягти талбу на місце. І уже весь зад почало заносити на берег, дараба викривилася, одним-однісінським гакар тріщав і що хвилі міг тріснути, уже наближалася катастрофа—як Миколай скочив у воду і підставив груди.

Мов у скалу вдарила дараба у ті гуцульські груди, нелюдським напруженем сил Миколай здернував напір всеї води і задну часту дараби. Передна талба тим часом вирівнювалася ся, молодиці і я змогли нарешті ухопити ся за лівий гакар трохи притягти. Миколай скочив ід' нам, засилив гакар,

засилив другий, потім почав прикручувати. З него текла вода, був аж по плечі мокрий.

Але біда не ходить одна—нас доганяла друга дараба. Була з довгого дерева, ішла рівною стрункою і тому швидко почала нас здоганяти.

— Гамуй, браччіку, гаму-уй!—кричить Тимофій.

На тій дарабі старенький гуцул з хлопчиком. Гамує, тоб-то направляє дарабу то в той бік, то в той, лявіруючи між камінем, але було вже запізно, і дараба нас помітно доганяла.

— Направе́й в середину мо-ой!—кричить Тимофій, але і в середину направляти пізно вже, тай вдарити в бік небезпечно, бо можна одірвати—і старенький гуцул, борзо бючи кермою, пускає свою дарабу побіч нашої.

Ідуть тепер разом дві дараби, заповняючи усю ширину ріки. Ні та ні та не користає з правдивого фарватера, і тій і другий що хвиля може трафитися катастрофа.

— Йой браччіку солоденький, дав би ти Бог шестя... Тручей, браччіку, тручей... Йой тручей, браччіку, тручей...

А Миколайко й без того вже тручєє: майже ліг на дарабу і одпихує оту другу назад. Дараба поволи-поволи починає одставати, от уже передом уперлася в зад нашої. Миколай ухопився за передну керму тої дараби, а старенький гуцулик за задну нашої і відтручується взаємно.

От уже можна потроху бити кермою. Старенький гуцулик з видимим трудом ворушить тяжкою деревиною, але гамує і поволи починає відставати.

— А чому ж ми його не пустили вперед?—питаюся я. Міні дивно, чому будучи в однаких умовинах, от власне ми пішли вперед, а гуцулик проти того не протестував, а навіть помогав.

Миколай оповів міні цілу теорію—чому наша дараба має йти борше, отже значить однаково ми знов подогонили би того дідочка, хоч би й пустили вперед, і знов я дивуюся—як вони з дідом те порозуміли обидва відраз, без слів.

Тепер плилося уже спокійно. Очі вже звикли до безперервної зміни берегів, до непостійного краєвиду, до шуму води і фонтанів перед лицем. Тимофій із жінков сідають їсти, я теж витягаю свої припаси, щось краю ножиком. Відкрайавши кладу ніж собі на коліно. Дараба гоцнула на камени, ніж сковзнувся з коліна, порснув між кльоци і булькнув у воду.

У мене була мабуть дуже глупа фізіономія в сю хвилю, бо Маріка почала реготатися. І довго потім не могла заспокоїтися. Коли бачила кого на березі, кричала:

— А пан ножик згубив!

— Утопив, а не згубив,—поправляв її чоловік.—То на дорозі си губит.

Черемош стає спокійніший, не так уже реве і можна розмовляти не кричучи. Між жінками йде розмова, все на ту ж тему, однакову для всіх станів, вічну як сама женщина—

про убранє. На жінках були ріжні кіптарі: на одній ростіцький, а на другій криворицький, отже Парасці було цікаво, кілько платитися кіптар у Ростоках.

— Мій коштусє девіть левів.

— О! Лиш девіть? А у нас по дванаціт і по тринаціт.

— Ба! А в нас і по дваціт!

Тимофій тим часом уминає кулешу з бриндзьов, плямкаючи як праником по воді.

— Дай міні бриндзі,—каже Маріка.

— Шо? Ци я ті маю давати ци ти мині?—і Тимофій ірже з власного жарту.—А вна таки раз си відважила та й мині дала. Ги-ги-ги!

— Та й шо?—здерикувато перекривляє Маріка.

Дараба йшла в якихось сутках з каміння. Тимофій перестав їсти та так, з букатою кулеши в руці та з роззвяленим ротом і застиг—дивився. Дараба чéркнула кінцем задних бервен об камінь. Тимофій покрутів головою.

— Микул—крикнув до товариша.—А я йк иду тут, то в мене зад ни бєт. Бо я йду вусом, а потому перетинаю та й завертаю. Ніколи зад ни бєт хучь би йка довга дараба.

— Але ж бо не широка, спокійно відповідає Миколай.

Усте ріки. Справоруч надпливає Білий Черемош. Справді його вода якась яснійша, і довго видно, як вона, не змішуючи ся з водою Чорного Черемоша, іде разом.

Води стає багато, береги роздвинули ся, навіть мов гори понижчали.

— Ци тепер ни буде вже бирше бити?—питає ся котрась з жінок, але керманічі лише відмахують ся руками: мовляв, ще на вашу долю вистане.

Он впереді, оголена червона гора. Висліди польської господарки: вирубати гет ліс до найменчої деревини і предоставити вітрам повну свободу звіяти тонку верству землі нанесену віками на камінє. Ідучи горами, часто можна подибати такі сліди польського господарювання в kraю. Там, де рубали ліс німці, чужі люде—там ліс росте і через 30 літ можна знов рубати; там же, де торкнулася братня рука—мов дікі номади або сарана пройшла.

І гуцула очевидно болить отаке руйнуванє, бо от Миколаєва жінка, дивлючись на кріваво-оголену гору, зітхає чомусь сумно.

— Ей, Господи, з таким шкрапітєм.

Вільно вже йде дараба. Не гоцкає її, не тріпле, минула потреба напружувати ся всіма змислами. Тимофій вважає за обовязок пояснювати міні всякі особливості краєвиду. От величезний камінь при березі. Ударяючи ся об него, вода викрутила дно, і там тепер глубоко. Тихо стоїть вода у тім місці наче озерце темне посеред брудно-бурхливих хвиль Черемоша. Аж дивно дивити ся.

— Ту така глибінь, що пуду дає,—пояснює Тимофій.—
Икос я таки умисніві готував-сми сім-шіжневу латку,
жертуго. Тай-сми пускав тут. Тай-шош-оннаково дна ни
досєг. Лиш так десь трішки.

— А ж бо брешеш не ладно,—чутно чийсь голос
зберега. Там куриться віковічна гуцулська ватерка, сидять якісь
постаті в камяних непорушних позах.

Де-б не сів гуцул, хоч на пів години—зараз кладет
ватру. Часто вона зовсім і непотрібна йому, от лиши аби
люльку закурити—а кладе. Якийсь культ вогню.

— А ж бо й брешеш не ладно.

— То бреши сам, коли міні не даєш,—огризається Тимофій.

На березі мовчать. Дараба тихо пропліває мимо великого
каміння... Хтось сплюнув на березі, винявши люльку від зубій.

— Там браччіку сімнаціт шежнів.

— Kiko?

— Сімнаціт!—протяжливо кричать з берега, бо наша
дараба вже просунула ся геть далеко.

Якась втома від навалу вражінь. Стілько їх. Трошки
би замкнути очі, трошка би відпочати, аби уміти знов тішити
ся повно. А то шкода. Дивна красота, море її—а очі пере-
ховзують ся напів-рівнодушно і стомлений мозок каже: ну і
нехай, ну і нехай.

— Товариця!—пояснює Тимофій. Йому дуже подобала
ся роля Черемошового чічероне. Товариця—се малесенький
доплив Черемоша, от ніби трошка більший потік.

— Звіци отакі маюцькі дарабки йдуть. То йк питают—
звидкив то таке мале, то кажут: „з Товариці“,—і якесь
призирство до тих маюцьких дарабокчується в голосі
Тимофія, що от іде великими дарабами на великій ріці.

І Марійка також відчуває потребу щось міні пояснити.

— А он з тої хати газда то вбив чоловіка, жінчина
брата ніби.

— Чим же він його?—питаю ся і самому міні дивно—
чому я власне се питане задаю. Хіба не все одно, чим убили
людину?

— А сокиров.

— А що хіба чоловіка трудно убити? Йо! Плюнути!—
відзвивається Тимофій. Він уже перейшов на передну талбу
і поволи, лінівими рухами перекидує кермов.

— Засов!—кричить він звідтам.—Ото-то си називає засов.
Нахта там, сировица, силь, олива—все!

Миколай перейшов до жінки на ковбок, сів обіч.

— Шос ми так слабо,—і стріпует плечима.

— Ше б ни було слабо, йк цілу дарабу грудима спер
на такі воді. Миколайку—взми кожух на себе,—і ластила ся
і заглядала в очі. Потім, понизивши голос, говорила, що

в усім винен Тимофій.—Коби був Леччинов бирше тримав... Такий з него керманич.

Але Миколай боронив товариша.

— То на одно би вийшло—ци я би тримав ци Тимофій. Бо йк пішов зад тай завертає тай завертає.

Скоро Ростоки. Маріка лагодить ся уже злізати, бо то її родиме село. Стала знов веселою і говорить-говорить без кінця. Що лиш на око впаде.

— А то-то видите йка дорога йдет по-над сам Черемош; тут тогид чоловік так і влетів у саму воду.

— Як же то си стало?

— А вин їхав возом, мав муку, силь, вовну, все. А тут бачите йке бердо. А йкийсь чоловік идет тай кає: дай я ті, каже, коні зведу, а то тут страшно. Тот кричіт—не руш! Най сами йдуть!—а цес таки до коний. А вни си злекли та в Черемош.

— І пропали?

— Все пропало.

— А сам газда?

— Та вин штрик из воза та й си врєтував. Витак суд був з тим чоловіком, що коні тримав.

— Та й що?

— Половицу коштів виддав, а половица так і пропала.

Уже Ростоки. Маріка перегукується зі своїми ростіцькими людьми, причім не забуває оповісти про кожного всяки детайлі.

— А ото-то, ото-то дивіт ци, дивіт ци—онтот чоловік, що сидит онтам на кашици, то йк був парубком, то такий був пєниця, завадій, що страх. Усєкого зачепит, вібє. Он там на дорозі, дес пид Риздво ци коли, то за малим що не вбив стару жинку. Такий був йоганий на-світі чоловік, що страх. А витак узєв та й си вженив з одовицев, що мала аж шестеро гітей.

— Ого! А то чьо так?

— А вна ґрунт мала. Тай си вженив, то присег вид горивки на п'ять літ. А єк минуло п'ять літ, то вже присег амінь вид усего. Та тепер такий господар, що нема на цілі Ростоки по-над него.

Від разу уриває і плащучи в долоні кричить:

— А он мама моя! Мама моя!.. Тимофійчику, срібний! Лови си тут де. Лови си. А то міні далеко буде т'хаті.

— А до чого би я тут си ловив?

— До чого? До...

Вона не вимовила останнього слова, але всім на дарабі ясно, о якім предметі йде річ, і всі съмлються. А Маріка все говорить, говорить. І про то, що у них у селі жінка мала вісімдесєк і сім років та й привела дитину; і про то, що їх сусіда має дваціт і троє гітей, а дваціт і четвертим кежка.

Тут, в Ростоках Черемош повний, тече в низьких берегах. Вибравши спосібне місце, ловимо ся. Тимофій збирається помочи жинці нести фанте та якісь дрова: кавалки поламаного стільця, керми то що.

— Та не бари си, хло! — перестерігає його Миколай і сідає з жінкою шос похарчювати троха.

Група молодиць на березі. Вибухи реготу роскочують ся звідтам і вереск. Якась стара баба водить перед.

— Ей пане! Пане! — кличе мене і вимахує руками і вся рух та живість.

— Шо мете доброго говорити?

— А шо пане — ци би си ни здала вам іка молодичка. От цеса повненька.

— Та би си здала, чайму ні.

— Насту! А-но суда! Нім чьоловіка ше діждеш.

Настя съміється. Съміються молодиці.

— Та йди, дурна. Хіба ти ни знаєш, що з паном то найліпше. Бо наш руснак скребет дуже.

Молодиці регочут, аж за боки беруться. А баба звивається поміж ними і вже оповідає, як чоловік приходить зі сплавачки.

— Та вже віпостит ци, віпостит. Жинка му вечеріти лагодит, а вин сарака, все коло постілі. Промітат!.. „Та я, кає, ни хочу вечеріти”...

А потім знайшла довгий вузький камінь — і що вже вона з ним не показувала: і квітками квітчала, і слова найласкавіші промовляла. Молодички аж з реготу падають, а сами то одна, то друга додадуть такого перцю, що за малим гори не регочуть.

— То вни на старість то-то шенують, що за молоду полюбляли.

Ідуть драби рікою. Баба, розшалівши ся, підбігає до берега, виставляє камінь, і кричить до керманічів. Молодиці заливаються реготом, що дзвенить і купається в хвилях. Впрочім одна пробує зупинити.

— Шо-шо вже, а так робити невільно. Бо то, знаєте, раз так було, що показувала отак одна молодиця керманічам. А вни си борзенько зловили до берега та усі за нев. Та дотив вганели, дотив вганели, доки піймали. Та взели зі собов на драчу та то оден, то другий, то третій, то четвертий, то оден, то другий, то третій, то четвертий. Шо з неї вже й сукровиці течуть, а вни свої, ає.... Жертувати мож, але так, то вже ні.

Та баба не звертає на се уваги. А я дивую ся... Що за жарти, що за розмова. Десятої долі того при других умовинах було би досить, аби викликати найгіршу огиду, обридливість. А от тут, на тлі сих зелено-синих верхів, під шум Черемоша, в сих простих, природних відносинах — то все було таке ж

само просте й природне. От хіба тільки, що з більшою веселостею та запалом говорило ся про одну з функцій людського організма, але зараз же по тім розмова переходила на телиць, курей, на господарство, відтак знов за ініціативою веселої баби вертала до передної теми. Все перепліталося съміхом, живою потребою съміяти ся. Просто все.

Баба пішла. Молодиці почали вихвалювати її веселість та охоту уділяти тої веселости усім.

— Вони такі завше. А єк, кажут, були молоді, то не було по-над них дівчини у в селі.

— А кіко я си наплакала через них—Божечку сетий! Бо я ни тутешна, нікого тут чи знала, нічо в світі. То йк зайдемо си, було, до роботи і баба з нами, то вна шо-будь укнет, всі си сміють, а мині все си здає, що то з мене, бо я чужинська. Та зайду за хату та плачу, плачу. А бодай же бесте уночі так си смієли, їк отце у днину!—було кажу, бігме шо не брешу.

А он і Тимофій вже вертає. Але диво-дивненьке! Не сам, а з жінков! По що бере жінку зі собою? Чи то справа яка у місті? Чи може сама Маріка захотіла?

Так ні, бо гнівна, аж кипить. Іде, рвучи ногами, нікуда не дивить ся. Що за комбінація—не можу догадати ся.

Але молодиці прозорливіші від мене і Гордіев вузол рубають відразу влучними словами. Показало ся все дуже просто.

— Дивіт ци, дивіт!—шепотят одна другий.—До міста зі собов берет.

— Шо ж вин—на дарабі буде ци єк?

— Чіму на дарабі? А в місті?

— Ігій! Де у місті? На людех?

— Я шо не люблю до міста йти,—задерикувато вставляє кирпатенька.—І виспати си з чоловіком нема де.

А ще дві молодиці то вже схилили ся одна одній до вуха і шепочуть. Та не дуже по-тиху, не дуже.

— Йой, люде!.. Та де то видане—три тижні єк си пібрали—а вже жінку бити.

Кума підморгус.

— Йк би ни було за шо...

— А то було? Шо вна собі шош там ис шандарем? То-то лиш Госпіт без гріха. Ніби то вже ви, Анночко люба, ни маєте парубочька на розвагу.

Молодиці хічочут.

— Такі то вже сі Ростоки. Вільно любитися тут. Вітри таки віють з гір...

Пора рушати. Керманичі вже на місцях, Тимофій розмотує швару.

— Ей! Пане!—кричить Миколай до мене. Я біжу на дарабу.

Маріка лиха на весь світ. Сидить на ковбчіку і гризе тріску зі злости.

— А шо? Не гонні таки вид нас пити?
 — Та то мині ади таке, що хучь у воду йди.
 — Ов? Чо ж то так?
 — А так.
 — Нема шо: чоловік каже—треба слухати ся.
 — Ігій! Та то таке гирке, що би-м го не іла.
 — То лиш тепер. А витак приголубите.

— Ае! Я би го щє порубала на маленьки чічки. Пху.

Тимофій, видимо, одержав піррову побіду. Щось лаштуються до жінки, заходить з усіх боків.

— Та ци чуеш, Марі, я ті щос искажу,..

Але Маріка відвертається капризним рухом і сопе. Мабуть рахувала на відсутність чоловіка з села.

І знов плинуть береги, нешумним танком окружують ся гори, вода плеще поміж ковбаками.

І бе керма, тихо занурюючи ся у хвили, і якийсь спокій, і втома. Уже притупили ся нерви на вражіння, уже минає краса неоцінена—хочеть ся чогось нового.

І Черемош підіймає рукавичку. Він все повний несподіванок і ображається, коли йому докоряють в недостачі.

От берегом іде жінка і кричить щось. Я не розбираю слів та зрештою не звертаю уваги: мало хіба іде жінок дорогою і кожда з них може кричати.

Але керманичами, бачу, заволодіває неспокій і—нараз—несподівано для мене ми—ловимо ся...

Що таке? В чім річ? Не розумію.

— Чи си ловимо?

— А пид Сокильським загата.

Гуцульський телеграф в руху. То була баба, а се йде чоловік шляхом.

— Ци є пид Сокильським загата?—кричать керманичі.

Чоловік довго щось викрикує, але голос ростріпуеться по хвилях, зрештою попросту не вмію слухати. Як-не-як порозумів лише одно: що загата, правда, була, але тепер нема, прорвало.

— Отже йдемо,—кажу Николаєви.

— Hi.

— Як то ні? Адже чоловік каже, що нема вже загати.

— Йк би їм усім вірити було мож.

— А чому ж ви тій жинці повірили?

— А то така жінка, що мож її вірити.

Стоїмо під берегом. Вражінє таке, мов перечікуємо дощ. По-при нас летить дараба.

— Чи си ловили?—кричать звідтам.

— Загата пид Сокильським.

Дараба переганяє нас і теж ловить ся. За нею друга, третя—і скоро весь берег засіяв ся дарабами. Керманичі позіходили ся, позакурювали. Хто лиш іде дорогою, усіх

питаються—чи є загата під Сокильським. Але відповіді такі ріжнородні, що нічого не розбереш: одні кажуть, що загата є, другі, що нема, треті знов, що є, лиш за Сокильським. Керманичі все то вислухують, але роблять свої виводи з того, якесь середнє аритметичне. Де-хто рішасті ся іти, і ми в тім числі.

Дараба зривається з місця і відразу летить—ловилися бо під крутим берегом. Але керманичі не зовсім спокійні і всіх питаютимуться, навіть товаришів своїх, що стоять ще при березі дарабами.

— Ци є?

— Нма, нма! Я сам зараз иду!

Вода велика, дараба іде борзо, керманичі як орли поглядають вперед: чується напружене. На небо наскочили хмарки, одразу похолодало, і Черемош зробився чорним. Непривітним чимось дихнуло все доокола, ворожим.

І нараз, Бог зна звідки і яким способом, стало ясно, що загата таки є і що ми летимо прямо на неї, без усякої можливості запобігти. Береги високі, неприступні, всюди камінє, ловити ся нема жадного способу, бо би розбився гірше як у загаті.

Серце починає трівожно завмирати. О тім Сокильськім стільки наслухався чоловік, стільки людських жертв узяло божище тих скель, що стріча око-в-око та ще при услівях загати ставала гостро цікавою. І цікаво було дивитися на керманичів. Несли ся зі своєю дарабою вперед. Як випаде удар, що станеться з іх дарабою, щоб зрештою станеться з ними самими і з іх жінками—нічого невідомо. А може бути все найгірше... і тому впиваються очима вперед, ловлять найменші ознаки будучої небезпеки і готовляться відпирати. Всіма жилами свого мускулистого тіла, всім скупленем своєї уваги...

От уже Сокільське впереді!

Височенна скеля. Обривається в Черемош. Ріка робить тут закрут і б'ється цілою силою в скалу, ревучи по камінню, що повиставляло свої спини геть на цілу ширину. Під самою скалою аж чорно.

Так ось він, Сокільський! Ось місце те звязане з історією усієї Гуцульщини, з опришківством, з іменем Довбуша! Ось місце, де, утворений уявою поета, стоїть «на саміськім скруті біломаймурний легінь».

І гулі маймурні тримає
У маймурівих він руках
І грає він на них... а грає,
Що сум збирає тя та жах.

Дійсно, тут може розбужувати ся фантазія, звідси може зачерпнути натхнення і народ-поет і артист. Звідси близько до якихось тайн природи, звідси так ясно чути ті голоси,

котрих може ніде більше не учуєш. Бог-Творець тут колись говорив. Програміли його глаголи давнimi віками, возвигли гори, піски по пустинях розсипали, сніgom і ледом укрили кінці землі, але відтак позаростали травами, позамощувалися камінem в улицях міст, затихли в нових заглушивши ся шумах. Але тут ще чуєш предвічний той голос Господень, і клонить ся дух твій в покорі і смиряється бунт.

Так ось він Сокільський... Скілько жизней гуцульських, скілько жертв! То відвічні лови Княгині Сокільської.

Як сонце за Діл вже сідає,
І мракнуть всі гори вже сном,
Лиш той ще Сокільський сияє,
Мов з золота кутий шелом—

тоді виходить на сам-верх вічно прекрасна княгиня і стоїть, мов викута з мрамору.

І коси, як золото ясні,
Пустила вітрам на роспліт.
А долом жасний та глубокий
Той Черемош дикий гутить,
Як сокіл, як той бистроокий,
Що сòвма на лови летить.

Кедровою дарабою по тім Черемоші плине молодий керманич. Вже пора-бйому зупиняти ся, десь, вже пора-бйому приставати на ніч--але що-ж як тая княгиня, там, високо на горі

Почала косу чесатъ,
А чешучи косу, як море,
Чудесних пісень співатъ.

І керманич забув і про дарабу і про цілий світ—дивить ся на ту княгиню, не зводить очей.

А Черемуш, братя, глубокий,
А Черемуш дикий як біс,
А Черемуш, братя, по скоках
Розбиту дарабу поніс.

Я, признаю ся, тої княгині не бачив; зрештою може вона там і стояла, на горі, але тут не до того було, щоби розглядати ся за княгинями.

Дарабою гримнуло об камінє, бризки і піна застелили світ, нас почало шарпати в усі боки—і як ми вискочили з того пекла, чому ми там не розбили ся на тріски—того я не в силі зрозуміти.

І зараз же за закрутом, де ріка росходить ся троха ширше—очам представила ся надзвичайна картина.

Вся ріка була загачена дарабами та ковбками, кільки око сягнуло. Дараби побивало в берег, покрутило, поломило, поростріпувало; окремі кльоци поставило сторч, позахарастило ними кожду діру. Вода реве поміж тими всіма загатами, а люде мов мурахи бігають і кричатъ і суетять ся в якійсь смертельній тревозі.

Жінки перестрашенні. Параска, як на Бога, дивить ся на свого чоловіка, вірючи, що з ним їй нічого не станеться, Маріка починає русти.

— А не перестанеш мой! — ревнув на неї Тимофій, але так ревнув, що Маріка відразу вмовкла.

Наша дараба летить з невтриманою силою в туту кашу з ковбків.

— А ци є по-під Волошінов струнка? — кричить Миколай від задної керми.

Тимофій лише крутиє головою на знак, що нема.

— Бий в середину! Бий! — і Миколай в одну мить перелітає на перед, а мині кричить на бігу: — На Бога дайте зад на воду! На воду зад!

Я гребу кільки сили заднею кермою, а передна ще дає два-три моцних удари, відтак звинним рухом вихоплює деревину з гнізда Миколай. З розгону б'є дараба в загату, аж всі ми ледве не падаємо. Миколай знов уже коло мене, б'є кермов, „даючи зад на воду“ — і ми стаємо.

Якось дивно... Отже й по всьому? І нічого важного не сталося? І не довело ся рятувати житя ні собі ні кому іншому? І в тім вся небезпека? Я не розумів того, що наш випадок — оден з найщасливійших і що не всі, далеко не всі кінчають ся так лагідно.

На ріці був надзвичайний шум, вода реве, сокири торхкотять як град, гуцули перегукуються, кричать. Якийсь хлопчик перебігає дарабами і, поховзнувшись, падає у воду. На щасті встиг скопити ся руками за ковбок, але однаково би не врятував ся, бо тягло ноги під дарабу. Хтось поміг.

А Миколай десь уже там, напереді. Мабуть є надія розібрati гайташ, бо всі гуцули там, на передніх дарабах. Миколай належить до людей з ініціативою, Тимофія уживають як силу.

— Тручайте, браччі! Тручайте! — кричить аж під небеса верескливий чийсь голос. Се мабуть виривається перша дараба. А скоро вирветься — може піти вся загата, як лід, і потім може знов захряснути, ще гірше.

— Рубай гакарі!.. Рубай, а то я рубаю!

— Та пусті! Шо тримаєш... солений!

І все збило ся, все змішало ся в купу, і нічого вже неможна розібрати.

Але на щасті загата наша була так щасливо скомбінованою, що за першою ж дарабою всі пішли рівномірно, одна за одною. Напростували розломані члени, скриплючи неймовірно, і поволи-поволи, дараба за дарабою сchezали за поворотом. Тепер, дав би Бог, другої загати не зробити, коли так багато рядом іде.

Але Бог милував, милував. Вийшли на широке — нема небезпеки. Куда не глянеш, чи взад чи вперед — дараби,

дараби, дараби, дараби... Жовті подовгасті рухливі плями на темній воді.

Тимофій знов відзискав охоту пояснювання. З серйозним видом оповідає міні, що.—

— Пруску дарабу ліпше везти. Довіз—добре, а розсипав—ніч отобі за те не буде. Бо toti ковбки не пропадут—оннаково їх визбірают. А жидівська—кола му онного не привезеш—мусиш штраф платити.

Сонце зайшло. Порозгублювали ся дараби і ми самі пливли серединою широкої почорнілої ріки. Були ми всі мокрі, троха перемерзли. Так хотіло ся усім тепла і світла.

Пізно уночи ловили ся в Вижниці...

В. СОСЮРА.

* * *

Магнолії лімонний дух,
солодкі мрії олеандри...
А в небі огневі гранати,—
і мислі зоряно цвітуть...

О, моря гул!..

О, моря гул!...

І шарудіння хвиль на пляжі...
А десь панелі ще в снігу,
і морозу огневі масажі...
Ми хвилі любим,

хвилі любим,

самі народжені од хвиль..."

О, притули вишневі губи
ти до моєї голови...

Хвилини бій...

Хвилини бій...

Я чую, як біжать секунди,
я бачу космоси в траві,
— в твоїх очах заграви бунту...

Магнолії лімонний дух,
солодкі мрії олеандри...

А в небі огневі гранати,—
і мислі зоряно цвітуть...

Крим. 1923.

Л. УКРАЇНКА.

Ось у ночі пробудились думки:
 „Спиш?“—мені крикнули—і залюбки
 кров мою пить почали, як вампіри...
 П'ють без ваги, без жалю і без міри...
 Ось налетіла одна промениста,
 як метеор безпричальна, вогниста—
 і пролетіла... її не спинить...
 Чую, що погляд мій гостро зорить,
 пильно пронизує темряву чорну,—
 не подолати її необорну!
 Думка пролинула, зсунулась тьма,
 ось уже ясної й сліду нема...
 Тільки даремно горять мої очі:
 тьму освітити немає в них мочі...
 Темно... Ох, мучать як думи·вампіри!
 Годі, лижіть! всею силою віри
 я узброяюсь тепер проти вас,
 слушний, бажаний настав тепер час.
 Вірю я в правду свого ідеалу,
 і коли б я тую віру зламала—
 віра б зламалась у власне життя,
 в вічність матерії, (розвитку і) в світа буття.
 Власним очам я б не вірила й слуху,
 я б не впевнялась ні тілу, ні духу,—
 се ж бо для віри найвищая віра!
 Думка питает: „І віра та щира?“

3/XII 1905 р.

Л. УКРАЇНКА.

КАЛИНА.

Козак умірає, дівчинонька плаче:

„Візьми ж мене в сиру землю з собою, козаче!“

— Ой, коли ж ти справді вірная дівчина,
буде з тебе на могилі хороша калина:

як упадуть роси на ранні покоси,
то не в мою домовину, а на твої коси...

А як стане серце припікати, гріти—
хай не в'ялить моїх костей, тільки твої віти.

— Ой, що ж тобі, милив, з того за потіха,
щоб я мала червоніти серед моого лиха?

Ой, що ж тобі, милив, з того за відрада,
щоб я мала процвітати, як мені досада?

Чи то ж тобі стане миліш домовина,
як я буду зеленіти німа деревина?

— Ой, так не затужить і рідна ненька,
як ти, моя калинонько, моя жалібненька...

Ой, ще ж над миленьким не зросла й травиця,
як вже стала калиною мила жалібница.

Дивуються люди і малі діти,
Що такої пригодоньки не видали в світі.

„Чия то могила в полі при дорозі,
що над нею калинонька цвіте на морозі,

що на тій калині листя кучеряві,
а між цвітом білесеньким ягідки криваві?“

Шуміла калина листям зелененьким:

„Ой, що ж то я німа стою над моїм миленьким?

Поки ніж не крас—дерево не грає.

А хто вріже глибоченько, тому заспіває.

А хто вріже гілку, заграс в сопілку,
то той собі в серце пустить калинову стрілку.

В. САЗАНСЬКИЙ.

Євген Григорук.

У час гострої боротьби за радянську культуру вибув з наших лав один з палких борців у найважливішій, найвідповідальнішій галузі—видавництві радянської книжки—Євген Максимович Григорук.

Завзятий революціонер, переконаний комуніст, поет і мистець „книжник“, Євген ще в вісім років лишився без батька й матері. Маючи притулком ще й досі живого діда-селянина на Балтщині, т. Григорук виніс важкий тягар життя батрака-наймита, працюючи в куркулів і по „економіях“.

У тяжких умовах злиденного життя найшов він час і учитися. І учився з надзвичайним успіхом. 1916 р. на вісімнадцятому році життя скінчив вищу початкову школу в Балті. Й того ж року склав вступний іспит у Феодосівський Учительський Інститут.

Вибух революції—і Євген не може всидіти в Інституті. Опинившись за гетьманщини в Умані, Євген звязується з запільною організацією лівих есерів („борьбистів“) і приймає жваву участь в її праці. У час жовтневої реакції виступає він, не звертаючи уваги на велику небезпеку, в місцевому „Пролеткульті“, як ярий прихильник пролетаріату й ворог гетьмана й Петлюри.

Смуга фронтова, в якій перебувала Умань, пересунулась і довелось залишити місто. Євген залишив мляву партію „борьбистів“. Він явився до комітету більшовиків і заявив:

— Я ваш і з Вами.

Залишивши місто останнім, він приходить в Умань першим—на панцернику, зі зброяю в руках.

У друге довелось рос颇чинати організаційну справу, і Євген знов на панцернику, де й був поранений. Мусив від'їхати лікуватись до Києва. Там тимчасово працює в Просокульті та Наркоматі Зовнішніх Справ; як зовсім одужав, їде на фронт комісаром полковим.

У час відомого відступу червоних з України в 1919 р. Євген лишається на запіллі, їде до Феодосії, складає іспити за інститут, добуває там відповідні документи й вертає до Києва. Звалюється од тифу. Виходить з лікарні вже після

радянського перевороту й знов із головою поринає у любу йому працю в Губнарсі й політичному управлінні КВО, яко Начредвидату.

Навала польської шляхти—і Євген член правобережної “тройки” ЦККП(б)У й завідуючий її видавничим відділом. Після перемоги над білими де-який час він був секретарем Київського Губкому, а далі Завгубвидатом (потім Крайвидатом).

Саме на цій посаді він найбільше прислужився Радянській владі й компартії. Його розмах у роботі, відмінна впertiaсть і любов до книжки були причиною того, що Крайвидат досяг великого розвою й збільшив продукцію української радянської літератури. Як талановитого робітника, його покликано було спочатку членом Колегії Всеукрвидату, а потім Державного Видавництва РСФРР.

Занадто кипуча нервова натура Євгена ніколи не вдовольнялась досягненим. Працюючи у Видавництві, він одночасно сам перекладає на українську мову, редактує, безліч читає й готується до лекторської праці у вищій школі.

Не даючи собі ні на хвилину відпочинку, Євген увесь час горів у туберкульозі. Вже надто пізно одержав він відпукс до Криму. Там і скончів свої дні. Скінчив тоді, коли його втрата найбільш відчувається...

Палко закоханий у книжку, Євген не мав часу сам її творити, бути автором. Лише крадькома він віршує, виявляючи свою справжню поетичну натуру. Скромність не дозволяла йому друкуватися. Зрідка, за настирливими вимогами товаришів, подавав він щось до друку (прикладом перший з наведених тут віршів, що побачив світ уперше в Київському журналі „Коммунист“). Лишились невідомі, нерозібрани папери, що чекають ще свого видавця. З них вибираємо де-що...

Боротьба жертви уносить... Але червоний шлях стелеться далі.

Євген Григорук.

БОРОТЬБА.

Холодний день... І пусто
скрізь...
І перший, чистий сніг...
Хтось через вулицю з воріт
Трівожно перебіг.
Ревіли досвіта гудки,
Та не пішов ніхто,
І місто повнеє життя,
Мов смертью повито.

Смеркає... Кожен в
самоті,
Заліз в закуток свій.
Навис над містом, як мара,
Страшний, останній бій.
Вітер вулицями віє,
Снігом рве вперед, назад,
По-під мурами чорніє,
Тінь похмурих барикад.

Ледве чутно тихий гомін,
Під ногами сніг рипить.
Пронизав фабричний комін
Потемнілу блакить.

Ідути!

— Нахились, нахились!..
І власного серця не чутъ,
І руки за люфу взялись.
Держись!..
І бились завзято... І бились
всю ніч
До зорі...
Вогнищко пожежі світило насіч
До зорі...
І полу́м'ям вітер кружав у горі.
На ранок скінчилося... В холод-
ні сніги
Поліг не один головою...
Червоним знаменом крутила
юга
Над юрбою.

Октябр 1920.

НОСТУРНЕ.

Каже місяць срібні роги
Понад полем...
Біль, неначе злі остроги,
В серце коле.
Перед мене чисте поле
—Місто ззаду...
Вже не вирости ніколи
Тому саду.
Чистим лугом, жовтим яром,
Темним лісом,
Пронеслась червоним жаром,
Острим списом.

Світ шаблями дико дзвоне,
Вкрився палом,
В небо полум'я червоне,
В небо встряло.

Всесвіт крила охопили

Революцій—
Згиньте всі, хто стратив сили,
Хто в розпуці.

Хто жив лиш власним болем,
Пріч з дороги...
Місяць каже понад полем
Срібні роги.
Харків, літо 1921.
(липень).

Неначе сон... Було колись...
В бою стискали міцно зброю,
А потім—прапори вились
І дружньо в ногу йшли
юрбою...

Неначе сон... Повітревком...
Палкі промови і дебати...
А потім вороги кругом—
І довелося утікати...

На мітингу... Хвилює люд,
Мов не завод це, а окопи.
О, ці безштанники возмуть,
Твердині найміцні Європи!

Матер'ялізм... Верхарн...
Расін...
Кант... Гегель... Моцарт...
Бах... Спіноза...
А потім—втома... Кокаїн,
І божевільноти загроза...
Жінок без ліку... Гидко як!..
І скрізь ні крихточки кохання...
Фантом-дійсність дасть кон'як,
І мрії розквітча зарання...
Харків, 1921 (липень).

Прозора осінь закрутила
Покірно-п'яний листопад.
Пройшла, листям прошелестіла
І не оглянешся назад.

Лиш непомітно здрігнути плечі
І нижче схилиться чоло...
Тимчасом ллє навколо вечір
Своє рожево-синє скло.

Червона мідь квітчає світи...
Осіннім думам в унісон,
Назドжене, прошепче вітер,
Що все розвістеться, як сон...
Що побудує грудень вежі,
І заспіва юга пісні,
На тих стежках і дальніх межах,
Де ти ходила по весні.

Харків—осінь 1921.

Мигтить і стелиться без краю
Гаями латаний килим,
І ліс над шляхом сповиває,
Немов серпанок—сивий дим.

Прогуркотить над виром
сонним.
І полустанком кане в ліс,
А потім стало, монотонно:
Перебирає стук коліс.
Все далі... й хоч біжить
без краю,
Але подітись ніде з ним,
Бо серце, як ліса, проймає
Спраги старої сивий дим.

1921. Падолист. Москва.

МИКОЛА ТЕРЕЩЕНКО.

ОНУКИ.

І ми страждаєм, як і ти,
далекий батьку, діду!
І хай міняються світи,—
а в нас ридають біди,
голосить лихо...

Доля,—
вона однакова для всіх;
не утіче од мук земних
ніхто, ніхто, й ніколи!
(Ні автомобілем,
ні аеропланом,
ані думкою—туманом).

Пропелером розум,
а серце мотором
у вирій підносять,
угору!
І скоро досягнем
до інших печалів,
горітимуть стяги
на вищих вокзалах.
Розміряти б метром
прийдешнє, майбутнє—
о, страшно у нетрях
просторів безлюдних!
В космичних робітнях
і зараз ми тужим;
так ясно у вікнах,
а в душах...

Маєм усе,
і нічого не знаєм!
Горизонт під окуляром,
а під ложечкою ссе...

Маєм усе,
і нічого не знаєм!
Материк аеропланом,
а під ложечкою ссе...
Маєм усе,
і нічого не знаєм!
Гартувались комунізмом,
а під ложечкою ссе...
Маєм усе,
і нічого не знаєм!

Конторам,
і
лабораторіям—
загибіль...
Біль,
жах—
у наших черепах
од їхніх цифр!
Ах,
пф,
однаково терновий шлях
для всіх...
Клінікам,
і
обсерваторіям—
загибіль...
Біль,
жах—
у наших стомлених серцях
од їх!

Однаковий терновий шлях
для всіх...

Г. КОЛЯДА.

Ч А С.

Чорна ніч...
 До гори по башті або скелі!
 Звідти
 в синьому тумані
 голубий краєвид!
 Тиха річ.
 Чорна ніч...
 ...На синьому небі коло-
 шлях, рейки чавунні на
 ньому,—
 день і ніч,
 день і ніч
 потяг
 біжить по шляхові синьому.
 Потяг—час.
 Коло рейок—безмежність.
 Кочегари до печі вугілля
 р-раз!
 — Зникла сумежність.
 День і ніч,
 день і ніч.

потяг гуркоче довкола.
 Чи кур'єрно?
 Чи ні?
 Потяг—час.
 Кочегари ганяють сокола,
 Летять віки...
 Віки за віками.
 Чи то—швидкий птах?
 Чи то—ріка з комишами?
 Летять віки.
 Віки за віками...
 Чи це тільки в нас?
 Чи так саме й за нами
 день і ніч,
 день і ніч
 потяг гуркоче довкола.
 Чи кур'єрно?
 Чи ні?
 Потяг—час.
 Кочегари ганяють сокола.

Харків—Травень—23.

О. КОПИЛЕНКО.

ECCE HOMO.

УРИВОК.

...Ми зійшлися з ним на тому, що для мене революція—це—музика. Яка—невідомо, але обов'язково музика. Може симфоничний оркестр, може військовий, а може... мелодія на скрипку. Бо я страшенно люблю музику, особливо скрипку!

А для нього революція—це могутня життєва проблема, на вирішення якої він вирішив присвятити все своє життя.

Так принаймні він говорив мені.

Оце ті ланцюги, що звязали тепер міцно наші істоти.

Вечорами Тарас (він найшов у старовинному календарі, що по-грецькому ім'я Тарас значить—рухливий, метушливий) прохає мене грati йому на скрипку якусь річ глибокого змісту, або імпровізувати щось, але грati те, чого він ще не чув

Він сидів тоді поглиблено-мовчки і уважно слухає, а потім росповідав мені вражіння.

Ось йому здавалось, що він величезний кріваво-червоний карбункул, на великому міцному тілі. Вертиться могутне колесо, захоплює те тіло, воно летить, летить—карбункул ятиться, лопається, як гарячий протуберанець, але замісць лави з нього витікає гній.

І Тарас робився сумний, а у мене в конурі ставало сіро, темно і нудно.

Інколи він говорив, що він чайка, або альбатрос, що над безоднєю моря носиться, квилить над бушуючими хвильами, та боїться кинутись у вир, поринути; й літає голодний, тужний.

І у мене в кімнаті під згуки скрипки так було тоскно!..

Кімната у мене надзвичайно романтична. Вона в підвальному поверсі—кухня бувшого хазяїна будинку. Напівтемна, нагадує печеру десь на високій горі, а гуркіт вулиць—то грім обвалів і громовиць. Я часто фантазував: мені здавалось, що я великий Прометей, вирвався з неволі і склався в печері на верхівлі найвищої гори і в самотині готовувся до нового виступу—нести в грудях людству іскру полум'яну.

Але реальність моєї кімнати надто неприємна! Наприклад, відчиняти вікно в ній ніяк не можна, бо коли повійне вітрець,

тоді пил, лушпайки з насіння і брудний папір, що ними забруднено вулиці міста, летять прямо мені на стіл.

А бувають і такі непоразуміння, що хтось іде собі по вулиці, плюне випадково і прямо в моє вікно—слина й повиє на скло.

Такі неприємості бували... Звичайно рідко.

Тарас любив музику, любив мою скрипку, а я не любив його філософичних проблем революційної дії.

І коли він приходив до мене вночі (раніш як о 1 годині ночі він не приходить—бо у нього є свій принцип) і починає розповідати про свої нові відкриття в галузі ріжних поліпшень громадського життя—мені робилось нудно і я починав грati на скрипці.

Я люблю тільки одно питання, питання мистецтва. Ще змалку я цікавився ним, зокрема музикою, але цікавився по-своєму. В дитинстві мені хотілось знати, відкіля і як робиться згук. З цією метою я розбив скрипку, балабайку і порізав гармонію. Це була офіра, що я приніс богу знаття і для вирішення питання мистецтва.

Тепер я вирішує його теж майже такими засобами.

Віра...

До мене часто, майже щодня приходила Віра і щоразу вибачалась за турбування і скаржилась на долю. Я помітив, що такі дівчата, як вона та її подруги, хочуть бути слабенькими, безпомічними.

Але у Віри чудесні блакитні очі, що їх не можна було порівняти ні з якими людськими скарбами. Такі блакитні, що можуть навіть сперечатись не тільки з бірюзою а навіть з тоскним по чомусь далекому весіннім небом.

Вона розповідала мені про все. Про те, що вона любить бантики чіпляти на свою біляву голову, любе гарні капелюшки, одіж гарну і духи.

Розповідала, як випадково вона зустріла мене і як тепер рада цьому.

А я дивуюсь її відвідуванню мене, бо завжди сижу мовчи і слухаю і боюсь доторкнутись до неї, бо вона така маніжна, тоненька і легка, як пелюстки квітки. Я почував це тоді, коли вона сідала біля мене близько, близько...

Віра теж любить мистецтво, музику, а особливо театр. Вона бетзянно закохана в нього, це її найукоханіша мрія і вона стремить всією душою на сцену.

—Ах, я не можу так, як ви, мені треба комфорт, настоїще життя і я тільки можу мріяти про драматичну студію. Бо я так стомлююсь на службі і уже післяобід не можу нічого робити. О, як би не оця революція, що змусила мене служити і розстроїла наше життя, я дуже давно була в Москві в Художньому Театрі, а тут що ж, та ще тепер. Ах, таке життя!..

Так говорила Віра, а я слухав і мовчав. І любить вона мистецтво „настояще“, а не якісь тенденційні сурогати. Чита тільки старих класиків та закордонних письменників, а укоханий її поет—все таки Надсон.

Хвильового ж і Тичину взяла у мене читати (а може й не читала) тільки тоді, коли я запевнив її, що Хвильовий американець, а Тичина поляк і твори їхні—переклади на нашу мову.

... Я люблю блондинок. Не знаю чому я люблю їх, може тому, що всі класичні, самі красиві жінки в світі, були блондинки, але цей факт, тільки тому, що я теж блондин, робиться в розумінні Тараса фактом фатального значіння в моїм житті. І він серйозно і щиро, за допомогою ріжних теорій доповнення, контрастів і інших, запевняє мене, що над всіма феноменальними людьми висить Дамоклів меч.

Можливо! Звичайно, факт сумний, але поки що я цю частку свого життя прожив чудово...

II.

В офіційному часописі Центрального Комітету Комуністичної Партії, за лютий місяць 1921 року, у відділі протоколів і постанов, надруковано:

„Тов. Тарас Скорак, исключается из рядов Коммунистической Партии за преступное неисполнение партийной дисциплины, за интеллигентский подход к партийной работе и как лишний балласт в партии“.

Того ж вечора Тарас писав у своєму щоденнику так: (він дає читати й мені):

„Знову життя повернулось до мене спиною. Подла баба фортуна майнула й зникла, залишивши мені розбитий келих, в якому раніш шумовало вино. Та я не надіну скорбну тогу і не посиплю пеплом голову. Хочу працювати далі і докажу, що я не лише інтелігент і баласт в нашій революційній дійсності, а величина, з якою заставлю рахуватись усіх. Ще побачимо! „Сміється той, хто сміється останній“.

Нехай мене робітники погнали з трибуни за те, що в промові я ухилився в бік від теми, а потім назвав їх темною отарою. Але я не кину настоювати, що слово Революція—це не просте слово, а найглибша суб'єктивна субстанція масового розуміння, яка все ж не може бути виявлена одними економічними законами, тільки філософичною підосновою головних моментів історичного життя.

Скоро про себе нагадаю!..

Але, як некрасиво повернулось до мене життя! По невідомій асоціації мénі зараз пригадався той злій випадок

в тюрмі, коли мене кинули в камеру до ріжних злочинців. Хоча я до них поставився і дуже добре і ввічливо, все вони налагодили зі мною штуку, яку проробляють майже зо всіма новими в'язнями. Було так: оголосили, що в одного з в'язнів десь зник ніж. А ніж в тюрмі це цілий клад. Почали шукати і не знайшли. Тоді один з них—”ширмач“ Крутъ заявив, що йому здається, ніби украв той ніж я. Скілько я не відмовлявся, не вірили й примусили поклястись на ікону. Зняли ікону, а мені зав'язали очі, і сказали, щоб я клявся і ціluвав ту ю ікону. Я поклявся, а замісць ікони, один з них підставив мені для поцілунку голу задницю, і коли я поцілував її, в цей мент мені розв'язали очі.

А на другий день вся тюрма знала про це і мені не давали спокою.

Чому така дивна асоціяція виникла зараз, нікто не розумію і т. інш.“

Тоді Тарас уже не скаржився мені на те, що його викинули з партії—поступили з ним нечесно. Бо він говорив, що зможе доказати їм, що зрозумів і відчув сучасність глибше за тих формалістів.

Пам'ятаю, прийшов він до мене вночі. Я помітив, що він почав трохи товстіти, добріti і рухи у нього стали поважніші, розміреніші, ніж раніш. Приходив навіть чисто виголений, в свіжих сорочках і завжди в нових краватках.

Між іншим, Тарас старовинного українського аристократичного роду: дід у нього був, правда, грек, але оженився на якійсь родичці гетьмана Полуботка. Цим зокрема Тарас і доказував свій потяг до особливого естетизму і свою тонкість почуття. А в той час він міг своє життя поліпшити, бо, як інженер, мав добру посаду і навіть почав їздити на автомобілі.

Стомлено росповідав мені про свої останні роботи. Працював він над вирішенням питання про всесвітню революцію, задопомогою філософії і математичних формул.

Говорив повільно, впевнено, з замилуванням собою. Вставав і швидко ходив із кута в кут кімнати, і його висока постать діставала головою до стелі.

У мене маячило в очах, наче він качався як маятник, а коли росповідав, то мені здавалось, що він читає мені дитячі книжки з пригодами.

Говорив, що робота партії, звичайно, неправильна, бо зовсім не тими шляхами треба йти до всесвітньої революції, щоб не було того, що було в нас.

Перш за все у нього філософично-суб'єктивний підхід до слова.

—Саму душу, душу слова ти не розумієш!—хвилювався він, хоча я й не сперечався з ним.

—От візьмемо слово Чека. Тут почувається зразу зв'язок з колесом, з колесом революції, що знищує все старе і веде людство до нового життя—це надзвичайне слово, влунніш якого придумати не можна для ілюстрації цієї установи!

З цього і ще деяких слів (Пуп—а є пуп землі, в ста-ровинній митології) Тарас виводив майже ввесь принцип боротьби, всю теорію—як можна побороти контр-революцію. Додавав він тілько ще таку математичну формулу:

Коли з числа забитих і покалічених в часи імперіялістичної війни і Великої Революції вичислить кубичний корінь і поділить на інтегровану цифру загальної культурності людей, тоді і будемо мати математичну основу, яку й мусимо пристосувати до боротьби з капіталом.

А от такі слова, як „Угні“, що нагадують індуські слова, ці слова вказують на містичні підвалини всієї революції. І ще багато він приводив мені і розкладав нових слів і доказував свою теорію.

III.

Я по весні гублю спокій свого життя. Мені хочеться чогось невідомого—широких просторів, фіслетових далів, важких жирних степів, землі, землі свіжої чорної безкрайної!

І коли я не витримував, коли мене здушать вулиці, я нестяжно біг за місто, за парк, падав на землю і притулявся до неї. Тоді мені хочеться бути змієм, плавувати чревом по її сильних крижах, рити кігтями, цілувати в нестяжі й жазі...

А на обрії я бачив, як чорніли борозни і на них колупались люди.

Здивовано дивився сторож будинку, де я живу, коли я вибігав зі свого підвала, брав у нього сокиру і починав рубати дрова по дві години під ряд з таким запалом, що у мене на руках лопалися водянки.

Інколи я просиджував десь за парком цілу ніч і бачив, як сивили у ранці білі шляхи на обрію, у душу простягали руки і хотілось, як келих вина, випити і небо, і зорю,—щоб упитись до безтіямі.

А вдома я брав скрипку і щось невідоме грав—грав весняні гімні і притискував до себе скрипку так, як я б хотів притиснути—степ. А потім біг заробляти копійки уроками і вчитись.

...Я навіть не помітив, що довгий час до мене не приходила ні віра ні Тарас. Бачив тілько раз, як вони удвох їхали на автомобілі. Віра сиділа близько біля нього, і у неї розкучерявилось волосся і розжеврілось обличчя. Я пішов здивований далі...

А одного разу увечері я пришов до дому, а вони сиділи у мене. Тарас ходив по кімнаті і напружено щось росповідав.

Очі Вірини мені завжди нагадували сизо-лілову далеч стéпу, а тоді вони були якісь особливо таємничі і холодні, як крижаний північний бігун. А Тарас росповідав далі:—Да... так ось головні проекти моїх будівель, над якими я працюю тепер. Але трохи ухилюсь в бік: коли проведуть в життя мою теорію про безкровну математично-розраховану всесвітною революцію, тоді треба буде зробити так, щоб не тільки ми, а ввесь космічний світ знат про неї. Для цього нам треба поставити на землі декілька величезних статуй Перемоги і Волі, розміру, приблизно як половина земної вісі.

Скажіть мені, чому побідила наша червона армія всіх зовнішніх і внутрішніх ворогів? А тому, що вона схожа на богатирів старих часів. Ви думаете її випадково одягли в лицарські шлеми? Ні—тут глибокі таємні підвалини. Візьмемо такий приклад: Буденний з своєю частиною тілько тоді почав перемагати ворогів, коли армію свою одягнув у шлеми. Оці шлеми є містична підоснова нашої перемоги.

Так от статую такого лицаря в шлемі з червоною зорею ми й поставимо на бігунах і в інших місцях нашої планети.

Над конструкцією цього лицаря і працював тоді Тарас, а особливо над його установкою. Він думав його збудувати по принципу башти Татліна.

—Розумієте велич я цієї будови!—закінчив він патетично-театральним вигуком.

Віра дивилась на нього з благоговінням, а потім промовила:

—Ви знаєте, а я ніяк не можу розібратися у всіх оцих словах і назвах сучасних. Маркси, Енгельси всякі „коми“ і „дели“. У нас на службі єсть комсомольці. Ах, вони такі нечепурні, нечесні, а завжди говорять про ріжну роботу, спопрятъ про Маркса. Хлопці з дівчатами пообнімаються і ходять по коридорах—так негарно. Я пробувала говорити з ними, так вони не звертають на мене ніякісінької уваги...

Тарас починав їй щось росповідати, а мені хотілось упасти і сміялись, сміялись, сміялись, як нестримному Сатиру...

...Від мене вони пішли вечеряти в ресторан „Прогрес“, а потім катались на автомобілі.

Із ввічливості, мабуть, запрошували і мене.

IV.

Знову я довго не бачив Тараса. Одного разу проходячи мимо будинку, де жила Віра, помітив, як вони пішли з нею туди і це мене надзвичайно здивувало... А може він приходив до мене, бо я ніколи майже не був дома.

Весняня повінь переповнювала мене вщерь, і я радів нікому невідомою радістю. Свою енергію я виливав в фізичну працю, в скрипку, або біг за місто.

Весняна повінь лилась великими джерелами з кутів, зо всієї обшири світу, підхоплювала мене і на крилах радості несла, я ходив і усміхався і часто бачив, як на вулицях мені незнайомі люди теж усміхались, і я, засоромившись, червонів.

Коли я не йшов за місто, тоді, звільнившись від занять, ходив блукати по місту.

Дивився на садки огорожені дротом, замісьць паркану і думав, думав...

Холодні зіми поїли паркани. Потопили паркани в пічках, так званих „буржуйках“.

Згадував, як я ще рік тому ламав паркани, дерев'яні ворота, отхожі місця, щоб хоч трохи нагріти свою кімнату і зварити незмінну пайкову пшоняну кашу:

Тоді zo всіх вікон великих шостиповерхових і малих будинків міста висовувались дратуючі чорні пальці димарів, закопчували вікна, карнизи будинків, а кімнат не пагрівали. Люди одягали на себе все тепле, що можна була одягнути і мерзли. А пальці з димарів наче сварились майбутньому, посилали у височину дим; і здавалось мені тоді, що він кличе всіх кудись вперед—бо він породження Революції.

Тарас сперечався зі мною. Він запевняв, що ці пічки є одна з хроничних болячок нашої дійсності, яка залежить від неправильно поставленого питання з постачанням і невмінням використати теплову енергію. Можна б було робити нові винаходи, здобувати іншими засобами тепла.

Він був тоді ще в партії і дуже критично ставився до її роботи. Виступав там з ріжними проєктами, з яких ні один не був затверджений, і він лаявся і говорив, що його не хочуть зрозуміти.

На його погляд революція засіяла болячками всю нашу країну: поруйновала будинки, позапльовувала, позабруднювала міста—немає грошей. Але разом з тим кожне повітова місто мало свою газету, декілька політосвітів, ріжні копіси, десятки культкомісій, а не мали паперу писати „входящіх“ та „ісходящіх“. Революція—це стихія, смерч, шквал, а ми в 20-му віці мусимо все робити точно,—скрізь потрібна математика, формула, точний учит.

Немає глибини підходу, не винайдено з самого початку тих розумових меж, за які можна виходити.

Це було його твердження, і він починав викладати якісь надзвичайні формулі, числа, говорив про них по три години.

І я ходив по місті допізна. На вулицях продавали барвінки та інші квіти, і люди, люди без кінця.

Найбільш мою увагу звертали на себе жінки. Чудово одягнені, підфарбовані з кокетуюче закинутою головою. Деякі особливо вражали мене своїм обличчям, я оглядався і

дивився тоді уже не на обличчя, а на спину і міцно охоплені гарною сукнею стегна, що нахабно рухались з кожним кроком.

Які далекі мені ці жінки! Скілько не стремлю роспізнати їхне життя по обличчю, не можу. Як сфінкси замкнені. І мені згадувався каламбурний парадокс Оскара Уайлдда, що „женщина—це є сфінкс без загадки“.

Але які зрозумілі мені були ці „сфінкси“ тоді, коли вони ходили в лантушаних спідницях, в солдатських чоботах, а літом в дерев'яних сандаліях, які ми називали „копитами“. Тоді, коли по дві години стояли ми рядом, в черзі за півхунтом житнього хліба або за обідом в Радянській їdalyni, вони тоді були такі близькі і я їх чудово розумів.

Інколи бувало, що я в задумі доходив до площині Пролетарської Рози, від якої у всі кінці міста розбігаються багато вулиць і вуличок. Частина вулиць іде до центру міста, до великих шумних вітрин, побіля яких стъожкою черви сунуться люди, а частина в темні й тихі околиці. З темної вулиці виринає непомітно невідомий „сфінкс“ і несподівано підходить:

— Гражданін, ви скучаєте, пайдьомте!

Так просто говоре, як ванько запрошує—„гаспадін, паєдем“.

Майне обличчя! нафарбоване, напудрене, виснажене з глибоко запалими очима.

Цього „сфінкса“ я цілком розумію, але кидаюсь у бік, а він хріплім баритоновим контральто кричить мені вслід:

— Сволоч! ...його в душу мать. Баїтся, святой! Будто не хочет!—і знову лайка.

А я тоді біг до дому.

Але я вже не міг терпіти більше свого підвалу. Навіть уже здавалось мені, що я зовсім не люблю великого міста, а люблю—степ.

А що я більше люблю, чи степ, чи велике місто? Незнаю.

Очі Віри мені нагадували голубий степ... А чому б ім і не нагадувати, коли тоді була весна, травень, а я виріс серед степу, а у Віри чудесні очі...

V.

Ні Тарас, ні Віра довго до мене не приходили. Та я й не жалкував, мені було однаково. Я зненавидів тоді місто—мені здавалось, що на власних раменах я ношу всю оту вагу шостиповерхових будинків, а вони байдуже так дивлються на мене.

І бачив я, що одквітли каштани в алеях парку і пелюсточки білі падали на землю—мертві. Це проходила весна...

Але я вирішив тікати до дому на село до батьків, а там косити, в'язати, упиватись степом. Бо у мое вікно летів пил з бруку й лушпайки, а каміння таке гаряче, зле...

... Одного разу прийшов увечері до мене Тарас. Прийшов з обличчям винного в якомусь злочині і не з тими само впевненними рухами, що завжди.

Я помітив в його зовнішньому вигляді кардинальну зміну. В руках тримав він стек і рукавички, одіж була особливо гарна. Завів собі англійські вусики і проділ по середині, і від нього несло духами.

Прохав мене не дивуватись, що не заходив, бо він останній час дуже працював над ось чим.

Всім відомо, яку данину людьми взяв тифус у нас під час боротьби і голоду. То це величезна кара!. *I homo sapiens*, переможець пролетаріят, і його здобутки можуть залежати від якоїсь там тифозної воші.

Так от він, Тарас Скорак, хоче врятувати людство від цього зла! Він працює над великою книжкою під назвою:

„Тифозна воша і пролетарська революція“.

Це буде великого значіння твір, який будуть брати майже за основу для вивчення історії революції, етики і мистецтва. Він розвяже багато пекучих питань всесвітнього значіння.

Він же разом хотів прикладти до цього і свою теорію сучасної словотворчості—її суб'єктивно – філософському глибині і значіння для сучасності. Бо є багато слів, які просто самі говорять за себе без ніяких тлумачень.

Далі розмова перейшла про Віру, я відчув, що оце причина приходу Тараса.

— Ти зрозумій, яке у неї прагнення до мистецтва, зокрема до театрального, яке глибоке природне почуття естетизму. Ти знаєш, я її називаю золотокудра Ізольда. Що—влучно?

Він повідомів мене, що вони покохали один одного і порішили одружитись.

Між іншим, щоб не ображати її батьків, вони, повінчаються в церкві, але ж я знаю його погляди і, звичайно, тут не може бути й речі про якусь там зміну їх. Просто по стратегічних і тактичних міркуваннях треба трохи поступитись ними. І Вірочка навіть примусила його надіти на шию хрестика, щоб доказати батькам, що він не безбожник.

— Ну, що ж, люди вони старі, старого закалу. Нове Ім непотрібне, а мені ж це дрібниця!

Тарас запрохав мене першим шафером. Вірочка цього дуже хотіла, щоб я обов'язково взяв із собою скрипку, а вони ще дістануть на той вечір піаніно.

У Тараса горіли очі, були уже різкі рухи. Він ще повідомив мене, що вони будуть жити у Віриних батьків, поки-що, а зразу після весілля їдуть на курорт—він уже все устроїв.

Стиснув міцно мені руку і зник.

А мені хотілось упасти на ліжко й сміятысь, сміятысь, сміятысь до безтями.

А на другий день я сплюнув на все, взяв під пахву скрипку, поклав у торбинку ноти і пішки пішов до дому у своє село, за 100 верст від цього мілійонноокого вовкулака міста. Знав, що мене зустріне там матуся—у неї зморшки на чолі, на щоках під очима. Буде дивитись на мене оксамитом таких лагідних очей і говоритиме:

— Ти ж там голодував, бо схуд ото бач як—і обов'язково захоче торкнутись до моєї голови цупкою рукою. А йшов я довгими нашими шляхами, нивами поміж

хлібами,

хлібами,

хлібами...

Виходив з якогось села у ранці і серед роспещених, налитих соками ланів ставав і грав на скрипку невідому серенаду, або величний гімн і славу Кучерявшому Пану.

І коли ранок точе з неба червоний зоряний мед і цівкою його в груди ллє, я граю гімн простіру, бо—це
далена,

далена,

далена така...

І я думав:

— Феноменальна людина я, чи Тарас—чи це непорозуміння!..

Ще й досі цього питання не вирішив. Але гадаю, що публікація про Тараса могла стосуватися не тільки до його.

I. ДНІПРОВСЬКИЙ.

ПРОТЕСТ

Крові Воровського й тих, що пролють
свою в наступний час—присвята.

I.

Ще в килим не звернулась кров,
ще пульс мигтів і капав на долівку...

Як лев

моторошний,
страшніший у крові,
ніж був живий,

і кидав жах на лона королев.

Шматками радія дротяно-щоглий ліс
хапав засмагло вість за вістю...

II.

І їх не кликали наказами столиці.

Не караван, не лави—повідь.

Бліді

в серця зім'ятий біль вп'яли,

і як вали,—

а на росписаних, напружених полотнах
на місто вип'ялись—

немов леви поклали лапи.

І будівничі буднів гасла

позастигали:

от-от з полотен кров закапа.

Краї одягнено в жалобу.

...І затрусишсь і зблід у вікнах побут...

III.

І п'явками в лиці провідника:
тому залізом звук на камінь.
І мов запраглі до оази
на перехват слова екстазні
із уст його,
очами пнутися в саме горло,
ухами в гору.

Музика
шану мертвому.

Тріпоче повідь:
смерть за смерть.

IV.

І чорні літери з пахучих гнізд
скакали хутко в міdnі гранки
і наливалися в слова залізні,
що кинув вождь кривавими коралами
і ті, яких не вимовила повідь.
І докликавсь, татакав телеграф,
і по степах рипучими возами.
Мов чаша розлилась з чавунного заводу—
кривава вість із чорної Лозанни
у степ, у ґрунт, аж до самого споду,
де Революція до лав, що йшли з-за брам,
криві роти й заліznі руки брала...

V.

І повезли вози, й застукав телеграф
дихання стиснутих, палючих
резолюцій
на перебій,
на вперейми:
—за сонце Рад
Ми
на найлютіший, на чорніший бій...
і затопляли Раднарком
од плугу з степу, од машин
і з нетрів рудників:

—Не віддамо ні кому
і односердні груди
на смерть фашизма...
І клекотів, і домагавсь Везувій
аж до споду:
мобілізуй!... мобілізуй!...
степи й заводи...

VI.

Й хапало радіо радянські ультимати,
Й була в них сила—
а звідусіль
Росія,
Україна
розносила,
доносила
і голосила:
спаяні, єдині,
злучені—
ждемо—коли,
коли
лавами на європейські столиці.
І з шовку графського
озуємо онучі—
і прaporи комун бентежних
на мури веж...
І б'ються до столиць
навперейми,
на перебій—
гудуть в степах трівожні телеграфи:
Ми...
Ми...
на смерть...
на бій...

В. ЧЕРЕДНИЧЕНКО.

ПОЕТКИ БРУДБІЛЛІ.

Одну з них, за все її життя, ніхто не назвав поеткою. Проте вона була нею всім своїм єством. Як дійсна поетка, вона мислила образами. А її душа вся була прагнення світлого красивого життя... Що наповнювало її серце невгомінним сумом, безмежною тоскою. Тоскою... Сумом... Чорною журбою поета, що не знає меж, не відає дна...

Не затопити тоски вогневими слізами. Не вколисати суму журно-жалібними співами. Не обдурити журбу примарою особистого щастя. Хіба ж тоска і сум, і чорна журба поета знає межі, відає дно?..

Поетка працювала в напів-темному льоху. Там і жила: цеб-то спала та їла у шкарбанах на босу ногу. В підіткнuttій завжды захлюстаний спідничині та білій вишиваній сорочці. Повсякчасно схилена над великими темно-деревляними ночвами її постать.

Напівтемно. Вокруг. Густе повітря з ріжноманітних запахів людського поту, мила і пари. Плями калюж на цементовій долівці. Купи брудної близни: сухої долі, мокрої—на ослоні. У кутку плямує ліжко червоно-біло-жовто.

Піниться білий шум у ночвах... Летять бризки навкруги...

Дзвенить, переливається пісня... Журлива... Не видно обличчя... Коси запнуто білою хусткою. А душа... Вся душа роскрита в словах, сповідається в мелодії.

Слова малюють життя в світлих покоях, де щодня купуються й одягають чисту, пропахану ніжними паощами близну, а один до другого ставляться так любляче-пестливо... Голублять руками... Милують очима... Вколисують словами... І цілються... І цілються...

Мелодія—сама тоска, один сум... Тоска, що переривається вибухами риданнів... Кривавих риданнів. Сум, що переволнений прокльонами—наріканнями на долю лиху до богатох й пестливую до інших. Ридання. Прокльони. Нарікання...

І знов пекучо-чарівні малюнки того привабливого життя... Ось пахуча, майже чистісінька, близна, по якій де-не-де темніють плями... Одна... Друга... Ще і ще... Ось тут... Он там...

Іх треба знищити. Які ж ті плями? Звідкіля? Яким чином?..
Звичні, чи випадкові?...

Непоборна потреба зазирнути в те далеке, щасливе
життя чужих... Життя, відоме з чорного ходу, уривками. Хоч
по плямах утворити його. І поетка з плям брудної близні
в своїй уяві оживлює яскраві образи, слова, вчинки, оточення...

Бо хіба ж може поетка не творити? Хай живе вона
в льюху серед помий та брудної близні... Дарма. Ніщо не
може завадити її творчості. На те вона й поетка.

Хто здолає закинути їй, що джерелом її творчости для
неї з'являються... купи брудної близні?

Хто кине їй докір? Хто пошле догану? Хто одважиться?

• • • • • це була перша.
А другу ще змалечку прозвали поеткою. Вона була тендит-
ною істотою, захованою від життєвої боротьби мурами
панської родини. Геніальні твори поетів і музик всесвіту
поетка натхненно передавала в словах, співах і грою на
піяніно. Лише про сум... Тільки про тугу... Її вбрання знало
лише чорну й білу фарби.—Ознака постійної жалоби її духа
за прекрасно-радісним життям на землі.

Її очі одверталися від всього грубо-одвертого, яскравих
фарб, страждання людей, гидкої вбогости...

Жила замкнувшись в собі самій. У неї, як і в кожного
поета, серце було переповнено невгомонним сумом, безмеж-
ною тоскою. Тоскою... Сумом... Глибокою тugoю поета, що
не знає, якими вогневими слізьми залити тоску? Якими журно-
жалібними піснями вколисати той сум? І якою примарою
особистого щастя можна обдурити чорну журбу?

І вона творила... Бо не творити була не в силі. Як і кожна
поетка.

Але світ, де жила її душа, був іншим... Постаті в сніжно-
ясних вбраннях, осяяні красою власної жертви на користь
своєї душі. Святі. Праведники. Пустельники. Мученики. Перші
часи християнства. Егоїзм, возведений в ореол святості. От
був світ її духа, привабливе життя її mrій.

Її поеми повні були тих образів, осяяних сяйвом воско-
вих свічок по церквах... Та Жовтень порушив тую творчість.

Галасливий, брудно-кривавий, з кулеметами повстань,
розстрілами чека, реквізіціями й евакуаціями, грізний Жовтень!

Виселили. Реквізували піяніно для школи... Ціла родина
в одній кімнаті. Ніжні руки поетки примушенні прати, прибі-
рати, мити й варити... І коліра суконь не має змоги дотри-
муватися.

А навколо нові люди... Нові владарі життя. Ті, для яких
не існує нічого зі старих звичаїв, законів, моралі... Одверто-
щири в особистому житті. Всі, як один... Певні-переконано
в своїй правді, у власному праві.

З жахом невимовним дивиться на них поетка. Тужливими зойками пронизана її творчість... Слізним острахом за чистоту власної душі квилить її серце... А слова, слова малюють ідеали соціалізму, керуючись плямами на близні комуністів... Відповідальних робітників... Активних діячів... Плями брудної близні?

А хіба це є чим іншим, коли копирсаються в подробицях особисто-інтимного життя окремих осіб? Ні, сумніву немає!

Джерелом творчості поетки стала брудна близні. Це—так. Бо не творити поетка не в силі. На те вона й поетка.

І по плямах брудної близні малює жахливі уявлення майбутнього життя в соціалістичних країнах... І довго і гірко ридає в нестягі під вражінням тих уявлень...

А після складає поезо-молитви до бога з благанням рятунку рабів своїх.

М. КОЖУШНИЙ.

СІЛЬСЬКІ КОМУНАРІ.

Ми—машини,
Ми—електрика,
Двигуни історії,
В нас червона орнаментика,
Усипана зорями.
Сини славних незаможників,
Наймити ображені
І з очами - зорями
Шляхами терновими
Все собі покоримо.

Далеч нам показує
Зоря - п'ятикутня,
Закладем підвалини
Мурами - бетонами
Будові Майбутнього.
Ми—машини,—
Ми—електрика,
Двигуни історії,
В нас червона орнаментика,
Усипана зорями.

В. ПОЛІЩУК.

НІЧ.

Глибока ніч, як смертна
таємниця,
Осілася над містом чорним
димом,
Взяла тепло і випила:
Похолоділи руки дня,
Застигли земні груди.
Насипано рукою щедрою
Багатства у кубло —
(Тут висидять комуну) —
Ну, повна яма перлів
золотих —
Кругленьких лихтарів:
Позападали між домами.
Дома, хатки — у куцюбаби
грають,
Виходять і ховаються у тьму.
Гуртами вікна йдуть.
Ось поблизу тоненьки стіни
і поверхі переплелися
в чорну сітку, бо світло
широко тече із вікон:
Весь дім — один лихтар...
Там люде сплять тепер, чи
думають, чи очі вибирає
праця...
І он-де люди, і аж під обрій
люди...
І там, де тонкими уколами
Од голок-лихтарів
Пришито місто краєм до
полів,
Там, де тонкі світляні крапки

Мішаються із зорями
дрібними
І переходять в небо —
І там вони окремо дишуть,
А місто в'яже в ціле.
Потомлене робітництво
Останню дань любові oddає.
Десь там, у цій темноті,
Моя обрана спить,
А може лямпу присуває;
І вже за тисячу верстов
Мої батьки згасили каганця.
Тризубом чорним церква
лізе.
Чиє немудре серце,
Іще проб'еш, прокляте
капище?
Дерев'я поблизу шаріють
і мовчат.
Місто — кубло якогось
велетня,
Що полетів ловити здобич,
Чека його порожнє, оніміле
Та зберіга сліди.
А електричні світлячки
Розлізлися поміж галуззям
вулиць.
З вокзала звук ростяється
у горі — і змовк.
Чи мила спить?
Тьма колихається, як шовк:
Гуляє ніч.

М. О. СКРИПНИК.

Начерк історії пролетарської революції на Україні¹⁾.

VII. РАДЯНСЬКА УКРАЇНА У ПЕРШОМУ ПЕРІОДІ СВОГО ІСНУВАННЯ.

Таким чином з початком лютого 18 року на всьому терені України було скинено владу поміщиків та буржуазії, і натомісъ запанувала влада Рад.

Всупереч всім сумнівам і розмовам, буцім-то Україна повинна йти іншим шляхом соціального розвитку, ніж робоче-селянська Росія, всупереч всім центробіжним силам, як також і всій інерції націоналізму, що повинен був розвинутися в наслідок царату і влади поміщиків та буржуазії—кінець кінцем в результаті жорстокої, хоч може не дуже довгої, лише кілька-місячної боротьби вся влада у містах перейшла до рук рад робочих і салдатських, а по селах—селянських депутатів. В центрі була вища державна установа ВУЦВІК і уряд його—Народній Секретаріят.

Придивимося до фактичних відносин у цей перший період Радянського будівництва на Україні. Цей період ще й досі має свій вплив на дальший хід подій, хоч майже зовсім не має документів: вони згоріли в пожежі революційної боротьби.

Владу робітників та селян в дійсності було скоршо декларовано на Україні, аніж проведено. Наче по наказу та й в дійсності по наказу капіталу зупинилися всі індустріальні підприємства, всі копальні, фабрики і заводи. Пролетаріят став перед загрозою безробіття. Вся технічна адміністрація підприємств не лише за страх, а навіть за совість, як вірні слуги своїх велико-буржуазних володарів, псувала машини, перешкоджувала діяльності пролетаріату. Щоб забезпечити себе від безробіття, щоб забезпечити індустрії дальну продукцію, а республіці дальнє існування,—робітники повинні були незалежно від своєї волі, а не тільки по вказівках більшовиків, самі навіть меншовики, навіть безпартійні незалежно від тої чи іншої політичної діяльності об'єктивно примушенні були перейти

1) Початок див. «Червоний Шлях», ч. 1.

від робочого контролю, що його вони проводили в 17 році, до активного розпорядження справами виробництва. Такий хід подій мав місце у Росії, він же був обов'язковим і для України.

Мені, як колишньому секретареві Петербурзької Ради Фабрично-Заводських Комітетів, а потім на Україні, як Народному Секретарю Праці, згодом до того ж і Промисловості, довелося бачити, як робочі організації, незалежно від того, де вони працювали, повинні були братися за цю справу. Перший період Радянської влади на Україні—це був також період боротьби робітників за саме існування індустрії і цю боротьбу можна було провадити лише єдиним шляхом переходу підприємств з рук саботуючої зграї буржуазних запроданців до розпорядження робітничих Фабрично-Заводських Комітетів та їх рад.

Перевести це в життя було страшенно важко. Саботаж всієї технічної, фінансової, взагалі службової інтелігенції зробив становище занадто прикрим. Кожна фабрика, кожний завод, кожний біжучий рахунок фабричного підприємства був цітаделлю для буржуазії: звідтиля уперто боролася вона проти пролетаріату.

Особливо важкими були обставини для цієї роботи в Донбасі, де крім пасивного й активного саботажу підприємців, проти робітників стояли озброєні терористичні загони білогвардійців з Дону. Мені пригадується де-кілька прикладів, як робітники приводили до ладу свою копальню або свій завод. Підлатають, налагодять, запрацюють,—а завтра зі зброєю в руках ідуть проти отрядів офіцерні та юнкерів, а коли ті пошкодять підприємство, зруйнують і відступлять,—знову наводять лад, знову беруться до зброї і так декілька разів.

Цей масовий героїзм робітників нашої країни, які одночасно боролися і за Радянську владу і за охорону продукційних сил республіки з молотом в одній, з рушницею в другій руці, мабуть ще не має собі прикладів в історії. Завдання Радянської влади в даному разі полягало в тому, щоб, спираючись на маси працюючих, оформити їхню працю і допомогти їм націоналізацією підприємств і додатковим натиском на буржуазію та її прихильників з боку центральних радянських органів керування.

Радянське будівництво на Україні, як і в Росії, тоді йшло під гаслом так званої «всієї влади Рад на місцях». Це були окремі самостійні ради, комуни на місцях, що вони виникали майже без всякого звязку з іншими й з центром, організуючи, як могли, силу працюючих—у містах владу робочих, на селях владу сільської бідноти.

Звичайно, було багато помилок, звичайно, це була ріжно-барвна картина будівництва, але вона такою була і в Росії. Вона такою і повинна була бути на первих кроках самостійного життя робочих та селян, що вперше тільки тепер почали будувати його своїми власними руками та власним розумом.

Не будемо тут зупинятися на прикладах цієї ріжноманітності: на історії, напр., Радвлади у Старобільську, де була власна Рада Народніх Комісарів, чи у Сумах, що мали свій Радянський Народний Секретаріат (це, між іншим, показує сфери впливу, бо влада у Старобільську приймала назву, що була в Росії, а в Сумах ту, що була на Україні). Все це дрібниця, а головне те, що у першому періоді Радянської влади на Україні широкі верстви робітництва та навіть селянства вже прокинулися від сну, пережили хворобу націоналістичного угару, видужали й виявили величезну енергію до будування життя власним розумом і своїми силами.

Одним словом, це були перші кроки влади робочих та селян в будівництві свого життя. Вони мали свій вираз в постановах ВУЦВІК'у і місцевих рад; і їхня ріжниця з російськими лише в тому, що всі ці постанови ми приймали в огні жорстокої громадянської боротьби, а вона у нас була більш пекучою, ніж в Росії.

ВУЦВІК об'єднував майже всю Україну. Але об'єднання йшло досить тugo. З Одещини в ВУЦВІК'у були лише поодинокі представники, а Румчород, як інституція, існував окремо й окремо вів свою боротьбу, свою діяльність до самого наступу германських військ, навіть не входючи ні в які зносини з ВУЦВІК'ом України і розглядаючи Одещину, як окрему Радянську республіку. Ті центробіжні сили, що спочатку були заглушені у Кривонбасі за часи одвертої боротьби проти ЦР в кінці січня, з початку лютого знову в повному розмірі виявилися й там. Як сказано було, найбільш видатні т. т. з Кривонбасу стояли на ґрунті відокремлення Донецького басейну та Криворіжського району від України.

Поки контр-революція загрожувала Радянській владі, поки вона в формі УЦР вела наступ на робітників, доти партийні радянські організації Кривонбасу працювали разом в згоді з ВУЦВІК'ом, навіть вели роботу в його складі; але перемога над УЦР знову руба поставила перед ними питання про форми дальшого об'єднання і, забуваючи про небезпечне міжнародне становище, виходючи з місцевої обласної діяльності, т. т. кривонбасовці вже в кінці січня та в перших числах лютого 18 року на 3-му З'їзді Рад Криворіжжя та Донбасу постановили це питання, і хоч представники ВУЦВІК'у навели багато доказів про те, що боротьба з ворогом ще не кінчилася, що ще гостро стоїть вона і український націоналізм ще не залишив своїх намірів захопити під свій вплив, під свою владу всю Україну і Кривонбас в тому числі, все-таки ці слова,—а як раз тоді радянські частини взяли Київ,—мали тільки тимчасовий вплив для багатьох кривонбасовців.

Союз, що склався на першому З'їзді Рад, тепер вже для них не мав свого істотного значіння, і З-й Обласний З'їзд Рад Кривонбасу більшістю голосів виніс постанову заснувати

Радянську Республіку Криворіжжя та Донецького Басейну, обірати, не входючи до складу України, свій ЦВІК, щоб мати свій власний рабоче-селянський уряд (ЦВІК Кривонбасу). Однак, і ЦВІК Кривонбасу і його Раднарком лишилися тільки організаційними штабами, поруч з тим як Катеринослав, Луганськ та інші жили своїм окремим самостійним власним життям і майже не визнавали свого центру.

Не знаю, чи можна нарахувати 2-3 міста на Україні, де б робітництво могло провадити без перешкод свою організаційну господарчу працю. І однак же ми бачимо, що економичну організацію Радянська влада першого періоду розвинула досить широко на Україні; цьому сприяло те, що організаційний рух фабрично-заводських комітетів, що почався у Петербурзі під кермаництвом більшовиків, провадився також і на Україні під значним впливом та ідеологічним керовництвом більшовиків.

Осobливі обставини на Україні й інший ніж у Росії склад робітництва наслідком своїм мали те, що у радах фабрично-заводських комітетів у Катеринославі, Одесі та по інших місцях досить велику кількість складали анархісти, анархо-синдикалісти та інші ім співзгучні елементи. Це вносило непевність, нездатність до організаційної праці в широкому розмірі й досить великі суперечки в самих радах фабрично-заводських комітетів.

Це також приводило до більшої відокремленості фабрично-заводських комітетів та їхніх рад від профспілок місцевих і центрбюро, де за весь час 17-18 років—навіть пізніше по багатьох місцях в значній більшості були меншовики, але й в професійних спілках революційний вплив вже виявлявся в Києві, Харкові, Катеринославі.

Обласна рада Народного Господарства, що її було засновано в початку січня 1918 року в Харкові, спиралася цілком на робочі організації і провадила вже досить широку працю. Значіння цієї праці було не менше, ніж по інших окраїнах федерації, бо ці ради народного господарства впливали на всю роботу робітничого контролю, націоналізації підприємств на Харківщині, Катеринославщині, Донбасі, Криворіжжі.

Значно менше було зроблено в галузі фінансовій. Правда, навіть у Петербурзі з кінця 17 року державний банк відмовився виконувати роспорядження Уряду, і призначенному Радянською владою директору державного банку в Петербурзі т. Ю. П'ятакову прийшлося спиратися на збройну силу, аби перемогти перешкоди банківських саботажників.

Що до України, то тут революція майже зовсім не зачепила фінансових сил буржуазії. Всі банківські організації залишилися в руках буржуазії. Будь-якої націоналізації банків, навіть будь-якого контролю над їхньою діяльністю з боку Народного Секретаріату, чи то з боку місцевих рад проведено не було.

Також у руках буржуазії залишилася преса й так зване самоврядування. Місцеве самоврядування—земства та місцеві думи Радянська влада першого періоду не ростила. Вони залишилися поруч місцевих рад, вели переговори з радами, виконували свої біжучі обов'язки, навіть збирали податки з тих, хто призначав за собою обов'язок ці податки вносити.

Оскільки по деяких місцях було заявлено про роспуск місцевих дум, остільки це були лише заяви, а в дійсності місцеві думи фактично існували і після відступу червоної гвардії знову вибивалися наверх, а ці місцеві думи майже скрізь були у своїй більшості з меншовиків та есерів, при значній кількості кадетів та позапартійних із дрібної буржуазії.

Ця буржуазна організація мала в своєму роспорядженні певні засоби для впливу на масу і для боротьби. Це були соціал-угодовські партії, преса, самооборона.

Напевно неможна указати з усієї світової історії подібного прикладу, де дрібнобуржуазні, так звані, соціалістичні партії грали більш ганебну роль, аніж меншовики та есери на Україні. Підтримуючи контр-революційний уряд весь час до його скинення, навіть борючись проти цього скинення, як то було у Київі та на південно-західному фронті, Катеринославі і т. і., вони вели каїнову роботу зради інтересів працюючих.

Після переходу влади до рук робочих рад, меншовики грають ролю соціалістичних агітаторів на послугах у буржуазії.

Поруч з буржуазною інтелігенцією, що вона провадила саботаж у всьому економичному життю і перешкоджала робочим організувати господарство, меншовики працюють над тим, щоб роззброїти духовно робітництво, деморалізувати його, внести недовір'я до своїх сил, до своєї партії, до своєї класової мети.

Меншовицька агітація в кінці 17-го і на початку 18 року на Україні це була найбільш отруйна, деморалізуюча агітація, вона більш всього перешкоджала робітництву організувати свої сили.

Найулюбленишим засобом боротьби для меншовиків, звичайно, була провокація. Як тільки для влади Рад почувалася загроза, як тільки збройна сила контр-революції починала посуватися на міста, як тільки після упертого бою червона гвардія повинна була відступати, навзгодін революційним бойцям у спину, як Каплан у Леніна, стріляла ця соціал-буржуазна банда на чолі з есерами та меншовиками.

Вона гальмувала евакуацію військ та військового майна, ставала, де могла, на перешкоді, вживала всі засоби, всяку ганебну інсинуацію і демагогію, аби тільки нашкодити Радянській владі і допомогти буржуазній владі, іменно як владі буржуазії.

Ця картина мала місце і в Київі, і в Харкові, і в Катеринославі, і по всіх інших містах, і можна ще раз повторити наведені вже слова, що пролетаріят на Україні в перший

період влади своїх рад не зумів використати для боротьби зі своїми ворогами певної зброї червоного терору. Всі соціал-зрадницькі партії меншовиків та есерів і вся інша ріжнобарвна політична челядь буржуазії мали повну свободу діяльності при владі рад і, звичайно, звертали її проти більшовиків, проти рад.

Преса—і одверто буржуазна, і соціал-патріотична, грава ту ж саму роля. Цікаво було б тепер підібрати тодішні буржуазні,—кадетські, меншовицькі, есерівські та інші часописи, щоб зрозуміти який барвистий вінок клевети, інсінуації, шантажу, демагогії і провокації плела ця контр-революційна преса, аби підрізати сили пролетаріату в його боротьбі.

Треба одверто признати, що не перевівши націоналізації друкарень, не закривши ні одного буржуазного чи іншого контр-революційного часопису, Радянська влада зробила велику помилку, за яку потім прийшлося росплачуватися кров'ю працюючих робітників та селян.

Як на додаткову силу буржуазії в часи цієї боротьби, треба вказати на так звану самоохрану по містах. В кожному куточку, де проживала буржуазія, вона була зорганізована під офіційним назвиськом «самоохорони» від грабіжництва, від нападів розбішак. Але труслива буржуазія навіть своє життя і майно сама не може захистити. Велика кількість офіцерів, що залишилася без місця і без служби після самочинної демобілізації багатьох військових частин, або ті, що дезертували, самі були до послуг буржуазії. На ті гроши, що їх збиралі домові комітети з буржуазних квартир, буржуазія завела дружини самоохорони, що підлягали роспорядженню домових комітетів, а кінець кінцем місцевим думам. Під ріжними назвами, маючи ріжну організацію, складаючись з офіцерів, юнкерів, студентів, так звані дружини самооборони складали досить значну силу дійсної білої гвардії, що існувала й вела свою діяльність по містах навіть в ті часи, коли робочі ради тримали владу в своїх руках. Зрозуміло, що всі ці отряди буржуазної самоохорони виступали зі зброєю в руках проти червоної гвардії, проти робітництва.

Заходи військової радянської влади на місцях: обов'язкове роззброєння, роспорядження про здавання всієї зброї комендантом то-що, звичайно, де в чому зменшували сили міської контр-революції, але дружини самоохорони залишалися озброєнною організованою білогвардейською силою у тилу червоної гвардії.

Тепер, озираючись назад, бачиш всі ці помилки.

Захопити банки, закрити буржуазні часописи, роспустити буржуазні організації, роззброїти буржуазні сили—ці вказівки Маркса не було виконано на Україні під час горожанської війни 18 року, це пішло на користь ворогам пролетаріату.

Однак, треба не забувати, що цього зроблено не було не тому, що цього не встигли зробити, що для цього не мали

сили. Цьому перешкоджала як невеличка відсоткова численність пролетаріату на Україні, так і досить великий вплив ремісництва у складі міського пролетаріату, а з другого боку—досить швидкий хід подій, що вони примушували у запалі боротьби рушати фронт вперед і назад, залишати зміщення тилу невеличким силам місцевого свідомого робітництва.

Щоб докладніше з'ясувати всі обставини, що в них йшла боротьба, треба накреслити картину взаємовідносин на селі, звичайно, занадто загальними рисами, бо для повного розгляду подій на селі і всього процесу диференціації селянства та боротьби на селі треба писати окрему розвідку.

Місто після Жовтневої Революції дало українському селу багато десятків, а може й сотен тисяч солдат, що повернулися з фронту, або з міста, де вони були під впливом революційних обставин, революційних подій, більшовицької агітації і пропаганди.

Гасла: «земля та воля»—«вся влада радам» були загальними гаслами широких мас салдатства і все більше й більше поширювали свій вплив у війську після Жовтневої Революції. Тому демобілізація війська дала українському селу тисячі і тисячі найбільше енергійних та реолюційно-свідомих робітників, що, співчуючи більшовикам, стали новою силою на селі поруч з українськими соціал-патріотичними спілками та просвітами. Додамо ще до того, що майже всі ці солдати вернулися з фронту зі зброєю в руках—тому вони могли протистати зорганізованій соціал-патріотичній диктатурі куркуля на чолі з націоналістичним вільним стрілецтвом.

Вже в кінці січня 18 року, числа 20-го, як я мимоходом згадував раніш, ВУЦВІК України скликав у Харкові першу Всеукраїнську Конференцію Селянських Депутатів переважно з сел Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини, Кременчуцчини та Катеринославщини. Ця конференція вже цілком стояла на grунті Радянської влади, підтримуючи більшовицькі лозунги. Губерніальні з'їзди селянських делегатів, що іх тоді було скликано по ріжких губерніях, теж давали вже більшість прихильникам та співчуваючим Радянській Владі.

Націоналістичний чад не довго міг застилати очі селянина пролетаря та незаможника. Хід подій давав йому ясні вказівки, куди йти та за що боротися, і селянин знайшов свій прапор і взяв свою зброю.

Цей процес на Україні проходив, однаке, занадто важко. Лише і у 22-році ми стаємо на певний шлях в цьому відношенні, а за часи першого періоду Радянської влади цей процес тільки намічався. Сили двох таборів громадянської війни лише визначалися і лише починали мобілізуватися, але вже й тоді серед селянства були досить широкі й значні кола, що боролися зі зброєю в руках за владу Рад. Це вони поповняли шереги пролетарської червоної гвардії, це вони в сірих шинелях салдат складали революційні полки, що в лютому-березні-квітні 18 року

боролися за владу Рад під керовництвом Кіквідзе, Орлова, Павлова та інших; це вони посилали своїх делегатів на губерніяльні з'їзи та на другий Всеукраїнський З'їзд Рад, а решта, крім найбільш заможніх хліборобів,—вона вже розчаровано дивилася на ЦР, вже не підтримувала її, відсахнулися від неї,—побачивши нікчемність її промов та заяв, її обіцянок, хоч ще й не станула доконче на революційний шлях боротьби.

* VIII. ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ РАД. УКРАЇНИ ПЕРШОГО ПЕРІОДУ.

Пролетарська революція в Росії і на Україні відбулася, як наслідок всесвітньої імперіялістичної війни, і була героїчною спробою закінчити її пролетарським повстанням. Починаючи революцію, партія більшовиків мала завданням кинути заклик до змучених війною мілійонів бойців—боротися за закінчення війни, але розвиток світової пролетарської революції йшов поволі.

В кінці 17-го, початку 18-го років перед нами стояла озброєна сила імперіялізму—з одного боку антантівського, який штовхав буржуазну владу Росії на червневий наступ і потім підтримував контрреволюційну боротьбу проти Рад, що не хотіли війни, а з другого боку—імперіялізму германського, який хотів використати революцію, аби перемогти, заключати свого ворога, такого ж імперіялістичного крука.

Берестей Литовський був місцем зустрічі представників двох світів: з одного боку—революції, а з другого—гнобительського войовничого імперіялізму германського.

Історія цих переговорів всім відома і тут зачепити слід її остільки, оскільки треба з'ясувати, яке становисько склалося для України у ході цих мирових переговорів, як поставилися до них ріжні класи України, що боролися на ній за владу.

Ще за часі війни з самого її початку найбільш послідовні українські націоналісти-шовіністи, що знаходилися за кордоном був. Росії, станули цілком на бік Австро-Германської імперіялістичної лінії. Так званий «Союз Визволення України» покладав усі свої надії на перемогу Германії, розвинувши досить значну широку агітаційно-пропагандистську діяльність серед військових полонених, що знаходилися в Германії та Австрії. Іхньою метою було—на підставі військової перемоги Германії над Росією заснувати під протекторатом переможної Германії окрему від Росії Українську державу, хоч би під королівством якого-будь з принців германських або австрійських.

Після Жовтневої Революції, коли ентузіазм революційних героїв-пролетарів прогнав владу УЦР з усієї території України, загнавши її керовників у невеличкий закуток на північному заході,—там у Рівно-Дубно стрінулися представники двох течій українського націоналізму і в радісних обіймах визнали повну згоду своїх бажань. УЦР і «Союз визволення України» наддніпрянської, після того як радянські війська взяли Київ, заключили

фактично союз, і це був союз на ґрунті признання шовіністами з УЦР орієнтації на германський імперіалізм проти радянської революції. Ще до того веліся темні зносини УЦР з урядами Германії та Австро-Угорщини про участь УЦР в переговорах по заключенню мирного договору, а також ще більш темні зносини але сепаратну від радянської Росії мирову угоду України з Германією та Австрією.

На зраду діячів УЦР мав вплив ще один факт: Радянський Уряд України, як тільки перший З'їзд Робочих, Солдатських та Селянських Депутатів зорганізував його, повинен був не лише організувати сили для озброеної боротьби з УЦР на території самої України, про також прийняти на увагу і міжнародні обставини радянської революції і своїми заявами та виступами паралізувати діяльність контр-революційних представників УЦР також і в цій езкордонній галузі. Тому в кінці грудня 17-го—початку січня 18 року ВУЦВІК та Народний Секретаріят постановили прийняти участь у мирових переговорах, що вела Радянська Росія з Германією у Бересті-Литовському.

Представниками Українського Радянського Уряду поїхали: т. т. Шахрай, Ведмедів, Володимир Затонський, що мав також їхати, залишився у Петербурзі, бо увійшов до складу Раднаркому РСФРР, як представник Радянської України. Завданням нашої мирової делегації було: від імені робітників та селян України заявити, що УЦР не визнається урядом України і не має права ні виступати від її імені, ні приймати від її імені яких-будь договорів. Наша мирова делегація повинна була бути у складі російської делегації і спільно з нею і у повній з нею згоді всії свої заяви та виступи направити до використання мирових переговорів, як засобу агітації за боротьбу проти імперіалізму.

Не буду тут приводити всіх деталів. Треба лише згадати, що поруч з тим, як Українська Радянська мирова делегація приймала офіційну участь в Берестейських переговорах, представники УЦР одночасно пробували у Бересті-Литовському майже таємно, не приймаючи ніякої офіційної участі в мирових переговорах. Австро-германські генерали та дипломати тримали представників УЦР так, на всякий випадок, наколи переговори з Радянською Республікою буде зламано. Германський імперіалізм розглядав тоді, що буде йому корисніше—чи заключити мирову угоду з Радянською республікою на всьому терені бувшої Росії, коли їм удастся ошукати у переговорах представників рад (на що генерали тоді сподівалися), чи закликати з заднього ходу для окремої угоди представників Української ЦР, які вже давно стояли на поготові для виконання ролі активних саботажників революційних переговорів.

Завоювання України для германського імперіалізму значило не лише здобуття нової потрібної сировини та харчу для продовження війни, не лише здобуття ґрунту для дальшої імперіалістичної експансії, а також значну економичну перемогу

над державами Антанти: в промисловості Україна в більшій своїй частині підлягала капіталові антантовському, бельгійському та французькому. Завоювання України, приховане запрошенням з боку представників самого українського уряду під приводом підтримання «законного» уряду, це, звичайно, був найбільш корисний шлях для германського імперіалізму.

Після того, як радянська мирова делегація,—російська вкупі з українською,—з обуренням, зневагою і призирством відмовилася підписати мирову угоду, і через т. Троцького заявила своє знамените «ні миру, ні війни», германський уряд тоді дає з одного боку наказ своїм військам сунути збройно на Петербург, а з другого боку вступає в офіційні переговори з представниками Української Ц. Ради.

Представники Української ЦР підписали з Німеччиною договір, по якому фактично вся влада на Україні переходить до рук німецьких окупантів, що становилися фактичними власниками залізниць і всього господарчого майна України. Весь договір був зрадницьким випадом проти робоче-селянської революції: германський фронт після цієї згоди зразу ж пересувався на тисячу верств на схід.

Радянська Росія, не маючи можливості виставити для боротьби стару здеморалізовану армію, починає організувати свою армію—червону армію, але для цього потрібний був час. Вона погоджується підписати важкий Берестейський договір з метою одержати передишку для організаційної підготовки.

Скільки кричала вся буржуазія проти цього кроку Радянської влади, як галасували есери, меншовики і вся інша російська соціал-шовіністична братія проти важких його умов! Як на цьому ґрунті хотіли есери навіть заснувати так званий волжський фронт,—але як вся українська і російська буржуазія вкупі з дрібно-буржуазними «соціалістами» навмисно забуває про те, що в Бересті було підписано не один, а два мирових договори. Перший, підписаний більшовиками, лише визнавав ті лінії кордонів, що провів уже озброєною рукою на карті бувшої Росії германський імперіалізм, маючи на меті збудувати нові сили для боротьби і не відаючи імперіалізові ні жодної краплі влади, завойованої робітниками і селянами під час Жовтневої Революції, а другий договір наперед віддавав германському імперіалізові тисячі верств нових ґрунтів, запрошує півмілійонну германсько-австрійську армію для окупації України і фактично віддавав до рук германського імперіалізму владу.

Як повинна була Радянська робоче-селянська влада на Україні поставитися до цих двох договорів? Зрозуміло революційні робітники і селянє з призирством і прокльонами зустріли звістку про згоду УЦР з германським капіталізмом проти радянської революції. Запрошення окупаційної армії—це була політична загибіль українського націоналізму, і після того він воскреснути знову не міг—це було завершення діялектичного процесу його розвитку у свою протилежність.

У боротьбі Радянської Росії з германським імперіалізмом вся революційна Радянська Україна, донецькі шахтарі, чи незаможні селяне безумовно були на боці робоче-селянської Росії, душою з російськими робітниками і селянами за їх долю і будущину.

Але така відповідь, зрозуміла для кожного скільки-небудь свідомого робітника і революційного селянина, ще зовсім не розв'язувала питання про те, як поводитися керовникам радянської революції на Україні в обставинах Берестейського миру. В Бересті Литовському Радянську Росію примушено було підписати угоду про те, що вона визнає Україну по-за межами Росії, як окрему Державу. Багато революціонерів робітників стало перед питанням: коли ми тут на Україні визнаємо правильність Берестейського договору Радянської Росії, чи не буде це значити також, що ми повинні призвати правильність другого Берестейського договору, підписаного УЦР, чи не повинні ми тоді визнати УЦР—урядом Україні, як примушені були по Берестейському договору визнати її урядом наші російські товариши, а коли ми—робочі та селяне не можемо визнати своїм урядом УЦР, коли ми не хочемо віддати власній буржуазії владу, що лише зараз її завоювали зі зброяю в руках, ціною крові богатирів сотен робітників і селян, чи не буде це значити, що ми тим самим зраджуємо ту лінію, що її провадили наші товариши в Росії, чи не будемо ми цим шкодити пролетарській революції. Такі питання революційної тактики ставали перед робочими та селянами. Їх треба було розвязати.

Треба роздивитися зараз, які політичні взаємовідносини склалися в початку радянської революції до Берестейського договору між Радянською Україною і Радянською Росією принципово й фактично.

Вже в початку нашого начерку було показано ріжні погляди ріжних груп українських більшовиків в справі про державне об'єднання України, як також було з'ясовано принципову лінію, що її проводив ЦК більшовицької партії через РадНарком РСФРР в національному питанні взагалі і що до України зокрема.

Широкі маси революційного робітництва й селянства не хотіли відкоремлення від робоче-селянської Росії ні під час спільноти боротьби, ні в радості, ні в печалі.

Спільна мета, спільна боротьба, спільний ворог—велика і дрібна буржуазія, спільні принципи боротьби за соціалізм, за світову революцію—все це об'єднувало робітників і селян України і Росії, не викликаючи ніяких непорозумінь, ніяких конфліктів, ніякої «дипломатії». Радянська Україна, як республіка в спільній республіці рад,—за це ми боролися і це здобули перемогою над УЦР.

Після Берестейського договору обставини перемінилися. При одній меті, при одному програмі більшовики Росії і України, знаходячись в ріжних обставинах, мали перед собою ріжних

ворогів і повинні були виробляти окріму тактику. Для Росії Берестейський договір значив продовження існування Радянської влади,—для України її скасування; для Росії договір значив можливість організації робоче-селянської Червоної Армії, для України—насильав армію окупантів і давав організацію контрреволюційним буржуазним та куркулівським силам; для Росії він забезпечував диктатуру пролетаріату, для України диктатуру буржуазії проти пролетаріату, проти незаможного селянства; в Росії більшовицька партія підписала і визнала її суверено проводила ці умови Берестейського договору і боролася проти лівих есерів, що виступали проти цього договору; на Україні—українські есери з УЦР проводили свій Берестейський договір, борючись проти робітників і селян. Тому більшовики на Україні, як і взагалі всі робітники та селяне, не могли визнати Берестейського договору, оскільки він значив для України визнання УЦР урядом України, визнання влади буржуазії, самоліквідацію Радянської влади на Україні.

Але з другого боку невизнання Берестейського договору мало цілком неодинакове значіння в Росії й на Україні. В Росії невизнання йшло з боку лівих есерів і мало на меті фактично боротьбу проти диктатури пролетаріату—це був власне бунт селянської примітивної революційної психології проти суверенного шляху, що ним примушена була йти революція. Правда, де-які гуртки комуністів у Росії були проти визнання Берестейського договору, але від цього помилкового «лівого комунізму» відмовилися незабаром всі товариши, а партію лівих есерів логика революційної боротьби від словесного невизнання тактики Радянської влади в справі миру привела незабаром до озброєної боротьби проти Радянської влади, до повстання в 7-му місяці 18 року, до дальнього фактичного союзу зі всією контрреволюцією. Невизнання Берестейського договору для Росії значило боротьбу проти диктатури пролетаріату, а невизнання Берестейського договору для України значило боротьбу проти диктатури буржуазії.

Таким чином, інакші політічні міжнародні обставини на Україні, ніж у Росії, примушували революційний пролетаріят, а насамперед більшовицьку партію, знайти власні шляхи для спільної з російськими товаришами боротьби за спільну мету.

Далі ми наведемо де-які факти з боротьби ідей, переконань та пропозицій, що мали місце у більшовицькому таборі у першій половині 18-го року, а зараз лише зформулюємо в загальних рисах факти, що виявилися для всієї більшовицької організації на Україні. Партія Комуністів—більшовиків України відмовилася солідаризуватися з російськими «лівими комуністами», що протестували проти Берестейського договору, навпаки—українські більшовики визнали підписаний Радянською Росією Берестейський договір кроком, який примушено було зробити, кроком неминучим, і потрібним і корисним для Радянської республіки Росії.

З призирством і огидою українські більшовики відповідали на промови українських лівих есерів про те, що Радянська Росія, підписавши Берестейський договір, «зрадила» Радянську Україну.

Навпаки, представник Радянської України т. Затонський на 4-му Всеросійському З'їзді Рад в офіційній промові своїй від імені Радянської України признав, що робітники і селяне України цілком згідні з таким кроком російських робітників і цілком підтримують їх тактику у боротьбі з світовим імперіялізмом.

Але визнаючи цей договір, ми на Україні мали перед собою фактичне відокремлення України від Росії та необхідність боротьби за владу Рад, яку ми що-йно перед тим завоювали.

Визнання підписаного Радянською Росією Берестейського договору для українських робітників та революційних селян ніяким чином не могло значити—визнання другого Берестейського договору, підписаного УЦР.

Завданням робітників і селян на Україні було перемогти українську буржуазію і скинути її владу—УЦР. Тактика більшовицької партії тоді повинна була бути тактикою здобуття влади пролетарями і революційними селянами України і захисту її від старої влади.

Зрозуміло, що це викликало безумовну необхідність не визнати ні другого Берестейського договору, підписаного УЦР, бо він віддавав владу на Україні в руки буржуазії,—ні викликаної тим договором германської окупації України. Боротьба з УЦР і з наступом германських окупантів, боротьба з ними під лозунгом влади Рад це, безумовно, був єдиний шлях більшовицької партії на Україні.

Радянська влада України перед підписанням договору зробила заяву германському урядові, що вона згідна прийняти навіть ті важкі економічні умови, які прийняла УЦР, і цілком приєднатись до російського Берестейського договору з тою умовою, аби Германія не втручалася у внутрішні справи на Україні і відмовилася від будь-якої окупації. Але це було невигідно німецькому імперіялізму і на цю пропозицію германський уряд зовсім не відповів. До його послуг були локаї з ЦР, що віддавали йому Україну у повне володіння, і це як раз відповідало його завданню—завоювати Україну, а діячі з УЦР давали йому для цього легальні можливості.

Озброєна боротьба проти УЦР і проти наступу германських окупантійних військ повинна була початися, і вона велась на протязі трьох місяців.

Ведучи цю боротьбу, українська більшовицька організація і Радянський уряд України повинні були скерувати її так, щоб не втягнути до неї російських робітників і селян, що важким Берестейським договором лише зараз позбавилися війни і мали можливість організувати свої сили. Берестейський договір, підписаний Радянською Росією, значив: мир для Росії—війна на Україні.

Не провокувати Радянську владу Росії на нові військові бої з германським імперіалізмом, а навпаки своєю боротьбою на Україні, затримавши наступ германських військ, дати час російським робітникам і селянам зорганізувати свої сили для захисту Радянської влади. Нашу боротьбу на Україні проти уряду УЦР та наступу германського війська ми повинні були вести не від імені російської республіки, не від спільногом імені нашого з російськими робітниками і селянами, а від власного імені, на нашу власну відповідальність, від імені самостійної Радянської України. Так Радянська Україна повинна була логікою боротьби і відношенням класових сил стати на шлях власної самостійності, як Українська Соціялістична Радянська Республіка, незалежна від Росії в своїй боротьбі проти УЦР та германського імперіалізму. І це було остаточно признано на другому Всеукраїнському З'їзді Рад у Катеринославі березня 18 року.

IX. БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ З ГЕРМАНСЬКИМ ІМПЕРІАЛІЗМОМ.

(лютий—квітень 18 року).

В наведених попереду розділах нашого начерку з'ясовуються умови, в яких довелося Українській Радянській Республіці боротися за своє існування з наступаючим германським імперіалізмом та ЦР.

Додамо ще до того, що Радянська Україна майже не мала часу для організації своїх сил. 8 лютого радянські червононогвардійські загони після жорсткого бою визволяють Київ, а вже через три тижні німецькі війська на чолі з гайдамаками знову його захоплюють. Таким чином робітництво і революційне селянство України мають для організації своїх сил, для захисту своєї влади з початку 18 року лише 2—3 тижні для Правобережжя, місяця два для Київщини і Одещчини, місяців 4—5 для Харківщини, Катеринославщини і Донбасу. Лише 25 січня Радянський уряд видає декрет про зформування всіх червононогвардійських чет в регулярне військо під назвою червоного козацтва—декрет, що його, однаке, виконати не встигли. Тому єдиною силою нашою у боротьбі з гайдамаками і німецькими окупантами на Україні були наші робочі червононогвардійські загони та деякі військові частини з демобілізованих фронтових військ.

Подамо коротеньку характеристику організації наших військових сил за ті часи. Треба сказати перш за все, що ми не досягли необхідної централізації. Народний Секретаріят військових справ на чолі з т. Юрієм Коцюбинським та його помішником Богдановим після організації у Харкові первісних радянських збройних сил, у тому числі першого полку червоного козацтва,

у Київі став осередком організації червоноармійських чет на Київщині, на Правобережжю та почасті на Чернігівщині та Полтавщині. Це був почасті польовий штаб червоногвардійських загонів, почасті Упраформ (управління по формуванню). окремо від нього, але в звязку з ним стояли військові частини, що відходили з південно-західного фронту. З них активними, боєздатними були лише деякі частини на чолі з тов. Кіквідзе,¹⁾ Павловим та деякими іншими.

Червоногвардійські загони, що їх організував Секретаріят військових справ, приймали участь у визволенні Київа з під влади ЦР, але незабаром примушені були його залишити.

Загони т. Берзіна мали інше призначення—вони були кинуті знову у Росію. Червоногвардійські напіванархичні чоти Ремньова, найменше дисципліновані і, кажучи мовою дальших років, найбільш партизанські, після наказу Народного Секретаріату повинні були залишити Київ, а сам Ремньов під погрозою арешту, передачи до суду, відійшов з Київа до Чернігова. Загін Муравйова і його бронепотяг згідно наказу, одержаного з Петербургу подався до Одеси, де Муравйова було призначено командуючим військами.

Таким чином озброєні сили Київського району—це були лише деякі червоногвардійські загони, зорганізовані ще перед тим в Київі, а потім в Полтаві, Чернігові і в тому числі перший полк червоного козацтва, ріжнобарвні, малосильні, малодисципліновані, нецентралізовані, майже не озброєні червоногвардійські чоти київських робітників, з яких боєздатними були лише загони з арсенальців. З останніх особливо молодь була по духу своїму справді революційною і потім десятками з ентузіазмом гинула в боротьбі, але в більшості своїй загинула раніш, аніж боротьба могла перекувати її в боєздатну силу. Військові частини підведено-західного фронту—це були у великий більшості своїй здеморалізовані, дезорганізовані маси. Ніколи не забуду, як під час боїв під Бердичевим де-кілька сот революційних солдат вже третій день билися з наступаючим німецьким корпусом, а повз них по залізниці проходили один за одним потяги з великими юрбами втікачів, солдат, що прагнули лише одного—до дому, не бажаючи приймати ніякої участі у кривавій боротьбі, що проходила біля них у де-кількох кроках. Як тоді один поранений молодий червоногвардієць підійшов до потягу і в запалі кричав до кілька сот юрби солдат: «Сволота, сволота; ви не люде—ви сміття. Тут умирають товариші». І як потяг пішов далі, а лише де-кілька десятків солдат знялося з потягу і залишилося, щоб прийняти участь у нерівному бої і в ньому загинути.

1) Загинув у 19 році, одстрілюючись кулеметом від деникінців, і свою смертю викликав такий запал дивізії, що червоноармійці кинулися на сильніші у п'ять раз частини білогвардійців і розтрощили їх.

В організаційному осередку бувшого «Искомитюза» «(Исполнительный Комитет Юго-Западного фронта)» вдалося, однак, зформувати де-які частини, що були фактично єдиним озброєним формуванням проти наступаючих на Київ германських військ.

Беручи загалом кількість хоч якої організованої сили червоної гвардії Київського району за часи германського наступу, можна прийняти, як найбільше, до 3 тисяч. Налевне, таку ж кількість збройних сил мав і другий військовий осередок України в тодішні часи — Одеса. Зрозуміло, сюди не входять окремі червоногвардійські чоти, що були тоді в кожному губерніальному чи повітовому місті, навіть по селах. Вони потім кожний окремо боролися і гинули в цій боротьбі з наступаючим ворогом. З таких червоногвардійських загонів можна пригадати, наприклад, червоноармійський загін т. Кулика в Умані, та інших.

Крім червоногвардійського загону в Харкові та Катеринославі, військовим осередком був також, так званий, Центральний Штаб Червоної Гвардії у Луганську, що потім відграв значну роля і поруч з цим штаб т. Овсієнко-Антонова, що вів боротьбу проти Краснова та його частин, і майже одночасно з визволенням Київа, після жорстоких боїв у Донбасі під Микитівкою, Дебальцевим, Царським Курганом та Сулином, розбив Красновські війська і міг прийняти участь в цій боротьбі. Проти наступаючої ворожої півлійонної окупаційної армії боєздатних досвідчених в імперіялістичній війні салдат з усіма засобами військової організації імперіялізму Радянська Україна стояла необ'єднана, з осередком в кожному місті, з майже неозброєними загонами робітників, що вперше приймали участь в військовій боротьбі.

При таких умовах, при такому відношенні сил не те треба виясняти, чому владу Рад на Україні роздавила окупація германського імперіялізму, що своїм каблуком наступив на Україну, а треба дивуватися тому, що з такими невеличкими майже неозброєними і незорганізованими силами можна було вести боротьбу на протязі 3-х місяців. — Це можна було перевести лише дякуючи співчасті широких шарів робітництва і революційного селянства, дякуючи надмірній революційній енергії і безупинному революційному ентузіазмові робітників і селян.

Історія дальших величезних подій заховала у нашій пам'яті глибокі сліди цих героїчних вчинків, і хоч отруйна агітація опанувавшої Україну буржуазії кинула на могилу великих борців першої української революції багато наклепів, але міські робітники, селянє Радянської Республіки, оглядаючись назад, на цю величну боротьбу, що провадили невеличкі гуртки революціонерів-робітників і селян, з пошаною згадають їхній героїзм.

Операційний план наступу гайдамаків і германських військ на Київ у початку 18 року був той же самий, як після того в початку 19 року у Петлюри, а потім ще в 20 році у польського війська: військовими демонстраціями на бердичівському напрямкові затримати озброєну радянську силу, а потім ударити

на Київ у Коростенському напрямку, а почасті по шосе з Житомиру. В боротьбі під Бердичовим наступ 40-тисячної германської армії після 3-х днів бою зломив революційну енергію і ентузіазм радянських частин.

✓ Зорганізований Народнім Секретарієм Комітет Охорони Революції в складі т. т. Примакова, Коцюбинського, Скрипника, Бакинського послав київські червоногвардійські частини на Коростенський напрямок, але на Житомирському напрямкові сил не було.

В Київі велася страшenna контрапреволюційна агітація меншовиків, російських есерів та націоналістів на чолі з редакцією «Нова Рада». Фактично озброєних сил у Радянської Республіки було менше, аніж навіть озброєної самоохорони буржуазії і домових комітетів. На підступах до Київа була велика кількість германських військ. Доля радянського Київа була вже вирішена. Дарма т. Євгенія Бош ще за кілька годин до свого від'їзду з Києва на зібранні Київської Ради Робочих Депутатів робила заяву про те, що Київа не буде здано, не може бути здано. Це було лише виявлення волі робочої класи до захисту Радянської влади, але не його можливості. Радянська влада залишила Київ.

Одночасно з наступом германського війська почався наступ війська австрійського на Одесу. Прихильний до авантурystичних кроків командвійська Одещини — Муравьев з початку лютого протестував проти того, щоб Київ був зданий, але за Київом неминуче йшла Одеса. Це була сумна сторінка історії. Муравьев зі своїм бронепоїздом пробився на Полтаву. Одеські червоногармійці після бағатьох сутичок відступили по ріжких напрямках. Треба згадати тут участь комуністичного загону одеської молоді, що в складі лише 300 чоловік відступив з Одеси і майже цілком загинув у боях.

Радянський уряд з Київа від'їхав до Полтави. Всі його завдання звелися до організації бойових сил, до формування завдань боротьби. В Полтаві відбулася невеличка конференція замісьць призначеного з'їзду, і вона постановила зібрати другий з'їзд Рад у Катеринославі. Найбільше значіння мала спроба внести єдність керовництва військовими подіями. З ініціативи ВУЦВІК'у було скликано нараду з усіх великих центрів — Одеси, Київа, Кривонбаса. Перед наступом величезної ворожої озброєної сили потреба єдності виявилася у всій її необхідності. Народній Секретаріят мав на меті об'єднати керування всіма озброєними силами, призначивши командвійськами т. Овсієнко-Антонова. Нарада відбулася без представників Кривонбасу (Донецько-Криворіжської республіки). Кривонбасовці думали тоді, що можна відбити, відтягнути можливість наступу німецького війська простою заявою, що Кривонбас не належить до України. Справа в тому, що по Берестейському договору східній кордон України не був скільки-будь ясно означений, цеб-то його треба було установити мечем і вогнем військових подій.

Події незабаром показали товаришам необхідність прийняти участь в боротьбі, і допомога цього нашого пролетарського центру була найбільш енергійною, мала найбільше значення.

Призначення командвійськими т. Овсієнко-Антонова не принесло ні більшої зорганізованості, ні сили і при децентралізації червоногвардійських загонів мало більш декларативне значення, але все ж воно внесло єдність кроків до організації єдиного центру.

Радянська Україна, крім червоногвардійських загонів і військових частин бувшого південно-західного фронту, що складали наші озброєні сили, поруч з ними мала ще в наслідок від царата військові частини чехо- словацького корпусу, який був організований царом для боротьби проти німецького імперіялізму, подібно тому, як німецький імперіялізм складав загони українців і поляків для боротьби з російським царом. Тепер виявилося, що ще за часи боротьби за Київ керовники чехо- словацького корпусу мали таємні зносини з наступаючим ворогом, щоб передати їм мости через Дніпро. Революційний настрій чехо- словацьких мас не дозволив цього зробити.

Після падіння Києва виникло питання про те, яким шляхом вести відступ. Два напрямки стояло перед нами. Один — на Бахмач, Конотоп, Брянськ, другий — на Полтаву, Харків. Чехо- словацькі керовники самочинно захопили майже всю дорогу і дали наказ відступати через Полтаву на Харків. Розглядаючи це питання, Народній Секретаріят призначав це дуже шкідливим для революції кроком: Харків, досить великий пролетарський центр, мав свою зорганізовану червону гвардію, що могла все ж таки боротися проти наступаючих ворогів, а відступ чехо- словацьких військ в напрямку на Харків, правда, не збільшував, як ми думали тоді, кількості наших сил, але він зменшував силу відпору на Ніжинсько-Бахмацькому напрямкові, де місцевий пролетаріят не мав стільки реальних умов для організації боротьби, як на Харківському напрямку. Відступ чехо- словаків на Харків широко відчиняв ворота для німецького наступу на Брянськ, потім Курськ, а там і на Москву, а значення нашої боротьби було робити, яко мага більше, перешкод наступу німецького імперіялістичного війська на цітадель пролетарської революції — Радянську Росію. Тому Народній Секретаріят призначав необхідним повернути чехо- словаків з лінії Полтава — Харків на лінію Ніжин — Конотоп. Мені довелося мати самому відносно цього велику суперечку з керовниками чехо- словаків. Лише проста погроза озброєної боротьби привела їх до порядку, і чехо- словацький корпус повернув на Бахмач — Конотоп.

На Бахмацькому напрямкові загинуло багато товаришів червоногвардійців, навіть цілі загони їх. Хто тепер згадає їх прізвища? Загинули й ті товариші, що знали про них. Але вони свою роль виконали. Наступ германських війск у найбільш небезпечноному для нас напрямкові, прямо на столицю радянської

республіки, було затримано і він пішов далі на південь України, де проти нього були на кожному місці революційні робітники й селяне.

На цю боротьбу і на всю дальшу боротьбу робітників і селян України з гайдамаччиною і германською окупацією великий вплив мав другий Всеукраїнський З'їзд Рад, що відбувся в Катеринославі в другій половині березня 18 року.

Перша думка була—скликати його в Київі, чому завадив наступ німців; далі гадалося скликати його в Полтаві, нарешті,—в Катеринославі. Хоч 2-й Всеукраїнський З'їзд Рад відбувся вже в атмосфері наступу окупантів, що зайняли майже половину всієї України, але він зібрав більше півтори тисячі представників рад робочих та селянських депутатів з усієї України. Треба підкresлити, що тут були представники не лише з України, що ще не була окупованою, а навіть з тих її частин, що були під владою окупантів і УЦР.

Так присутніми були представники здалекої Волині та Поділля, хоч лише окремими одиницями. З'їзд розвився на три майже рівні по значності і по кількості частини: більшовиків, лівих есерів і прихильників українських націоналістів: українських есдеків, усерів і т. і. Але перед тим як характеризувати боротьбу на другому З'їзді Рад треба зараз з'ясувати внутрішнє становище, ті ідейні течії, що склалися в тодішні часи в партії і виявилися на другому З'їзді. Ці часи майже не мають своїх письменних документів.

Історія цієї боротьби майже не відома для більшості молодих товаришів, най тому мені не докорять, що я трохи зупинився на цьому менті революції. Як вже подано було вище, з самого початку Жовтневої Революції, навіть до неї, на Україні склалося фактично три течії. Після Берестейського договору вони виявилися найбільш яскрово, найбільш виразно. Годі було думати, що „лівий комунізм“ лише в Росії був досить численний і не знайшов би ґрунту тут у нас на Україні в тих неясних складних обставинах, що їх з'ясовано раніш.

Дійсно, після 4-го Всеросійського З'їзду Рад серед лівих комуністів в Росії пішов розвал. Більшість їх вже тоді зрозуміла, що боротьба проти Берестейського договору не дає користі пролетарятові і веде цілком до ліво-есерівської тактики. Фактично ця ліво-комуністична течія партії після четвертого З'їзду загубила свою фізіономію і цілком з усією партією робила спільне діло. Залишилися лише невеличкі групи, які стояли на своїй позиції і думали, що треба фанатично боротися проти берестейської тактики, але в Росії їхня діяльність не мала під собою ніякого ґрунту і вони перейшли на Україну. Це були товариші: П'ятаков, Бубнов, Косіор й інші. Най мені товариші не закидають, що я згадав їхні імена; ці товариші досить велику і значну працю проявили потім на Україні і для всієї справи світової революції, щоб можна було їм нагадувати тодішні помилки; в

тому і єсть сила комунізму, що він, даючи тверді підстави для наших жадань і бажань, приводить остаточно до спільногого шляху всіх тих, хто відхиляється тимчасово і помилково на деякий мент. Значіння має тут не тимчасове відокремлення, а загальна лінія комунізму. В ті часи ці товариши, бажаючи боротися проти германського імперіалізму, думали, що найліпшим пунктом приложения їх сил є Україна,—і вони тут свою працю зробили.

Зовсім іншу роль грали другі супротивники Берестейського договору—російські ліві есери, що також, не згоджуючись з берестейською лінією Російської Радянської Республіки, кинулися на Україну, щоб тут провадити свою тактику. Це ліві есери: Браун, Шафман і інші, але відносно їх далі.

Наши товариши приїхали на Україну (а т. Ю. П'ятаков вернув знову на Україну) в час, коли як раз треба було установити тактику більшовицької партії, і вони внесли свою долю у справу її усталення. Таким чином у часи другого Всеукраїнського З'їзду Рад склалася наша ліва течія, яка в ті часи мала приблизно такий зміст:

„Російський Берестейський договір єсть помилка. В Росії він прийнятий. Але тут, на Україні, треба його фактично поправити. Значіння має лише озброєна боротьба. Треба боротьбу робітників і селян проти германського імперіалізму почати на Україні, а потім в Росії, бо германський імперіалізм хоче обмежити і задавити пролетарську революцію; боротьбу на Україні треба вести не рахуючись з тим, який це вплив буде мати на зносини Росії з Германією. Треба одверто заявити, що українське робітництво і селянство зовсім не звязані в своїй боротьбі Берестейським договором і будуть вести боротьбу за владу всіма засобами і шляхами до остаточної перемоги як на території України, так і далі на всьому фронті революції“. Представники цієї течії в ті часи скептично відносились до всіх намірів і заходів до організованого об'єднання біжучої боротьби, виходячи з того погляду, що, як вони думали, в дійсності робітники і селянне вже переконані, вже мають силу і волю боротьби, готові на смерть за владу Рад.

Поруч з цією течією на Україні була досить значна по кількості протилеможна група, що мала свій вираз у так званій Катеринославській точці зору. Єдності не було у неї. Загалом її можна характеризувати так: „Треба робити всі висновки з берестейською лінією нашої партії. Україна—відрізаний шматок радянської території. Ми від неї відмовилися і чим скорше ми залишимо на ній боротьбу, тим ліпше. Завоювання половини України Ц. Радою свідчить, що українські працюючі маси ще не дозріли до радянської революції. Треба перейти на інший ґрунт, призначати російський Берестейський договір не лише для Росії, а також для України, треба припинити боротьбу, що не має ніякої доцільності, лише губить наші сили. Приходиться визнати УЦР урядом України і в її межах вести державну діяльність,

щоб потім в разі розвинення робочого руху і приєднання до нього селянства далі боротися за соціалістичну революцію".

На другому З'їзді Рад у фракції виразником найбільш правої течії цього погляду був голова Кременчуцького виконкому т. Богуславський, що прямо й одверто заявив: „треба припинити боротьбу, ввійти в згоду з ЦР, аби лише виговорити існування рад, як осередків організації робочих мас".

Не треба думати, що ці ліквідаторські погляди мали тільки поодиноких прихильників. Пригадую, що навіть у Радянському урядові—Народному Секретаріяті саме перед другим Всеукраїнським З'їздом відбулося засідання, де обговорювалася дальша діяльність. Два погляди, дві резолюції стояли на обговоренні. Катеринославський погляд мав своїми представниками народніх секретарів: т. т. Квірінга, Лугановського, Лівшиця і інших.

Більшістю цих голосів було прийнято таку пропозицію, внесену т. Квірінгом: „Признати необхідним боротьбу з УЦР. Признати, що Радянська влада в сучасний мент не має під собою ніякого ґрунту. Увійти з УЦР в згоду на слідуючих умовах:

1) щоб ради робочих депутатів були залишені, як осередки організації робочих мас;

2) щоб не було ніякого переслідування більшовиків і була забезпечена легальна можливість їхньої діяльності".

Ці резолюції було опубліковано у червні 18 року за часи первого З'їзду КП(б)У.

Треба додати, що більшість присутніх членів Народного Секретаріату стояла за цю резолюцію. Мені, як голові тодішнього робоче-селянського уряду, прийшлося заявити, що я не можу дати дальнього ходу цій постанові, тому, що уряд не в повному складі. На слідуючому засіданні всіх членів уряду з участю т. Овсієнко-Антонова—народного секретаря військових справ, т. Клименка, Іванова Андрія і всіх інших членів уряду Народний Секретаріят відкинув цю пропозицію і більшістю прийняв точку зору так званого центру, що вже її подано вище.

На другому Всеукраїнському З'їзді склалася досить оригінальна ситуація. З'їзд зібрав, як сказано, понад півтори тисячі представників з усієї України, з усіх губерній, навіть з Волині та Подділя. Штучність окремих державних організацій, як то Кривонбасу та Одещини, на сьому з'їзді виявилася в повному розмірі. Від Одещини, окупованої майже цілком австро-німцями, особливо від території Криворіжжя та Донецького басейну представники були з усіх місць. Найбільш численне представництво було від рад Донбасу та Криворіжського району з губерніями Харківською та Катеринославською.

Як подано вище, на з'їзді утворилося три майже рівно-значні частини: більшовицька, ліво-есерівська і співчуваюча їм та українсько-націоналістична, або, як ми звали її тоді, гайдамацька.

Більшовицька фракція з'їзду по кількості делегатів теж проспадала майже рівно на згадані вже три течії: лівих, центру

і правих—катеринославців; таким чином дійсно комуністичний погляд мав на з'їзді не тільки менше половини, а навіть менше третини всього складу з'їзду. Але перед лицем позапартійних старовинна більшовицька дисципліна і єдність виявилася в повній силі.

Старовинна дисципліна і єдність програму завдже примушувала всіх більшовиків всі свої думки і пропозиції обговорити перш всього в фракції. Тут ліва комуністична течія проти берестейської лінії російських більшовиків зустрінула спільній відпір і з боку центру і з боку прихильників катеринославського погляду, а ліквідаторські погляди т. т. Квірінга і Богуславського величезною більшістю було відкинуто.

Отже фракція більшовиків після внутрішнього свого обговорення виступила, як єдина сила. На з'їзді стояло два питання: про відношення до українського Берестейського договору і до російського Берестейського договору.

Дві сили стояли одна проти другої: більшовики—представники робітництва і революційного селянства з одного боку і з другого боку у-есдеки, у-есери та, так звані, на з'їзді гайдамаки—прихильники українського націоналізму.

Між ними стояла третя, середня, як завжди, дрібно-буржуазна група, що мала своїми виразниками російських лівих есерів. Ця компанія займала тоді зрадницьку позицію. Російські ліві есери у ті часи мали іншу позицію, аніж з початку Жовтневої Революції: ми мали перед собою поодиноких діячів з есерів, як наприклад, т. Терлецький,—тепер член КПУ, що знайшли в собі досить сміливості, послідовності і революційності, щоб проти волі своїх бувших партійних товаришів піти за пролетарською революцією з більшовицькою партією і вступити у бій з УЦР. На такий шлях, як тов. Терлецький, вступила згодом ціла течія лівих українських есерів (т. Качинський, Ганенко та інші).

Взагалі українські ліві есери і тоді, як і потім, стояли на іншому ґрунті, аніж ліві есери російські. Весь час підтримуючи більшовиків у боротьбі за ради, відмовляючись від згоди з контрреволюційними силами, вони були близкі більшовикам.

У першій половині 18-рока на Україну з Росії кинулися всі ті, хто не був згідний з берестейською тактикою Радянської влади і більшовицької партії,—не лише ліві комуністи, а також ще в більшому розмірі російська ліво-есерівська група. У часи другого Всеукраїнського З'їзду Рад зібралися тут майже всі групи активних членів російської партії лівих есерів—Браун, Фішман і інші. Натхненні злобою до берестейської лінії Радянської влади, чекаючи часу, поки логіка життя і боротьби не переведе їх до стану одвертих ворогів революції, російські ліві есери тим більше ремствували на більшовиків, що більше самі заплутувалися у питанні знайти кращий вихід з тодішньої ситуації. І не можна було навіть пізнати, проти кого у них

більше злоби—проти наступаючого на Україну германського імперіалізму чи проти російської Радянської влади. Фактично на другому З'їзді утворився ніжний зворушливий союз між російськими есерами і гайдамацькою частиною З'їзду. Він мав свій вираз у єдиному злобному голосуванні проти більшовицьких пропозицій. Майже третину з'їзду складали праві у-есери та у-есдеки,—члени ріжких селянських спілок, гуртків то-що. Це були ширі вороги Радянської влади і ширі прихильники УЦР. Зрозуміло, вони не виступали з прямими заявами про свою прихильність до ЦР. Лише критика, демагогія, не договорені фрази, фактичні спроби використати другий З'їзд Рад для боротьби проти рад були поки-що їхньою зброєю. Це були ті „діячі“, що при наступлі гайдамацьких загонів підіймали повстання проти червоної влади, нівечили залізниці, спиняли потяги, робили напади на окремі червоногвардійські загони і на поодиноких представників Радянської влади, як, наприклад, в Катеринославі такий замах зробили на мене два члени з'їзду з числа гайдамаків¹⁾.

Таким чином кількість течій і партійних фракцій на з'їзді фактично робила неможливим прийняти будь-яку резолюцію, лінію; так, проти признання правильності Берестейського договору російської Радянської влади для Росії, обов'язково висловлювались з одного боку де-які комуністи, а також ліві есери, а з другого боку їх підтримали у цьому всі українські есери та есдеки; цеб-то проти признання могла скластися більшість з'їзду.

Проти признання Радянської влади на Україні, як єдиного шляху до влади для українських робітників і селян, могли виступити представники правої Катеринославської течії, а їх підтримали українські есери та есдеки. Але проти признання Берестейського договору голосували всі комуністи та ліві есери.

Ліві есери рішуче і категорично одстоювали голосування кожного з цих питань окремо, напевно, бажаючи, щоб з'їзд не міг зробити ніяких дійсних революційних вказівок робітництву та селянству і тим дискредитувати більшовиків, а потім вже виступати керманичами революційного руху на Україні, направляючи його, зрозуміло, проти російської Радянської влади. Цей випад треба було відпариувати, і це було зроблено в той спосіб, що більшовики обговорили свої погляди у фракції. Треба ще додати, що на другому Всеукраїнському З'їзді потрібно було ще об'єднати сили що до взаємовідносин України і Донбасу. Керовники Криворіжжя та Донецького басейну мали своїх представників і це було фактичне розрішення цього наболівшого питання.

¹⁾ Один з них—Полторацький у 1904 році сидів разом зі мною у тюрмі. Що значить громадянська війна!

Цей мент можна вважати за поворотний для товаришів Кривонбасу.

Питання всеукраїнського державного об'єднання проти всіх ворогів було розвязане. Потім на дальших з'їздах ще мали місце деякі відгуки цих непорозумінь, але це були лише відгуки.

Більшістю голосів фракція прийняла наведену вище точку зору революційного марксизму, що правильно розвязував для робітників на Україні національне питання згідно вказівкам б-го З'їзду більшовицької партії і дальшій тактиці ЦК, а також визнала одночасно і необхідність Берестейського договору для російської Радянської влади і необхідність озброєної боротьби робітників та селян на Україні. В тому і виявилась класова єдність більшовицької партії, що перед найгострішим питанням життя і боротьби—Берестейським договором для Росії та озброєної боротьби для України, при всіх росходженнях і ріжких заявах, у всіх членів нашої партії виявилася повна дисциплінованість і єдність проти інших класових організацій, проти куркулівського націоналізму і дрібно-буржуазного есерівства. І більшовики виступили одностайно й одноголосно. Всі сподівання російських лівих есерів, що вони у лівих комуністів знайдуть своїх прихильників були поганою аритметикою. І такою ж марою залишилися надії лівих есерів, що вони знайдуть грунт у революційному селянстві.

Попередня боротьба і наступ германського імперіялізму на Україну розрізали українське селянство на дві рівні половини: з одного боку, заможне селянство—куркулі, хлібороби, що мали оборонців своїх інтересів у прихильників до ЦР у-есерів та у-есдеків,—ті самі заможники, що незабаром скинули оту ж Центральну Раду та її прихильників і вибрали свого гетьмана,—а з другого боку, незаможне революційне селянство, що знаходилося тоді під впливом лівих есерів, але в мент рішучої боротьби за життя повинно було піти разом з нами, піти за радянським табором. Ліві есери хотіли провести третю лінію між гайдамацькою контр-революцією та пролетарською революцією, але в рішучий мент представники революційного селянства за ними не пішли, бо не хотіли загубити владу Рад.

Внесена більшовиками резолюція одночасно висловлювала відношення з'їзу до революційної боротьби, яку вела російська Радянська влада з германським імперіялізмом і одночасно до ЦР і до завдання боротьби українських робітників і селян за Радянську владу на Україні. Перед такою резолюцією ліві есери зупинилися. Члени з'їзу—революційні селяні та поодинокі робітники, члени партії лівих есерів та співчуваючі ім по цьому питанню майже одноголосно виступили разом з більшовиками. Проти цієї резолюції голосувала, зрозуміло, гайдамацька частина з'їзу, і керовникам лівих есерів залишилося або вкупі з гайдамаками виступати против більшовиків і навіть частини представників власної партії і тим самим підтримати УЦР, за

германський імперіалізм проти українського робітництва і селянства, або станути тут разом з селянами і робітниками, що пішли за більшовиками.

Дрібно-буржуазна істота есерівства виявилася тут цілком ясно. Вони заявили свій протест і утрималися від голосування. Цій перемозі більшовиків на другому з'їзді Рад допоміг ще один факт. Як сказано вже було раніше, з лав у-есдеків та есерів за ці часи революції випадали поодинокі робітники та більш менш великі угруповання, що спочатку виступали як ліві у-есдеки та у-есери, поки не приходили до комунізму. За часи другого Всеукраїнського З'їзду серед його делегатів була така група лівих у-есдеків на чолі з т. Врублевським, що його потім влітку 8 року, як члена комуністичної партії більшовиків України, розстріляли гетьманці. Ця невеличка група лівих у-есдеків, що вже з початку революції йшла цілком з більшовиками, за часи з'їзду розвинула досить жваву енергійну діяльність серед позапартійних членів з'їзу робітників та селян, що знаходилися ще під впливом націоналістичних ідей.

Таким чином по головному питанню з'їзду, що установлював всю його фізіономію і виявляв позицію українського робітництва та селянства у величезній боротьбі між робочою владою та імперіалізмом, більшовикам завдяки класовій пролетарській дисциплінованості та партійній єдності вдалося завоювати і закликати до єднання революційних гасел всі представлени на з'їзді маси позапартійні і ліво-есерівські і навіть де-які елементи, ще натхнені угаром націоналістичного впливу. Це мало свій відгук на всій дальшій боротьбі на Україні.

Гегемонію пролетаріату в боротьбі за Радянську владу, що мала місце вже з початку Жовтневої Революції на Вкраїні, українське селянство виразно прийняло на другому З'їзді і визнало її надалі в боротьбі проти гетьманщини і Директорії в 18-му році, а після повстання куркулівського селянства в 19-му році в пазурах контр-революції Денікіна та Врангеля селянство України остаточно висловилося за диктатуру пролетаріату в робочо-селянській республіці.

Не будемо тут подавати всіх постанов другого Всеукраїнського З'їзду Рад. Для більш детального ознайомлення з ними надсилаю читачів до збірника матеріалів та документів пролетарської боротьби на Україні, що його мав видати наш Істпарт. Тут лише нагадаємо, що крім резолюції про відношення до Берестейського договору і до наступу германського імперіалізму на Україну і крім заяви про вперту боротьбу на Україні з буржуазною диктатурою, крім заяви про державну самостійність України у цьому, з'їзд прийняв резолюції, що уstanовлювали завдання боротьби відносно землі, відносно індустриальних підприємств і т. д. Ці резолюції цілком виявили ту ж лінію, що проводив Всеросійський З'їзд Рад за часи Жовтневої Революції.

Треба ще додати, що в одній з резолюцій другого Всеукраїнського З'їзду між іншим була постанова, що може, здавалося, не робила великих змін у становищі Радянської влади на Україні, але виявила рішення з'їзу по головному становому питанню біжучого менту. Справа в тому, що за часи другого Всеукраїнського З'їзду Рад, виступаючи одверто й озброєно проти буржуазної диктатури УЦР за владу рад, наші товариши, однак, ще не вирішили собі питання, яким же шляхом повинен йти розвиток революційного руху на Вкраїні. Питання про відношення пролетарської частини України—Донецького басейну до загального українського об'єднання, де-яке росходження в цьому питанні за часи першого З'їзду ще знаходилися в невиразному становищі. Перед нашими товарищами стояла можлива перспектива тої середньої лінії, що далі через три роки виявилася на Далекому Сході у заснуванні Далеко-Східної Республіки, де влада робітників і селян існувала де-який час в формі демократичної республіки. Ця переходова форма існує і в Бухарі, де заснована Бухарська Радянська Республіка являється демократичною, а не соціалістичною. Тому діячі нашого першого З'їзду Рад, оголошуючи владу робітників і селян, ухвалили для домашнього об'єднання українських робітників та селян ту ж назву держави, як і дрібно-буржуазні революціонери з УЦР,—цеб-то назув Української Народної Республіки, але вкладали в цей титул інший зміст, надавали йому інше класове значіння й розуміння. Другий Всеукраїнський З'їзд Рад, підкресливши цю ріжницю, заявив, що робітники і селяне України завжди розглядали засновану ними Українську Народну Республіку, як форму влади Рад на Україні. Щоб цю позицію робітників і селян України зхарактеризувати не теперішніми нашими політичними термінами, а тодішньою офіційною формуліровкою, подаєм тут наказ ВУЦВІК'у українській делегації на надзвичайний загально-російський з'їзд рад, як його надруковано у «Збірнику постанов та роспоряджень робітничо-селянського уряду Української Радянської Республіки», виданому в Таганрозі року 1918-го: «Центральний Виконавчий Комітет Рад Робочих, Салдацьких та Селянських Депутатів України постановляє послати своїх представників на загальний федераційний Всеросійський З'їзд Рад і доручає своїм делегатам керуватися слідуючими положеннями:

- 1) Працюючі маси України і Центральний Виконавчий Комітет Рад України заобов'язують своїх делегатів виступати на з'їзді з енергійним і декларативним протестом проти 8-го пункту мирowego договору, який безпосередньо направлений проти Радянської влади на Україні, але, приймаючи на увагу інтереси розвитку соціальної революції і вважаючи необхідними утримання і змінення соціалістичного Петербургу і Москви, яко вихідних пунктів світової революції, ЦВІК з свого боку не знаходить бажаним висловлюватися проти ратифікації мирового договору Російської Федерації з Германією і Австрією і доручає своїм

делегатам висловитися за ратифікацію цього мирового договору. 2) Що до умов договору відносно УНР, ЦВІК знову повторює свою ранішу постанову про згоду Української Народної Республіки та її Радянської влади прийняти умову мирового договору, що заключений з Германією і Австрією від імені УЦР, але при обов'язковій умові повного невтручання Германії і Австрії у внутрішне життя України. 3) Робоча класа і всі працюючі маси України підтримують свою громадянську війну зі своїми внутрішніми ворогами—українською буржуазією та її Центральною Радою і всіма, хто її підтримує. 4) ЦВІК Радянської України доручає своїй делегації перед лицем загально-федерацівного з'їзду і всього світу виступити з заявою, що працюючі маси України завжди розглядали УНР, як соціалістичну республіку, яка звязана з загально-російською робітничо-селянською республікою федерацівними звязками, що коли ратифікація договору російської федерації з Австро-Германією формально рве федерацівний звязок федерації з Україною і УНР стає самостійною республікою,—внутрішній звязок радянських республік залишається в повній силі. ЦВІК рад України від імені всіх працюючих України висловлює певність, що у дальшій боротьбі пролетаріату на Україні і всіх країн у близькому будущому федерацівний звязок знову збудується і всі радянські республіки зіллються в одній соціалістичній федерації.

X. ОСТАННІ КРОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАІНІ.

Другий Всеукраїнський З'їзд Рад відбувся під час наступу германо-гайдамацьких військ, коли фронт проходив уже недалеко від самого Катеринослава. В самому Катеринославі тоді майже весь час велася „мала війна“ анархістичними чотами, що виступали самочинно і вже тоді більше шкодили нашій боротьбі з ворогами революції, аніж допомагали цій боротьбі. Обібраний другим Всеукраїнським З'їздом Рад ЦВІК і його уряд--Народний Секретаріят мав лише 2-3 засідання в Катеринославі, де обговорювалася організація дальнішої боротьби з наступаючим ворогом. Після того невеличка кількість членів ЦВІК'у, його президії і Народного Секретаріату переїхали до Таганрогу, а більшість членів ЦВІК'у, як і членів з'їзду, було кинуто в тил германського війська для організації збройної боротьби або на територію, що залишалася ще під владою рад, для організації військових сил.

Подамо тепер коротенький нарис нашої боротьби з гайдамачиною і австро-германськими військами після залишення Київа,—лише поодинокі риси героїчної боротьби, що потрібує ще свого історика.

На правобережжі опір прихильників радянської революції і боротьба проти наступаючого імперіалізму могли тривати лише небагато часу. Також недовго тривала боротьба в Одесі,

Миколаїві, де революційне робітництво дало досить численні загони, але де ще більшість робітництва була спантеличена меншовицькою агітацією і при наступі германських військ утримувалася від безпосередньої військової боротьби. Червона гвардія робітників і робочої молоді Одеси, Миколаїва і других міст все-таки на де-який час затримала своїми партизанськими виступами похід окупантів, більшість тамтешніх товаришів загинула в тих боях, де-яка частина відступила, почасті морем, до Криму, почасті по залізниці—на Кривонбас, Олександровськ, Катеринослав. Червоногвардійські загони, що відступили з Києва в напрямку на Полтаву мали де-які сутички в Гребінці, Лубнях, Ромодані і стягались до Полтави. В Полтаві вже почалася об'єднуча організаційна праця призначеної головним камандуючим військами т. Антонова-Овсієнко, але боротьбі під Полтавою пошкодила багато зрада коменданта Полтави, що за часи боїв перейшов на бік гайдамаків, завдяки чому в Полтаві загинула досить велика кількість червоногвардійців.

Що далі на схід, то більше сил для боротьби давало робітництво, то більш жорстокою ставала боротьба.

Центри формування сил чірвоної гвардії заклалися в ті часи в Харкові, Луганську і Катеринославі (зрозуміло, тут мова йде про головні центри, бо кожне місто чи містечко уявляло з себе тоді своєрідний центр, що власноруч провадив боротьбу на своїй території). Боротьба за Харків вже була більш упертою. Штаб чірвоної гвардії за півроку діяльності Радянської влади в Харкові розвинув досить широку працю. Вже в кінці 17 року і з початку 18 року Харків дав значну кількість чірвоногвардійців, що вирвали з рук ворога перемогу Радянській владі в боях і на заході під час наступу на Київ і на півдні—на Ростов.

Але Харків не тільки був центром радянського будівництва і революційної праці більшовиків,—він одночасно був центром меншовицької контр-революційної деморалізаційної агітації. Тут були головні керовники меншовицької партії на Україні: Рубінштейн, що потім з денікінцями втік за кордон, Сан та інші,—і праця цих діячів контр-революції мала свій вплив: де-які верстви Харківського робітництва не стільки принципово, скільки виходячи з місцевих тимчасових своїх інтересів (на них меншовики й гралі), відходили від боротьби, а в справі про евакуацію засобів боротьби та продукції на радянську територію Росії навіть йшли проти заходів радянського уряду.

Так чи інакше, а в Харкові, завдяки діяльності штаба чірвоної гвардії, склалися досить значні сили під військовим керовництвом головного камандуючого—Овсієнко-Антонова; тут же під Харковом відбулися найбільш жорстокі за весь цей період бої, і тут же революційні робочі мали найбільш серйозні за цей період поразки. Начерк цей не ставить завданням змалювати детальну історію військових подій, боїв під Люботином, під Барвінковою, під Ізюмом—досить тільки сказати, що відношення

сил було дуже певним: значна порівнюючи з попередніми силами і, однак, нечисленна, порівнюючи з німецькою силою, червона гвардія, що доходила до кількості трьох тисяч і навіть більше, мала перед собою декілька десятків тисяч німецького дисциплінованого війська, що пройшло школу західного фронту—а ззаду вона весь час почувала пасивну зраду меншовиків і активну зраду петлюрівців.

Німецьке командування мистецькими стратегичними ходами розривало наш фронт на декілька частин, розбиваючи кожну частину окремо, одну за одною. Тут серед багатьох інших товаришів загинув у бою найбільш видатний організатор оборони т. Чудновський. Під Славянськом та Ізюмом німецький наступ, захопивши залізничні шляхи, розрізав головні сили наших військ, і вони повинні були, залишивши потяги і бронепотяги, пішки пробиватися до Донбасу. Всі зорганізовані у Харкові червоногвардійські сили, розбиті в попередніх боях, роспорощилися. Лишки їх відступили почасті через Білгород на Курськ, через Богодухів до Вороніжа, а більша частина—до Донбасу, де вони стрінулися з відступаючими з Катеринославу та інших міст червоногвардійськими загонами гірняків. Бойова діяльність на Катеринославському напрямкові спочатку була не такою значною: це були сутички невеликих загонів, аж поки лінія фронту не дійшла до Криворіжжя, де робітництво дало велику кількість бойців. Коли ще ворожі сили не зайняли Харкова, в нашому штабі навіть були думки і надії про можливість контрнаступу, але невпинний рух німецько-австрійської військової навали, що хмарою насуvalася з заходу, іноді зупиняється операціями наших загонів і навіть рушав назад на захід, але залізна п'ята німецького імперіалізму придавлювала всі спроби використати ці місцеві перемоги, і хвиля окупації котилася все далі, все ширше заливаючи останні клаптики радянської території на Україні.

Весь цей період боротьби червonoї гвардії на Україні був добою так званої „ешелонної“ війни. Лише іноді наші червоногвардійські чоти йшли по звичайних шляхах, а в більшості відступ і наступ відбувався по залізницях. В цьому була в деякій мірі причина переваги німецької тактики над операційними планами штабу червonoї гвардії. Скільки військових авторитетів—в тому числі і наших, радянських, потім глузувало з цього ешелонного засобу війни. Скільки раз доводили вони небоєздатність таких військових ешелонів.

Але ж кожна організація армії, кожне взаємовідношення між ворожими силами має відповідні засоби війни, і, дивлючись ретроспективно, треба сказати, що нормальні класичні форми наступу і відступу, коли б вони вживалися в час боротьби червonoї гвардії з окупацією у березні-травні 1918 року, були б не то некорисними чи шкідливими, а просто непосильними, неможливими для нас. Треба було незначну кількість замінити

більшою ініціативою окремих військових одиниць і більшою рухливістю і здібністю до перебросок. Коли потім в процесі розвитку громадянської війни досить значну роль грали так звані „тачанки“ і автозагони, то в початку 18 року в червоній гвардії таку ж саму роль грали військові ешелони, їхня рухомість а також надзвичайність, несподіваність і навіть завзята необачність іхнього наступу, що іноді мала великий вплив на наступаючого ворога, звиклого до зовсім інших, масових, регулярних, „наукових“ засобів війни. Можна, напр. згадати, як під Олександрією зненацька кинутий військовий ешелон червоно-гвардійців прорвався по-за залізницею в тил німецьких військ, зчинив добрий бешкет і навів навіть панику на ці дисципліновані імперіялістичні війська. Таких прикладів можна привести не один. Тому, згадуючи цей „ешелонний період“ війни, можна, звичайно, бідкатися, що ми не мали можливості пускати в хід хоч би ескадри літаків і взагалі все те багатство військової техніки, що зараз єсть у червоної армії, але треба сказати, що червона гвардія вживала всіх технічних засобів, що були під рукою і мала досить героїзму вживати їх в безумовно прикрих несприяючих обставинах, затримуючи все-таки на тижні і місяці наступ ворога.

Після залишення Києва та Катеринославу і переходу фронту на власну територію Донбасу до гірняцького металургичного району починається третій період військової боротьби робітників та селян України з українською контр-революцією та германським імперіялізмом.

Цей третій період має вже інші риси, що відріжняють його від попередніх двох. Перш усього боротьба перейшла на територію, де скупчилися десятки і сотні тисяч кревних пролетарів,—майже цілком застрахованих від демагогій дрібно-буржуазних меншовиків, які весь час агітували, що, мовляв, більшовики вивозять з України в Росію індустрію, майно і всі багатства. Тут, у Донбасі, ця агітація не мала свого відгуку серед робітництва. Шахтар вже бачив наступ контр-революційних білогвардійців, коли красновські банди займали шахти і руйнували їх до щенту. Громадська війна вже проводила тут кривавою рукою свій фронт і вже встигла викувати з простого заліза робочої маси тверду міцну крицю пролетарської волі,—не поодинокі гуртки, не окремі нахтенні ненавистю до експлоататорів пролетарі, не лише чоти героїчної, готової завжди на само-пожертву молоді йшли тут до лав червоної гвардії, піднялося майже цілком все робітництво. Тут, у Донбасі, в квітні-травні 18 року жорстокі закони громадянської війни перекували пролетарську червону гвардію у новий чинник революції—революційну робоче-селянську червону армію, і це явище було одним з грандіозніших досягнень творчого поризу революції. Весь Донбас у квітні кипів. Сюди зійшлися всі передові сили революційного селянства і робітництва з усієї України. Сюди через

гайдамацько-германський фронт з захопленої вже імперіалізмом території пробивалися останні гуртки наддніпрянської червоної гвардії, тут зійшлися всі найбільш енергійні і видатні працівники робітничого руху всіх сел і міст, всіх країв України, апарат Народного Секретаріату Центрального Виконкому на чолі з Народними Комісарами: Бубновим, Коцюбинським, Богдановим та іншими.

Штаб Овсієнко-Антонова, бувший штаб червоної гвардії Катеринославу та Харкова, нарешті центральний штаб червоної гвардії Донбасу після скликаної Народнім Секретаріатом в кінці березня 1918 року наради в Луганську об'єднали свою діяльність, скупчили свої сили для однієї мети, для одного діла. В той час як Правобережжя відбивалося від ворога коло двох тижнів, тоді як середню полосу України германський імперіалізм заняв через місяць, на окупацію пролетарської цітаделі України—Донбасу він повинен був витратити майже два місяці, хоч територія цього останнього клаптику української землі була тільки десятою частиною всієї України. Кінець кінцем імперіалістичні війська розбили робітництво. Буржуазна влада знову опанувала Україну.

Перед тим як кінчити цю історію останніх кроків Радянської влади на Україні в 1918 році і говорити про дальніший рух червоної гвардії та змагання за владу рад на Україні, треба тут подати відомості про загальні факти, що скерували діяльність більшовиків і взагалі усього робітництва і революційного селянства на шляхі дальнішої боротьби за часи гетьманщини.

Після відходу Радянської влади повстало питання про дальнішу організацію сил, про вияснення завдань, тактики і боротьби пролетаріату. Зрозуміло, що всі ці завдання повинні були взяти на свої плечі робітники, а значить — партія більшовиків. На передодні віdstупу з останнього шматка радянської території України у Таганрозі 19—20 квітня 18 р. відбулася партійна нарада комуністів-більшовиків, членів ВУЦВІК'у рад України і робітників з окупованих і ще неокупованих місцевостей України. На нараді були присутні 69 товаришів. Головували на ній 19 квітня Ю. П'ятаков, і 20 квітня М. Скрипник. Секретарем обох засідань був тов. Ізаков-Крейсберг, якого в 19 р. розстріляли денікінці. Нарада поставила своїм завданням збудувати тимчасовий центр для підготовки з'їзу партійної організації комуністів-більшовиків України, прийняла більшістю 34-х голосів назву для партії комуністична партія більшовиків України. Відносно організаційних форм партійної діяльності нарада обговорювала две резолюції і відкинула першу — т. Квірінга, що мала такий зміст: «заснувати автономну партію, що має свої ЦК і свої з'їзди, але підлягає загальному ЦК і з'їздам РКП», і прийняла другу — пропоновану декількома товаришами, як Ю. П'ятаковим, Бубновим і т. і.: «заснувати окрему самостійну Комуністичну Партію, яка матиме свій ЦК і свої партз'їзи і буде звязана з РКП через міжнародну комісію 3-го інтернаціоналу». Цю

резолюцію прийнято 35 голосами проти 21 голосів за першу і одного, що утримався.

При обговоренні питання про тактику партії на Україні нарада відкинула геть пропозицію т.т. Квірінга і Лівшиця—представників катеринославського погляду. Після того 15 прихильників катеринославської точки зору, вже характеризованої вище, залишило нараду, мотивуючи, однак, це лише «потребою свого спішного від'їзду, а не принциповими росходженнями». При голосуванні нарада прийняла тези т. М. Скрипника 26 голосами при 23, що голосували за П'ятакова, 2 утрималося і 3 прихильники катеринославського погляду заявили, що не приймають участі в голосуванні.

Заснувавши центр з 7 чоловік під назвою «організаційне бюро по скликанню конференції партійної організації комуністів-більшовиків України» і постановивши запросити до обласного Донецько-Криворіжського басейну і головного комітету соціал-демократів України (після того була додаткова постанова ввести представника від партійного угрупування бувших робітників Румчороду), нарада постановила скликати першу конференцію на 20 червня 18 року і доручила організаційному бюро увійти в переговори з ліво-українськими соціал-демократами щодо питання про об'єднання, а також виробити проект програму партії і представити партійній конференції. Не думаю, що буде зловмисливим, коли я подам тут для характеристики позиції нашої партії тези обох груп відносно тактики партії, що, як вже згадано вище, голосувалися на нараді.

ТЕЗИ тов. СКРИПНИКА (26: 23).

1) «Захоплення території України наступаючими німецько-гайдамацькими військами і військовою поразкою української Радянської влади привели до того, що на Україні утворилася диктатура контр-революції, що являється виразником волі та інтересів української буржуазії і союзного з нею германського імперіалізму, який окупував Україну. Ця контр-революційна диктатура, скерована проти робітничої класи і селянства, не користується підтримкою яких-будь широких верств українського населення і спирається виключно на силу багнетів германських військ і наймитів з гайдамацьких банд.

2) Ця контр-революційна диктатура буржуазії своєю діяльністю підіймає на боротьбу найбільш відсталі верстви селянства, з'ясовує справжній характер зрадницької агітації меншовиків і есерів і знову ставить перед кожним робочим і селянином задачу озброєної боротьби за Радянську владу. Таким чином перемога контр-революції являється цілком військовою, а не політичною, і пролетаріят знову має грунт для успішної боротьби за соціальну революцію.

3) Ця боротьба на Україні неминуче приймає форму інсурекційного (повстанчого) руху. Маси підіймаються в окремих

місцевостях України, і рух зливається в загальну пожежу повстання.

4) Цей неухильний і самим ходом класових відношень викликаний зрост повстання пролетаріят направить на перемогу його комуністично-революційних відношень в міру його класової партійної організації, яка не допустить того, щоб дрібно-буржуазні партії стягли маси робочої класи і біднішого селянства, що повстають на боротьбу, на шлях загально-національної боротьби з чужоземними завоювателями, на шлях класової згоди і фактичного відмовлення від класової боротьби і класової мети пролетаріату.

5) Тому завданням комуністичної партії більшовиків України являється утворення класової партійної організації пролетаріату та керування нею в справі організації і проведення повстання робітничої класи і селянства проти диктатури контр-революційної буржуазії.

6) Партія повинна рішуче відмежуватися від меншовицько-угодовських течій, які признають, що соціальну революцію на Україні ліквідовано, і пропонують політику—стати на шлях роботи в межах буржуазного парламентаризму, а організаційно—поставити своїм завданням виключно біжучу роботу організації, агітації і пропаганди, що в крайньому разі лише в будучині приведе до революції.

7) Але разом з тим партія повинна не менше рішуче відмежуватися від есерівської течії чистого інсуректізму, що висуває єдину задачу—організацію повстанських актів хоч би й відріваних від масових груп. При чому утворення партійної організації має для цієї течії значіння лише постільки, поскільки ця організація необхідна для проведення повстання.

8) Проводячи свою роботу і організацію повстання робочих і селян України, КП(б)У повинна з'яснувати масам всю залежність успіхів цього повстання від того, що Радянська влада заховався і зміцниться в Російській федерації та від дальнішого розвитку світової соціалістичної революції.

ТЕЗИ т.т. БУБНОВА, П'ЯТАКОВА, КОСІОРА, ІЗАКОВА
і КОЦЮБИНСЬКОГО (23: 26)

1) Політичний лад, що установлюється на Україні після захоплення її території озброєними загонами австро-германського імперіалізму і Київської буржуазної ради, являється ладом військової диктатури. Ця диктатура цілком здійснює панування імперіалізму центральних держав Європи, при якому значіння буржуазної Ради не може не бути другорядним, завдяки чому і ролі її в цьому імперіалістичному союзі підлягає ролі урядів центральних держав.

2) Германський імперіалізм після разгрому в даний момент військової сили Радянської влади на Україні не тільки відбуде

всевладність поміщиків і капіталістів, не тільки задушить експлоатовані маси українського народу, але й в корні зруйнує продукційні сили країни, висмоктавши все необхідне для продовження імперіялістичної війни на заході, харчування для армії і сировину для військової продукції.

3) Військовий лад і грабіжницька економічна політика завоювателів робоче-селянської України, в край погіршить положення працюючих, викличе гостре незадоволення і образу проти імперіялістів, загострить волю робочих проти капіталістів, селян—проти поміщиків і куркулів, і тим самим зміцнить повстанчий рух на Україні.

4) Зростаюче повстання робочих і селян проти ярма германсько-гайдамацьких завойовників являється лише окремим ментом боротьби експлоатованих класів проти світового імперіялізму. Це явище ставить розвиток і результат повстання на Україні в тісний зв'язок з долею міжнародної робочої революції. Разом з тим повстанчий рух пролетарів і напів-пролетарів України підтримуватиме розвиток революції в міжнародному маштабові і не може не вплинути на зміцнення центральної Радянської влади на півночі Росії.

5) При таких умовах основним завданням партії являється організація озброєного повстання пролетарсько-селянських мас України проти гнобителів. Партія повинна заховати всі свої сили для зміцнення масових організацій, для розвитку широкої агітації, заклику до озброєної боротьби з германо-гайдамацькими бандами і допомагати організаційно і фактично партизанським чотам, прямуючи до внесення найбільшої організованості в їхню повстанчу роботу.

6) У звязку з утворенням Ц. Виконкомом Рад України уряду повстання в формі особливого Народного Секретаріату зі спеціальним призначенням, при виконанні партійними організаціями означених задач менту, вони повинні координувати свою діяльність з повстанчою діяльністю робоче-селянського уряду України. Зокрема—вся військова технічна робота пролетарських організацій повинна провадитись під керовництвом Народного Секретаріату».

Одночасно з партійною нарадою комуністів-більшовиків відбулося останнє засідання Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету в Таганрозі—здається, 17 квітня 18 року. На цьому засіданні ВУЦВІК ухвалив перекинуті майже всіх своїх членів у тил ворогові для організації повстання і для заснування військових революційних комітетів по містах та селах України. Лишок кинуто було до червоногвардійських загонів, а всі права і обов'язки ВУЦВІК'а і Народного Секретаріату передано повстанчій дев'ятці—Повстанчому Народному Секретаріатові, що склався з 4-х комуністів-більшовиків, одного ліво-українського есдека (Врублевського), 4-х лівих есерів. Завданням цього Повстанчого Революційного Народного Секретаріату

було надсилення емісарів на Україну, організація революційно-військових комітетів, згідно з планом операцій, піддержання з ними звязку. Після липневого повстання лівих есерів у Москві перший з'їзд КП(б)У постановив розірвати з лівими есерами, роспустити Народний Секретаріят і його функції передати партійному Центральному Революційному Комітетові. Організаційну, центральну, партійну і військово-революційну працю таким чином партія перенесла після військових подій в березні—квітні 18 року за кордон України—в Москву з передніми пунктами в Орлі та Вороніжі, а потім на демаркаційну лінію—х. Михайлівський і інше.

Трагедія трьохмісячної героїчної боротьби українського робітництва та селянства з буржуазною диктатурою ЦР і наступаючого германського імперіалістичного війська прийшла до свого закінчення. Тисячі і десятки тисяч робітників і селян вкрили трупом міста і села України, складаючи барикади, що на них спиняється ворожий наступ контр-революційних військ. Боротьба була жорстока. Напруження сил було остаточне. Великі були жертви—і не перемоги, а важкі поразки викликало повстання цього періоду. Ale історія визволення завжди пишеться кривавими рядками, і та шляхетня кров, що лилася у боротьбі за революцію, і ті жертви—не були даремними. Боротьба червоногвардійських загонів на Україні мала своїм наслідком єдине бажання українського робітника і революційного селянина до боротьби; по-друге, вона спнила наступ германських військ на Радянську Росію, бо треба згадати, що Берестейський договір не означив східний кордон контр-революційної України і західний кордон Радянської Росії, а значить кордон повинен був пройти там, де його накреслила кривава рука германського імперіалізму. Нарешті, велике і політичне і військове значіння для дальшої боротьби Радянської влади мали ті сили, що відступили з України на територію Радянської Росії декількома шляхами. Відступали українські червоногвардійці після боїв на Україні переважно в напрямках на північ: в Чернігівському напрямкові, куда відступали правобережні загони, київська і чернігівська групи червоногвардійців; там вони склали першу повстанчу дивізію, що розвинула свою діяльність у демаркаційній полосі; там, між іншим, знаходилися і червоні козаки т. Примакова. Другий напрямок відступу червоної гвардії це був з Харкова на північ під Курськ, де склалася друга українська повстанча дивізія. Третій напрямок відступу це був почасті з Харкова по залізниці до Вороніжу, а почасті з Донбасу через Мілерово теж на Вороніж. Треба додати, що цим напрямком відступала досить велика кількість анархичних зграй, що тоді приймали кольор червоної гвардії, але на ділі лише гальмували справу боротьби, лише її шкодили. Саме на вороніжському напрямкові, як і на інших, приходилося, крім спроб роззброювати, іноді озброєною рукою боротися з ними, як то було, наприклад, у С., де анархичні

банди, відступаючи з України, на день чи на два затримувалися у місті. Але це була піна на хвилях революції. Головна маса сил, що відступила з України цим напрямком—це були дійсні, чесні революційні пролетарі та селяне—червоногвардійські, що та салдати бувшої царської армії. Тут біля Вороніжу вони переформувалися і склали 8 армію, ставши її головним осередком. Треба лише нагадати, що славетня дивізія Кіквідзе, що й досі існує під цим ім'ям, склалася з товаришів, що відступили тоді з України на Вороніж.

Четвертий напрямок відступу йшов через Таганрог на Ростов. Після великих і довгих боїв під Батайськом на північному Кавказі там вони склали головний осередок військ Кубансько-Чорноморської Радянської Республіки. Як історія України, так і історія Кубанщини, Чорноморщини і всього північного Кавказу в 18 році ще чекає своїх дослідників. Велетенський похід червоної гвардії через гори на Катеринодар, не менш величезний марш серед повставших козаків та обдурених горців, грандіозна боротьба на Кубані, на Тереку—по всій пустелі від Кубані до Астрахані і врешті заснування злишків червоних сил—нової червоної робоче-селянської 11 армії—це одна з яскравіших сторінок громадської боротьби цього періоду.

Нарешті, останнім напрямком відступу радянських сил з України це був просто шлях з Донбасу через Лиху на Царицин. Це був головний шлях відступу. Після десятків боїв кривавих і жорстоких—населення пролетарської цітаделі України побачило перед собою неминучість контр-революційної імперіялістичної окупації. Воно вже знало, що це значить. Сюди з південного сходу вже приходили добровольці—білогвардейці. Вони знали, що буржуазна контр-революція з заходу несе для пролетарів таку ж долю, як контр-революція зі сходу. Донбас спочатку боровся і утримував наступ ворога, а далі перед всім робочим населенням повстала перспектива неминучої необхідності загального відступу. Піднялися десятки і десятки тисяч робітників зі своїми жінками і дітьми, з усім своїм злиденим майном і рушили з Донбасу. Це було нове велике переселення народів. Відступали не лише загони молоді, чоти поодиноких бойців—це рушив загалом весь пролетаріят Донбасу. Біля 200.000 душ чоловіків, жінок і дітей вийшло з Донбасу, шукаючи шляху на ту територію, де править Радянська робітниче-селянська влада. Перед керовниками центрального штабу червоної гвардії Донбасу, а саме перед т. т. Ворошиловим, Артемом, Межлауком та іншими стало питання установити шлях і порядок відступу прямо на схід повз залізницю Лихая—Царицин, але це значило пройти декілька сот верстов території, занятої в більшості заможнім донським козацтвом, що вороже й контр-революційно ставилося до Радянської влади. Іншого шляху не було. На півдні і на півночі та з заходу півколом вже оточували кінні авангарди німецьких військ, і от вздовж залізниці на Царицин,

маючи ззаду німецькі війська, базуючись на залізницю, два місяці, кожен день, вранці і увечері, вдень і вночі, борючись з білогвардійськими бандами, відступали наші товариши з Донбасу. Спочатку це були неорганізовані сили, поодинокі загони, що установлювали кожний свою дисципліну і своїх командирів, але боротьба загартовувала їх, бо кожний знав, що хто відстав від щільної маси—гине, що тільки об'єднанням сил можна відбитися ззаду, справа і зліва і пробитися туди на схід до вільної Волги. Так у боротьбі, в пожежі боїв, в огні нападів контрреволюції, з цієї 200 тисячної маси, що спочатку нагадувала лише зграю людей, виковалася могутня дисциплінована, нахтненна революційною свідомістю і пролетарською волею сила, що стала далі під командуванням тов. Ворошилова основним осередком формування 10-ої і 9-ої армій. Далі вона на протязі майже року боронила Радянську владу від донських білогвардейців.

Так революційні робітники і селяне, що відступили з України у 18-му році, склали головні осередки 8, 9, 10, 11 армій червоних, що далі славетно боролися за радянську революцію, а повстанчі дивізії на півночі України на демаркаційній лінії між гайдамацькою Україною і радянською Росією склали армії, що потім були реорганізовані в 12, 13 червоні армії. Дальша історія цих армій всім відома, їм можна не соромитися своїх попередників 18 року і тих сил, що з них вони виникли в пожежі революції.

Треба вже кінчати цей нарис військового відступу наших сил з України в останній мент боротьби проти окупації германського імперіялізму та буржуазії ЦР. Але не можна не згадати ще один напрямок відступу, напрямок трагедії, крові і гибелі—це напрямок відступу з Донбасу на південний схід—з Луганську на Сулин і Олександрово-Грушевку. Сюди відступило декілька десятків тисяч червоногвардейців, але вони не дали початку який-будь новій червоній робоче-селянській армії, їх доля була суровою—тут же на шляху відступу всі вони й загинули. За часи цього відступу трохи раніш Ростов і Новочеркаск вже захопила донська контр-революція. Ще за часи перебування ЦВІК'у і Народного Секретаріату України в Таганрозі і в Ростові, здається, генерал Улагай підняв проти влади Рад повстання козаків та калмиків, захопив Новочеркаський і підступив майже до самого Ростову. Тоді по згоді з донецьким радянським урядом Народний Секретаріят кинув проти нього червоногвардійський загон імені Народного Секретаріату. Це вже не історія, а епопея. Загон імені Центрального Виконкому затримав у кілька десятків раз численішого ворога, а потім підтриманий, зорганізований т. Сирцовим та іншими т. т. силами донських козаків, відбив чорну зграю Улагая і визволив знову Новочеркаський. Але після відступу наших сил з Таганрогу, після того як білогвардейці захопили Ростов, коли вздовж Дону під Батайськом біля місяця станув фронт, становище перемінилося. Ударні колони німецьких

військ розрізали тоді наші сили на поодинокі групи. На заході від групи, що відступала з Донбасу в південно-західному напрямкові, стояла величезна сила германського війска, з північного заходу нависала германо-гайдамацька кіннота, на півдні у Ростові, куди спочатку прямували вони, вже панували білогвардейці, на півночі відрізували їх від армії Ворошилова німецько-козацькі війська, а зі сходу, наче вибух,—коло повстань контр-революційних заможніх козаків. У чорному колі контр-революційних сил всі лягли головою за революцію. Лише спогади поодиноких товаришів, що вирвалися живими звідтіля, залишили нам спомини цих трагічних днів. Наче вовки на облаві, кидалися донецькі шахтарі з боєм на всі боки і всюди зустрічали переможні сили буржуазної челяді. Гинули тисячами. Біля дванадцяти тисяч червоногвардейців захопили тут в полон білогвардейці і тут відбулися самі ганебні акти контр-революційного буржуазного терору. Полонених червоногвардейців тримали в Олександро-Грушевському чи то Сулині у вимбарях, де їх охороняла ростовська і новочеркаська молодь з гімназистів, студентів та інших учнів. Бажаючи навчитися командувати пролетарями і боротися з ними, ця свідома дипломована, «культурна», «золота» буржуазна молодь робила собі забавку з того, що вигоняла сотні полонених червоногвардейців на зогорожене колючим дротом невеличке поле, де потім брала їх на мушку, як зайців, а тих, хто ще залишався в живих, підпаливала, поливши гасом і нафтою ці тюрми-вимбари, і вони всі загинули в цій пожежі. Лише поодинокі товариші тоді врятувалися та й тих треба довго відшукувати, щоби вони росказали про цей буржуазний терор. Скілько галасу було з боку освіченої світової буржуазії проти пролетарського червоного терору. Як і тепер кричать всі прихильники буржуазного демократизму проти того, що 15 членів ЦК так званої партії есерів за їхню зрадницьку діяльність і терор проти керовників Радянської республіки присуджено до карі на голову. 15 чоловік—і 12 тисяч під Олександрово-Грушевським і тисячі і десятки тисяч інших—яке порівнання! Але це—буржуазні наймити, це освічені локаї світового капіталізму, а то—то були прості революційні пролетарі і незаможні селяне.

Кров'ю і залізом, вогнем і одчаєм провели наші червоногвардійські сили лінію кордону Радянської території на мапі бувшої Росії. Радянська влада на Україні загинула. Німецький імперіалізм придушив озброєною рукою її прихильників. Її війська були за кордоном. Під протекторатом германських генералів та під захистом багнетів півлітньої германсько-австрійської армії знову повстала диктатура буржуазії, диктатура крові і заліза, знову мов у пропасниці затанцювала перед німецькими вже панами Центральна Рада, включуючись «союзникам» і показуючи селянству замісць землі—язика.

А потім гетьманщина заснувала свою владу на Україні, а одночасно—там, у темряві підпілля, на дні суспільного життя,

революція готувала свої сили до дальнього повстання, до дальньої боротьби за визволення працюючих. Щоб зхарактеризувати становище тодішнього настрою, я подам тут уривки з відозви ЦКП(б)У до робітників і селян України:

«Чорна темна ніч нависла над Україною. Пожадливе вороне злетілося зі всіх сторін та розшматовують наший рідний край, кожний хоче вирвати собі шматок, кожний хоче поживитися, кожний хоче отримати свою долю в богатій здобичі...

Вогнем та мечем проходять німці та українські кати по селах та містах України. Артилерійським та кулементим вогнем відповідають вони на бажання робітників та селян; села—палять, розстрілюють робітників та селян, в тюрмах, повнісінько наших товаришів, стогін стоїть над Україною. Крик бідняків, яких мучать, б'ють, розстрілюють, катують. Капіталісти та поміщики вертають після своєї перемоги. Горе бідакові. Горе робітникові та селянинові. Чорна темна ніч повисла над Україною.

Але знову збираються трудящі маси з силою, знову вони складають свої ради, знову строяться в штурмові колони та готуються нанести своєму смертельному ворогові страшний, смертельний удар. Серед чорної ночі блискають вогні. Від часу до часу чутно глухі удари грому. Темні хмари нависли над нашим краєм. Наближається страшна буря. І душно перед нею. І багато людей тратить рівновагу та готові вже зараз, негайно, не дожидаючись сусіда, не об'єднавшись, не згуртувавшись, без звязку, поодиноко битися з добре озброєним, зорганізованим, численним, мицно-дисциплінованим ворогом. Але поодинокі виступи неминуче кінчаться катастрофою. Іх розбиває сильний та хитрий ворог. Гуртки повстанців він стирає з лиця землі і тим зменшується наша сила, дезорганізується наша підготовча робота, розстроюються наші ряди. Так наступати не можна. Ми знову іменем комуністичної партії більшовиків України попереджаємо Вас, товариши: не робіть помилок, не давайте проклятим ворогам нашим—поміщикам та капіталістам, як українським так і німецьким, при допомозі своїх вояків розбити наростаючий генеральний штурм, наростаюче генеральне повстання. Ми заявляєм Вам: тільки в загальному озброєному повстанні всіх робітників та селян України—спасіння. Кожний робітник, кожний селянин повинен бути готовий на смерть, повинен пройнятися тою гадкою, що він або умре в красивій славетній боротьбі за визволення робітників та селян України від страшного гніту германо-гайдамацьких катів, або буде жити в совітській робоче-селянській Україні...

Тому кожний робітник, кожний селянин повинен бути готовим зі зброєю в руках вмерти за відновлення Совітської влади на Україні... Буря вже близько. Ми всі повинні бути готовими до цієї хвилі. Готуйтесь до головного удару з усіх сил. Діставайте зброю, організуйтесь в отряди, батальони та полки,

утворюйте воєнно-революційні комітети, утворюйте свої штаби, готуйтесь до штурму, буря надходить...

Будьте на поготові. Організованість, згода та обережність з одного боку, сміливість, твердість та готовність вмерти за владу Сovітів, за владу робітників і незаможних селян—з другого боку, повинні бути вашими гаслами. Буря надходить. Щоб не застала вона Вас несподівано! Хай ніхто не ухиляється від боротьби—всі повинні битися з ворогом, всі повинні йти на штурм, всі повинні битися з поміщиками, капіталістами, гайдамаками та німцями. Пам'ятайте: всім, хто проти нас—проти робітників та селян України—смерть! Хай не останеться ні одного поміщика, ні одного банкіра, ні одного капіталіста, ні одного генерала, ні одного німецького салдата, хто посмів обернути зброю свою проти нас. Але пам'ятайте також, що серед німецьких війск є багато наших товаришів, таких самих робітників та селян, як і ми. Частина з них буде під час штурму на нашім боці, і цих ми повинні прийняти, як товаришів. Кожний німецький салдат, який одмовиться стріляти в робітників та селян України, повинен найти в нас найкращих, найщиріших товаришів, але всякий салдат, хто б він не був, німець чи австрієць, венгер чи українець, турок чи румун, русин чи руський, що підняв руку на брата свого—смерть умре. Ніякої помочи, ніякого милосердя, ніякої милості. Або—або. Або з нами, або проти нас. Коли з нами—наш товариш, коли проти нас—наш ворог, а для ворогів у нас не буде пощади. Як сталевою стіною ми повинністати, товариши, сталевою, непоборимою. Штурм наближається, і ми повинні бути готовими до генерального, загального, могутнього, невдержимого та несокрушимого штурму».

В підпіллі пригніченої України йшло будування нових сил для боротьби за революцію. Ворог кинув до в'язниці тисячі бойців. Тисячі бойців гинули, але шлях до перемоги був намічений правильно. Робітнича клас України, спираючись на революційне селянство, готувалася до нової боротьби за Радянську владу,—за свою владу.

С. ВІТИК.

Східня Галичина й східні кордони Польщі.

В лютому ц. р. зажадала Польща від держав Антанти остаточного вирішення справи своїх східних кордонів. Прем'єр міністрів Сікорський і міністр закордонних справ Скршинський в своїх нотах до Антанти поставили рішуче домагання призначення Польщі тих самих границь, які вона одержала на підставі рижського договору. Зажадали отже українських земель: Холму, Волині, Полісся, Підляшшя й східної Галичини.

Польські міністри виступили з таким рішучим жаданням, бо уважали, що тепер для них найбільш слушний час, щоб дістати ті землі. Франція, яка загналась по вугілля для своїх капіталістів аж в Рур, потрібує Польщі для держання в руках Німеччини й оборони Європи перед походом революції зі Сходу. Англія, занята справою Туреччини й Мосула, готова до всяких концесій, а в Італії прем'єром міністрів є Муссоліні, який відноситься з живими симпатіями до польських націоналістів і готов віддати Польщі українські землі за економичні концесії та оборону перед наступом Червоних Армій.

Як відомо, кордони Європи вирішує тепер побідоносна Антанта і для цих справ виконавчим органом назначила Раду Амбасадорів, засідаючих в Парижі.

Польський уряд докладав великих старань, щоби справа східних кордінів мала для нього корисне вирішення. Таємними дорогами робили заходи у держав Антанти ріжні впливові особи і польські дипломати, а прем'єр міністрів Сікорський звернувся з особистим листом до Пуанкаре з жаданням підтримки домагань Польщі.

Справа східних кордонів Польщі, а головно справа східної Галичини на міжнародній арені не була так легка, щоби Польща могла проковтнути її без труднощів. І своїм положенням між сходом і заходом Європи, її своїми природними багатствами є Східня Галичина дуже важним тереном, а її бувша державна приналежність дала державам Антанти привід до ріжних вирішень і нагоду до широких торгів.

Ще царська Росія зачала війну 1914 р. між іншим й за Східною Галичину, маючи на меті оперти свої граници о гори

Карпати. Тайні угоди між Англією, Францією і царською Росією признали Росії цілу Східню Галичину і частину Західної аж по Карпати. Всім нам є ще в живій пам'яті, як саме на території Східної Галичини відбувались найтяжчі бої, як пересувались туди боєві лінії, як в горах Карпатах цілими роками змагались з собою армії осередніх держав і армії царської Росії.

Війна скінчилася, а побідниками вийшли держави Антанти. Розбита Австрія мусила прийняти смертельний вирок Сен-Жерменського миру, а переможена Німеччина дістала свій присуд в страшнім для себе т. зв. Версальськім мірі. На сході упав давно царат і червоним промінням світив похід революції, повставали радянські республіки. Побідники налякалися червоного марева і, як охоронний вал проти походу революції, створили польську державу, яка мала стояти на сторожі, як жандарм, не тільки проти революції, але також і проти Німеччини.

Але ж бо й між побідниками, Англією і Францією, які поділились сферою впливів, довго тривала суперечка, як великою має бути Польща. Англія довгий час усіх докладала трудів, щоби Польща, як васал Франції, не була занадто сильна, тож намагалася створити Польшу лише в її етнографичних межах. Франція натомісъ при допомозі Клемансо давала Польщі всяку мілітарну і матеріальну поміч та докладала усіх зусиль, щоби зробити з неї як найбільш могутню державу.

Найбільшим старанням ново-повставшої Польщі було дістати під своє панування територію Сх. Галичини, однак справа ця не була так легка. Українське населення Сх. Галичини, яке по розпаді Австрії озбройлось і проголосило свою державну окремішність під назвою—Західня Українська Республіка, стояло дев'ять місяців, від 1 листопаду 1918 року до липня 1919 р., в боротьбі з польськими арміями. Доперва армія Галера, діставши зброю від Франції, своїм наступом на Сх. Галичину спричинилася до упадку Зах. Укр. Республіки. І аж тоді Найвища Рада Антанти рішенням з 25 червня 1919 р. дозволила польській армії тимчасово окупувати Сх. Галичину, зазначаючи, однаке, що державне становище сеї території вирішить Антанта згідно «з волею населення».

Мировий договір, заключений 10 вересня 1919 р. в Сен-Жермен між побідою Антантою та Австрією, проголосив, що держави Антанти перейняли від Австрії формально всі права суверена над Сх. Галичиною.

На нараді 8 грудня 1919 р. в Парижі Найвища Рада Антанти, приступаючи до означення провізоричних (попередніх) границь Польщі від сходу, означила також границю між Польщею та Сх. Галичиною (т. зв. лінія Керсона) і ствердила, що Сх. Галичина лежить поза границями Польщі.

В часі походу Червоних армій на Польщу 11 липня 1920 року, в Спа наказала Антанта польському міністрові Грабському

згодиться на скликання мирової конференції до Лондону, на якій мала вирішитись також справа Сх. Галичини при співчасті її делегатів.

Договором, заключеним 1 серпня 1920 р. в Севрі поміж побідною Антантою та Польщею, Чехо-Словаччиною і Румунією, визначено граници між Польщею, Чехо-Словаччиною і Румунією та сх. Галичиною, як окремим державним організмом.

На інших засіданнях держави Антанти займались статутом для сх. Галичини, але Польща його не прийняла.

Навіть Ліга Націй постановою з 23 лютого 1921 р. сконститувала окупаційне становисько Польщі над сх. Галичиною, а на конференції в Генуї 1922 р. Лойд Джордж поставив справу вирішення принадлежності Сх. Галичини на порядок денний, чому спротивилася рішуче Франція.

Очевидно, не з мотивів справедливості, але з економичного та політичного інтересу Сх. Галичина повних 5 літ була предметом торгу поміж тими двома побідними державами.

Не треба додавати, як непевно почувала себе Польща в справі анексії Сх. Галичини. Одержавши рижським договором ще Холм, Волинь, Полісся і Підляшшя, докладала Польща усіх дипломатичних зусиль, щоби всі ті українські землі одержати від держав Антанти, як сплату векселя за подавлення революції.

І що не вдалося їй так довгий час зробити, те осягнула Польща вирішенням Ради послів 14 березня 1923 р. Англія, Франція, Італія і Японія дали свою згоду на признання суверенності Польщі над тими українськими землями. В нагороду одержала Англія від Франції концесії в Мосулі, Італія також дістала концесії, а крім того корисний договір на експлоатацію нафтових теренів в Сх. Галичині. І так побідники, поділивши добичами, помирились в справі Сх. Галичини.

Як недавно Греція, так тепер Польща дістала в своє посідання великі чужі території; питання лише, чи для Польщі, подібно як для Греції, цей дар Антанти не буде мечем Дамокла. І то тим більше і скорше, що Польща, створена з метою погрози для Німеччини та оборони Європи перед революційним Сходом, загорілася великорідженськими тенденціями, „як справжня“ імперіалістична держава.

Польща, одержавши від своїх протекторів суто-українські землі, дістала не аби-яку добич. Територія, яку вона захопила, виносить в просторі 206.873 км² з населенням 13 548.000, з якого тільки 1.289.000 поляків. Ця нова територія так само велика, як етнографічна Польща, а своїми багатствами і своїм положенням творить з Польщі відразу велику державу.

Польща найбільше добивалась Сх. Галичини, якої посідання дає їй підвалини економичної і політичної сили на міжнародній арені. Не диво тому, що на засіданні варшавського сейму перем'єр міністрів Сікорський заявив, що: «хто ставить в сумнів

приналежність Сх. Галичини до польської республіки, той ставить в сумнів принципові підстави міжнародного значення Польщі».

Східна Галичина має 55.300 км. простору з населенням 5.450.000 (-74.4% українців, 12.3% євреїв, 12.1% поляків, 1.2% німців).

Економично Польща через Сх. Галичину експлоатує величезні природні багатства, а саме:

Сх. Галичина має 3.500.000 гектарів орної, а 100.000 гектарів городної землі. Пересічна продукція в р. р. 1905—1914 була:

пшениці	4.661.000	метр. сотнарів
жита	4.627.000	» »
ячменю	2.583.000	» »
вівса	4.589.000	» »
картоплі	40.207.000	» »
струкових ростин.	1.090.000	» »
кукурудзи	837.000	» »
гречки	532.000	» »
проса	164.000	» »

Додати треба, що в Сх. Галичині залишились ще великі латифундії польських магнатів і графів.

В 1910 р. Сх. Галичина мала:

коней	681.000	штук
рогатої худоби	1.552.000	»
овець	306.000	»
кіз	10.000	»
свиней	1.318.000	»

Сх. Галичина продукувала:

соломи	42.860.000	метр. сотнарів
сіна	14.270.000	» »
конюшини	5.800.000	» »
буряків	4.190.000	» »
паши	1.434.000	» »

Перед війною Сх. Галичина збирала річно:

ріпаку	82.000	метр. сотнарів
маку	5.000	» »
апиту	1.500	» »
льняного насіння .	43.000	» »
прядива	66.000	» »
коноплян. насін.	95.000	» »
" прядива.	118.000	» »
хмелю	9.000	» »
цукр. буряків . .	3.000	» »
тютюну.	34.000	» »

Ліси Сх. Галичини виносять 1,450.128 гектарів; в Карпатах є праліси з припасами будівельного дерева. Перед війною продукувала Сх. Галичина 6.000.000 куб. метрів дерева,

З промислових виробів Сх. Галичина має будівельне каміння, цеглу, гончарство, вапну, бурий вугіль. Річна

продукція бурого вугілля виносила 500.000 метр. сотнарів, а торфовища обіймають понад 200.000 гектарів простору.

В Сх. Галичині є також великі багатства солі, здовж Карпат є сотні джерел солі, а найважніші розробки солі є в Дрогобичі, Стебнику, Ляцкім, Болехові, Долині, Калуші, Делятині, Лончині й Косові. Продукція солі виносила річно 1.000.000 сотнарів.

В Калушині добувається також каїніт, який має ще лише Німеччина, а на Поділлю фосфорит.

Вже ті природні багатства надають Польщі сили, але коли зважити, що Польща загарбала в Сх. Галичині ще й 686.000 моргів нафтових теренів, то вона справді стає як першорядний фактор і конкурент на міжнародній арені, де за панування над світом боряться великі нафтові трести.

Здовж цілих Карпат тягнуться нафтові смуги в виді підземних нафтових озер. Нафтові терени лежать на Лемківщині, в Горлицчині, Ясельщині, Короснянчині, Саночині, в українській часті Березівського повіту, в Добромильщині, в повіті Ліськім, Угорськім, Старосамбірськім, Турчанськім, Стрийськім, Долинськім, Калушськім, Надвірнянськім, Киломийськім і Косівським. Найбільша продукція нафти є на Підкарпаттю в Бориславі, Тустановичах, Східниці і інших громадах Дрогобицького повіту.

В Сх. Галичині продукція нафти виносила 1913 р.— 11.136.000 метр. сотнарів, а 1909 р.—20.770.000 м. сотн. Від 1908-1910 р. Галичина була на 3 місці серед нафтових країн цілого світу. Продукція нафти з Сх. Галичини грала в час війни велику роль, бо майже виключно галицькими нафтовими продуктами під час війни постачали Німці не тільки територію Австрії, Німеччини й Болгарії, але також окуповані території Бельгії, Сербії та давньої царської Росії. Завдяки галицькому бензинові осередні держави вели також воздушну й підводну війну.

Бувший австрійський міністр Гомон обчислював, що Сх. Галичина за часи війни продукувала річно 8.500.000 метр. сотн. нафти, а хоча з причини польсько-української війни, а опісля через недбалу польську господарку продукція нафти в Галичині підупала, то все ж таки Польща нафтою і її продуктами рятувала свої кепські фінанси, нафтою робила залежністю від себе Австрію, Угорщину, Чехо-Словаччину, а почасти й Швейцарію. В Італії через галицьку нафту, бензин і парafін здобула Польща для себе в початках свого існування зброю, а в однім з договорів спонукала Італію, за часів прем'єра Нітті, відсилати до Польщі в замкнених вагонах полонених давньої Австрії, а між ними й українців проти їх волі і всупереч міжнароднім правам про воєнних бранців.

Послідним вирішенням Антанти з 14 березня 1923 р. Франція дістасе майже монополь на галицьку нафту в Польщі, а певну кількість теренів одержує осібно договором Італія.

Додати треба, що Борислав, Трускавець, Дзвиняч, Старуна і Поляна продукують ще земний віск, який до 1907 р. добувано лише в Сх. Галичині, а доперва пізніше також в Румунії й Баку.

Зваживши, що тими багатствами і нафтою Польща набирає великого міжнародного значіння, зрозуміло стане, чому вона ставила на Сх. Галичину величезну ставку.

Але ж бо Сх. Галичина і своїм положенням грає світову ролю. Залізничі шляхи Сх. Галичини звязують безпосередньо широкий Схід з Заходом. Уесь транзит, перевіз усіх товарів з Чехо-Словаччини, Німеччини, Австрії, Франції, Швайцарії і Італії на широкий Схід Радянської України і Советської Росії направляється через Сх. Галичину, так як в давній Австрії галицькі залізничні лінії були найбільш оживлені.

Польща, не маючи Сх. Галичини, стратила б не тільки міжнародне економічне значіння, але й політичне, і перша—ліпша навіть—сусідня держава, маючи перевіз товарів через Сх. Галичину, не журилась би існуванням Польщі. Без Сх. Галичини Польща була б стратегично відділена від Румунії та в далекім віддаленні від Угорщини стала б вона державою смирною, малою, а без тих великорідженних мрій перестала б своїми воєнними ватагами непокоїти усіх сусідів.

КІНЕЦЬ БУДЕ.

Від редакції. Автор статті гр. С. Вітик до останнього часу стояв на чолі того українського табору, який провадив і провадить боротьбу з нашим «Червоним Шляхом» будування нового суспільства. Гр. С. Вітик належить до тої генерації старих галицьких громадських діячів, які в 1919 році стали одним фронтом з наддніпрянцями проти пролетарської революції на Україні. Той факт, що гр. С. Вітика, який до останнього часу був членом Галицької Національної Ради, в свій час було обрано головою Трудового Конгресу в Києві, яскраво свідчить про те, яку роль відігравав гр. С. Вітик в протиреволюційному русі на Україні. Лише події останнього року, що привели до повного краху ілюзійних надій на Лігу Націй, внесли де-які прояснення в голови галицького громадянства старої генерації. Але прояснення це ѹ «орієнтація» на Радянську Україну, на «Червоний Шлях» нового суспільства буває ріжна. Одні приймають її, виходячи з глибокого й широкого переконання в тому, що єдиний шлях до визволення галицьких робітників і селян—це шлях пролетарської революції, тоді як «орієнтація» других подиктована лише тактичними міркуваннями, виходячи з факту існування Радянської України. У перших «орієнтація» на «Червоний Шлях» випливає з визнання помилковості своєї попередньої позиції, у других вона є лише тактичним кроком—замиренням на час. Редакція не береться судити про те, які міркування привели гр. С. Вітика до «Червоного Шляху», й дає місце його статті лише зогляду на актуальність порушеної в ній теми.

I. КУЛИК.

Економичні чинники французької інтервенції.

Мілітаризм з суто економичного погляду є для капіталу першорядний засіб задля реалізації надвартості, тоб-то полем для нагромадження ІІ.
Роза Люксембург.
„Нагромадження капіталу“.

Французи вкладали в українську промисловість найбільше капіталів від капіталістів будь-яких країн. До того ж ці вклади припадають до найранішого періоду розвитку української важкої індустрії — 1856-1887 років. Таким чином не буде помилки, коли запевняти, що прилив французьких капіталів безпосередньо спричинився до розвитку української великої промисловості. Крім того, французькі капітали вкладалися, головним чином, у кам'яновугільні, залізничні й залізооброблюючі підприємства. А тому найбільш капіталізовані й рентабельні галузі української промисловості були в руках французів. А звідси й зацікавленість французького капіталу в багатствах України й вплив на господарче життя — були майже безмежні. Частина Франції в порівнанні з усіма іншими закордонними капіталами, що були вкладені до гірникої, металооброблюючої промисловості старої Росії — складає 32,6%. Почнемо з металургійної промисловості. В старійі Росії до неї було вкладено французами всього 139.184.3 тисяч карбованців. З цієї суми на самі лише південні округи (тоб-то Україну) припадає 111.896.8 тисяч карбованців, тоб-то більше $\frac{4}{5}$ всієї суми. До того ж ще французький капітал був у цій окрузі наймогутніший, — його вкладано переважно в підприємства з гамарнями. Таких підприємств, де французький капітал брав участь, на півдні було 10:

1. «Акц. Т-во Російський Гірничий металургійний Уніон».
2. «Акц. Т-во Криворіжських руд». Двоє цих товариств існували на підставі французьких статутів.
3. Акц. Т-во «Російський Провідан» у Маріуполі (на підставі бельгійських статутів.)

Розділ книжки І. Ю. Кулика, що й� в скорому часі має видати ДВУ.

4. «Донецьке Т-во по виробництву заліза й літтю криці».
5. «Таганрогське металургійне Т-во».
6. «Російсько-Бельгійське Т-во».
7. «Південно-Російське Дніпрянське Т-во» (4, 5, 6 й 7—на підставі російських статутів; акції розміщені за кордоном й мали обіг за кордоном).
8. «Т-во Брянського рейкоштабарного, рудневого й механичного заводу».

9. «Донецьке Юр'євське металургійне Т-во».

10. «Нікополь-Маріупольське гірниче металургійне Т-во».

Брали участь французькі облігаційні капітали в підприємствах Донецького Т-ва по виробу заліза й криці, Донецько-Юр'євського Металургійного Т-ва й Т-ва Брянського рейкоштабарного, рудневого й механичного заводу¹⁾). На долю українських металургійних підприємств, де приймали участь французькі капітали, припадало 78,8%, всієї виплавки чавуну на півдні й 52,6% виплаву чавуну старої Росії. Коли взяти на увагу, що в справі «Продамету» «керуючу ролю відогравали французькі капітали, як найбільші спільноти», тоді буде зрозумілим запевнення Оля, що «вся політика металургійної промисловості керувалась французькими капіталами»²⁾). Далі йдуть французькі капітали, що брали участь в українській кам'яновугільній промисловості. З 21 підприємства, де було французьких капіталів 102.968,1 тисяча карбованців, 14 припадає на Донецький басейн з 81.855,6 т. карб. Чотири з цих підприємств вели свою справу на підставі французьких статутів. Здобич кам'яного вугілля в підприємствах, де брали участь французькі капітали, складає на 50,9 всієї здобичі Донбасу в 1915 році³⁾.

В «Продвуглі» рішаюче слово належало представникам французького капіталу. Що ж торкається залізорудних підприємств України, то їх було в руках французьких капіталістів двоє: 1. «Акційне Т-во Рудників Дубової Балки». 2. «Нове Т-во рудників Кривого Рогу».

Було також одно підприємство по здобичі марганцевої руди—«Анон. Гірниче промислове й комерційне Т-во».

Велику участь брали французькі капітали і в металооброблюючій промисловості на півдні («Акц. Т-во Франко-Російських заводів», «Акц. Т-во Миколаївських заводів і верфів», заводи Гартмана, Олександровські заводи сільсько-господарчих машин, Миколаївські заводи й верфи, Брянські рейкоштабарні й інші). Не будемо зупинятись докладно на незначних сferах прикладення французьких капіталів на Україні—в текстильній промисловості («Т-во джутового виробництва в Одесі»), в міських підприємствах (трамваї, телефони, електрика й газове освітлення й т. і.), в харчовій і смаковій виробництві (Тростянецький,

¹⁾ П. В. Оль «Иностранные капиталы в России» П. 1922, стор. 13.

²⁾ Ціт. з книги сторінка 14.

³⁾ Ціт. з книги стор. 18–19.

кіївський і інші цукрові заводи), в шкіряних заводах («Т-во Південно-Російського шкіряного виробництва») й інших. Відзначимо лише найголовніший для нас мент, що з чужоземців лише самі французькі капіталісти вклали такі величезні капітали—(5.000.0 міл. карбованц.) у Північно-Донецьку залізницю, а також у Чорноморську (3.000.0 міл. карб.). значну участь також брали французькі капітали й в Московсько-Київо-Вороніжських залізницях. Це відбулось на угоді Франції з Директорією УНР в 1919 році.

Таким чином, Франція, більше від інших імперіалістичних країн, зацікавлена, аби повернути економичну гегемонію над Україною, бо вона вклада найбільшу суму капіталів в українське народне господарство. Тому й військове втручання французьких імперіалистів у внутрішні справи України було найупертишим й затяжним.

Заслуговує уваги й той факт, що Франція поперед від усіх інших країн Антанти визнала самостійність України під пануванням Центральної Ради. Сталося це в той час, коли в Росії вже панувала Радянська влада, а на Вкраїні відчувалось наближення активної боротьби між Радами й Центральною Радою. Вже в грудні 1917 року Центральна Рада одержує листа від Табу, керовника французького військового представництва в старій Росії, в якому яскраво виявляються прагнення Франції накласти свою лапу на українське багатство. В одному з перших листів (від 18 грудня 1917 року) ми знаходимо рядки:

«Я вважаю за свій обов'язок не чекати офіційного мандату, а прохати побачення з вами, аби не гаяти цінного часу й не опинитися перед несподіванкою, коли б надійшов час дії, а підготувати матеріали до майбутніх дискусій відносно фінансової та технічної допомоги, що спільнники змогли б дати Україні, аби допомогти її величезній роботі організації й відродження»¹⁾. В такому ж дусі формулювано й останні документи цієї доби, що з'ясовують відношення Франції до дрібнобуржуазного шовіністичного уряду України. Характерно, що англійські аналогічні документи зформульовано багато лагідніше. Тут не говориться ані про грошову, ані про технічну «допомогу», а виключно про «утворення доброго управління, про підтримку ладу й боротьби з Центральними Державами, ворогами демократії й людськості»²⁾. Це й зрозуміло, бо Англія менш від інших держав затратила капіталів на українську промисловість.

В добу німецької окупації України, французькі сили концентрувалися в Румунії. Після германської революції 1918 року Франція пильно стежить за історичними подіями, що розгортались

¹⁾ Цітуємо в перекладі з французького тексту й українського, наведених у книзі В. Винниченка «Відродження Нації» ч. 2, Київ—Віден, 1920 р. стор. 232—234. (курсів мій).

²⁾ З листів англійського посла Піктона Баге; «Відр. Нації». Винниченко стор. 242—243.

на Україні. З одного боку вона входить в неофіційні зноси니 з Директорією Української Народної Республіки (2-ге видання Центральної Ради), що роспочала повстання проти гетьманщини та проголосила самостійність України, а з другого—підтримувала уряд гетьмана Павла Скоропадського, що стояв фактично за «Едину Неделимую» монархичну Росію. Як видно з суті справи, Франція не зацікавлена в обов'язковій політичній незалежності України. Французи охочі були підтримувати кожний навіть протилежний ворожий табор, але, як реальні політики, вони обмежувалися тільки обіцянками, вичікуючи, на чиєму боці буде перемога—чи на боці гетьманщини, чи Директорії. Ідея «Единої Неделимой» природно була придатніша задля французьких імперіялістів, тому її симпатії до гетьманщини були більші, аніж до Директорії. В. Винниченко з приводу цього збентежено констатує:

... «Ено почав закидати Директорію загрозливими телеграмами, вимагаючи від нас негайного припинення ворожих операцій проти гетьмана, бо в противному разі на нас будуть вислані французькі війська.

Нас це дивувало й обурювало. Бо ще організовуючи повстання, ми ввійшли в неофіційні зносини з представниками Антанти Румунії; вони гаряче нас підтримували в наших заходах і обіцяли навіть допомогу проти гетьманщини й німців¹⁾.

В цю добу участь Франції в боротьбі між гетьманом і Петлюрою далі загроз і обіцянок не йде. Франція вважає за найкраще самостійну політику й захоплює своїми військами (вкупі з своїми наймитами греками, поляками й румунами) побережжя Чорного моря—Одесу, Миколаїв, Крим²). Французи навіть з бійкою вибивають з цієї округи війська Директорії, але не для того, аби передати в ній владу гетьману,—вони окупують побережжя й встановлюють там свою військову диктатуру. Тільки після того як гетьман був остаточно розбитий, Франція погоджується скласти угоду з Директорією на ганебних для останньої умовах. Дійсний текст цієї угоди до сих пір не був оголошений. Зміст його в загальних рисах приблизно такий:

1. «Франція одержує концесію на 50 років на всі українські залізниці.
2. Україна бере на себе обов'язок виплатить Франції, що належать їй борги старого царського й тимчасового уряду.
3. Виплата відсотків гарантується тією частиною прибутків з залізниць, що належать українському урядові.
4. Директорія мусить за рік організувати трьохсоттисячу армію.

¹⁾ В. Винниченко «Відродження Нації» Ч. III стор. 152.

²⁾ У Грудні 1918 року.

5. Вся фінансова, торговельна, промислова й військова політика України на протязі п'яти років з часу, що підписано угоду, ведеться під безпосереднім доглядом французького уряду¹⁾.

Такі ж приблизно пакти угоди зазначає В. Винichenko в цитованій його нами книзі (Ч. III, розділ X). Тут звертає на себе увагу пакт про залізниці, що на будову їх французькі капітали витратили великі кошти (дивися цітату П. В. Оля на 2 стор. оцієї статті). Що ж торкається лівобережжя, осередку гірничої залізовиробничої промисловості, то цю округу французи намірялися забезпечити за собою шляхом підтримки російських контрреволюційних банд, що там операували.

«Коли німецьке військо примушене було лишити Донецький водозбір, останній зробився об'єктом для захоплення з боку держав згоди²⁾.

...Денікін і Врангель з'явилися... зброєю намірів англо-французького імперіалізму в відношенні що до України»³⁾.

1) Беремо ці пакти з ноти т. Раковського, що була адресована Пішону 26 лютого 1919 року; нота ця оголошена в «Красной Книге» Ком. Закордонних справ УССР. Ч. I («В защиту Советской Украины») Харків, 1921 р. стор. 15. В другій ноті ми знаходимо таку оцінку французької політики на Україні: «англійські й французькі капіталісти, що прибули до Одеси, вже скупили більшість акцій Олександровського, Корюковського й Мезенівського цукрових товариств. Вони скуповують акції й інших т.в. Але це ніщо в порівнянні з тими вчинками, що зробив Петлюра, аби одержати військову допомогу від Франції проти українських робітників та селян, що повстали. Ці умови вже відомі нам, але поскільки з ними Директорія тайтиться від вас, ми примушені повідомити їх вам.

Перша умова: Франція одержує концесію на 50 рок. на всі українські залізниці. Тобто на протязі півстоліття залізниці України, а вкупі з ними півміліона залізничних службовців та робітників підпадають під владу французького капіталу. Володіючи залізницями, Франція зробиться повновладним господарем всього економічного й політичного життя України. Франція буде рішати, який тариф мусить платити українці за провіз по залізниці. Вона буде рішати, де належить відкрити, або зупинити завод. Вона буде призначати, куди вивозити український хліб.

Друга умова полягає в тому, що Україна бере на себе зобов'язання виплатити борги царського й тимчасового буржуазного уряду Керенського.

Третя умова: за певність виплати відсотків Україна мусить дати Франції гарантії.

Четверта умова: Директорія мусить за рік організувати 300.000 армію. Ця умова свідчить не тільки про намір Франції втягти Директорію в війну з Росією, але ще й бажання проливати кров українських робітників та селян на війні з Німеччиною, або з другими країнами, з якими Франція буде ворогувати.

П'ята умова: вся фінансова, торговельна, промислова й військова політика України протягом 5 років, з часу, що підписано угоду, ведеться під безпосереднім доглядом представників французького уряду. Остання ця умова остаточно оберегає Україну в французьку колонію.

(«Крас. книга», стор. 17)

2). М. Павлович, «Украина, как об'ект международной контр-революции», стор. 9.

3). Там же, сторінка 6.

Взагалі, російській контр-революції на Україні Антанта й Франція зокрема були прихильніші давати реальну підтримку, аніж національно-українській. Наскільки мало були зацікавлені французи в існуванні самостійної України, можна було бачити по тому наказу, що був виданий генералом д'Ансельмом після того, як була складена утіга між Францією й петлюрівською Україною, 7-го лютого 1919 року. Наводимо цей цікавий документ цілком:

«Загальний наказ Ч. 28.

Генерал д'Ансельм одержав від 15 січня 1919 року командування арміями південної Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

Франція й спільноти не забули зусиль, що зробила Росія на початку війни й тепер вони прийшли до Росії, аби дати надійним елементам і патріотам можливість видбудувати в країні лад, що давно вже знищений страхіттями горожанської війни»¹⁾.

Франція коли й робила допомогу петлюрівщині, то вона дбала лише про повернення капіталів, що були вкладені в українську промисловість. Звичайно, що петлюрівський сепаратизм був їй не доречі. Тому й мають підставу петлюрівські скарги на «двозначну політику Антанти» й на те, що «Європа не тільки нам (тоб-то петлюрівцям—І. К.) не допомагала й сама положалась большовиків, але навіть останні наші збереження амуніції відібрала й лишила нас з голими руками»²⁾.

Останні скарги ген. Капустянського відносно обеззброєння й пограбовання румунами (зрозуміло, що з відома й дозвілу Антанти) петлюрівських загонів, що пересовувалися (також з відома Антанти) через румунські й польські землі. Вже цей факт доказує, що французи не давали змоги зайвому зміцненню українських шовіністичних угруповань. Їхня міць потрібна була французам лише задля боротьби з Радянською владою, але не для самостійного існування України. Аналогічні скарги ми зустрічаємо в одного з директорських прем'єрів—У. С.-Д. І. Мазепи:

«Армія Денікіна, що добре озброєна при активній допомозі Антанти, захопила всю лівобережну Україну й вчинила напад на українську армію. Нічого не допомогли протести українського уряду до Антанти. Деніkin мав від Антанти *carte blanche* відносно України»³⁾.

Після поразки, що була нанесена франко-антантським військам Радянською владою в березні 1919 року, та в наслідок роскладу антантських солдат, французи примушенні буди лишити Україну. Але вони продовжують активно боротися проти

¹⁾ В. Винниченко, ціт. книг. ч. III, стор. 267-268. (Курсів мій).

²⁾ Ген. Капустянський «Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році». Львів 1921 р., стор. 23—24

³⁾ І. Мазепа, «Большовизм і окупація України», Львів—Київ 1922 р., стор. 76.

Радянської України, чинити їй шкоду, виявляючи при цьому на диво впертість.

«Французьке командування перед тим, що лишити м. Одесу, захопило українські й російські військові плавниці й транспорт, навантажені харчами й іншим майном»¹⁾.

Французи й греки не раз обстрілюють береги Радянської України; особливо жорстокістю відзначився обстріл мирного населення м. Херсону 2 березня 1919 року²⁾.

Французька флота довгий час блокує радянське Черноморське побережжя, час від часу обстрілює його, затоплює плавниці мирних рибалок³⁾ і т. і. На протязі всього 1919 року Антанта, і в першу чергу Франція, організовує на Україні контр-революційні шовіністичні банди, постачає денікінську авантюру, нацьковує проти Радянської України Польщу й Румунію. Така активна контр-революційна політика Франції відношенні до України продовжувалась аж до 1921 року. Рідко, щоб будь-яка то змова проти Радянської України, або бандитський виступ, хоч мало що визначний, обходились без участі в тій чи іншій мірі французьких імперіалистів. Французький капітал найскаженіше захищає свої прибутки, бо їх він на Україні одержував більше, аніж капітали останніх імперіалістичних держав.

¹⁾ «Красная Книга» ч. 1 з ноти т. Раковського французькому міністерству закордонних справ, стор. 30.

²⁾ Подробиці цього обстрілу—дивись ноту т. Раковського 2 квітня, «Красная Книга» ч. 1, стор. 28—30.

³⁾ Дивись ноти від 21 квітня, 29 травня, 22 лютого 1919 року, «Красная Книга», стор. 31, 37, 38—39.

ПРОФ. С. ОСТАПЕНКО.

Вічний революціонер.

(ДОНБАС).

I.

Донбас—це та ділянка українського господарства, де добувається земляний вугіль, залізна та марганова руда, де виробляється чавун, залізо, сталь та все, що з того всього майструється. Скорочено—Донбас то нова енергетична ділянка нашого господарства, ділянка, в якій полягає найбільша наша сила.

Саме близько коло порогів, по обох берегах Дніпра, багато верст на захід і на схід від порогів (це площа кількох повітів-округів Катеринославщини та Донщини), глибоко під поверхнею родючої землі лежать поклади земляного вугілля, залізної та марганової руди. Поклади ті зібрано за всі довгі мілійони літ попередньої історії нашої землі. З того менту, як люди-виробники навчились користати для свого господарювання оті поклади (а сталося те по всьому світі недавно, а у нас то й зовсім недавно),увесь світ, ціле громадське господарювання змінилося на краще, стало іншим, і поспіх господарювання став спірним та швидким.

Діставши донбасівський вугіль на поверхню землі, його вживають для ріжної господарської роботи, але перш за все та більше всього його обертають у теплову енергію, котра криється в ньому і котрої в такій безмежній кількості потрібно нам в повсякденній роботі та у повсякденному житті.

Ось вже кілька десятків років енергія Донбаса в ріжноманітних формах могутніми струмками росходиться по господарському тілі та творить основи до успішного господарювання України, змітаючи далеко за пліт все старе, негодяще, закорініле, непотрібне.

З енергії Донбаса перш за все повстали оті українські залізниці, що заступили собою чумацькі та козацькі шляхи та „столбові дороги“ московських царів, по котрих повзали та скріпили волові вози, трохи скоріш бігали козацькі коні. То були негодящи засоби до транспорту, вони не могли вгнатися за розвитком господарства і через те їх заступили сучасні українські залізниці, які за один рік перевозять всякого господарського добра та людей більше, ніж всі чумацькі валки та

козацькі ватаги за всю попередню історію разом. Лише на передодні війни залізниці України перевезли поверх п'яти мільярдів пудів господарського вантажу. І ту роботу українські залізниці справили і справляють за помічю донбасівського вугілля. Отже, залізниці являються першим могутнім втіленням енергії та сили Добасу,—з його вийшло їх тіло: 20.000 верст рейкового шляху, 200.000 вагонів 5.000 паровозів. Донбас же, що кожної хвилі вливає в залізниці ту енергію, що надає їм життя—енергію руху: Донбас подає залізницям вугілля для палива, яке обертається в енергію руху. В 1913 році, напр. для тої цили Донбас подав лише українським залізницям 248 мілійонів пудівного вугілля.

Отже, через тіло та повсякденну роботу українських залізниць донбасівська енергія щільно западає у всяку щілину сучасного українського господарювання: немає у нас зараз ні одної такої господарської роботи, певну частину котрої не складала б робота українських залізниць. Тому можемо сказати, що зараз кожна робота на Україні справляється за помічю енергії Донбасу. Енергія Донбасу вже входить часткою в кожнісіньку роботу на Україні так само, як і українська пшениця та інша спожива-енергія з поля хліборобської ділянки.

Енергія Донбасу тонкими і широкими безперестаними струмками розбігається по всьому господарському тілі України, дає йому міць, силу, збиває його в одну могутню постать цілої великої машини, де найменша і найбільша частина залежить від всіх інших, де поспіх одної частки визначається й залежить від належного поспіху других. Енергія Донбасу збиває міцно до купи всіх виробників на Україні, становить поспіх господарювання кожного з них в залежність від поспіху роботи всіх других, збиває їх в одну працючу пролетарську громаду, бо з тої ж донбасівської енергії повстає і постать пролетаря.

Донбасівська енергія не тільки лучить кожного виробника України в одну господарючу громаду в границях України, але ж та сама енергія Донбасу лучить нас і з цілим сучасним світом і мостить шлях до нового світу.

II.

Ось поглянемо, якими ще шляхами, крім залізничного, транспортового струмка, стелеться енергія Донбасу по господарському тілі України.

Найбільша сила донбасівського вугілля споживається тут же в самому Донбасі на вироб заліза та сталі, з котрих готується всяке виробниче приладдя та машини. До чого зараз не доторкнешся—скрізь є залізо, яке пристало просто чи посередно: або готується з заліза та сталі, або готується за помічю приладдя, струменту та машин, яких зроблено з заліза і сталі чи за помічю заліза та сталі. Залізом та сталею переднята тепер

кожна наша робота, кожен наш вироб-продукт, як би далеко всі вони не ріжнились поміж себе зовнішньою формою, складом, якістю та конечним призначенням чи вжитком. Отже, можемо сказати, що всякий сучасний вироб вбирає в себе якусь певну частку заліза та земляного вугілля. Між іншим, і всі наші сучасні хліборобські вироби в процесі виробництва вбирають в себе вже значну долю заліза та вугілля—донбасівської енергії; посередно кожна українська пшенична паляниця в значній долі являється витвором донбасівської енергії—заліза, сталі та вугілля, хоча як на око так і на смак зовсім не нагадує їх, так само, як і донбасівський шахтар та донбасівський металіст на перший зір не нагадують українського хлібороба.

Заліза та сталі в тому стані та вигляді, в якому вони зустрічаються у сучасному виробничому та споживчому вжиткові, нігде на світі не має. Винайдено його лише в т. з. залізній руді, тоб-то в ріжких сполученнях з іншими природними елементами, або ще простіш—в сполученні з землею. Залізо з тієї землі-руди зараз витоплюється велетенським теплом, від котрого залізо ростоплюється на воду, витікає, знову захолоджується і набірає властивостей чавуну. Тою самою силою знову із чавуну готується залізо та сталь, а з них вже все, що потрібується для вжитку людей. Виготовання заліза та сталі із землі-руди настільки складна річ, потрібує такої великої сили труда одноразово та такої сили виробничого й наукового знання, що ніколи і ніякий окремий чоловік сам по собі чи з «родиною», як то він часом може зробити в хліборобській роботі, нічого вдіяти не може, тоб-то ніколи не може зробити заліза. Отже, залізо зараз готується лише на металургійних заводах. Таких заводів в нашему Донбасі мається 18. За рік роботи вони можуть дати 250 міліонів пудів чавуну, виготовати з нього стільки ж заліза та сталі й виробів, які з них готуються. Сучасний металургійний завод, як виробничий заклад, уявляє собою ціле велике місто: він складається з багатьох відділів-цехів, кожен з котрих сам по собі уявляє цілу фабрику; обов'язково є відділ доменний або гутний, де з землі-руди витоплюють чавун; у кожному з інших відділів готуються самі найменші й самі найбільші залізні вироби, як кажуть,—від голки, цвяха, леміха, аж до корабля; частина відділів працює день і ніч без зупинки на протязі кількох років; самих машин-двигунів на такому заводі буває коло 100.000 НР (машинових кінчих сил—умовна механічна міра); людської робочої сили така фабрика-завод потребує десятки тисяч чоловік, що безпосередньо працюють в ній, та ще більше число робітників, що працюють на ту фабрику посередно, готуючи для неї всякий матеріал-сирівець, що вживається в роботі тієї фабрики; до такої фабрики кожен день підходить і віходить кілька десятків вантажних великих поїздів.

Отже, через залізо й сталь та через ті вироби, які з них готуються на наших металургійних фабриках, енергія Донбасу

ще щільніше ніж вугіль сама по собі западає у всі щілини нашого сучасного господарювання та життя. Енергія Донбасу в формі заліза збирається в нашему господарстві все в більшому та більшому розмірі і лишається в наших господарських послугах, так би мовити, вічно, бо енергія в формі залізних виробів не швидко тратиться з нашого ужитку,—залізний вироб ужиткується велике число літ. За поміччю заліза ми, як іувесь інший світ, настільки посунули наперед наше господарство, що коли б довелось позбутися заліза, ми неминуче і негайно повернули б знову до колишнього бідацького дикунського стану, коли чоловік-виробник гірким потом здобував якийсь мізерний тварячий спожиток.

Ось яка в загальних рисах сила енергії Донбасу, що стеляється по господарському полі України, переносить її на звершок сучасного господарювання й ставить Україну в перші ряди господарюючої громади. Але не на тому кінець справи.

III.

Поруч з тим, як міняється енергетика господарювання, як міняється спосіб засвоєння й ужитку енергії, поруч з тим, як міняються способи продукції господарського добра та його розділу поміж людьми, міняється й відношення поміж людьми, які безпосередньо і посередньо в'язуться з господарюванням, міняються класові відношення, міняється форма та сила соціальної експлоатації, міняються форми класових змагань, класової боротьби і визволення, міняються люди й ціле їх життя. Або скороочено ось так: на основі змін виробничої господарської енергетики міняється й соціальна, громадська енергетика. І тут Донбас—велетенська постать в українській громаді.

Поглянемо на класу виробників. Перед тим, як виріс на Україні Донбас, класа виробників складалася майже виключно з т. з. «вільних хліборобів» та всякого гатунку ремесників. Загальними ознаками тої виробничої групи було: 1. Всі вони суть дрібні власники, хазяї, як кажуть. У сні і наяву кожен з них стремить до власності. 2. Всі оті дрібні власники терпіли немилосердну експлоатацію, визиск з боку цілої капіталістичної системи, що оточувала іх господарювання. Ступінь цієї експлоатації по формулі Маркса ($\frac{m \cdot 100}{v}$) всіх дрібних власників взагалі, навіть при їх мізерній продукційності праці й при мізерному господарському достаткові, доходила тих же пересічних розмірів, що й у пролетарів, а ступінь експлоатації незаможника переходила всяку міру й уяву і лишала далеко по-за собою колишню панщину. Його, незаможника-власника, тобто власника, що в змаганні за власність неминуче тратив свою власність, котра спадала нижче певного середнього рівня, що його оточував, скубли зі всіх боків, «як Сидорову козу»: з нього

тягнув пан-поміщик, сусіда-куркуль, крамар-грошовий, піп, уряд, взагалі тільки лінівому він не попадав під руки і тільки лінівий не виганяв з нього до останньої краплі поту. З. Всі ті виробники не мали і не могли мати ані класової свідомості, а ні класової або професійно-виробничої організації. Всі вони ніяк не знали сути і сили сучасної капіталістичної експлоатації. Навіть буржуазної культури до них западало як на макове зерно. Звичайна грамота—і та попадалась їм мізерними кlapтиками. Жили вони, індивідуалісти-власники, по-одинці, в межах невеликих сільських громад, працювали по-одинці, змагались по-одинці, а коли вже через міру допікало, гуртом палили сусіднього пана. Отже, разом все те мало своїм неминучим вислідом те, що пересічний рівень їх господарського достатку (певна форма зарплати), що діставався їм в кінці класового змагання, котре вони несвідомо провадили в повній темності та неорганізованості, був найнижчий за всі.

Подібно до того, як Донбас орудує іншою виробничою енергетикою, аніж дрібні хлібороби та ремесники, справляє на інший лад господарську роботу,—і донбасовський виробник-пролетар, шахтар і металіст, не подібні до виробників, що складали господарську і соціальну основу на Україні до того часу, поки в складі українського господарства не було Донбасу. Загальні ознаки донбасівського пролетаря, подібно до всієї сім'ї пролетарів, можна позначити скороочено ось так: 1. Він ні в якій мірі не є і не може бути ані особистим власником, ані господарем, а ні хазяїном: поки живе капіталізм, він завше працює в чужому господарстві, в чужому виробничому закладу. Він працює разом і завше з кількома тисячами таких само виробників, як і він. Самий заклад, в котрому він працює, і робота, котру він там справляє, самі по собі і до кінця переважають його, що особистим приватнім власником він ніколи бути не може,—про те йому не може й приснитися, а не то, щоб того він міг свідомо прагнути. Сама робота та громадські стосунки, без всякої книжної науки твердо вчать його про те, що його робота, поспіх його господарювання, його доля міцно і назавше скуті із долею всієї громади пролетарів. Він дошукується не власності особистої, а роботи в громадському закладі та своєї долі в тому добрі, котре творе громада виробників. Він—цілий громадський чоловік—то є його найважніща властивість. 2. Що до визиску, експлоатації донбасівських пролетарів, то вона до кінця наявна і безпосередня—їх безпосередньо експлоатує цілий капіталізм через ту роботу, котру вони все життя справляють у фабричних закладах. Та експлоатація справляється на очах та очевидчаки перед цілим світом. Перед донбасівським пролетарем немає нарізного господаря хазяїна-сусіда, що часом сам щось працює, або принаймні керує господарюванням, ні перед нім цілий світ капіталістів, котрих він безпосередньо, як хазяїв і ввічі не бачить, бо

на певному закладі їх заступає управитель-директор. Він знає то й кожен день з цілою громадою пролетарів змагається за свою долю і за поборення цілої капіталістичної системи експлуатації. З. З господарських виробничих та класових основ пролетаріят неминуче організується у професійні спілки, що беруть початок на фабриці і тягнуться аж до цілого світу пролетарів для того, щоб відстоювати спільно свої кожнодневні класові інтереси, одночасно з тим пролетаріят неминуче організується у класову політичну партію для політичного змагання й боротьби за владу і поборення цілої капіталістичної системи господарювання.

Переходимо тепер до характеристики Донбасу чи слами.

IV. В У Г І Л Ъ.

Числова історія виробу донбасівського вугілля значиться (в міліонах пудів) ось так:

в 1860 році	6	в 1900 році	672=370
» 1870 »	15	» 1910 »	1020=557
» 1880 »	86	» 1913 »	1544=843
» 1890 »	183=100	» 1914 »	1683= 92

Ось розміри тої нової енергії, котрої не було знано до 1860 р., тобто до скасування панщини.

Розвиток продукції тої енергії від 1860 року аж до часу війни (1914 рік) збільшився у 28050 разів, а з 1890 до 1914, тобто за останні передвоєнні 24 роки, збільшився у 920 разів. Швидкість надзвичайна.

Отой швидкий темп розвитку продукції донбасівського вугілля сам красномовно говоре про слідуючих дві речі: 1) значіння енергії донбасівського вугілля в господарюванні на Україні; 2) як буйно розвивалося українське господарство, ступаючи з форми на туралльного (нетоварового) в форму товарового, з поміщицько-хліборобського в капиталістично-фабричне, з індивідуалістичного в пролетарське, громадське.

Коли ту енергію, що криється в показаних міліонах пудів донбасівського вугілля, перевести на поняття роботи, яку вона кожнодневно спроявляла на полі українського й російського господарства, і далі ту роботу порівняти з роботою чоловіка, то, при всіх других належних умовах, те порівнання покаже, що енергія донбасівського вугілля що-річно прибавляла роботи, рівної до роботи кільканадцяти мілійонів чоловік, а коли взяти на увагу, що за поміччю донбасівського вугілля спроявлялась така робота, котрої ніяким числом людей самих по собі (без вугілля) взагалі справити не можна, то значіння донбасівського вугілля набирає такої ціни в нашому сучасному господарюванні, що його ні до чого не можна порівняти—так воно велике. При цінуванні добасівського вугілля важко також знати, що найбільша маса енергії того вугілля, що його в системі господарювання вживано, не тратиться, а переходить

в такі форми енергії, в такі господарські речі та властивості, котрі акумулюються і довго, коли не вічно, хороняться і прислужуються в господарській роботі: більша частина тої велетенської гори земляного вугілля, що його з 1860 року видобано з шахт Донбасу, не взираючи на те, що її всю цілком спалено, в інших формах ще й сьогодня ужиткується в нашому господарстві і ще довго надалі ужиткуватися буде. Тому й сьогодня, коли здається, що Донбас ніби спить, його велетенську силу ми кожну хвилю відчуваємо в нашій роботі, в нашему господарстві, в нашему поспіхові до нового світу.

Донбасівська вугільна енергія росходилася по всьому велетенському терені б. російської імперії. Але головна маса тої енергії ужиткувалася, і при тому з господарської точки погляду найбільш доцільно, в межах самої наддніпрянської України.

Ось, наприклад, в 1913 році донбасівський вугіль розійшовся в таких розмірах (мілійони пудів і %/0):

на Україні	865	70,8%
в Центральній Росії . . .	148	12,0%
» Чорноземній » . . .	140	10,7%
на Північному Кавказі . .	30	2,0%
» Поволжжю	30	2,0%
» Поліссі	21	1,5%
» Прибалтиці	17	1,0%
» Уралі	2	

По означі споживачів, в межах всієї б. імперії, вугіль той росходився ось в такій пропорції:

залізницям	320 міл. п.	27%
металургійним фабрикам . . .	266 »	22%
цукроварням	62 »	5%
метальовим фабрикам	42 »	4%
пароплавам	45 »	4%
всім іншим фабрикам	148 »	12%
всім іншим споживачам	309 »	26%

Ступінь дійсного корисного вжитку (коєфіцієнт справжнього використання енергії) вугілля на ріжких сучасних закладах доходить ріжкої сили. Так напр., на залізницях із споживаного вугілля на корисну роботу обертається лише 6%, а на металургійних заводах аж 70%. Отже важно знати, на що або куди росходився донбасівський вугіль в межах самої України. Показане вище число (865 міл. п.) донбасівського вугілля на Україні в тому ж році розійшлося ось в такій пропорції:

металургійним фабрикам	55,5%
залізницям	17,5%
цукроварням	5,0%
метальовим фабрикам	3,0%
всім іншим фабрикам	8,0%
пароплавам	1,5%
всім іншим споживачам	9,5%

Отже, на Україні вугіль спожито в найкращий, найбільш доцільний спосіб.

Енергія Донбасу в формі вугілля, наситивши в міру самий Донбас і всі виробничі заклади на Україні, росходилася далеко за межі України,—на яких 1500—2000 верст,—і там так само, як і на Україні, немилосердно палила старосвітський лад. На всьому просторі б. російської імперії не було більш актуального енергетичного джерела, ніж Донбас: по енергетичній силі з Донбасом не міг, як і надалі не зможе, стати поруч ані Урал, ані Кавказ, ані Домброва (польський донбас). Щоб уявити силу Донбасу в господарстві б. імперії, досить знати, що вся довга смуга залізниць, що криє цей колосальний терен і тягнеться через увесь Сибір аж до самого Владивостоку, повстала з енергії Донбасу і в значній долі нею ж напитується зараз.

Оцю донбасівську енергію, що криється у вугіллі, дістає нам з далеких глибин землі перший український пролетар-шахтар.

В 1913 році у вугільних шахтах Донбасу працювало 170000 шахтарів. Кожен шахтар за рік роботи пересічно виносив 9000 пудів вугілля. По тодішній риночній ціні (пересічно для всіх сортів донбасівського вугілля) це складало 1440 рублів, або, значить, 1440 пудів пшеници. Робітник-хлібороб в той саме час за рік своєї роботи (пересічно для цілого України) давав всякого господарського добра на 375 пудів пшеници.

Отже, з того слідує, що спірність роботи шахтаря була вже майже у 4 рази більша за спірність роботи хлібороба-виробника.

Відносно високою спірністю роботи українського шахтаря навічно заглушене кріпацько-хліборобську Україну, заглушене до смерти колишнє дикунське життя і тою ж спірною роботою українського шахтаря революційним шляхом твориться вільний пролетарський світ на Україні.

А тепер ближе поглянемо на ті відношення, які складались поміж донбасівським шахтарем та капіталістом, що стояв сутичкою з ним, тобто тим новим паном, що у класових стосунках силою своєї постаті заступив на цій ділянці господарювання українського поміщика.

І ті стосунки в такій же мірі виразні, як і донбасівська енергія, на котрій вони повстають.

Згадані попереду 9000 пудів вугілля, що стаються в кінці річної роботи донбасівського шахтаря, або ринкова ціна того вугілля (ринкова ціна на шахті в Донбасі) 1440 рублів чи еквівалентно 1440 пудів пшеници росщіплялись ось на такі частки:

	пудів пшеници	чи рублів
	пудів вугілля	
1. шахтареві, як зарплата (v)	2261,0	361,8
2. матеріяли, що тратяться за вугільною роботою . . .	843,7	135,0

	пудів вугілля	пудів пшениці чи рублів
3. амортизація капіталу та всі інші виробничі витрати	4309,7	689,4
4. додаткова вартість (<i>m</i>) .	<u>4690,3</u>	<u>750,6</u>
	<u>9000</u>	<u>1440</u>

Отже, з поданих чисел (а числа ті має кожен добре запам'ятати) слідує, що

1. загальна вартість (ринкова ціна) вугілля складалася з ось таких двох часток: т. з. собівартості (4309,7) та додаткової вартості (4690,3). Коли загальна ціна вугілля 100, то собівартість в ній 48 і додаткова вартість 52.

2. В складі собівартості зарплата складає 50 (кругло) відсотків.

3. Як звісно, всю додаткову вартість (*m*) загрібає капіталіст—угільний король. Коли порівняти *m* до *v*, згідно формули К. Маркса, щоб знайти, який ступінь експлоатації, визиску, справляється над шахтарем, то будемо мати:

$$\frac{m}{v}, \frac{m \cdot 100}{v} = \frac{46903 \times 100}{22610} \text{ або, кругло, } 200\%$$

Для часу К. Маркса в англійських класово-виробничих стосунках той ступінь експлоатації пролетаріату досяг тільки 100%. Приблизно той самий ступінь експлоатації англійський шахтар терпів і в 1913 році. Отже, ступінь експлоатації українського шахтаря в порівнянні з англійським удвічі більший.

Ті ж числа обертаються і ось в такий обрахунок:

1) донбасівський пролетар-шахтар кожних два дні працював на капіталіста та на зріст загального господарського добра, за помічкою котрого становиться скрізь спірнішим господарювання, і один день на себе власно та на утримання сім'ї, що була за ним;

2) коли в Донбасі річно працювало 170000 шахтарів, то, значить, 50000 з них працювало на те, щоб утримати здатними до роботи всіх шахтарів, а 120000 на капіталістів та на підвищення господарського поспіху;

3) як господарський достаток в формі зарплати всіх 170000 шахтарів, що працювали цілий рік (що то за праця, показано далі), сягав 61.506.000 пудів пшениці, то господарський достаток в формі додаткової вартости, що цілком приєднувалася капіталістами, сягав 127.502.000 пудів пшениці;

4) скілько саме було отих капіталістів—королів донбасівського вугілля, що ділили поміж себе показану додаткову вартість, про те точних статистичних відомостей немає. Але справжніх великих капіталістів коло виробу донбасівського вугілля не могло плутатися більше, як 1000. Отже, прийнявши це число і припустивши, що на особистий річний прожиток кожного з них вистарчило б 6.000 пуд. пшениці (це занадто щедро—та нехай), а, значить, на всіх разом 6.000.000 пуд. пшениці,

маємо, що з річної додаткової вартості, що творилася донбасівськими шахтарями, лишалось не менш як 120.000.000 пуд. пшеници або, значить, відповідно рівний господарський капіталістичний еквівалент. Оцей лишок йшов на накоплення капіталу в Донбасі. Так було напередодні війни та соціальної революції, в 1913 році, а в кожному з попередніх років та частка була остільки менша, оскільки менше шахтарів працювало в Донбасі та оскільки спірність їх роботи була менша за ту, яка була в 1913 році.

Ото така класово-господарська сила Донбасу, з енергії котрого повстасе пролетарська Україна.

На тій додатковій вартості, на тій енергії шахтаря ріс Донбас, росла нового виробничого й класового стану Україна.

Яку ж силу тратив для того шахтар? В яких умовах справлялася його робота? В яких господах він жив?

В історії нашої хліборобської роботи була панщина. В Донбасі теж була, своя своєрідна панщина, коли не саме пекло, гірше котрого й придумати не можна—біблейська фантазія, яка складалася в умовах хліборобської роботи, лишається далеко позаду того.

З самого початку робота шахтаря набула собі на Україні слави, як робота каторжна. В той час, як зачиналась шахтарська робота в Донбасі, хліборобська робота, хліборобське господарювання ще не поспіло виділити з себе в належній мірі пролетаризованого робітника. Зате була вже сила народу в „бігах“, тоб-то „безпашпортного“ котрого, чекала каторга, за котрим гнався жандар російського царя. Отож перша шахтарська робота в Донбасі справлялася отим самим революційним на той час народом. Того першого шахтаря швидко змінив звичайний шахтар-пролетар.

Шахтар справляє свою роботу глибоко під землю, і глибина ця часом міряється на версти, а завше на сотні саженів. Отже, там глибоко під землею в норі взагалі не може бути тих властивостей, які є на всякій іншій роботі: там не може бути „вільного повітря“, там замало навіть звичайного повітря; там зовсім нема звичайного світу—там вічна ніч; там повно отрутного та зривного повітря, яке кожен раз через який час зриває частину того підземного царства, руйнує дорогі заклади, убиває на смерть або смертельно калічить шахтарів; там мокро, вохко, завше і скрізь тече вода, млюсо та гаряче до того, що працювати припадає голими або напівголими; шахти—нори, де саме справляється робота, маленькі й вузенькі, без належного простору, тому шахтарі працюють напівлежачи на колінах, рабчи, завше в найтрудніших станах постаті; світ там фабрикується спеціальними каганцями, від котрих не зривається зривне повітря; сірників, або якого іншого звичайного вогню та тютюну там мати не можна, бо зірве. Такі є звичайні умови роботи шахтаря. А те все разом покривається звичайною проявою у

шахтарській роботі—періодичними вибухами та зрывами в шахтах, котрі занікуються смертю та каліцтвом шахтарів. В тій роботі вже наперед звісно, скільки з загального числа шахтарів має бути нагло забито і скільки сиріт має залишитися від тих т. з. „нешасних случаїв.“ Це загальна ознака шахтарської роботи по всіх краях, де та робота провадиться. В багатих краях, як от Бельгія, Німеччина, Англія, Америка вугільні шахти оздоблено й краще застосовано відповідним приладдям, струментом та машинами, аніж у нас.

Отже в таких умовах роботи тратиться більш ніж де здоровля і щоб його хоча в якій мірі повернути, робітників треба мати відповідні умови відпочинку. Але у нашого шахтаря цього не було.

Вугільні копальні наші закладались в степах, мало залюднених, і близько коло шахт не було значних людських оселень і зовсім не було місцевих робітників,—вони приходили зі сторони, з густих залюднених та на хліборобській роботі збіднілих виробників. Ті робітники оселялись тут же коло шахт в т. з. „промислових селах“, які складалися з наритих землянок, набудуваних часових і тривалих казарм та домів і, в більших селах та місточках в сусідах. В 1913 році в таких селах мешкало шахтарського народу 374.256 душ. Пересічно навколо одного шахтарського закладу купчилось 342 душі, а навколо більших закладів іх купчилось кілька десятків тисяч. З показаного числа мешкало в казармах 72.279, в домах—61.118 і вся решта в сусідах. Отже навіть в 1913 році донбасівський шахтар не мав належного помешкання для відновлення страченого в шахті здоровля, бо, як то показано, головна маса шахтарів містилась в казармах (а вони були гірші за солдатські казарми) та по сусідах в селах, де знову та сама тіснота і скученість. А на початку життя Донбасу та справа мала ще більш жахливий вигляд.

Один з вугільних капіталістів у своїх спогадах (справа ходить десь про вісімидесяті роки) має помешкання донбасівських шахтарів ось такими словами:

„Шахтарські господи були справді жахливі. Панська скотина часом мала кращі помешкання, ніж наш шахтар. Живуть вони в землянках, тоб-то просто у ямках, яких вирито в землі та прикрито зеленим же дахом. Тут не було ані полу, ані підлоги,—замісьць всього того були земляні прильбочки навколо. Ті самі прильбочки ужиткувались і за стола. Отоплювались ті землянки тими самими чавунцями, в яких тут варилось сік. До того всього землянка завше була повна народу вщерть—одна зміна робітників в землянці, друга—в шахті, і землянка завше повна народу.“ Отже і тут ані світу, ані простору не було ніякого.

З поданим описом шахтарських помешкань сходитьться опис, який було складено на ті самі помешкання земськими

статистиками. В одному з них значиться ось таке: „Землянки копаються при самих шахтах. З верху їх зовсім не видно: їх присипано землею. Повітря та грязнота тих землянок невиносима навіть літом. Землянки тісні та людно заселені. На голубовській кopalальні, напр., землянка мала 10 сажень завздовшки і 3 сажені завширшки, і літом в ній мешкало 18 чоловіка, а зімою—60. Вікон або зовсім не було, або як і були, то не більш як півтори п'яди. Тому в самий ясний день в тих землянках темно. Коли ж дощ, то по стінах тече вода. Повітря завше вохке і тхне цвіллю. Коли посидаш в такій землянці з годину, то виходиш з неї одурілим і з слабою головою.“

Отже, вилізши з-під землі після пекельної роботи, шахтар мав набратися сили до нової хомутівки, «упряжки» в подібних помешканнях. Ось такими жахливими жертвами починала творитися дорогоцінна для нас енергія Донбасу. Щоб створити ту енергію і хоча трохи затримати віку, шахтар мусів на якийсь час кидати шахту та шукати «ремонту» на якийсь іншій зручнішій роботі,—скоріше всього на хліборобській. Тому як тільки підходящі умови робочого ринку наставали, число шахтарів на цей час сильно зменшувалось, і, навпаки,—як тільки умови ті зникали, шахтарська армія труда знову повертала до шахт і землянок, знову приносila себе в жертву, щоб підняти з-під землі енергію Донбаса.

Ото з таких умов праці складалась та колосальна додаткова вартість, що показано вище, в таких умовах роботи почав зростати новий громадянин—шахтар, гордість України.

Поруч з показаним належало б переказати, яку пекельну боротьбу витерпів донбасівський шахтар в класових кожнодневних сутичках та в революційній боротьбі зі своїм класовим противником—капіталістом, та до того тут не вистарчає місця: нехай то буде зроблено в окремій розвідці.

А тепер підемо на другі ділянки Донбасу, не менш могутні, аніж вугільна. Але перед тим кілька слів про вугільні «донбаси» в других краях.

V. ВУГІЛЬНІ «ДОНБАСИ» В ДРУГИХ КРАЯХ.

Про один з таких донбасів, де зараз з найбільшою силою врізався французький імперіалізм, ми склали коротку статтю в першому числі «Червоного Шляху» і спеціальну брошуру,—це про німецький Донбас або Рур.

Земляний вугіль не скрізь є і не скрізь добувається там, де він є. Найбільш значні фактичні вугільні ділянки господарства маються в Німеччині, Бельгії, Франції, Англії та Спол. Штатах Америки.

Енергетична сила цих донбасів і основні виробничі та класові властивості тотожні скрізь до нашого Донбасу. Тому тут ми звернемо увагу лише на розміри їх продукції.

Кожен з названих далі донбасів давав річний вироб вугілля в міліонах пуд.:

	німецький	англійський	американський	француз.	бельг.	україн.
1880	2912	9107	3955	1165	1041	96
1890	4354	11259	8729	1581	1258	183
1900	5770	13956	14923	2027	1450	672
1910	9474	16392	29623	2300	1481	1020
1913	11692	17819	31266	2449	1550	1544
1914	9862	16469	28230	1818	1020	1683
1916	9868	16153	33190	1321	1045	1751
1918	9790	14117	37531	1602	848	534
1922	7950	15544	25481	2632	1289	423

Отже, десь 50 літ тому в 1880 році, найбільшу вугільну ділянку господарства мала сама стара капіталістична країна Англія: її річний вироб вугілля вже тоді доходив 9.107.000.000 пуд. Слідом за нею по розміру вугілля стояли Сп. Штати Америки, далі Німеччина, Франція, Бельгія і нарешті Україна. Починаючи ж з 1900 року перше місце в світі по виробу земляного вугілля (десь близько коло 50% світового виробу) належить Сп. Штатам Америки, де в 1918 році вироб дійшов аж 37.531.000.000 пуд., а на 1922 рік очікується, коли брати на увагу вироб за перші 4 місяці, далеко більше того рекордного виробу.

З 1880 року по 1913 продукція вугілля збільшилася в число разів (кругло):

В Бельгії	в . . 1	в Німеччині	в . . 4
» Франції	» . . 2	» Америці	» . . 8
» Англії	» . . 2	» Україні	» . . 18 разів.

В 1922 році числилося досі обчисленних вугільних покладів: в Сп. Штатах Америки . . 2.000.000.000.000. тон (тона—62 пуд.)
 » Німеччині (до війни) . . 410.000.000.000. »
 » Англії 190.000.000.000. »
 » Австро-Угорщині . . . 44.000.000.000. »
 » Франції 17.000.000.000. »
 » Україні. 20.000.000.000. »

Отже, на кілька поколінь і того, що досі винайдено, вугілля вистарчить. А до того часу, як вугілля стане недостарчati, пролетарський геній знайде інше енергетичне джерело. Отже, клопотатися, що вугільні поклади зменшуються,—нема чого.

VI. РУДА ЗАЛІЗНА ТА МАРГАНОВА.

Під тею ж землею Донбасу тільки на правому березі Дніпра лежать великі поклади залізної та марганової руди, з котрої витоплюється чавун, робиться залізо та сталь.

Поклади залізної руди залягають у Кривому Розі, коло річки Жовтої, на гряниці Катеривославщини і Херсонщини, а поклади марганової коло міста Нікополя, що коло самого берега

Дніпра. По других містах Донбасу також є поклади залізної руди, але вони зовсім незначні як по кількості, так і по якості руди.

Наша залізна руда має надзвичайну добротність: вона містить в собі пересічно аж 62%, заліза, тобто з кожних 100 пуд. тої землі можна витопити 62 пуди заліза. По других краях залізна руда значно бідніша в порівненні з українською. Ось, напр., французька містить заліза 30%, англійська 25%, шведська коло 60%, іспанська 50%, німецька 30%, норвежська 30%, чехо-словацька 30%, австрійська 30%, а пересічно для цілої Європи 36%, в Америці 30—50%. Само собою розуміється, що більший відсоток заліза в руді має дуже велике значення, бо тоді тратиться менш труда та матеріалів для виробу чавуну, тобто він є дешевший. Яке то саме має значення, показується далі при розгляді нашої металургії.

Числова історія виробу нашої руди значиться ось так (мілійонів пуд. на рік):

	залізної	залізної	марганової
1870	1,3	1895 59,2	2,2
1880	2,7	1900 210,0	5,4
1890	22,9	1910 260,0	10,8
		1913 420,0	16,1

На цій роботі було ув'язано, в 1913, 24.000 пролетарів такого ж самого стану, як і вугільні шахтарі.

Пересічна зарплата (по залізній руді), в 1913, цього пролетаря була 390 рублів і на один пуд складала 2,3 копійки.

Класова експлоатація на цій ділянці (на пуд), в 1913 році, укладається ось в такі числа:

1. зарплата (v)	2,3
2. амортизація і др. витрати .	1,3
3. собівартість	3,6
4. додаткова вартість (m) . .	4,4
5. риночна ціна	8,0
<i>m. 100</i>	<i>4,4 × 100</i>
<i>v</i>	<i>= 2,3 = 191</i> чи кругло <i>190%</i> ,

тобто ступінь експлоатації тотожній до вугільних шахтарів.

В інших важніших краях вироб залізної руди, в порівненні з Україною, позначався ось такими числами (мілійонів пуд.):

Сп. Штати Амер.	Швеція	Німеччина	Англія	Франц.	Австро-Угорщ.
1880	428	45	447	1110	168
1890	980	53	680	863	204
1900	973	112	752	775	219
1905	1608	159	1158	870	332
1910	3364	317	1752	944	890
1913	3428	538	2200	992	1350

Далі буде показано, скілько з твої руди вироблено заліза, а зараз поглянемо, які саме запаси покладів залізної руди маються

у важніших краях Європи. В 1922 році ті резерви доходили ось такіх розмірів (в міліонах тон; 1 тона=62 пуди):

	руди заліза в ній	%/0	вироб в 1922 р.
Франція	7720	2700	36.4 14
Англія	5800	1700	23.0 13
Швеція	1350	820	11.1 4
Україна (разом з керченською рудою) . . .	1520	635	8.6
Іспанія	955	470	6.3 5
Німеччина	1310	460	6.2 6
Норвегія	365	140	1.9
Чехо-Словакія	330	110	1.5
Австрія	240	85	1.2
Люксембург	270	80	1.1 4
Прочі європ. країни	600	200	2.7
Разом	20460	7400	100%/ <u>0</u>

Відносно марганової руди треба знати, що головне її значіння в сучасній продукції стало в тому, що без певної примішки маргану зовсім не можна виробити певних вищих сортів сталі, та те, що поклади тої руди по всьому світі значно менші, ніж залізної руди,—тому вона значно дорожча. В 1910 році по всьому світі її було вироблено лише 128,9 міл. пуд.

Поміж важнішими краями, де є поклади тої руди, вироб той росподіляється ось так (міл. пуд.):

Британська Індія	49,6
Кавказ	33,8
Бразилія	15,7
Україна	10,8
Сп. Штати Америки	9,3
Німеччина	<u>8,9</u> 128,1
всі прочі краї	0,8
разом у весь світ	<u>128,9</u>

Отже, український вироб займає почесне місце, особливо, коли взяти на око, що з всіх країн, що виробляють залізо і, значить, потрібують марганової руди, тільки Німеччина та Америка мають трохи (не до повної потреби) тої руди власного виробу, а також і те, що всі інші країни, де продукується марганова руда, крім позначеніх двох, цілком експортують свою руду, тоді як на Україні головна маса того виробу споживається власною металургією і лише незначна решта експортується.

VII. ЗАЛІЗО ТА СТАЛЬ.

В центрі Донбасу стоїть найбільша краса і могутність українського господарства—металургійна індустрія, 18 металургійних фабрик, де з руди і за поміччю вугілля, виробляється залізо та сталь, тобто матеріальна основа оздоби спірного

господарювання, спірної роботи. Наш вік це є «вік заліза»: на що зараз не поглянь—воно залізне або зроблене за поміччю заліза; ось навіть такий продукт, як наша думка, стає незgrabним, як тільки випадає залізна чи стальна машина або струмент. Абсолютно скрізь і у всьому залізо, яке просто чи посередньо западає у нашу роботу і ціле наше життя,—це треба твердо знати для того, щоб належно цінувати оцей центр нашого Донбасу. Он погляньте, як залізом оковано навіть таку ділянку господарювання, як хліборобська індустрія: плуг, рало, борона, трактор, сіялка, серп, коса, жниварка, молотарка, віялка, жорна, вальці, млин, віз, хата і все, що в хаті,—все оковано або змайстровано залізом та сталлю; самий хлібороб добре підкутий залізом, обутий та озутій річами, яких змайстровано залізом, і на той світ він отправляється не без заліза: його домовину майструється залізним та стальним струментом і скріплюється тим самим залізом. А чим звязано та до належного господарського ладу доведено роботу найменшого виробника хлібороба з цілим господарським світом.? Залізниці, пароплави, авто, аерoplани, мости і тунелі, телеграф, телефон, радіо—все то залізне, всім тим технично сполучаються найменші частки світового господарювання. Українську пшеницу та цукор в значній долі родить зараз не «божа воля», як ще часом де хто з хліборобів ще міркує, а донбасівське залізо та сталь: врожай і цілий добробут українського хлібороба вже визначається Донбасом, його продукцією заліза та сталі, А надалі той Донбас поставить український врожай та добробут всіх виробників в повну залежність від своєї власної енергії.

Що ж до других фабричних ділянок нашого сучасного господарювання, то вони цілковито окуті залізом та сталлю, і про те нема чого й нагадувати—то зовсім наочна річ. Залізниці, напр., певно тому й звуться так тому, що все їх тіло залізне; на фабриках всі машини, пристладдя та струмент стальові та залізні; міста і вся робота та, що в них провадиться, з ніг до голови оздоблені залізом.

Залізо, залізо,—залізо скрізь й у всьому.

Першим основним продуктом металургії являється чавун. Розмір річного виробу цього продукту показується ось такими числами (в мілійонах пуд.):

1874	0,4	1900	90
1880	0,9	1910	120
1890	13	1913	189
1895	34		

Чавун далі перероблюється в залізо та сталь.

На тих самих фабриках,—у відповідних відділах, цехах—чавун далі обертається в залізо і сталь, тобто у відповідні зовсім і напівготові залізні та стальні вироби. В порівненні з чавуном ці вироби складають 72—75%.

В нижчезазначені роки вироб заліза та сталі на донбасівських металургійних фабриках показано ось в таких розмірах (міл. п.):

1903	68	1910	98
1908	75	1913	141
1909	88	1914	145

В цілях загальної уяви та характеристики подамо, які саме вироби—по групах—виходили з цих наших фабрик. В 1914 році було вироблено (міл. пуд.): рейок всяких 34, серед того рейок для залізниць—28, двотаврових сволоків 13, всякого фасонного виробу 41, листового заліза 20, дахового заліза 6, обіддя для залізничних возів і паровозів 2, залізничних вісів 0,9, спружинної сталі 0,2, всякого універсального заліза 1,5, струментної сталі 1.110 пуд., рейкових накладок та підкладок 2, труб чавунних 3, труб залізних 4, мостів 1,1, жолобчастої сталі 1. Серед виробів числяться і такі, як: казани, скати для вагонів та паровозів, тендері, залізні колеса, парові казани, вагони, паровози, крани, парові машини, станки, хліборобське приладдя та всякі інші машини.

Місячна виробна спроможність всіх 18 металургійних фабрик розрахована на (в тисячах пуд.): 21,020 чавуну, (на рік це складає 252 мілійони пуд.), 17,810 півпродукту і 15,330 готового продукту, тобто 183 мілійони пуд. заліза і сталі.

По окремих фабриках показана місячна виробна спроможність 1913 р. розкладається ось так (тисяч пуд.):

	чавуну	півпродукту	готового продукту.
Олександрівська	2850	2000	2000
Гданцівська	480	480	
Дніпровська	2350	2460	2050
Катеринославська	500	700	500
Донсько-Юр'ївська	1600	1400	1100
Кадієвська	650	650	
Нік.-Маріупольська	900	1000	1060
Юзівська	2000	1500	1300
Ольховська	550	550	
Петровська	2600	2400	2000
Провіданс	1100	1000	800
Таганрогська	830	150	680
Макіївська	1200	1100	900
Дружківська	1100	1100	1300
Костянтинівська	360	500	400
Краматорська	950	100	400
Сулінська	400	650	540
Керченська	600	70	300

Щоб показаний вироб чавуну справити, потрібно страти на місяць мілійонів пуд.

вугілля	15
коксу	27
руди	36
флюсів	14
доломіту	0,8
силу робочих	97500 чоловіка
роботу НР	550000 механічних сил.

В показаній вище роботі по виготовуванню заліза та сталі в Донбасі в 1913 році було фактично увязано 68283 робітника-пролетаря, 354 інженера, 1217 техників, 1834 конторщика.

Робітники-пролетарі по важніших відділах і цехах розподілялись ось так:

домни	10569	15,6%
вироб півпродукту . . .	7817	10,2%
» готового прод. .	15266	22,6%
виливка	8877	13,1
другі цехи	5521	8,1
нечехові роботи . . .	13021	19,9%
«нові» роботи	1246	1,7%
по-за межами фабрики .	5966	8,8%

Класова експлоатація, визиск цих робочих-металистів Донбасу в 1913 році значиться ось такими числами:

1. зарплата (<i>v</i>)	33,4	міл. рублів.
2. матеріали (по ринковій ціні) . .	108,9	» »
3. амортізація капіталу	9,7	» »
		152,0
4. додаткова вартість (<i>m</i>)	39,9	
5. ринкова ціна виробу на фабриці .	187,9	
		227,8

Отже, з того маємо

$$\frac{m \times 100}{v} = \frac{39,9 \times 100}{33,4}$$

тоб-то кругло ступінь експлоатації 120%. При тому треба мати на оці, що в кишенні залізних королів Донбаса, крім показаного, попадала також значна доля тої додаткової вартості, що складалась при виробі вугілля та руди, бо більшість металургійних донбасівських фабрик одночасно була хазяями і тих закладів, тоб-то мали «свої власні» вугільні й рудні копальні.

В капіталістичному центрі Донбаса було два зразкових об'єднання капіталістів: «Продуголь» і «Продамет». Вони були настільки міцно і для своїх цілів настільки доладно організовані, що найкращий американський концерн, картель чи синдикат міг би позаздрити їм: вони командували цілим виробом і ринком в повній капіталізові приступній мірі.

Орудував в Донбасі капітал всіх національних мастей, тобто інтернаціональний, як йому й подобає по його властивостях. Тут були англійські фунти стерлінгів, франки бельгійські і французькі, німецькі марки, американські долари і російський рубль. Зараз ми не маємо під рукою точних відомостей про те, скілько саме і якої саме національної масти капіталу було в Донбасі, але загально можна твердо зауважити, що російський рубль,— хоча то й було в його «володіннях»,— дуже сильно там затирається своїми приятелями-конкурентами. Найстаршим по кількості, а значить і по впливу був там французький та бельгійський капітал, який випер звідтам англійський капітал, що забрів в Донбас першим, в самому початку його історії. В останні ж передвоєнні роки німецький капітал сильно намагався витиснути з Донбасу французький капітал і мав в тому поспіх. Американський долар, як і російський рубль, зайшли в Донбас в найменшій відносно мірі. Другою загальною ознакою для донбасівського капіталу являється те, що багато «чужоземних» капіталістичних товариств користались уставами «своїх» держав, капітал і остаточні рахунки показували у своїх власних валютах,— франках, фунтах стерлінгів та провадили бухгалтерію і відчитність на чужоземних мовах, мали свою власної масти управителів та інженерів. Французьку, англійську та німецьку мову можна було чути в Донбасі, як звичайну річ. Навіть назви багатьох закладів Донбасу показано у відповідних французьких та англійських словах. Так було усівся інтернаціональний капітал у виробничих порах Донбасу, щоб збирати колосальну додаткову вартість. І цей момент тісно вплітається в класову боротьбу на Україні взагалі і соціальну революцію зокрема.

Крім перечислених ділянок Донбасу, в ньому є ще ось такі, як: важка хемична, соляна, машинобудівельна взагалі і хліборобського машинобудування зокрема, керамична, живого срібла та інші, яких ми тут розглядати не будемо, що вони, крім хемичної, не складають органічного енергетичного ознаку Донбасу, як визначені енергетичної висоти нової доби господарювання. Що до важкої хемичної донбасівської ділянки, яка безпосередньо звязана вугільною та залізною ділянкою, то слід зауважити, що вона почала у нас складатись у галузь індустрії лишень в часи війни. В більшій будучині вона має стати визначною ділянкою донбасівської роботи, бо в ній також криється нова енергетика, котра тільки зараз після війни починає набирати могутньої сили й командного господарського значіння.

VIII. ЗАЛІЗНА ДІЛЯНКА ДОНБАСУ В ДРУГИХ КРАЯХ.

Річний вироб чавуну в міліонах пуд.:

	Сп. Штати Америки	Німеччина	Англія	Франція	Бельгія	Світ.
1880	237	168	464			
1890	570	288	489			
1900	854	527	477			
1910	1692	903	633			
1913	1919	1177	649	323	154	4357
1916	2359	700	564	92	8	4052
1918	2425	658	571	81	0	3928
1920	2293	354	505	205	66	3451
1921	1042	465	165	208	56	2052
1922	1693	543	309	318	100	3106
	очікується (по роботі першого кварталу):					
1923	2441		480	220	110	3507

Що до виробу заліза та сталі в донбасах других країв, то подавати тут чисел ми не будемо, бо той вироб весь час складає такий же відсоток до виробу чавуну, як і у нас, і, значить, той вироб легко уявити по поданих числах чавуну.

Тепер порівняємо, які зміни стались на «донбасах» за час війни.

IX. ЩО СТАЛОСЬ НА «ДОНБАСАХ» ЗА ЧАС ВІЙНИ.

В ділянці виробу вугілля зміни стались ось такі:

	1913	1916	1918	1921	1922
Америка . . .	31266	33190	37531	29062	25481
Англія . . .	17879	16153	14117	16157	15544
Німеччина . . .	11692	9868	9790	8345	7950
Франція . . .	2449	1321	1602	2380	2632
Україна . . .	1683	1751	541	356	423

Отже, американський вугільний донбас мав великий згіст за весь час війни і дійшов найвищої точки в момент складення версальського миру, в послідуючі ж два роки після цього миру, тобто з-за зміни одної форми війни на другу, американський вугільний донбас стратив свою силу на 7—20% в порівнанні з його станом в 1913 році.

Англійський—увесь час ступнево тратить свою силу, яка в останній рік теж спадає на 20% проти 1913 року.

Німецький—до кінця 1922 року спав на 30%, а зараз, в 1923 році, французами трощиться до кінця, і наскілько його буде стрещено, зараз сказати неможливо, але, безперечно,— коли не зовсім, то в дуже значній мірі: так складась діялектика після Версалю.

Французький—увесь час війни спадав, а після Версальського миру знову повернув до стану 1913 року. Але Рурська справа знову загрожує йому упасти ще далі того, як він спадав до Версальського миру.

Що до англійського вугільного донбасу, то треба зауважити, що він увесь час балансує свій стан за рахунок всіх інших донбасів.

	Що до виробу чавуну, то маємо:				
	1913	1916	1918	1921	1922
Америка . . .	1919	2359	2425		1042
Англія . . .	649	564	571	165	309
Німеччина . . .	1177	700	658	465	543
Франція . . .	323	92	81	208	318
Україна . . .	189	186		2	

Отже, з поданого слідує, що залізна ділянка американського донбасу до часу Версальського миру збільшилася в силі майже на 20%, а в 1921 році, тобто за два роки затишку війни, він упав майже на 50% в порівненні з станом 1913 року, а в 1922 році значно підправився в порівненню з станом 1921 року. Вироб чавуну в Америці в 1921 році знізився до тої норми, яку він мав 20 літ тому. Але в біжучому 1923, знову очікується рекордний вироб в розмірі 2441 мілійонів пуд.

Англійський—увесь час війни ступнево, але незмінно тратить свою виробну спроможність і в 1921 році, тобто через два роки після Версальського миру, упав в таку яму, в якій він вже не був 50 літ; в 1922 році він поспів піднятися лише до тої норми, яка у нього була аж в 1870 році. В біжучому році він надіється піднятися до норми, яку він мав в 1900 році, тобто 23 роки тому.

Німецький—за час війни спав майже на 50% в порівненні зі станом його в 1913 році; після Версальського миру почав було ще далі спадати, але з 1922 року став упевнено знову підніматися і набрав було самого найкращого відносного стану в порівненні зі всіми донбасами світу: йшов рівною упевненою стопою до свого довоєнного стану. Надалі і його доля залежить від кінця Рурських подій, що їх він викликав своєю господарською могутністю.

Французький—за час війни спав аж у 4 рази; після Версалю поправився, але ще не дійшов до стану 1913 року, а в біжучому році при найкращих умовах має знову упасти до стану 1900 року, тобто на 23 роки назад, а при гірших—упаде до нуля.

Український—до передкінця війни тримався на рівні стану, що його було набуто до 1913 року; в час горожанської війни спав до нуля. Зараз—стоїть на дроzi до видужання й дальшого могутнього росів'я. Але вимагає, як господарська ділянка, що має славу «вічного революціонера»,—пильної, напруженої, безперестанної уваги своїх тепер вільних господарів, вимагає найбільшої шани, енергійної підтримки. Він віддячить у непорівнане число разів, дасть енергію до найскорішого господарського поспіху та до повної волі. Отже всі плечи під Донбас!

Х.

Повернемо ще раз в Донбас.

З поданого раніш маємо, що в 1913 році в Донбасі працювало:

1. Шахтарів вугільних	170000
2. Шахтарів рудних	24000
3. Металістів-металургійників . . .	70000
Разом самих кваліфікованих про- летьарів	264000

Всі оті пролетарі разом в 1913 році видали, в мілійонах рублів або пудів української пшениці додаткової вартості

на вугільній ділянці	127,5
» рудній »	18,5
» залізний »	39,9

разом 185,9;

зарплату одержали

за вугільну роботу	61,5
» рудну »	9,6
» залізну »	33,4

разом 104,5;

загальний ступінь їх визиску, експлоатації доходив рівня

$$\frac{m \times 100}{v} = \frac{185,9 \times 100}{104,5} \text{ кругло } 180\%;$$

загальна ринкова ціна донбасівського виробу позначалась 490,8,

а та її частина показаної ринкової ціни донбасівського виробу, що виходила за межі самого Донбасу на обмін з іншими ділянками світового господарства, позначалась . . . 381,9.

Це був той господарський (по ринковій ціні виробу) еквівалент, який ставив Донбас супроти других ділянок господарства і вимагав від них роботи на таку суму, щоб між ними та Донбасом стався закінчений господарський обмін, господарський стик або ув'язка.

Пересічно на одного робітника Донбасу припадало:

додаткової вартості	704 руб.
зарплати	400 руб.
ринкової ціни виробу	1860 руб.

Отже, всі показані коефіцієнти на одного робітника Донбасу—додаткової вартості, зарплати, ринкової ціни виробу—являються найвищими в нашому господарстві, являються найвищими, коли рівняти їх з такими самими коефіцієнтами, складеними для кожної іншої ділянки українського господарства,—

це тому, що спірність роботи донбасівського пролетаря, продукційність його праці вища за продукційність інших українських пролетарів.

На залізний ділянці американського донбасу, а саме на тій частці її, що стоїть в Пенсільванії (там працювало в показаному році 501,169 металістів-металургійників), в 1920 році, річно на одного робітника припадало

додаткової вартости	5580 руб.
зарплати	3448 »
ступінь експлоатації був	

$$\frac{m \times 100}{v} = \frac{5580 \times 100}{3448} = \dots 160\%$$

ринкова ціна продукту, котрий за рік роботи видавав згаданий американський металіст в Пенсільванії, була 9960 руб., тоб-то американський металіст-металургійник, в порівнянні з металістом-металургійником нашого Донбасу, видавав додаткової вартости у 9 разів більше (5580 : 586), одержував зарплати у 8 разів більш (3448 : 491), а ступінь експлоатації у нашого був 180% і у американського 160%, тоб-то був близько рівний.

Отже, рівень спірності роботи в нашему і американському донбасі сильно росходиться, всякі інші властивості тих донбасів також сильно росходяться, але одна властивість тут і там лишається рівною чи близько рівною—це ступінь експлоатації пролетаря. Ось цим моментом наш Донбас ріднить нас з цілим пролетарським світом до повної тогожності. А з цього моменту виходить увесь стрій всієї громадської надбудови, всіх класових суперечністів. І в цьому моменті наш Донбас рівняє нас з найвищим звершком сучасного і наступного світу.

Отже, цей мент треба мати на оці, коли ми цінуємо наш Донбас, як найважнішу ділянку нового пролетарського господарства. В порівнянні з донбасами в других краях, як от німецьким, англійським та американським, розміри енергії, которую він досі видавав, є менші, аніж в показаних донбасах, складові частини енергії нашого і показаних донбасів також ріжняться своєю формою, але взаємні внутрішні стосунки тих частей та ув'язка всієї енергії Донбасу з іншими ділянками господарства і загальний, командний вплив донбасівської енергії що до всіх інших ділянок і цілої системи господарства в нашему Донбасі, як і в других, є ті самісінські. Американський Донбас, напр., видає більше ніж наш вугілля у 20 разів і заліза у 15 разів, але це має лише значити, що всі другі ділянки американського господарства, які приймають на себе енергію донбасу, у стільки ж разів більше за відповідні ділянки нашого господарства, а зовсім не те, що сама відносна енергетична сила донбасу в межах

американського господарства у стільки разів більша,—ні, як раз ні—там вона точнісінько та сама, що й у нас.

З поданих в попередніх рядках чисел видно, що зараз наш Донбас ніби завмер, його колосальна енергія, його колосальне господарське добро ніби костеніє, а разом з тим костеніє і та донбасівська енергія, що накопилася в оздобі нашого господарства за всі попередні роки роботи Донбасу. Але Донбас не завмер навіки і не може завмерти, стратитись зовсім,—він стоїть і напружено жде тому, що на всіх других ділянках нашого господарювання зараз нема того енергетичного еквіваленту, за котрий вони всі разом могли би прийняти його донбасівську енергію, його роботу,—вони не мають на обмін відповідної роботи. Отже, приспано роботу на всіх других ділянках, а тим приспано і цілий Донбас і спірність всього господарювання. Поки всим можливим розгоном не працює наш Донбас, доти перед нами загроза—стратити до краю спірність нашого господарювання і впасти у велику біду. Отже, маємо поспішити піддати всі плечі під величну постать Донбасу, нашого «вічного революціонера», від котрого всі другі ділянки відстали так, що примусили його майже зовсім стати, спинити свою роботу.

Донбасом поборемо зліднів і класових ворогів. Отже, пильний зір на найвищу ділянку українського господарства, на найбільше енергетичне джерело новітнього господарювання, на ділянку, з котрої повстає нова вільна Україна, на ділянку, з котрої повстає громадянин нового щасливого світу.

Від редакції. Вміщаючи економичну характеристику Донбасу, редакція з метою повного освітлення ролі в господарстві і революції «Вічного революціонера» в слідуючих числах журналу містить політичну характеристику Донбасу й його участь в революційній боботьбі.

АКАД. Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ.

Народній музей в Катеринославі.

Народній музей в Катеринославі, порівнюючи з іншими російсько-українськими музеями, не є такий давній: він збудований в 1905 році заходами Катеринославського губернського земства на спомин місцевого земського діяча, О. М. Поля. О. М. Поль був в історії т. зв., Новоросійського краю дуже видатна особа. Він винайшов близько с. Кривого Рогу залізну руду, після чого довго, гаряче й уперто домагався од російського державного уряду з'єднання залізною дорогою Криворіжського району з донецьким районом, де були великі поклади кам'яного вугілля, без подвозу якого до Кривого Рогу не могло бути розробки залізної руди. Далі він же здобув на Катеринославщині асбест, цеб-то гірний лен, графіт, чи хоч аспид, гранат, малахіт. Укупі з тим той же О. М. Поль зібрав чималу колекцію місцевої старовини, яку він або купував у ріжних осіб, або ж викопував з могил, яких так багато по нашему краю.

Після смерті О. М. Поля в 1890 р. Катеринославське губернське земське зібрання зробило постанову вшанувати ім'я такого діяча пам'ятником тільки не таким, які звичайно ставляться, а музеєм, маючи на меті між іншим і те, що в той музей неминуче попаде і вся та колекція древностів, яку небіжчик зібрав на протязі усього свого життя.

Будування музею було скінчено в 1905 році, а колекція небіжчика О. М. Поля, як виявилось, далеко була од музею. Пішла навіть чутка, що спадщина колекції має намір продати її в Англію, в Лондонський Королівський Музей. Чим же тоді і як наповнити великі залі нового музею в Катеринославі.

Зроблено було постанову урядити в Катеринославі археологичний з'їзд. На той з'їзд скликати російських та закордонних археологів, роскопати кілька могил в ріжних місцях Катеринославщини, здобути, яко мога більше, церковної старовини, закупити, де можна, приватні колекції древностів, стягти звідусіль побільше етнографичного матеріалу, зібрати старі архівні документи і все те виставити в новому будинку музея. Усе було зроблено в широкому маштабі. Бракувало тільки колекції древностів самого небіжчика О. М. Поля. Як тільки до неї не підходили місцеві власті, вона усе ж таки не давалась ім-

у руки. Тільки після закриття археологичного з'їзду і після довгих заходів пощастило колекцію О. М. Поля перевезти до музею.

Тим часом роскопки могил в ріжких місцях Катеринославщини і після археологичного з'їзду робились, як і до з'їзду археологів; з церков, як і раніш, вибралися для музею усікі коштовні речі; добувалась старовина за гроші; добувалась вона також, як казали колись запорожці, і „штучним образом“.

Так катеринославський музей імені О. М. Поля все більше і більше збагачувався і поширювався. За часів Радянської влади для музею настали гарячі й багаті жнива. В останні роки він здобув собі стільки добра, що тепер правдиво вважається майже першим музеєм на Україні, уступаючи по значенню хіба музеям Москви та Петербургу в Росії.

В музеї, як було, так і тепер дев'ять відділів: передісторичний, скифський, грецький, тюркський, запорожський, церковний, етнографичний, природничий, архівний.

Опріч того, в музеї багата книгозбирня спеціально для археолога та природника. В передісторичному відділі велика сила ріжного кам'яного знаряддя—сокир, молотків, ножів, точильних камінів, усікого посуду з каміння, землі, глини без орнаменту і з ріжним орнаментом, починаючи од самого примітивного „ногтьового“ й кінчаючи складним орнаментом „ялинкою“.

Найбільшу частину цього коштовного й багатого матеріалу добуто з могил кам'яного віку, яких так багато насіяно на степах минулого Запоріжжя, що на сто могил в якій-небудь місцевості запевно вісімдесят могил будуть кам'яного віку, неолітичної доби. Немало також цього матеріалу знайдено на місцях передісторичних стоянок та майстерень. Одну з таких майстерень знайдено в самому Катеринославі, в так званому Потьомкінському саді. Другу знайдено на острові Стрільча Скеля, супроти третього дніпрового порога, Лоханського.

В тому ж таки передісторичному відділі багато усіх речей з бронзи. Мечі листовидні, з обох боків гострі, кельти, цеб-то невеличкі з двома вушками для прив'язування ручки лопатки—копати землю. Сокири, серпи, фібули, або застібки для плащів, обручки, чи хоч браслети, гладенькі, або ж з змійками на обох кінцях, або скручені спираллю. Люстерка ріжної величини, з орнаментом і без орнаменту, з ручкою і без ручки. Між іншим на ручці одного великого люстерка досить гарно зроблені лев та дикий кабан.

Де-що із усього цього багатства викопано на місцях майстерень бронзового віку, яких недавно знайдено на Катеринославщині.

Одна така майстерня найдена в хуторі Іванівці, Верхнедніпровського повіту, коло садиби землевласника Ераста Бродського, за 10 верстов од залізничної станції Ерастовки. То була велика майстерня, в якій знайдено багато ріжких бронзових речей, а вкупі з ними і так звані матриці, цеб-то формочки для

вливання в них ростопленного металу,—міді та олива, з яких потім того виходили серпи, кинджали, кельти, шпильки до голови і такоже інше.

Друга така майстерня бронзового віку знайдена була на острові Таволжанському, що стоїть серед Дніпра, супроти с. Августиновки Катеринославського повіту.

В скифському відділі звертає на себе особливу увагу невелика срібна таріль з чудовим орнаментом. На лицевій стороні тарілі, як раз по середині, сидить скиф верхи на коні. Вище цього скифа-вершника фігура скифа, який сжилився внизу і лагодить свій лук. Далі направо фігура оленя, трохи попсована тоді як копали могилу. Ще далі три фігури баранів коло дерева, а за ними пречудова фігура коня, якого веде скиф, держучи в лівій руці спис. Нарешті, фігура лева, який ухопив за шию оленя і пригнув його до землі. Усі фігури зроблені дуже гарно. На всьому почивається рух, експресія і рука видатного майстра. І манера виробу і сама композиція фігур нагадує нам усе те, що вироблено на відомих скифських вазах із Чортомлицької та Куль-обської могили.

Також мимоволі звертає на себе увагу кожного одвідача музею великий бронзовий казан, 19 вершків заввишки, $16\frac{1}{2}$ вершків в діаметрі, на десять відер води, викопаний в могилі коло великого села Токмаківки Катеринославського повіту.

Це один з тих великих металевих казанів, про які каже ще отець історії Геродот: «Коли скифи задумают принести жертву своїм богам, то вони роблять слідуєше: обирають жертвовну животину, счищають м'ясо з кісток і кладуть його в казан свого роблива, коли такі попадуться під руку; найбільш вони схожі на лесбійські чаши»¹⁾.

Єсть також багато других, золотих, срібних, бронзових річей, яких викопано на Катеринославщині. Так: перстені, сережки, пречудові золоті з каміннями намистечка, золоті дитячі дзвоники і таке інше.

В Грецькому відділі багато ріжких речей з глини, каміню, міді, бронзи, золота. Єсть бронзовій барельєф Геракла, бронзові статуетки Сатира, Кинокефала, бронзова миска молодого Діониса (Вакха), глинняна маска Пана, терракотова группа Ероса та Психеї, терракотові статуетки хлопчика, який душить орла, крилатої дитини, що сидить на вівці, вагітної жінки в плащі з дитиною на руках, жінки з яблуком в лівій руці, скифа в гостроверхому ковпакові на голові.

З срібних річей—золоті сережки, перстені, фібули, або застібки, монети, багато усяких намистечок із скла, яшми, сердолику, геширу, янтарю, гірного хрусталю.

Дуже багато усякого посуду—вази, амфори, лекитоси, унгвентарії, або флакони, ампули, епіхізиси, або ж глечики,

1) Геродот, Москва, 1885, 323, 324, 334.

прохуси, ритони, патери, фіали, або кубки, лекани, гибрії, скифоси, лакримарії, абсьльозниці, лямпочки, алавастри—всього цього досить багато.

В Тюркському відділі велика сила ріжного матеріалу, викопаного з могил місцевого краю. Мало хто з російських археологів звертав увагу на численні могили тюрків-ковчників, які колись мешкали в наших степах. Більшість археологів хапалась за скифські могили, де багато коштовного та показного матеріалу. Отже ніде стільки не зібрано могильного матеріалу для змалювання побуту тюрків, цеб-то хазар, печенігів, тюрків та половців, або кулганів, як в катеринославському музеї. Тут тюрк і дома, і в степу, і на війні. Тут він і сам, і вся його худоба, цеб-то кінь, корова, коза і його манастать, і його озброєння, і колисниця, які клались з ним у могилу. Тут і його багата, парчева та шовкова одежа, в якій він був одягнутий на той світ, і самий каюк, в якому він, замісьць труни, був покладений у могилу. Тут іноді і монети з вірною датою, з якої видко, коли саме жив на світі той кочовник-турк.

А ось тобі і портрети умерших тюрків, так званих кам'яних баб, які звичайно ставились на могилах небіжчиків: умер чоловік, висікали з камінню фігуру чоловіка і ставили її на могилу над прахом чоловіка; умерла жінка, висікали фігуру жінки і також ставили зверху могили небіжки. А той кам'яний портрет, чи чоловіка чи жінки, однаково здався на тюркській мові «баба», цеб-то «предок». Початок тих кам'яних «баб»—далеко-східній край Сибіру, росквіт, найкраща обробка—Славяно-сербський та Бахмутський повіт був. Катеринославської губернії.

На підставі цього матеріалу історик може намалювати правдиву і яскраву картину життя тюрків, які жили в наших степах, запевне мали вплив на наших предків і сами од них могли чимало чого позичити, тим паче, що наші давні літописці так мало нам сказали про побут цих самих тюрків.

В Запорожському відділі цілі скарби усякого добра. Тут і одежа—червоні та сині жупани із тонкого сукна, шовкові, шалеві слуцького та перського виробу пояси, сукняні, червоного цвіту, з турецького кармазину шаровари, на які пішли дванадцять аршин сукна,—«штаны,—як казали запорожці, з достатку». Далі багата козацька зброя—гармати, можчири, цеб-то мортири, мушкети, тромблони, пістолі, списи, шаблюки, келепи, або ж бойові гостроносі молотки для рукопашного бою, натруски, порохівні з вирізаними на них роками та прізвищами майстрів і з ріжними, дуже гарними й затійними орнаментами, із яких можна скласти цілого альбома певного народного українського орнаменту.

До зброї належали також сідла, чудові чапраки, розшиті сріблом та шовком, вуздечки та рондики з дорогими каміннями та з золотими бляхами.

Опріч того, булава, перначі та палиці, — ознаки влади кошового, полковника та інших високих чинів на Запоріжжі.

Тут портрети видатних осіб запоріжського війська, які здобули собі слави, або дома, в Сіці, або ж в полі, на війні.

Ось два портрети братів — Якова та Івана Шиянів, які зробили за свій кошт в церкву іконостас. «Сей патреть снято съ ктитора Ивана Шяна и поставленъ здѣсь при томъ мѣстѣ, гдѣ труды его всему обществу на иконостасѣ видны. 1784 года генваря 9 числа».

Так написано на одному портреті; так само написано і на другому, тільки замісць ймення «Іван» поставлено «Яків».

Обидва брати без борід, з вусами, — у одного на голові чуприна, у другого чуприни немає, один узутий в червоні чоботи, другий у чорні, один з шаблею в руці, другий без нічого, у одного шапка у руці, у другого надіта на палицю, на кожному зверху сукняний жупан, а під жупаном шовковий «з травами та розводами» каптан.

Як що який-небудь історик, або археолог, або ж художник, а чи який артист захотів би дізнатись у що і як саме одягались та уzuвались запоріжці, то подивись на портрети братів Шиянів і побачиш все до найменшої дрібниці.

Хто писав ці обидва портрети з братів Шиянів, невідомо.

А ось портрет запорожського полковника Павла Руденка, писаний в свої часи художником Боровиковським¹⁾. Це найдорожчий із усіх портретів. Він мимоволі звертає на себе увагу кожного, хто вступає в запорожський відділ музею. Полковник Руденко намальований в шапці в сукняному жупані і в шовковому білому каптані, в чорних чоботах, з палицею в руці. Після скасування Січи полковник Руденко правив за пана маршалка Александровського, тепер Новомосковського повіту, Катеринославської губернії, був навіть і за бургомістра в Полтаві, і в ті часи, видимо, художник Боровиковський і писав з нього портрет.

Єсть ще портрети гетьманів Хмельницького та Мазепи, полковників Колпака, Миклашевського, Кисіля, Гонти, обозних Василя та Стефана Родзянки.

Єсть ще цілих п'ятнадцять портретів так званого Мамая. Мамай був запорожський козак половини XVIII століття і уславився тим, що скрізь, де тільки міг, губив усіх, хто не був козаком, або мужиком, особливо ненавідів дуків, він усе награбоване добро роздавав бідним людям. Після того як пани спіймали Мамая і скарали його, з'явився другий козак Харченко, який, користуючись славетним іменням свого попередника, теж називався Мамаєм і довго робив те ж, що робив і справжній Мамай.

Через те портрети Мамаїв широко були росповсюджені, до одного Мамая додавалось ще кілька козаків; малювався степ,

1) Три аршини заввишки і два завшишки.

товсте, велике та гілясте дерево; на гільці дерева порохівниця; до дерева прив'язана коняка; тут же коло дерева, на землі, сидить Мамай і грає на кобзі, перед ним пляшка горілки і чарка-корячок, або ж михайлік, а в самому низу картини ще й вірші:

«Се козак запорожський,
Ні об чим не туже:
Як люлька є й тютюнець,
То йому й байдуже.
Він тільки те й знає:
Коли не п'є, так воші б'є,
А все не гуляє».

На деяких картинах вірші довгі, складні й дуже сміхотворні. Серед самої кімнати в запорожському відділі стоять дуже гарні, арабського виробу скрині, оздоблені перламутрами та слоновою кісткою, з яких дуже штучно та красовито пороблені сонце, зорі, ялинкові шишкі, високі вазони і в вазонах роскошні квітки.

Велике диво в запорожському відділі—це ще люльки козацькі; іх тут не десятки, а цілі сотні. І череп'яні, і пенкові, і сталеві і слонової кости, оброблені золотом, сріблом, мідлю, обсаджені каміннями самоцітами, склом ріжнього цвіту, иноді з короткими чубуками, а иноді з чубуками три аршини завдовжки.

Єсть і тавлинки для табаку та ще й з датами ріжних років XVIII століття. Не одною тільки люлькою утішався запорожець: деякі і тютюн курили і табаку вживали. «Ріжок (набитий табаком) мозок прочищає, а люлька душу звеселяє»—казали в такім разі запорожці.

Теж немалу втіху находили запорожці і в горілці. А ось і штоп горілки, викопаний в могилі запорожця. Штоп давнього виробу темно-зеленого скла, був запечатаний смолою, під штопом лежала мідна монета 1736 року. Для проби із штопа уліто було одну чарку,—горілка дуже смашна, дуже кріпенна.

Перелічити усе добро, яке виставлене в запорожському відділі, дуже трудно. Одно тільки можна сказати, що історик Запоріжжя ні в якому іншому музеї не найде стільки козацького добра, як в Катеринославському Народному Музеї.

В Церковному відділі теж дуже трудно перелічити усе те, що в ньому є. Одних церковних чаш більш дев'яноста, євангелій більше ста.

Єсть велике євангеліє, яке важить пуд і п'ятнадцять фунтів; воно надруковане в Москві, в 1745 році, оправлено в срібну оправу, густо через огонь позолочену і прикрашену роскошними емалями та каміннями самоцітами, офіроване в запорожську церкву с. Романкова запорожським козаком Савкою Соломкою.

Рядом з таким великим євангелієм лежить євангеліє звичайного розміру, та тільки воно не друковане, а рукописне помічене 1592 роком. Це так зване учительне євангеліє;

до нього ще прикладено апокрифи про Богородицю та Миколу чудотворця; в ньому багато і окремих слів і цілих виразів українських і через те воно дуже корисне для кожного лексивографа, а найбільш українського. Його розглядав і ним користувався відомий російський учений, славист, академік В. М. Перетц.

Велике вражіння робить катапетасма, цеб-то шовкова завіса на царські врата, з трьома величезними і показними фігурами Василія Великого, Григорія Богослова та Івана Золотоустого. Усі постаті на завісі написані олійними фарбами і зроблені з обох боків, через що їх бачили і ті, які стояли в середині церкви, і ті, які були у вівтарі. Завісою дуже був захоплений відомий російський професор А. В. Прахов, великий знавець церковної старовини, який доводив, що він ніде не бачив такої завіси за все своє життя.

Чимало єсть також і образів, які звертають на себе увагу кожного одвідача музею.

Тут же ікона Євстафія Плакиди в великих оленячих рогах замісьць звичайних рямців. Про Євстафія Плакиду існує така легенда: пішов він у ліс на полювання, довго в лісі полював, нарешті заблудився і ніяк не міг вибратись з густого та великого лісу. Знесилений од голоду, він упав навколошки і почав гаряче молитися Богу. Бог почув його молитву, послав йому оленя і той одень, з хрестом між рогами, вивів ловця з лісу, після чого Євстафій Плакида, римський вояка, не будучи християнином, прийняв христову віру. Запорожці написали образ святого Євстафія і, замісьць рямців, вставили його в великі оленячі роги у купі з головою оленя. Цей образ висів на іконостасі в церкві села Зеленого, і зявся у селян «рогатий бог». Єсть ще й такий образ: намальована на холсті зовсім нагая жінка з довгим волоссям; перед нею стоїть обернувшись спиною, в широчених червоного кармазину шароварах, з чуприною на голові, запорожець; він підняв угору очі й каже: «Не введи мене во искушеніе, но избави мене от лукавого».

Супроти цієї ікони висить ікона на великому холсті: «Вінчання Богоматері», з одного боку Богоматері стоїть архангел Михаїл, а з другого—Варвара великомучениця, яка писана з цариці Катерини Св. Варвара—точнісінько тобі цариця Катерина, горда, велична, пишна.

Ця ікона із походної церкви, яка слідувала за царицею Катериною, коли вона з Києва приїздila до Катеринославу в 1787 році, а з Катеринославу удалась до Криму, після чого повернула назад до Полтави, Харкова, Москви й Петрограду.

Повертаючись назад, цариця подарувала увесь іконостас своєї похідної церкви гр. П. Завадському, де він і зберігся в церкві с. Паньки, Новомосковського повіту Катеринославської губ. Усі образи для тієї церкви писав відомий художник Левко Боровиковський. Не так давно місцевий священник Микола

Аврамов підмалював увесь цей іконостас і згубив його на віки, опріч трьох ікон, які ще не були підправлені і попали до міста Катеринославу в музей.

Серед інших ікон звертає увагу ікона народження Богоматері, чудового італійського письма XVII віку. По техніці, по композиції та по яркості красок—це дуже хороша та дорога картина.

В етнографичному відділі—одежа, обув'я, усяка домова манастать, цеб-то: миски, ложки, кочерги, чаплі, заслінки, скрині; потім ріжна струментація шевців, ткачів, ковалів, шапувалів, далі вози, плуги, борони; опріч того, неводи, риболовні сітки, рогелі, хватки, верші. Усе те, що треба для селянина, і чи той селянин українець, росіянин, німець, болгарин, волох, грек, усе те більш-менш зібрано по губернії і виставлено в музеї.

В де-яких селах Катеринославщини дівчата та молодиці здавна та тепер розмальовували й розмальовують у себе сухими фарбами коміни, сволоки, слухові вікна, скрині і таке інше. Розмальовка робилася дуже ярко, цвітисто і складно,—найбільше квітки, трава, деревце, рідко птах, або чоловік. І це є справжня народня художня творчість. Таких малюнків зібрано в музеї до тисячі. На це ще, оскільки відомо, ніхто із українських етнографів не звертав уваги і не збирав такого матеріалу. Тільки незадовго до війни приїздив з Петрограду до Катеринослава відомий український етнограф професор Х. К. Вовк і здивований тим, що він побачив в місцевому музеї, вивіз і собі для був. столичного Музею Олександра III-го декілька зразків такого малювання.

Тут же багато виставлено глиняних, полив'яних та розмальованих мисок, полумисок, глечиків та кухликів.

Коло цього посуду, виставлений український весільний стіл, на якому лежать коровай, лежинъ, шишкі, а зверх його уткнуте у глечик з пшеницею ще й гільце або вільце, без якого не буває ніякого весілля.

А далі од весільного столу—там ціле зібрання писанок з ріжним орнаментом: бочоночки, ялинки, грабельки, гарбузячий цвіт, сорок вісім клипців, баранячі роги, стрючки, повна рожа, качині шийки, звізда, заячі вушка і таке інше.

Писанки—це теж дуже коштовний і цікавий матеріал для того, хто інтересується чисто народною художньою творчістю. Це надзвичайний продукт народної творчости, яка росповсюджена скрізь, де живуть слов'яне. Коли пильно додивляєшся до малюнків на цих писанках, то мимоволі будеш уражений і правильністю, і художністю, й великою ріжноманістю мотивів, які часто мають свій початок в дуже давні дохристиянські часи.

Орнаментика писанок, яка виникла із художніх потреб чоловіка, звернула на себе увагу ріжних учених, українських, російських та чужоземних археологів та етнографів¹⁾, які

¹⁾ Українські та російські—Сумцов, Вовк, почасті Косач, Литвинова, чужоземні—Вольский, Ванкель.

написали про те де-кілька коштовних дослідів, а проте ті досліди ще далеко не останнє слово науки про писанки.

В природничому відділі—рослина і живина, чи, як там кажуть, флора й фауна місцевого краю. Тут і звірі, і птацтво, і гади, і комахи. Єсть сім'я вовків, дики коти, дики кози, лисиці, зайці, бабаки, харсуни, видри, ласки і другі.

Із птацтва—дрохви, орли степові, орли-грифи, орлані, бабиці, колпиці, лебеді, павичі, качки, журавлі, стрепети, пугачі, круки. Опірч того, безліч усякої дрібності—соловейки, синички, сплюшки, жайворонки, посмітниці й інші.

Із гадів—чорні гадюки, сірі гадюки, ужаки, полози, жовтобрюхи. Єсть один жовтобрюх трохи не три аршини завдовжки, якого піймали у дніпрових плавнях, де річка Підпільня і де коло берега річки була остання, так звана, Нова Запорожська Січа.

Єсть і всякі павуки, наприклад: кара-курт, цеб-то чорний павук, або вовк-павук, невеличкий, чорний, лисючий, як тая доспіла тернина, а в тім дуже страшний і згубний: од нього гинули цілі стада скоту. На щастя він з'являється в степу, не що літа, а через десять, п'ятнадцять років, періодично.

Усі ті звірі, усі птахи, гадюки, комахи виставлені в музеї не по казенному, як звичайно, одно за одним, порода за породою, а так, як вони живуть в своїй природній обставі—в лісі, в траві, в норі, в дуплі дерева, на гілках дерева, на скелі, в річках, озерах.

І вся та обстава коло звіря, чи птиці, а чи гадюки зроблена не тільки гарно, а, певно, артистично рукою талановитого, широго, безутомного, тепер уже умерлого, а проте на віки незабутнього співробітника музею, М. І. Підосинникова.

В архівному відділі—багато ріжного архівного матеріалу, тільки він не з так давніх часів—XVII, XVIII і початку XIX століття. Цей матеріал ще жде своєї розбірки і свого опису і через те спиняється на ньому і казати про те, яку він має вартість, ще передчасно.

Катеринослав
1923 р. 12-V.

АКАД. Д. І. БАГАЛІЙ.

Наукова спадщина акад. М. Ф. Сумцова.

I.

Головною рисою наукової діяльності Акад. М. Ф. Сумцова являється його надзвичайно колосальна наукова продукція. Трудно знайти іншого автора, який би видав стільки праць, як М. Ф.: кількість їх переходить за 800; з цього боку М. Ф. нагадує з сучасних українських письменників лише Акад. А. Ю. Кримського. Зміст і розмір праці М. Ф. дуже ріжноманітний. Численно переважають невеличкі статті, замітки, роскидані по часописах, особливо по газетах, головним чином Харківських, але є багато і окремих книжок, розвідок, відбитків з часописів. Чим пояснюється ця головна риса його наукової творчості? Куди більше стремління у широчину, а не в глубочину. Певну відповідь на це кардинальне запитання дав у своїому прекрасному докладі про праці М. Ф. по українському письменству його учень проф. М. А. Плевако, на урочистих зборах¹⁾, улаштованих катедрою Історії України і присвячених вшануванню світлої пам'яті керовника її етнографично-літературної секції. На думку проф. М. А. Плевако, М. Ф. не міг, не мав часу і спромоги звертатися до переробки і доповнення своїх наукових дослідів, бо захоплювався новими темами, яких вимагав розвиток тих наукових галузів, проводарем-ініціатором яких, як напр., в історії українського письменства, або української етнографії він був; иноді він був примушений обмежитися тим, що ставив тему, зібравши до неї численний бібліографичний матеріал, сподіваючись, очевидно, що їх розроблять його наступники; і так воно справді й бувало; і цим пояснюється велика сила його маленьких розвідок і заміток, виданих не окремими кни-

1) І. Я. Айзеншток надрукував в першій книзі «Червоного Шляху» свій реферат про праці М. Ф. Сумцова по історії українського письменства, в якому зробив примітку, що катедра історії України не вшанувала пам'яті керовника своєї секції. Це не є так, бо на урочистім засіданні 25 березня, яке було улаштоване катедрою, було прочитано п'ять наукових докладів: Д. І. Багалія, М. А. Плевако, К. Т. Німчинова, В. В. Ветухова, С. О. Таранущенко і спомини Шаховського, ще 4 було перенесено на спеціяльне засідання катедри на 31-е березня—асп. Ткаченка, Єрофеєва, Тиховського, Данковської.

жечками, а в часописах і в газетах. Друга причина цього розспороження його праць лежала в конкретних обставинах місцевого провінціяльного видавництва: треба було користуватися усіма можливостями, щоб де-небудь приткнути свою працю, бо Харківський Університет, де працював небіжчик, не мав коштів на видання книжок наукового загального змісту, а лише допомагав молодим вченим друкувати їх дисертації, і багацько років не вдавав свого наукового органу («Записок»), та й не давав ще до того ніякого гонорару. Нарешті і сам М. Ф. охоче друкував свої праці в таких органах, як часопис «Киевская Старина», або «Южный Край», бо мав таким чином більш широку авдиторію, хоч і мусив до неї пристосуватися і надавати своїм працям більш популярного змісту й характеру.

II.

Наукова діяльність М. Ф. Сумцова була тісно звязана з його громадською працею. Вона була остильки ріжноманітна, що ще за життя його викликала потребу в її підсумках. Такі підсумки були зроблені в його 25 і 30-літній ювилеї—у 1900-1905 р.р. Вже на першому ювилею була зроблена висока оцінка і наукової і громадської праці М. Ф. науковими інституціями і окремими діячами. Славнозвісний академік Ягич з Відня привітав ріжноманітність його наукових праць, в яких, казав він, освітлюються з великом хистом найважніші пам'ятники письменства. Знаменитий галицький діяч і поет Франко висловлював таке бажання: «нехай же вам не забракне сил і внутрішнього вогню ще і в дальших 25 роках орати той широкий переліг, на якому ви вже тепер являєтесь одним з найвидатніших робітників». Акад. А. Кримський писав: «я так багато навчився з ваших прекрасних праць». Мною було указано на значіння науково-популярних творів М. Ф. для селянства, а саме, не може бути міцної культури без піднесення культури селянства. До 1900 р. за 25 років М. Ф. надрукував 286 творів. Серед них виділяються монографії по історії українського письменства XVII стол. (про Лазаря Барановича, Голятовського, Гизеля, Вишеньського), по історії українських апокрифів; окрему групу займають праці по українській народній словесності і етнографії (напр., «Культурные переживания», «О свадебных обрядах», «Современная малорусская этнография»), по історії мистецтва («Леонардо да Вінчі») по російській літературі («Одоєвській»). Взагалі кажучи, вже в 1900 році М. Ф. заняв почесне місце серед українських вчених в усіх оцих галузях знання.

III.

Минуло 5-ть років і на 30-літньому ювілею знов була зроблена оцінка його діяльності, а самому ювіляру присвячена окрема книжка, де його товариші, і учні вмістили про нього свої

праці. Цікаво, що тут ми бачимо праці не лише українських і російських вчених, а й слов'янських і, що особливо характерно, на їх рідних мовах. Історично-філологічний факультет підкредіював його глибоку прихильність до прогресу і просвіти на підвалах широкої суспільноти й гуманізму.

Дякуючи своїх слухачів-студентів за їх привітання, М. Ф. сказав: «много еще сохранилось доброжелательства у русских людей, и я смотрю на это доброжелательство, как на залог лучшего будущего и нахожу в нем нравственную опору для настоящей моей ученой и общественной деятельности». Одновідаючи проф. Зайкевичу, М. Ф. Сумцов сказав: «я дуже дякую Вас за Ваші щирі привітання. В них я чую відгук того громадського бажання, щоб зняті були кайдани з української мови, щоб в нашім занедбанім краї панували істина та справедливість». Від одного селянина було прислано такого вірша:

Потрудився тридцять років
Ти, шановний добродію;
Знаю й розум твій глибоке
Зерна правди,—добра сіє.

Число праць М. Ф. за це п'ятиріччя ще значно збільшилося. І після 30-літнього ювілею особливо в послідні 5 років М. Ф. працював з великою енергією й напруженням, не глядючи на свою хворість, літа і страшенно скрутні обставини життя — і матеріальні і моральні. Переобтяжений викладанням лекцій раді насушного для своєї великої сім'ї, він працював, не покладаючи рук, і 15-го вересня 1922 року умер з книжкою в руках. В похоронах його прийняли участь Наркомос, ІНО, професори і студенти, школи і курси, де він викладав, кооперація і взагалі все харківське українське громадянство. За труною йшов оркестр школи червоних старшин, було багацько промов і біля ІНО і на кладовищі. Тут знов було зроблено в третє громадську оцінку його, яко вченого і громадянина. Число усіх праць М. Ф. у цей час виросло до 800.

IV.

Проминуло півроку зо дня смерти М. Ф. і за цей час було виготовано багацько спеціальних наукових докладів про ріжні сторони наукової і громадської діяльності М. Ф. яких було зачитано на 3-х урочистих засіданнях: на одному засіданні «Наукного Общества» і на двох засіданнях катедри історії України. Розглянуті були папери небіжчика як у його родини, так і серед рукописів катедри Української історії. Виявилось, що після смерти М. Ф. залишилася дуже велика і цінна наукова спадщина, яку ми мусимо зберегти, розібрати і вжити усіх заходів, щоб надрукувати те, що не побачило світу за його життя. Сам небіжчик М. Ф. ще за життя, коли працював при катедрі, яко керовник її етнографично-фольклорної літературно-української секції надіслав до катедри свій власноручний відчit

про свої праці, як надруковані так і ненадруковані за 1918-1922 р. до 1-го квітня. Цей відчit має таку наукову вагу, що його неодмінно треба буде видати, що я зараз і роблю.

«Стара латинська приказка¹⁾»,—говорить він у своєму відчitі,—що під час галасу і колотнечі наука замовкає, знайшла собі яскраве підтвердження в останні роки війни, революції, страшенної дорожнечі, скасування приватних і кооперативних видавництв. Все це кепсько відбилося на науковій продукції. Особливо це помітно на Україні. Багато видатних наукових діячів померло: Волков, Широцький, Науменко, Сушицький. Багато наукових інституцій або зникло цілком або стало мовчазним, в тому числі найбільш, здавалось, міцні Київські і Львівські за браком діячів і коштів. Тим, кому доля судила залишитися на сцені життя, здається, треба напрягти не тільки усі сили для наукової діяльності, але одночасно поставити її на видноті, прилюдно, для громадського підрахунку, для загального ознайомлення і взаємного підтримання. Сучасний стан науки на Україні ясно вимагає сполучення старих керовників з молодими силами і з широкими верствами суспільства, просвітами, кооперативами. Зупиняючись на такій думці, я і відчутилось зараз самохіть перед катедрою Української історії, як член цієї наукової інституції, в додаток ще найбільш близької до моїх наукових інтересів і студій, які теперішнім часом йдуть виключно в межах українознавства.

Мої розвідки за останні 4 роки поділяються на друковані і рукописи. Що до друкованих розвідок, то, як автор, я заздягід скажу, що не зовсім ними задоволений, бо іноді траплялося друкувати нашвидку без такого, як слід, оброблення, але гаятися було неможливо, і моя надія на нові кращі видання почасті знайшла вже для себе віправдання відносно хрестоматії українського письменства. Надруковані книжки усі вже давно розійшлися і тепер перероблені або значно доповнені мною для нових видань, коли до того дійдеся.

Надруковані праці. 1) Сковорода і Ерн («Літ.-Наук. В.» 1918 № 1); 2) Начерк розвитку укр. літературної мови. Х. 1918 р.; 3) Етнографический очерк населенія Харк. губ. Х. 1918 р.; 4) Хрестоматія укр. письменства. Х.; вид. 1918; 5) Пам'яти Нечуй-Левицького («Южн. Край», 1918, № 57); 6) Слобожанщина і Шевченко (в збірн. творів Шевченка, вид. «Рух», 1918); 7) Пам'яти Ф. К. Волкова («Южн. Кр.», 1918, № 71); 8) Порфірій Кореницький (вид. «Рух», 1918 р.); 9) Слобожане. Іст.-етногр. розвідка. Х. 1918, 240 стор.; 10) Укр. нар. словесність, (вид. «Рух», 1919; 11) Я. І. Щоголів (при збірн. творів Щ., в вид. «Рух», 1919); 12) Куліш, «Южн. Край», 1919, № 88), 13) Куліш, («Рідне Слово», 1919 №№ 41, 42, 43); 14) Куліш. (Монографія,

¹⁾ Він, очевидно, мав на увазі відому поговірку, що *inter arma silent musae*.

П. 1919, 54 стор.); 15) Вплив Шевченка на письменство («Вісти», 1921, 11 березня); 16) В. Г. Короленко. Некролог. (Бюлєтень Т. П. 1922 № 2); 17) Революційний зміст «Щоденника» Шевченка (Бюлєтень № 5); 18) Велетень думки і слова (Потебня) Х. 1922; 19) Увага на дві поезії Щоголіва («Наше минуле», 1919); 20) Покажчик тем для студій над Шевченком, 1922; 21) Слово о полку Ігоря в українських студіях, 1922; 22) Географія України, 1922; 23) Хрестоматія українського письменства, 1922.

II. Рукописи. 1) Рослини в українському народному світогляді (написано було для Союз-Банку; рук. у Проф. Талієва); 2) Спогади старого професора; 3) Збірник українських сучасних оповідань на 2 томи (рук. у б. ред. Союз-Банку В. А. Рубінського); 4) І. Я. Франко, рук. на 3 аркуш. (написано для Всевидату; Рукоп. у Г. Коцюби); 5) Дев'ять розвідок про Потебню (для бюлєтеня про Потебню; були надруковані); 6) Начерки української філософії в 20 відділах, арк. на 15–20 (написано для Всеукраїнської Академії Наук; рукоп. у автора); 7) Український гумор, арк. на 5 (рукоп. у автора); 8) Погляди на укр. націон. характер. Збірка відозв (рукоп. у автора); 9) Сучасні наукові діячі, арк. на 10 (рук. у автора); 10) Сучасні укр. поети. Характеристика творчості аркуш. на 5 (рукоп. у автора); 11) Хв. К. Вовк на 1/2 аркуш. (рук. в ред. «Наука на Україні», надрукована); 12) Нові українські словники (рук. тамже); 13) Історичні пісні і думки, арк. на 10 (рук. у автора); 14) Кладовище рукописів (надруковано в «Науке на Україні»); 15) Українські народні революційні пісні, аркуш. на 5 (рук. у автора); 16) Рецензія на книжку Мамонтова «Педагог, як мистець»; 17) Українське жіноцтво, як національний фактор, арк. на 2 (рук. у автора); 18) Історія українського театру XIX стол., арк. на 7 (рук. у Всевидаті); 19) Брак любові і милосердя. Нарис з історії культури і моралі, арк. на 3 (не закінчено, рук. у авт.); 20) Гра в мака. Етнографічна розвідка на 1/2 арк. (рук. у автора); 21) Філософські паралелі до Сковороди, арк. на 3—Вовелар, Аміель, Герцен, Л. Толстой і др. (частина рукопису у автора, частина у Всеукр. Ак. Наук). Таким чином, рукописи розспорожені по 6 місцях.

Звертаючи увагу на теми, які розроблював М. Ф. Сумцов, ми бачимо, що майже усі вони торкаються українознавства і серед них декілька таких, які мають велике значіння, як «Начерк української філософії». Звертають на себе увагу і такі праці, як українські революційні пісні. Кажучи взагалі, М. Ф., як ми бачимо, відкликався у своїх розвідках на потреби сучасного совітського життя, спричинився до утворення сучасної української культури.

В другому документі—відчитові М. Ф. катедрі за першу половину ми знаходимо деякі пояснення до цих праць. Проф. М. Сумцов,— пише небіжчик,—закінчив і здав Всевидату для друку 1922 року історію українського театру XIX ст. Ця розвідка мусить увійти в видання «Український театр в минулому

і сучасному», яке підготовлено і здано до друку М. Ф. Сумцом укіпі з проф. Я. А. Мамонтовим, проф. О. І. Білецьким і М. А. Розенштейном розміром в 17½ друк аркушів. Далі проф. Сумцов зібрав біля ста відозв про український національний характер, зробив з приводу цього доклад в засіданні катедри української історії, здав короткий відчит в часопис «Наука на Україні» і продовжує цю роботу, доповнюючи її новими матеріалами і систематизуючи їх в залежності від часу і національності авторів. Закінчена цілком для друку розвідка «Українські революційні народні пісні XVII—XIX в.». Ця розвідка поширює славнозвісне закордонне видання Драгоманова «Політичні пісні українського народу» 1883—1885 років тими новими матеріалами, що повиходили після 1885 року. Теж цілком закінчено невеличку розвідку про сучасний культ сонця, як він відбився в новішій російській і українській поезії, мистецтві й науці в звязку з старим світоглядом митичним і художнім. Поруч з цим автор підкреслює нові риси в поглядах і почуттях, звязаних з сонцем, як творчою силою Всесвіту. Закінчено і надруковано Всевидатом в додатку до 4-го видання української літературної хрестоматії «Покажчик тем для студій над Шевченком», усього 150 №№ з поясненнями і бібліографією для кожної теми, як допомога слухачам Іно і Соцвиху. Закінчено і надруковано розвідку про «Слово о полку Ігоря» в пристосуванню до українських шкіл, з додатком перекладу Руданського і поправками цього перекладу. Далі М. Ф. перелічує й інші свої надруковані праці і каже, що ним приготовлено до друку низку відозв про нові книжки для «Науки на Україні». Зараз ці рецензії, коли часопис цієї припинився, взяті родиною М. Ф. й ждуть, як і інші його рукописи, свого слушного часу, коли їх можливо буде надруковувати.

Нарешті, цікаво буде привести зміст ще однієї записки М. Ф. до катедри української історії — його поясннюючої записки до складеного ним проекту про колективну працю для катедри.

«В передових культурных странах,—писав він,—особенно в Германии и Америке научные коллективные работы получили большое распространение и во многих областях знания вирались в чрезвычайно ценных вкладах. Далеко слабее это движение выражено в России, вследствие слабого развития науки и малочисленности выдающихся ученых и совсем слабо, почти вполне отсутствует на Украине, по причине крайне ограниченного числа деятелей науки и полного отсутствия материальных средств. Неудивительно, что накопилось множество неудовлетворенных задач и потребностей, особенно на Украине. Что ни шаг, то пробел, недостаток, почти полное отсутствие научного творчества, духовное оскудение и нищенство средств. Создать такую коллективную работу, которая отвечала бы вполне научным потребностям момента, очень трудно и вряд-ли

возможно, но подойти к ней подготовительным путем необходимо, не откладывая в долгий ящик и с теми небольшими силами, какие имеются еще на лицо, что сможет сколько-нибудь поддерживать научную жизнь. Еще в 1808 году, более 100 лет тому назад, один из выдающихся украинских деятелей того времени, Ломиковский, сделал опыт украинской исторической энциклопедии, составил «Словарь малорусской страны», изданный лишь в конце века, в 1894 году, в VI—VIII книгах «Киевской старины». Разумеется, этот словарик в два печатных листа (36 страниц) имеет лишь теперь историческое значение. С того времени накопились громадные новые материалы—археологические, исторические, юридические, этнографические, со множеством новых обяснений, и новый словарь нужно подготовлять постепенно, по карточной системе, так чтобы он был одновременно словарем по истории, этнографии, археологии, искусству и в таком словаре, естественно, должны будут работать все члены кафедры украинской истории. Для членов собственно этнографической секции остается ряд отделов по фольклору, этнографии, литературе и языку, в области последнего, в пределах так называемой этимологии, при чем необходимо проследить историю слов в историческом ходе жизни украинского языка по его памятникам, что представляется огромный интерес для изучения психологии народа». Катедра висунула другу тему для колективної праці—складання «хрестоматії по українознавству», куди частково повинна була увійти і та тема М. Ф. Склав М. Ф. і пояснюючу записку про підготовку аспірантів. «Число аспирантов,—писав він там,—кажеться, может быть лишь крайне незначительным, ограничиваться отдельными единицами, так как черпать неоткуда; нет людей, нет средств, нет пособий і вся тяжесть подготовки ложится на нескольких лиц, обремененных годами, трудами и нуждой. Подготовлять можно только того, кто уже сколько-нибудь подготовлен ранее, имеет интерес к науке и готов действительно трудиться. Эту подготовку я считаю нужным связать с теми работами, которые аспирант наметил ранее в бывшем университете, в связи с прочитанными им книгами. Вместе с тем необходимо будет установить часы бесед и личных совещаний, по меньшей мере, один или два раза в неделю, чтобы следить за ходом занятий аспиранта и помогать ему советами и указаниями. Это требует со стороны руководителя затраты энергии и труда и, следовательно, оплаты, без которой трудно ожидать успеха». Така була невисипуча праця М. Ф. в межах катедри історії України. Одночасно ж він провадив ще більш енергійну персональну наукову працю, про яку свідчить неведений вище реєстр його розвідок.

Звернемося нарешті до змісту ще одного невиданого твору М. Ф-ча, який знайдемо в його паперах і який має дуже велике значіння для його біографії і для історії культурного відродження

Слободської України,—це його «Спогади» про своє життя, немов коротка його автобіографія.

«На моїм українстві,—каже М. Ф.,—почасті відбилася сумна доля українського народу. Мої вади, хиби, змагання та бажання в значній мірі вирошли на ґрунті загального політичного і культурного стану України, особливо найближчої мені Слобожанщини». І справді, «Спогади» М. Ф. являються одночасно і його автобіографією на ґрунті українського відродження, і історією цього відродження в Слобожанщині, оскільки вони були тісно звязані між собою. М. Ф. згадує перш за все про українські впливи на нього своєї рідної Боромлі на Охтирщині, де був невеличкий маєток його батьків, які збудували й будинок. На сволоку цього будинку зберігся давній напис, зроблений по українському стародавньому звичаю: «создался дом сей рабом божиим Семеном Сумцем». Сумці колись належали до козацької слобідської старшини, але дрібної, до дрібних землевласників і додержувалися у своєму житті простих українських звичаїв і світогляду. Вони мали родичів і серед селянства. В сім'ї М. Ф. розмовляли по-російському, але мати з великою любовію оповідала йому українські казки і жила по стародавньому: лікувала старими заходами, відшептувала зуби, коли вони боліли і т. інш. «Тут,—признається М. Ф.,—криється джерело моого пізнішого наукового етнографизму, любові до народного слова й побуту: в гомоні лісу я чув лісовика». М. Ф. присвятив свою новішу етнографичну розвідку «Слобожане» матері своїй. Цікаво, як він сам ставився до цієї розвідки,—він дивився на неї, як на заповіт своїм землякам. «На цю розвідку,—каже він, слідкуючи за Шевченком,—я дивлюсь як на мій заповіт живим і ненародженим моїм землякам, слобожанам на Україні і не на Україні сущим». Ось характерний уривок з цієї передмови, який яскраво маєє нам ідеологію М. Ф.: «Російська держава, протягом віків усе більше поширюєчись, обхопила безліч країв і народів. Коли, було, подивишся на мапу, то одразу в вічі кидався її величезний розмір. Здавалась вона незмірно могутньою, але пішла розруха і страшенно великий будинок, який складали сотнями літ, повалився за декілька місяців. Вийшло це нечуване в історії з'явище через те, що краї і народи були пригноблені. На їх гнобительство державний нарід задарма тратив сили, не дуже турбуючись що до власного поліпшення. Усі потрібні реформи відкладалися, як то кажуть, в довгу скриньку. Людям без кінця морочили голову обіцянками. Ні один край не мав досить простору для культурного розвитку. Самий багатий численний по людності край—Україна—був знищений гнобительством уряду, заборонами мови і школи, утисками і деморалізований у всіх верхніх верствах своєї людності привичкою запобігати перед урядом, попсований зросійщиною школою—низчою, середньою і вищою,—пристосованою для того, щоб викорінити усяке національне місцеве почуття і всяку

національну місцеву свідомість. Очевидно, на Україні життя мусить піти іншим шляхом». Тут виявлений повний світогляд Мик. Ф.—ча, Генезу якого він і дав в своїх «Спогадах»¹⁾.

Рано почалися і письменні українські впливи на М. Ф.—ча. З дитячих літ він ознайомився і полюбив твори Котляревського й Квітки. В студентські часи знов багацько уривків з Енеїди. Знаємо також, що М. Ф. закінчував видання творів Квітки, роспоряджене О. С. Потебнею. Він виучив на пам'ять цілій збірник українських пісень і поезій, виданий у 1866 році. Українське життя у Харкові з 1875 до 1905 року,—згадує М. Ф.,—було дуже мляве: празникували раз на рік лише Шевченківські роковини. Збиралися у О. С. Потебні, але коли він у себе, в своїй квартирі (бо був хворий і не міг читати лекцій в університеті) почав читати приватний курс для знайомих про байку, з Петербургу був зроблений про це од Міністерства Освіти запит. В таких прикрих умовах трудно було,—каже, М. Ф.,—працювати по українознавству. І не дивно, що в охранці було заведено «діло про проф. Сумцова»—про його конспірацію. В 70-тих роках М. Ф. зробив подорож до Києва, щоб познайомитися з київськими видатними українськими вченими, як В. Б. Антонович і інші. Згадуючи про це, М. Ф. каже: «яскраво відбилася ця подорож, і досі, як квітка, розливає пахощі». З Харківських українських діячів М. Ф. згадує про сім'ю Єфіменок (Олександру Яковлівну і Петра Савича), про мене. Нарешті, М. Ф. присвячує ліричні рядки Україні і каже, що «для нього вона була притулком до правди». Далі йдуть досить широкі спомини М. Ф.—ча про його власну наукову і громадську діяльність. Перші спроби її для нього були дуже шкідливі, завдяки його українофільству. Він згадує про те, як заборонена була його докторська дисертація 1885 року (про Лазаря Барановича) за те, що він неначе в ній лаяв великоросів, «але це, каже він, була брехня і ніколи ні до великоросів, ні до інших народів ворожнечі у мене не було». Наслідком же цього було те, що він був примушений кинути працювати по історії українського письменства і перейшов на історію загального мистецтва і на російську літературу, а здебільшого на українську етнографію («Малюнки з українського народного слова» 1910 року). У власній сім'ї,—згадує М. Ф.,—панувала російська літературна мова, бо бракувало української школи і громадянських українських установ. Денаціоналізація панувала тоді усюди, влада слідкувала за усіма. М. Ф. згадує, як його власні українські рукописи загинули у цензурі; про це ж він пише й у своїй замітці про кладовище рукописів (надрукована в «Науке на Україні»). 30-ть років М. Ф. вів в таких прикрих обставинах українську наукову і громадську працю. Лекше стало провадити цю культурну працю з 1905 року. «Тоді,—каже М. Ф., і я згадав свою українську мову». Перша його прилюдна промова

¹⁾ Слобожане. Х. 1918, стор. 3.

на українській мові була виголошена на зборах, де вшанована була пам'ять проф. М. С. Дрінова і де був присутнім зять М. П. Драгоманова Бончаревський, професор і політичний діяч Шишманів; це був, як пише шуткуючи М. Ф., «млинець трохи не допечений».

З цього часу М. Ф. зробився співробітником, як каже, шостої великої держави в світі,—преси і написав з того часу сотні розвідок, напів наукових, напів публіцистичних і в російських і в українських часописах, журналах, як то: «Літературно-Науковий Вістник», «Україна», «Сніп» і т. інш. Почав М. Ф. з цього часу видавати й окремі книжки українською мовою. Клопотався,—згадує він,—вправляючи мову і пристосовуючи її до простішого розуміння; бачив поступовий розвиток наукової мови, що давало моральне задоволення. Пишу про це навмисне: хто піде таким шляхом, небуде жалувати. Тоді вийшла і його велика розвідка про Леонардо да Вінчі. З 1907 р., коли виникла надія на краще вільне життя я,—каже М. Ф.—перешов цілком на українські справи. На першому в Харкові Українському З'їзді учителів середньої школи М. Ф. виступив з промовою, яку почав так: «Зараз усе, навіть ті стіни, що стоять навколо, єднають мене з вами і голосно кличуть до спільної праці». Але реакція не дала спромоги розвинутися цій справі. Більш значіння мали виклади самого М. Ф. українською мовою в університеті в осені 1907 р., про українську народну словесність. «У 1910 році,—згадує М. Ф.—Чешсько-слов'янський етнографичний музей у Празі звернувся до мене з проханням організувати при музеї український відділ». Метою життя і споминів М. Ф.-ча було підкреслити національно-культурні права української людності.

Закінчує М. Ф. свої спогади такими чулими словами:

«Ні, вмирати ще рано; вмерти тепер шкідливо; треба жити жити і двічі і тричі проти старого підневільного і безнадійного життя, щоб зогрітись хоч трохи в проміннях теплого сонця».

Ф. ДУНАЄВСЬКИЙ

Професійний добір та його соціальне значіння.

Проблема професійного добору має для людства подвійний інтерес: по-перше, з погляду зросту продукційності, а значить і соціальної моці, й по-друге—з погляду вдалого розвязання професійної долі людей, цеб-то з погляду рівня діяльної задоволеності людства. Коли перша точка зору ставить проблему раціоналізації професійного добору в центр уваги політиків, економистів, техників, то друга будить до цієї проблеми інтимний хвилюючий інтерес—правда, не позбавлений де-якого цілком природнього недовір'я з боку широких мас.

Перша точка зору виходить з мети суспільства, як єдності, що розглядає окремих індивідів та їх професійну долю, лише як засіб до осягнення цієї суспільної мети; для другої ж точки зору, навпаки, кожна окрема професійна доля має вартість сама по собі.

Не трудно помітити, що ця друга точка зору, не дивуючись на її, здавалось би, індивідуалістичність, підносить проблему до без порівнання більшої висоти соціальної важливості, ніж перша. Бо хоч кожен член суспільства зацікавлений в піднесені загальної продукційності, яко можливий співучасник у використанні її продуктів, але інтимно для нього далеко важніша його власна професійна доля, що в значній мірі наперед визначає його пайку участі в споживанню продуктів виробництва, його громадську вагу, ступінь задоволення його гідності, емоційний тон, що буде забарвлювати його професійну діяльність на протязі всього його життя. І оськільки така особиста задоволеність стала б соціально здійсненою не лише для обранців, але й для найширших шарів суспільства, остільки б це потягло за собою такі недосяжні наслідки для цілого характеру й зафарблення суспільних взаємовідносин, таке глибоке наближення до ідеалів соціального устрію, про котре людськість втомуилась навіть мріяти.

Можливе чи неможливе таке загальне розвязання професійної долі?—Це залежить не тільки від того, чи пощастиТЬ науці знайти задовільняючі методи для професійних діагнозів та прогнозів, і не тільки від того, пощастиТЬ чи не пощастиТЬ

класові, що прагне до соціального будування, використати ці методи в інтересах людства, а не в інтересах пануючих груп, але також і від того, в якій мірі існуючий склад професійних потенцій людства відповідає тому складові необхідних професійних потенцій, якого вимагає вся сукупність умов даної доби. Бо соціальний хаос, що одбивається на процесі професійного добору, як хаос у використуванні професійних здатностей, заслоняє нам страшніше й загальне біологичне питання: питання про міру професійної здатності людства в цілому до тих завдань, що йому ставить історія.

Однак, як би ми не розвязали це останнє питання, зараз у нас немає даних до негативного його розвязання; отже можливість позитивного розвязання, а значить й ідеального устрію суспільства не виключена, і вже однієї цієї можливості досить, аби надати проблемі професійного добору того особливого внутрішнього хвилюючого відблиску, що він характеризує всі першорядні проблеми.

І тому, коли ми знайомимось з фактами, що відбивають підвищену увагу до питання про професійний добір капіталістичного світу, коли ми дізнаємося про заснування ледве не щодня нової установи для з'ясування цієї справи, про нові закони, що з'являються майже щомісяця, про нові спеціальні видання, що з'являються сливе не щодня,—ми почуваємо, що капіталістичний світ не тільки не перебільшує, але засліплений фетишизмом продукційності зовсім не помічає дійсної сути проблеми і згубного значіння її для самого коріння старого суспільства.

Спробуємо освітити в самих загальних рисах, в чому полягає сама проблема, якого характеру набув рух, звязаний з нею, на Заході, в чому суть тих метод, з котрими підходить зараз західня наука до її розвязання, та в чому найбільші перешкоди, в світлі яких уявляються нам нині перспективи розвязання проблеми.

I.

Суть проблеми професійного добору відбувається вже в самому поняттю «професії». Як що не заглиблюватись в окремі дефінітивні тонкості, то ми спостережемо дві головні тенденції у визначеню «професії».

Одна з них намагається звязати професію з заробітком, друга—з суспільною її ролею. Перша виходить з погляду окремого працьовника, в центрі уваги котрого лежить заробіток, як мета і рація його професійної роботи, для котрого сама робота—лише засіб. Друга виходить з погляду суспільства, як єдності, для котрого окремі професії суть лише знаряддя для

спільногого осягнення загальної мети, і для котрого заробіток є лише засобом виявлення соціального звязку суспільства з його членами, чимсь подібним до соціального пуповиння.

Не трудно помітити, що суперечка між цими визначеннями уявляє собою не просто ріжнодумання, але відбиток двох протилежних соціальних позицій: позиції індивіда, що відчуває себе змушеним росплачуватись за необхідній йому засоби до існування професійною працею, та позиції суспільства, що розглядає професійну діяльність індивіда, як його природну й необхідну соціальну функцію. Ці дві позиції відбивають дві великі доби в розвитку суспільства: вміраючу добу зборання соціальної єдності серед загального хаосу і роздорів та зорю доби, що ще лише тільки починає займатись над історичним обрієм—доби зібраної соціальної єдності. Кожна доба має своє розуміння професії і в звязку з цим і своє відношення до професійного добору.

Як що в світлі соціальної концепції майбутнього професія індивіда є формою його соціальної функції, то для соціального світогляду минулого цей функційний характер професії ріжниться остильки, оскільки виявляється ріжниця самого напрямку суспільного процесу. В звязку з цим і професійний добір, цеб-то розподіл людей по ріжних професіях, носить характер професійної боротьби, тоб-то боротьби за ту чи іншу пайку суспільних продуктів, за которую вже лише з необхідності доводиться виконувати ту чи іншу соціальну функцію.

Професії домінуючі, а саме професії ватажка, царя, судді, жерця, господаря і т. д. розглядаються як невід'ємні прерогативи, особові чи групові, добуті завоюванням, походженням чи ще якимсь засобом, так же, як здобувається майно; ці прерогативи мають яскраво зазначену рацію в наданню власників їх ріжних привілеїв, чи то матеріальних, чи привілеїв чести, чи, нарешті, привілеїв для задоволення жаги активності. Самі ж ці привілеї вважаються не як компенсація з боку суспільства за понесену професійну працю, а, навпаки, ніби вони й повинні належати їх власників самі по собі.

Навпаки, професії пригноблені, починаючи з професії раба, вояовника, хлібороба, кінчаючи професіями вільних ремісників і управителів, а в де-які епохи навіть вчених, літераторів, філософів, розглядалися як доля переможених чи невдач, котрим домінуючі групи дають якусь частку від своїх благ ніби з милостини, і котрі повинні служити своїмпанам не лише за цю милостину, а й по суті свого соціального стану.

Регулюючі сили професійного добору в цю довгу добу історії людства суть конкуруючі апетити і домагання груп і людей, вони обмежуються лише силою опору з боку пригноблених або змаганням апетитів співконкуруючих. В цьому відношенню по-рівніючи байдуже чи то буде ця хижка група зайшлою, що підбиває вільний перед тим нарід в своїх рабів чи данників, чи то

буде стан або класа, що піднеслась з середини самого народу своїми бойовими здатностями і потім використала їх проти власних земляків. Ті, що опинились зверху в цій боротьбі, визначають і пайку здобичі і професійні функції, як для себе, так і для подоланих груп, не беручи на увагу ніяких мотивів, крім одного—збільшити здобич, а в лішому випадкові зміцнити регулярне її постачання, при чому «заробітку» в сучасному розумінні тут ще немає; існує лише «здобич» чи «дохід» для одних, і як милості чи «утримання» для других. І такий росподіл лишається аж доти, доки в народі, в середині чи зовні його, не з'явиться нова група хижаків, остільки дужа, щоб скинути стару і сісти міцно самій. В періоди порівнюючого застою, коли нізвідки не з'являється сила, що може захистити встановлену рівновагу, осягнутий росподіл «професій» і здобичу може зберігатись між нащадками тої й другої групи; і в такому випадкові тим, що вважається за зasadу професійного добору, буде походження чи посадання нерухомістю,—в устрої кастовому, феодальному, становому—однак же, це не змінює сути засади, що дуже добре виявляється при першій же сутичці, яка передає владу до рук фактичного переможця незалежно ні від його походження, ні від його попередніх прав володіння.

Дійсною засадою професійного добору в цю добу є принцип фактичної переваги, котра спирається на все, що може служити їй підтримкою, головним же чином на насильство.

В міру зросту свідомості, солідарності і суспільного значіння груп, що складають не нечисленний вершок, а відносну більшість народу, ця засада відміняється. На росподіл «здобичу» й професійних ролів починають впливати маси, формальною умовою для посадання пануючих постів стає вже не фактична перевага, а «вибори», суспільство аристократичне ступнєво відміняється в демократичне, при чому фактичний зміст такої зміни полягає в тому, що змінюється склад, а іноді й кількість пануючої групи та зовнішні форми захвату й підтримання влади. «Засада виборчості» не є по суті новою засадою професійного добору, а лише модифікацією «фактичної переваги», модифікацією, що є уступом під натиском нових інтересів та сил, що знаходять собі ідеальну підпору у висуванню інтересів суспільства над інтересами його володарів і починають здогадуватись про функційну природу професій.

Але оскільки ґрутовна зміна ще не заходить, оскільки суспільство лишається індивідуалістичним і заснованим на суперництві, остільки й професія розглядається, як заряддя заробітку, а не як форма соціальної функції і силою, що регулює професійний добір, в дійсності по старому лишається сила змагання інтересів з тією лише ріжницею, що військова сила та сила землеволодіння поступаються, а на чільне місце висувається сила маєткового посадання, і що можливість піднятись в лави пануючих формально надається всім. Але умовою необхідною для

останнього по старому лишається здатність фактично переважати, хоча б і в нових формах та новими засобами. Здобич чи дохід переходят в «заробіток».

Нарешті, в міру зросту свідомості соціальної єдності, в міру зростання ваги класів, що творять масу суспільства й пе-рейнятіх ідеєю солідарності, а не панування, стає можливим, хоч би в зasadі, розуміння професії, як засобу заробітку. Ця концепція ще слаба, бо інерція тисячолітніх понять надто міцна, щоб зразу поступитись місцем для нової, але оськільки вона з'являється й закріпляється, остільки з'являється й стає мислимою й нова концепція професійного добору. Отже, як що професія є соціальна функція членів суспільства, а не засіб для заробітку, то, очевидно, що й розподіл цих функцій повинен регулюватись не інтересами й фактичною силою тих або інших осіб чи груп, але виключно соціальною доцільністю. Конкретно це визначало б, що кожна професія повинна виконуватись не тими людьми, що нею оволоділи, чи до неї загнані, а тими, що своїми здатностями природніми й надбаними, найбільш до неї здатні.

Подібна система професійного добору є логичне завершення ідей примату суспільної єдності перед антагоністичними змаганнями індивідів. Коли б їй пощастило здійснитись, вона замінила б засаду фактичної переваги й засади виборчості засадою дійсної приdatності.

Не трудно зауважити, що здійснення подібної системи наразилося би на величезне соціальне утруднення, якого не знала ще жадна попередня система, а саме на трудність сти-м уляції. Оскільки ідивідуальні апетити, домагання матеріальних здобутків, чести і т. п. перестали б бути регулюючою силою в цій новій системі професійного добору, остільки б з'явилася потреба в новій регулюючій силі настільки міцній, щоб вона змогла не тільки повести до максимального напруження діяльності, але й перемогти інерцію старої регулюючої сили, що далеко більш страшна й чіпка, ніж то може здатись на перший погляд, позаяк вона має за собою не тільки тисячолітню спадкову силу звичок історичної доби, але також рештки біологичного інстинкту доісторичного мислівецького життя.

Такою новою регулюючою силою могли б стати або виключно висока свідомість соціальної необхідності, або задоволення, котре б приносила професійна діяльність сама по собі,— професійне задоволення.

Тільки могутнє й довге виховання, послідовно переведене через весь устрій суспільного життя, що кожною своєю дрібничкою демонстрував би з повною наочністю і невідпорною переконаністю для кожної людини можливість і перевагу соціальних мотивів над особовими,— може протягом довгого часу проробити цю титаничну працю, перевести незграбну соціальну машину людськості на рейки нового стимулювання.

Ця згубна протирічність, що зростає на шляху до соціального перебудування і полягає в необхідності соціального перевиховання для здійснення нового устрію і в необхідності нового устрію для здійснення перевиховання,—примушує думку шукати виходу іншими шляхами, хоч би в умовах системи зискової стимуляції.

Цей вихід можна б було знайти в тому випадку, коли б пощастило здійснити таке урегулювання професійного добору, що мало б свою засадою—засаду реальної придатності, а свою регулятивною силою—силу професійного задоволення.

Два питання повинні ми розвязати, аби визнати цей вихід реальним: чи можливо здійснити подібну систему професійного добору і, коли можливо, то чи була б вона дійсним виходом.

Що до другого питання, то суть його полягає в тому, чи може професійне задоволення взагалі існувати, не як виключення, а як соціальна реальність, і як що може, то чи може воно з природи своєї бути силою, що примушує людей не тільки до праці, але й до повного напруження своїх трудових потенцій.

Важко собі уявити в наш час, аби щось було в силі примусити людей відмовлятись від діяльності, що була б ім під силу та одночасно давала задоволення,—особливо як би при тому вони були забезпечені в своїх основних потребах з передумовою доцільного розподілу людей по професіях. Потяг до праці, що дає вихід силам, що захоплює видимим поспіхом, що розгортає перед людиною захоплючу перспективу дальших досягнень, що дозволяє безпосередньо відчути дружній зв'язок з досягненнями тисяч других людей в тій же галузі, що наповнює душу гарячим тремтінням соціального пульсу і передчуттям найвищих перемог людського духу,—таке замилування працею зовсім не є дивним навіть в сучасному суспільстві. Воно є запалюючою силою для тисяч діячів нової формaciї, якими здебільшого є наукові дослідники, робітники мистецтва, техничні конструктори, значна частина організаторів, значна кількість тих кваліфікованих робітників, що керують машинами—напр., пілоти, шоferи, машинисти, монтери і т. і. Ця сила не тільки реальна, але й досить могутня, щоб примусити забувати часами й про малий заробіток й про ріжні недали родинного й суспільного порядку.

Відома анкета Lewenstein'a, переведена 1911 р. серед 5.000 німецьких робітників, виявила помітну групу робітників (8,7% з тих, що дали відповідь), що діставали задоволення в своїй професії, при чому багато з них діставали задоволення незалежно від заробітку, і 1% цей підвищувався в тих професіях, де робота була ріжноманітніша та де гігієнічні умови праці були лекші.

Таким чином, коли ми говоримо про професійне задоволення, ми маємо на увазі не моралізуюче припущення й не ідеальну абстракцію, але реальне, хоч, на жаль, і не дуже поширене явище нашого життя, що приступне спостереженням, вивченю й поясненню.

Оскільки ж професійне задоволення здібне не тільки бути мотивом до роботи, але й джерелом найвищого напруження сил,—воно має всі ті позитивні соціальні данні, завдяки котрим зберігається при всіх своїх хибах стимул зиску.

І в цьому треба шукати відповіди на друге з поставлених нами вище питань—на питання про те, чи придатним буде професійний добір, заснований на професійному задоволенню та реальній придатності, стати дійсним розвязанням основної соціальної антитези сучасності. Як-би подібний добір був здійснений, розвязання антитези було бсягнуте, бо стимул, необхідний для нового суспільства, був би здійснений без необхідності попереднього здійснення для того самого суспільства.

Далеко складнішою буде відповідь на перше питання: чи можливе само здійснення подібного добору в дійсності.

Три основних трудністі лежать на шляху до його здійснення: трудність технична, трудність соціальна та трудність біологична.

Трудність технична полягає в тому, щоб виробити методи досить точні й практичні для визначення властивостей необхідних для різних професій та для переведення професійного діягнозу людей, а також в тому, щоб знайти організаційні методи для реалізування небувалого й грандіозного завдання—правити професійною долею міліардів живих істот.

Трудність соціальна полягає в тому, щоб організувати соціальну силу, яка не тільки захопиться подібним завданням і здібна буде збити опір дуже й дуже міцних ще сил, що будуть всіма засобами проти цього боротись, але й здібною буде зреалізувати й твердо довести до краю саме виконання завдання.

Трудність біологична полягає в тому, щоб професійна придатність самого людства в цілому виявилась відповідною його професійним завданням. І ця остання трудність—сама страшна, бо як-би були знайдені всі методи й усунені всі перепони соціальні і всі люди були б росподілені по професіях, для котрих вони придатні, а тоді б виявилось, що для значної кількості професійних місць людей не стає, або ж для значної кількості людей відповідних їм місць не стає або ж для значної кількості людей не існує зараз взагалі професій, що дали б їм професійне задоволення,—в таких випадках розвязання завдання могло б стати під величезною загрозою.

Однак, доки відповідних підрахунків не зроблено, у нас немає підстав боятись таких можливостей, коли ж підрахунки будуть підведені й пессимістичні припущення справдяться,—це буде тільки визначати, що людськість стоїть перед новою великою проблемою, котру зараз можна (ї повинно) передбачити, але котра реально перед нами ще не стоїть. Нам зараз досить того, що йти назустріч цій проблемі нам необхідно навіть і в тому разі, як-би розвязання її для нас здавалось недосяжним.

А не йти до неї ми не можемо тому, що друга трудність—соціальна—вже поставлена на чергу до розвязання історічним

ходом подій, а саме—суворою боротьбою класів, що рано чи пізно поставить питання про нові підстави професійного добору в цілій його гостроті.

Ця проблема стане перед свідомим свого положення соціалістичним суспільством не лише тому, що цього буде вимагати забезпечення максимального виробництва, але також і тому, що соціальна раціоналізація професійного добору логично випливає з основної організуючої ідеї соціалізму—з усуненням самого регулювання господарчого процесу і планування його в інтересах цілого науковим шляхом. Мова йде тут про наукове планування в інтересах суспільного цілого найважнішої з продукційних сил—сили робочої, причому не в розподілі її кількости, а якості, згідно класичної формулі «від кожного по його здатностях і кожному по його потребі», формула, що в першій своїй частині відповідає формулі розвинутого буржуазного суспільства: « всяка людина на своє місце» (right man of right place).

В освітленню цих міркувань найновіші західні спроби т. з. «професійної орієнтації», що викликають надзвичайно швидке зростання суспільної уваги до себе цікавості, суть не просто цікаві винаходи чи втішна вигадка, а надзвичайно важливий симптом виключної важності соціального процесу, що лише починає накреслювати свій справжній зміст і своє можливе історичне значіння.

Всі спроби, оскільки можна судити по літературних даних та по особистих вражіннях, мають відношення не до першої другої з зазначених трудностей,—а лише до третьої, саме до методики аналізу професій та професійної діагностики людей. Нам потрібно ознайомитись з цими спробами, аби знати, що вони обіцяють та на які наражаються труднощі, і щоб з'ясувати, в якому напрямку повинна йти в звязку з цим наша власна наукова робота.

II.

ЗОВНІШНІЙ ХАРАКТЕР РУХУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ.

Щоб зважити й оцінити характер і значіння того руху, однаково й наукового й громадського, що звязаний з іменем професійної орієнтації, потрібно знати й зовнішні форми його вияву, цеб-то ті вияви громадської уваги й діяльності, що воно породило,—його, так би мовити, соціальний резонанс і той науковий ґрунт, цеб-то ті теоретичні передумови й методологічні підстави, якими він ідейно живиться.

Соціальний резонанс руху професійної орієнтації досить імпозантний, особливо як що взяти на увагу дуже молодий вік руху.

Минуло всього коло п'ятнадцяти літ з того часу, як в Америці народились спеціальні установи для керування по

обранню професії («vocation guidance bygeaux»), що з'явилося, треба думати, не без ідейного зв'язку, до де-якої міри, з науковою Тейлора (котрий у своїй віданій праці про наукову організацію виробництва висував засаду: «кожна людина на своєму місці», right man of right place,—як одну з підстав наукової організації).

Праця цих бюро притягала до себе увагу психологів, котрі зробили спробу підійти до того ж завдання з наукової точки зору. Ці перші спроби звязані з іменем Мюнстерберга, німця з походження, і професора Гарвардського університету. Опис його експериментів по психологичному добору телефонисток та трамвайних провідників, опублікований в «Grundzüge der Psycho-technik» (1913 р.), став першим літературним товчком для всіх послідуючих спроб.

Першим важливим соціальним фактором, що значно сприяв розповсюдженню нової ідеї та її перевірці на практиці, стала війна. Розкриваючи й загострюючи проблеми, що назрівали вже в мирний час, війна щедро втягала в іх розвязання все нові й нові засоби та все нові й нові сили.

Щоб використати в належній мірі перевагу, що давала техніка арміям, потрібна стала величезна кількість спеціалістів, котрих належного числа не було і котрих необхідно було підготовити масами в найкоротший термін: шоферів, літунів, повітряних спостерігачів, радіотелеграфістів, артилерійських наводчиків і т. д.. При обмеженій кількості інструкторів і необхідності підготовки спеціалістів в найкоротший термін умілий попередній вибір учеників мав особливе військове значення.

В цьому напрямку роботи вели одночасно обидві воюючі сторони (невідомо лише, чи робилось щось в цьому напрямку в Росії). Найбільші поспіхи виявилися як раз в тій професії, що в цій війні відограла найбільш яскраву роль—в професії літунів (Франція, потім Італія, Англія и Америка. Німці зайнілись серйозно цією проблемою лише під кінець війни).

Найбільш грандіозним по своєму маштабові пристосованням психологичного добору для військових цілей був гіганський експеримент, переведений в 1918 році в Америці над 1.700.000 жовнірів та 40.000 офіцірів. Цілий рік готовувався з американським темпом до цієї роботи спеціальний Psychology Committee при найближчій допомозі American Psychological Association, цеб-то фактично майже всіх психологів Америки. Спеціальний добір дослідників, що складався з психологів та студентів старших курсів психологічних факультетів, проведених через спеціальні двохмісячні курси, працював на протязі всього 1918 р. На підставі цих іспитів, переведених з глибокою таємничістю, була переведена браковка жовнірів, виключення цілком непридатних, призначення на чорні роботи нездібних до строю, комплектування унтер-офіцірських і офіцірських шкіл, нівелювання складу частин по рівню інтелігентності, набори в спеціальні часті і т. д.

Для характеристики значіння цього експерименту Ліпман наводить слова Dodge'a, котрий вважає, що «цей експеримент може дати підставу для розвитку військової психології, чинність котрої буде сильніш, ніж чинність 42 см. гармат».

Вже під час війни, а ще більш після війни, в добу демобілізації, цікавість до наукового визначення професійної придатності з наймовірною швидкістю захопила промислові кола. Я розпоряджаю лише даними, що стосуються Німеччини, але й вони досить показні. В Німеччині рух професійної орієнтації покалічено вузько-приватно-власницьким характером його використування. А саме, поруч з звичайними у цілому світі бюро порад по добору професії (*Berufsberatung*), що організовані майже при всіх біржах праці, переводиться також особливий вибір (*Berufsanslese*) найбільш придатних на ту чи іншу окрему працю. Для цього існують окремі лабораторії, що не дають поради робітникам, яку вибирати професію, але дають поради працездавцям, кого з кандидатів вибирати для даної професії.

Такі лабораторії, іноді досить багаті спеціальними апаратами, влаштовані на підприємствах: Круппа, Даймлера, Людвига Леве, Авгсбург-Нюренбергських машинових фабрик, Т-ва Ауер, Загальної Компанії Електрики, Сіменс і Шукерт, Цейс, Уніон, Агфа, верфи Блом та Фос в Гамбурзі, при всіх майстернях німецьких залізниць (для машинистів окрема центральна лабораторія в Дрездені), трамвайних провідників, при школі телеграфистів для т. з. *Schnell-Telegraph* і т. д. Treba зазначити, що саме в цих лабораторіях, а не в бюро для *Berufsberatung* прикладають свої сили німецькі вчені.

Не менш помітна і та участь, що бере в русі громадська діяльність. В цьому відношенню, звичайно, на першому місці стоїть Америка.

Надії, що покладаються американцями на здійснення засади «кожній людині її місце», зформульовані характерним для них засобом—переведенням на долари—виливаються в суму 60 мільярдів долларів додаткового річного доходу для одних Сполучених Штатів. Привабливість цієї суми мабуть визначає той розмах, що надається заснованому минулого року спеціальному інститутові, на чолі якого стоїть відомий Cattell та ректор Jale університету, котрому поставлена мета—не більше й не менше—як господарче відбудування всього післявійськового світу.

В Англії відповідний National Institute of Industrial Psychology ставить собі метою «підтримку й пристосовання психологічних й фізіологічних дослідів в цілях поліпшення положення людини в промисловості й торговлі». На чолі Інституту стоїть рада, в ній беруть участь декілька десятків професорів-фізіологів, психологів, педагогів, медиків та представників політичних течій (в тому числі Асквіт, Бальфур), робітничої партії, тред-юніонів та промисловців.

Найстаршою заснованою на континенті установою є «Office international pour l'orientation professionnelle» з Christians'ом на чолі, що працює при жвавій участі проф. Decroly; вона зародилася ще до війни в Бельгії.

В Іспанії вже кілька літ працює й видає свої *Annals Institut d'orientation Professional*.

В Мілані організується *Instituto Fisiologia sociale* при участі професорів Doniselli, Pugliese, Patrizi. Інститут буде мати три відділи: фізіології споживання, фізіології праці та експериментальної педагогіки з спеціальним бюро для професійної орієнтації. В Токіо Інститут Промислової Психології (*Kyusho Kai*), що буде, між іншим, навчати директорів підприємств психофізіології робітників.

Участь державної влади виявляється в цьому русі найдужче у Франції, де всі бюро професійної орієнтації з осені 1922 р. одержують державну підтримку та де існують спеціальні комітети при міністерствах праці, гігієни та соціального забезпечення.

В Німеччині остання конференція розробила минулої осені план спеціального Reichsamt для питань професійної орієнтації.

Що торкається, нарешті, зовнішніх виявів наукової роботи, то вони не менш численні.

В Америці *vocational guidance* розробляється майже при всіх університетах (а де-які університети, як переказують, завели психологичний іспит, як обов'язкову умову прийняття в студенти, замісць іспитів, саме Нью-Йоркський, Колумбійський і почасти Чикагський). У Франції праці ведуться в *Institut de Psychologie* при Сорbonі, *Laboratoire de Psychologie du Travail* при *Conservatoire National des Arts et de Métiers* (I. A. M. T.), де з цього року видаються осібні дипломи для тих, що скінчили по спеціальностях організації праці, далі в *Institut Lannelongue d'Hygiène sociale* (де працює *Frois*). В Швейцарії існує *Cabinet d'orientation professionnelle* при Інституті Ж.-Ж. Руссо та кабінети при університетах Цюрихському та Женевському. В Німеччині працює проф. B. Штерн (Гамбургський університет), далі проф. O. Lipman (*Institut für angewandte Psychologie* коло Берліну), проф. Mege (*Labatorium für industrielle Psychotechnik* при Шарлоттенбергській палітехніці), проф. Rypp, що зібрав при Берлінському університеті багату колекцію матеріалів по психологічній методології, проф. Giese в спеціальній лабораторії в Галле, Ropprecht в Кілі і багато інших. Існують заклади також в Чехії, Польщі, Швеції, Фінляндії, Японії, Венгрії, Румунії, Південній Америці. Що торкається спеціальної літератури, то вона вимірюється вже сотнями видань,—коли лічити книжки, що трактують спеціально проблеми професійної орієнтації,—та тисячами, коли брати книжки, що найближче до неї стосуються. Існує коло десятка спеціальних періодичних видань, (*Praktische Psychologie*, *Psychotechnische Rundschau*, *L'orientation professionnelle*, *La formation professionnelle*, бельгійські *Bulletin Trimestriel* і т. д.) Окремим

статтям по питаннях профес. орієнтації присвячують все більше місця в журналах психологичних, технічних, економічних та інш.

Нарешті, покажчиком служить і часте повторення спеціальних з'їздів, з котрих три носили міжнародний характер (останній 1922 р. в Мілані) та ставлення питань профес. орієнтації на з'їздах інженерів, на конгресах психоаналітиків, на останньому (Віденському) конгресі соціологичному і т. д.

Кожний тиждень приносить відомості про якусь нову установу або новий журнал, нову книжку новий курс лекцій і т. д.

Такими є маштаб та зовнішні рямці цього руху. Вони свідчать, звичайно, не стільки про практичні досягнення його, скільки про гостроту зачепленої ним соціальної проблеми та бурхливість сподіванок, звязаних з можливістю її розвязання. Де ж той науковий ґрунт, на якому став можливим такий швидкий росквіт?

В ріжких країнах профес. орієнтація базується на даних ріжких наук. Головними з них будуть три: психологія, фізіологія та медицина. Однак, медицина по суті справи обмежує свою ролью негативними порадами, попередженнями від професій, особливо шкідливих при даному стані здоров'я; фізіологія (главним чином праці Ж. Амар у Франції) ще не сказала в цій галузі свого рішаючого слова. Основні спроби професійної орієнтації проходили й проходять до цього часу в цілому світі під прапором т. з. диференціальної психології.

Суть диференціальної психології у відміну від загальної полягає в тому, що вона ставить своїм завданням не відшукування загальних законів психичного життя, що мали б силу для всякої людини, але вивчення ріжниці між людьми та групами людей, студіювання індивідуальних особливостей, на підставі котрого диференціальна психологія намагається з'ясувати звязок та взаємну залежність окремих психичних властивостей, їх походження та значення. Таким шляхом диференціальна психологія намагається пійти до розуміння структури духового життя особи, як цілого, у відміну від психології загальної, що задовольнялась досі або визначеннями й описами, або експериментувала над окремими елементарними фактами, як відчування, реакції уваги і т. п.

Ідейним матеріалом, що ліг в основу цього нового напрямку в психології, стала, з одного боку, точна метода, експеримент, що закріпився в загальній психології з часів Вебера та Вундта, з другого боку—збільшення цікавости—не зважаючи на свою методологічну невибагливість—до спроб окремих психологів трактувати проблеми характерів, цеб-то до спроб, склерованих на вивчення не психичних елементів, а психичного цілого.

Традиції лабораторної методики, що заважали психологам—особливо німецької школи—віднеслись серйозно до цих характерологічних спроб, були почали ослаблені в своїй зарозумілій претенційності в звязку з загальним методологічним зворотом

кінця XIX в., звязаним з іменням Карла Менгера—з одного боку, Віндельбанда й РіккERTA—з другого. Цей зворот висунув проблеми ідеографичні, цеб-то проблеми описів, систематизації й оцінки конкретних процесів, на рівну ногу з проблемами номотетичними, цеб-то проблемами закономірностей.

На ґрунті цього звороту стало можливим, не порушуючи наукової гідності, задовольняти свої природні інтереси до дослідження більш високих психологічних функцій та тих своєрідностей, що в цьому відношенню відріжняють людей. Необхідно було тільки знайти методу, придатню для таких дослідів і в той же час маючу основні властивості справжньої пристойної методи.

Такою методою й стала метода «тестів», вперше описана в 1890 р. американським психологом Cattel'em (Mental Testes and Measurements). Однак, перші спроби були несміливі і майже не виходили за межі тих психічних властивостей, котрими займалась ще до того німецька лабораторна психологія (Cattel вивчав динамометричні натиски, рухи рук, час реакцій, поділ ліній пополам, кількість засвоєних пам'яттю літер і т. д.).

Дійсне ж значіння для психології й те місце, що вона придбала в науці згодом, надали цій методі праці Альфреда Біне, що він переводив на протязі ряду років вкупі з шерегом інших дослідників; вони пробили цій методі дорогу й привели до загальнозвісної системи вивчення розумової обдарованості дітей.

Нова метода притягала до себе увагу не лише психологів, але й правників, педагогів, психіястрів й соціологів. В ній добачили можливість збудувати науку, що полішаючись точною, охопила б ряд нових й більш складних та важливих психічних фактів, для т. з. «індивідуальної психології».

На протязі десятка років з'являється ряд спроб пристосувати нову методу в педагогіці, спроб, що завершилися систематичними селекціями школярів для переправлення їх у вищі народні школи в ряді міст Німеччини, обов'язковими по закону іспитами інтелігентності для всіх школярів в Австрії, та величезними іспитами для прийому до ріжних шкіл і навіть до університетів в Америці (про них ще точних відомостей не маємо).

Одночасно переводились систематичні досліди над психологією зізнання свідків (Aussage), що мають величезний інтерес для судових цілей та майже неоглядні досліди в галузях психопатології, порівнюючої психології рас, віків, полу, над індивідуальними ріжницями в окремих функціях—як сприйняття, увага, уявлення, пам'ять, судження, всиляння, інтереси, темпераменти, емоції і т. д. З працями в новій галузі звязують свої імення такі психологи, як—Холл, Герман, Горндейк, Єркес, Декролі, Клапаред, Лан і багато сотень інших. В. Штерн дає першу спробу витриманої теоретичної систематизації нової науки (Differentialle Psychologie), а наведена ним неповна бібліографія перевищує вже в 1921 р. дві тисячі окремих назв.

Однак, всіх цих окремих завдань не було досить, аби надати новій методі захоплення й внутрішньої певності, що їй бракувало. Надати їй цієї сили судилося тільки професійній орієнтації, що взяла її за свій базис.

Зворот психології в напрямку диференціальних дослідів та метода тестів—це й стало тим науковим ґрунтом, на якому росте професійна орієнтація в її сучасному значенню.

(Далі буде).

ПРОФ. О. ФЕДОРОВСЬКИЙ.

Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині.

Харків—великий університетський центр, здавна був одним з осередків наукового вивчення України і поширював свою краєзнавчу діяльність не тільки на Харківщині, але й далеко поза її межі. Два колишні університетські наукові товариства «Общество Испытателей Природы» и «Историко-Филологическое Общество» провадили поважну дослідчу роботу переважно краєзнавчого характеру. Харківське «Общество Любителей Природы», що виникло порівнюючи недавно, об'єднувало аматорів, натуралистів і шкільну молодь, серед котрої вербувало корисних молодих робітників і ширило ідею охорони природи. Перші два товариства мали поважні органи: «Труды Общ. Испытателей Природы» і «Сборники» і «Вѣстникъ Историко-Филологического Общества», добре відомі фаховцям. «Бюллетени Общ. Любителей Природы» були часописом науково-популярного типу, але дуже живим і цікавим.

Низка організацій науково-прикладного характеру, як «Харьковское Общество Сельского Хозяйства,» Обласна Сільсько-Господарська досвідна станція, Ентомологичне Бюро Губернського Земства та інші, що по самих своїх завданнях були організаціями краєзнавчими, звертали в своїй роботі найпильнішу увагу на чисто наукові питання і також мали свої видання.

Як раз в останні перед війною роки і особливо вже під час війни інтерес до вивчення місцевого краю і значіння, якого надавали цьому вивченню, дістають у нас, як і всюди, загальне визнання. Губернське Земство роспочинає гідрологичне, потім ґрунтово-ботаничне досліджування Харківщини, доручене проф. А. В. Набокіх і проф. В. І. Талієву, і гіпсометричну дескрипцію під керовництвом Ю. М. Шокальського. Всі польові роботи до цих досліджувань було вже закінчено, але з-за обставин часу, наслідки їх не оголошені, що ж до вивчення ґрунту то результати цієї праці, певно, в значній мірі загинули зі смертю керовника

Розвиток інтересу до місцевої природи виявився в надзвичайно швидкому зрості екскурсійної справи, організацію якої провадило почасті «Общ-во Любит. Природы» і яка широко

розвивається особливою екскурсійною секцією «Харківського Общества Грамотності».

Цілі стаціонарного вивчення природи мала задовольнити Північно-Донецька Біологична станція «Об-ва Испыт. Природы», заснована ним коло м. Змійова, і яка за недовгий час свого існування згуртувала значну групу молодих дослідувачів і студентів, а також кількох видатних учених (В. М. Арнольді, Ю. А. Філіпченко, Н. В. Воронков †), переважно гідробіологів, але також і інших фаховців.

Наслідками збільшення інтересу до місцевого краю являються між іншими два корисні видання: «По окрестностям Харькова» історично-природничий справочник, з ботаничним, геологичним і кліматологичним відділами, виданий студентами Харківського Університету р. 1916; і виданий в-вом «Союз» р. 1918 збірник «Природа и население Слободской Украины», досить велика (335 стор.) колективна праця за редакцією В. І. Талієва, що подавав дані з географії, кліматології, геології, ботаніки, зоології, ґрунтознавства, археології, історії, етнографії, економіки, топографії, екскурсійні маршрути.

Революція, звичайно, відбилася і на справі досліджування нашого краю. З перелічених вище організацій припинили своє існування «Х. Ист.-Фил. Об-во», «Х. О-во Исп. Природы», «Х. О-во Грамотності». Лише року 1922 поновило свою діяльність «О-во Исп. Природи», яке, однаке, загубило свою Північно-Донецьку Біологичну Станцію, пограбовану й мало не до щенту зруйновану о колишніми мешканцями.

Діяльність інших установ, що провадили краєзнавчу роботу при постійних змінах влади, підлягала ріжним пертурбаціям і лише в останній час так сяк налагоджується.

До того ж треба додати жахливі витрати культурних сил: смерть цілої низки видатних наукових діячів, що присвячували свої сили краєзнавчій роботі. Серед цих втрат цілком непоправними являються: смерть академика М. Ф. Сумцова, проф. Л. В. Рейнгарда, проф. Н. В. Воронкова, проф. М. А. Алекseenko, пр.-доцента М. Я. Савенкова, проф. А. А. Потебні і цілої низки інших.

Кілька видатних діячів місцевого краєзнавства кинули за цей час Харків і працюють в інших місцях, як проф. В. М. Арнольді, проф. В. І. Талієв, Г. І. Ширяєв, К. А. Угринський та інші.

Можна сказати, що краєзнавча робота за останні п'ять років провадилася в надзвичайно тяжких умовах. Одним із проявів цих умов є майже повна відсутність наукового друкованого слова. Всі вищеперелічені наукові й науково-популярні журнали припинилися і до цього часу жодний з них не має можливості друкуватися. З нових періодичних видань журнал «Наука на Україні»—единий науковий журнал в Харкові, призначений, однаке, для цілої України, зовсім не має краєзнавчого характеру і цілком не задовільняє потреби в оголошенні праць хоч би тільки Харківських учених.

Ця відсутність наукової преси є, звичайно, великою перевагою для діячів науки, в тому числі й для дослідувачів краю. Безумовно, це найгірше відбивається на діяльності їх і не тільки затримує поширення надбаного знання, але й пригнічує інтерес до дальшої роботи і таким чином мало не зовсім зупиняє наукове краєзнавство.

Коли ж до цього додати ще цілу низку додаткових умов, що творять надзвичайно важкі обставини праці,—повну матеріальну незабезпеченість наукових робітників, відсутність потрібного наукового оточення, зруйноване впорядження й обладнання, руїну лабораторій і кабінетів, повну відсутність літератури та інші, то буде ясно, що рівняючи до Росії, українське краєзнавство перебуває в незрівняно гірших умовинах і, звичайно, представники його не мали й не мають змоги виявити особливо інтенсивної праці.

Однаке, не дивлячись на всі ці несприятливі умовини, краєзнавча робота провадиться і, подекуди, з великим поспіхом. Це є, звичайно, наслідком широї відданності справі досліджування.

Зрозуміло, що в Харкові краєзнавча робота цілком не припинялася і весь час йшла роз'єднано, часто без звязку з якимись-то установами й тому ми беремося розглядати цю роботу просто по фахах. Звичайно,—наші відомості далеко не вичерпуючі й не зовсім рівномірні, але ми вирішили поділитися бодай тим, що нам відомо.

В галузі географії прив.-доц. Н. І. Дмитрієв продовжував свої роботи по досліджуванню льодовикових відкладів на Харківщині, простежив межу поширення валунів, які занотовано ним в 35 точках губернії («Наука на Україні» № 4). Він же займався питанням про рельєф України і зібрав до цього питання значні матеріали.

В останій час питанням про річні долини України і зокрема Харківщини, в звязку з льодовиковою добою, зацікавився також і проф. А. Л. Рейнгард.

Що до гіпсометрії Харківщини, то гіпсометричну дескрипцію її, під керовництвом Ю. М. Шокальського, було закінчено ще за часів війни і зібрані матеріали обробляються зараз Ю. М. Шокальським. Ми нетерпляче ждемо оголошення незвичайно цікавих і інтересних для нас наслідків обробки.

По гідрології надруковано було короткий опис рік західньої й східньої частин Харківщини в «Отчетах» губернської земської управи.

По лінії геології треба згадати «Геологический очерк гор. Харькова и его окрестностей» и популярний, «Геологический очерк Харьковской губернии», які ввійшли до збірника «Природа и население Слободской Украины». Обидва начерки написані автором цих рядків.

В галузі гідрогеології після вдалої роботи М. М. Лапіна про Харківщину, надрукованої в отчетах губернської земської

управи за р. 1915, продовжував збирання матеріалів про бурові щілини на Харківщині О. С. Федоровський. Він же зібрав значні відомості що до бурових щілин м. Харкова, які готуються до друку. Ним же складаються докладні геологічні розрізи м. Харкова з околицями. Рівнобіжно з цим питання про дебет щілин, хитання рівня артезіанських вод і напрям водного потоку в різних виднокругах розроблює проф. Н. Г. Мікашевський.

Досліджуванням ґрунтів Харківщини займається Н. А. Ремізов, який докладно вивчив кілька невеликих районів: коло ст. Лозовенька (зоотехнікум), коло ст. Борки, ст. Бабаї.

Що до корисних копалин провадив роботу О. С. Федоровський, що зібрав данні по всіх видах їх в губерні. Данні, почасті ввійшли до «Мапи корисних копалин України», виданої Українським Геологічним Комітетом; а в останній час провадив дослідження фосфоритів та інших корисних копалин Ізюмського повіту.

В галузі ботаніки продовжувалися роботи школи проф. В. М. Арнольді по вивчення фітопланктона рік і озер Харківщини. Проф. Л. А. Шкорботов оброблював матеріали по фітопланктону р. Донця для вияснення можливості водопостачання м. Харкова річною водою. Н. Т. Дідусенко підготувала до друку працю про фітопланктон озера Лиман Змійовського повіту і веде роботу по «лиманах» (терасових озерах) Харківщини й вкупі з А. І. Прошкіною вивчає фітопланктон ріки Мжи та її допливів. А. І. Прошкіна закінчила роботу по планктону й квітковій флорі ріки Вовчої і солончакових водойомів Харківщини.

Вивчення цвіткових рослин провадив на Куп'янщині М. В. Клоков, на Харківщині—Н. І. Котов, ширшими ж ботаніко-географичними питаннями займався Є. М. Лавренко, що зібрав уже великі матеріали по ботаничній районізації Харківщини і закінчив велими цікаві праці про болотнинники.

По прикладній ботаніці роботи зосереджувалися в Фітопатологічнім Бюро обласної досвідної станції, де, після смерті проф. А. А. Потебні, продовжує успішно роботу по вивчення паразитичних грибів краю Т. Д. Страхов.

По зоології хребетних працює В. Г. Аверін, що зібрав значні збірки з орніто-фауни Харківщини, а в останні роки спеціально вивчає в цьому відношенні величезне озеро Лиман Змійовського повіту. Під керовництвом В. Г. Аверіна, як голови Всеукраїнського Товариства Полювання, з великим успіхом провадиться збирання матеріалів про ссавців Харківщини. В цьому напрямі працював Н. Н. Мігулін (кажани) і значних наслідків дійшов В. С. Віноградов (гризуни).

По зоології безхребетних продовжували працювати Т. В. Родіонова і М. П. Марков, вивчаючи фауну прісних вод, а М. П. Марков вивчав також паразитів птахів, риб і низких звірят. Н. Н. Фадеєв закінчив працю про коловороток Донця й інших водойомів.

В галузі антропології, окрім видатних праць проф. А. А. Івановського про вплив голодування на антропологичні відзнаки населення Росії та України («Наука на Україні» №№ 3 і 4), також досліджування дітей провів Л. П. Ніколаєв, теж досягши важливих наслідків (друкується в журналі «Врачебное Дело»).

По доісторичній антропології працював Л. П. Ніколаєв, проробивши досліди над кульшами кістяків з роскопувань на Харківщині, що дали цікаві вказівки на ріжніродність кульші у кочовників і осідлих племен. Л. Чучукало працювала над доісторичними черепами з Харківщини.

По археології робота гуртувалася навколо Археологичного музею, якого р. 1920 було відокремлено від «Музея Ізящних Искусств» Харк. Університету в нове помешкання з новою перебудовою в розміщенню експонатів. Тут провадилася реєстрація всіх пам'яток губернії, складалися докладні карткові покажчики і кілька археологічних мап з ріжких категорій пам'яток і культур. Проведено кілька екскурсів на стоянки, городища, могили і зольники, під час яких зібрано масовий матеріал. Найдокладніше вивчалися околиці Харкова, де відшукано багато пам'яток. Велике число кераміки звірячих кісток, а також і інших недобитків культури зібрано на Донецькому Городищі і на зольниках в ріжких місцевостях.

Проф. О. С. Федоровський провадив роскопування в Змійові (покорчені кістяки) і в Липовій Роші (бідний скито-сарматський могильник), дослідив стоянки на ріці Мжа в Харківському повіті, по Донцю в Змійовському й Ізюмському повітах, де найважливішими були знахідки тарденуазької культури. Він же дослідив деякі майдани в Змійовському, Валківському, Ізюмському повітах і зольники в Харківському і Богодуховському. Займався зведенням і обробкою всього археологічного матеріалу по Харківщині, що зберігається в Харків. Археолог. Музеї, а також в інших місцях, як і всіх літературних відомостей для монографії «Археология Слободской Украины», перший том якої (категорії пам'яток, камінний та бронзовий вік), уже закінчено. Надрукував статті: «Доісторичне минуле Харківщини»; «Природа и население Харьковской губернии», Харьков 1918 г., «Доисторические древности в бассейне р. Донца» («Изв. Лисичанского Музея 1921»); «Доисторические разработки медных руд и металлургия бронзового века в Донецком бассейне» (Воронежский Ист.-Арх. Вестник № 2, 1921); «Две бронзовые статуэтки Харьк. Археологического Музея» («Наука на Украине» № 4, 1922).

Г. І. Тесленко брала участь в роскопуваннях Верхнє-Салтівського могильника, де вона відшукала надзвичайне хинське свічадо з драконом та інші нові для могильника речі. Вона ж дослідила городище коло с. Люботин Валк. пов. і зібрала матеріал про поширення зольників і звязаної з ними кераміки з дірочками по краю. Дві перші праці зладила до друку.

А. А. Потапов вишукав і вивчав кілька стоянок по р. Мерлу, групи зольників і поораних могил в околицях Богодухова, а також знав групи великих майданів Валківського повіту.

Л. Н. Соловйов вивчав кілька стоянок по р. Уди, дослідив низку місць з ріжними пам'ятками і склав археологичну mapу околиц Харкова.

М. Я. Рудинський (Полтава) видрукував роботу «Дюнні стації неолітичної доби з побережжя Ворскла», що стосуються до тарденуазької і робенгаузенської культур в Охтирському пов. в «Записках Українського Наукового Товариства на Полтавщині» Вип. 1, р. 1919.

В. А. Бабенко (Бовча) продовжував свої довголітні роскопування Верхнє-Сайлтівського могильника, а також роскопував Бовчанське городище, де здібав кераміку трьох ріжних типів, зокрема Салтівського. Наслідкі роскопувань передано до Бовчанського музею.

Велику роботу провів Н. В. Сібільов (Ізюм), який вишукав численні схованки пам'яток старовини в Ізюмському повіті: коло с. Петровського і Великої Комишевахи, коло впливу річок Берека до Донця в 30 точках, по Донцю коло слободи Верховкиної—в 11 точках, коло с. Співаківки, Заводів, хуторів Герсеванівки, Викличивки, Сніжковок, в околицях Ізюма—в 11 точках та в інших місцях. Численні пам'ятки належать до раннього й пізнього неоліта бронзового віку, скіто-сарматської, готської, римської, пізно-кочевницької культур, до татар Золотої Орди і словян.

Ю. В. Богданович (Ізюм) вишукав коло Ізюма надзвичайну майстерню середнє-неолітичних кремінних знарядь.

С. Ф. Таранов (Ізюм) знайшов добру стоянку з мішаними культурами коло с. Гончарівки.

І. І. Різниченко і В. І. Різниченко зібрали значну кількість пам'яток XVI-го віку на Цареборисівськім городищі, а І. Ф. Гончаренко коло Цареборисова знайшов незвичайну многолику бронзову статуетку, як гадають, Золотої Орди.

Праця по етнографії провадилася навколо двох установ—коло «Музею Слобідської України» і коло «Кабінета Славяно-русской филологии» ІНО. При Музеї існувала де-який час особлива «Етнографична Комісія» Харківського Комітета охорони пам'яток мистецтва і старовини. В праці музею брали участь: акад. М. Ф. Сумцов († 1922), проф. Д. К. Зеленін, Р. С. Даньковська, Н. Є. Редін, Ф. Ю. Зелінський. В кабінеті словяно-русської філології, де мається окремий етнографичний відділ, працювали учні проф. Д. К. Зеленіна, студ. б. «Академии теоретических знаний» і студенти ІНО.

Етнографичні екскурси, завдяки повній відсутності коштів, відбувалися лише в Харкові та його околицях.

При Музеї було складено етнографичні програми—для зборання народних дитячих цяцьок (надруковано у в. 2 «Воронежского Ист. - Арх. Вестника» р. 1921), для вулишних

спостережень, для збірання окрас на вікнах, збірання обрядових печив, для збірання відомостей про обряди Зелених Свят і Купайла, анкету для збірання дитячих цяцьок (для школярів), план досліджування базарів, ярмарків, інструкцію до збірання етнографичного матеріалу й план етнографичного екскурсу на певну тему. На прохання Полтавського Губкописа редагувалися його програми. Okрім того, Музеєм зібрано відомості про місцевих кобзарів (слова й мелодії пісень), про прикраси вікон і хат, про сучасні дитячі народні цяцьки, обрядові печива, обряди Зелених Свят і Купайла на Змійовщині (записано мелодії обрядових пісень), про Різдвяні й Великодні Свята, хресні ходи й про лікарські трави.

Учнями проф. Д. К. Зеленіна записано кілька тисяч «частушек» та інших сучасних модних народніх пісень. «Частушки» вивчаються переважно зглядно на відбиток в них народніх настроїв—відгук на сучасні події, політичне й громадське життя країни, позначається також вивчення пісень з боку тих соціально-психологичних законів моди, яким підлягає ступінь (глибина) поширення в масах окремих модних пісень і протяг захоплення ними мас (хвили моди).

Вивчено зовнішній побут і народну словесність у великоруських селях—с. Залінейное (Заваліно теж) Конградського повіту, с. Дічья Льговського повіту (тут, між іншим, характерними є «саяни»—сарафани старовинного крою, шиті з простих полотнищ, фарбованого корою вільхи холсту, без всякого крою), частково с. Солдатське Грайворонського повіту. Українські казки записано у Валках Харк. пов. і в с. Глушково Грайворонського повіту.

Д. К. Зеленін закінчує дослідження про плетене взуття (виготовлюється потрібні до друку малюнки) і починає дослідження про жіночі головні вбори руського народу (еволюція їх форм).

Вивчення народього мистецтва зосереджено, головним чином, в «Музеї Старо-Українського Мистецтва», де викл. С. А. Таранушенко провадив безпереривну працю по вивченю українського будівництва і видрукував роботи: «Хата по Єлисаветинському пр. ч. 35» з 12-ю таблицями креслень і малюнків, виготовлених В. Троценком, і розвідку «Старі хати Харкова».

Зараз закінчує друком видання докладного альбому креслень и малюнків найстарішої в Харкові будівлі—Покровського Монастиря, одної з небагатьох пам'яток українського кам'яного будівництва.

М. Я. Рудинський (Полтава) видрукував розвідку «Архітектурне обличчя Полтави» (р. 1919).

К. А. Берладіна проробила велику роботу по вивченю високого церковного шитва, почала вивчення українського іконо-малярства.

С. Ф. Степанова описала значну серію деревляних хрестів Музею; зробила аналіз орнамента їх. Зараз вивчає зміни в орнаментах на церковно-ювелірних річах України з початку XVII до XIX в.в.

О. С. Федоровський займався аналізом геометричного орнаменту українських народних писанок з погляду властивих писанкам елементів симетрії.

В галузі лінгвистики проф. О. Н. Синявським зложено програм для зборання діялектологічних матеріалів на Лівобережній Україні, зібрано де-які записи говорів Харківської, Полтавської і Катеринославської губ. Розроблено план складання карткового покажчика окремих діялектологічних відзнак, але ж робота складання, як така, тільки що починається.

Що до місцевої історії, то робота зосереджена на дослідчій катедрі історії України і провадиться під керовництвом акад. Д. І. Багалія, який продовжує вивчення життя й творчості українського філософа Г. С. Сквороди, зокрема стилю його творів. В тому ж напрямкові працювали аспірант А. П. Ковалівський, що вивчав добу Сквороди і аспірант Ткаченко—впливи на Українське письменство.

Аспір. П. І. Тиховський займався біографією і творчістю невідомого слобожанського поета Хведора Балака. Єрофеєв—пам'ятками цехів, а асп. О. Г. Водолажченко—історією Харківського Колегіума до 40-х рр. Асп. Горбань вивчав питання про дворян, записаних до подушного окладу.

Як видно з виложеного вище, краєзнавча робота, не дивлячись на найтяжчі обставини, не припинялася, а з відновленням нормальних умов швидко росте й розвивається. Ми в останній час бачимо, як виникають цілі низки невеликих повітових музеїв, що все ведуть ту або іншу краєзнавчу роботу, зустрічаємо спроби організації гуртків чи товариств вивчення місцевого краю, як в Куп'янському, де в останній час починають друкувати навіть невелики праці з місцевої природи; такі ж спроби повстають в Ізюмі, в Богодухові мається група культурних робітників, іщо випустила програми до зборання відомостей з місцевої етнографії. Певно, що й по багатьох інших невідомих нам місцях провадиться робота по вивченю місцевого краю, робота що все росте, шириться й поступово об'єднує всі інтелектуальні сили на місцях.

Цей процес, що йде, безсумнівно, знизу, вже далеко посунувся вперед в Росії, де краєзнавство уявляє з себе не тільки громадську хвилю, що захоплює і звичайних провінціяльних робітників, і наукових діячів значних центрів, і представників влади, але немає сумніву, що й у нас, на Вкраїні, всі ці первинки краєзнавчих організацій, як тільки усталються сприятливі умови, швидко розвинуться й поширятъ до краю свою поки що спокійну енергію.

Зараз завдання вияснення всіх існуючих краєзнавчих організацій, підрахунку всіх робітників краєзнавства, взаємної інформації і встановлення звязку з центрами краєзнавства для Харківської і суміжних губернь бере на себе Слобожанська Комісія Краєзнавства при Українській Академії Наук. Комісію складено з представників різних краєзнавчих організацій та діячів краєзнавства. До складу її організаційного бюро ввійшли: проф. Д. К. Зеленін (етнографія і лінгвистика), проф. А. А. Івановський (антропологія, географія), С. А. Тарапанушенко (мистецтво), проф. О. С. Федоровський (геологія, археологія), проф. Л. А. Шкорботов (ботаніка).

А. КОВАЛІВСЬКИЙ.

Питання економично-соціальної формули в історії літератури.

I. ІСТОРІЯ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА, ЯКО НАУКА.

1. Завданням кожної науки є знайти формулу, що при найбільшій своїй простоті установлює б функціональну залежність усіх відомих явищ, що належать до обсягу даної науки.

2. Завданням історії літератури, яко науки, є охопити всі явища красного письменства точною науковою формулою.

УВАГА «Красне письменство» охоплює всі словесні твори, що виявляють ідеї та почуття в мистецькій формі.

Результат вікової психичної творчості не тільки цілого людства, чи якоєсь менш-більш широкої світової культури, а навіть якогось одного культурного народу складає величезний матеріял для досліду. Як що взяти навіть лише саме красне письменство, ц.-т. словесні твори, що мають мистецьку вартість, то й ця частина цього надбання вражатиме нас надзвичайною ріжноманітністю форми творів, сюжетів, характеру мови, взагалі мистецьких засобів, а з другого боку суперечністю та ріжноманітністю виявлених ідей та внутрішніх переживань авторів. Як що цій масі заздалегідь не надати якогось ладу,—вона здаватиметься повним хаосом непримирених суперечностей. В цьому хаосі форм звичайний читач та суб'єктивний критик шукає якихось сталих та вічних досягнень краси. В хаосі ідей він так само шукає абсолютних та вічних досягнень істини. В почуваннях авторів він шукає більш повного виявлення своїх власних почувань, або почувань, що він вважає ідеальними. І в своїх шуканнях він правий, бо літературні твори написані саме для такого читача. Але науковий дослідник, історик письменства, шукає не цього. Він не читає літературних творів,—він їх досліджує. Як математик, фізик, біолог у своїй сфері, так він у себе хоче лише описати факти, охопити їх як найпростішою й як найкоротшою формулою, що разом з максимальною своєю простотою охоплювала б в ідеалі всі досі відомі факти й давала б змогу вгадувати невідомі ще та майбутні. Словом, він хоче знайти так звані наукові закони в сфері явищ красного письменства, закони, що не

виявляли б, звичайно, якихось абсолютних істин, але давали б людям максимальну допомогу в практичній діяльності, ц.-т. кінець кінцем допомагали б їм в боротьбі за існування.

3. Первісний лад у ріжноманітність явищ красного письменства вносить хронологічний та географічний розподіл та аналіз засобами формальної та порівнюючої методів. Однаке, такий аналіз не дає змоги створити дійсно всеохоплюючої формули, що цілком з'ясувала б літературні явища.

Для утворення таких законів та формул в сферу зібраних та перевірених що до певності фактів вноситься первісний розподіл, твори поділяються відповідно до національності, якій вони належать (після ознак територіальних чи на підставі мови) й роскладаються в хронологичному порядкові. Жадна історія не можлива без хронології та географії, а наука про письменство бере свій матеріал з ріжких віків, а тому вона є перш за все історією письменства і лише потім може знходити закони статичного характеру.

Далі, тримаючись виключно в сфері літературного матеріалу, починається об'єднання його в ті чи інші ціlostі. Установлюється формальна подібність творів в цілому й деталях, на підставі цього повстає класифікація, установлюються впливи, наслідування, спадковість одних творів відносно других; твори об'єднуються в формальні школи, провадять поміж себе боротьбу, переживають внутрішні кризи та занепад, відзначають певні літературні періоди та епохи. Подібний чисто формальний аналіз обминає також і ідейний та емоціональний зміст творів. Разом з формою та окремо від неї, набуваючи нових форм, ідеї та емоції теж передаються від автора до автора, від одного народу до другого, утворюють ідейні течії, боряться поміж себе, послідовно й у певному сталому порядкові переходять одні в других, відзначаючи цілі літературні періоди та епохи¹⁾). Але всі ці схеми, всі ці спроби первісного синтезу зовсім не можуть завдовольнити вищих наукових вимог. Дійсно, тут зовсім немає якоїсь всеохоплюючої формули. Є лише окремі факти,—впливи, школи, епохи,—але завжди лишається питання «чому», ц.-т., науково кажучи, немає одного загального, об'єднуючого принципу. Крім того, чимало фактів зовсім лишаються без пояснення, не входять у схему, є «виключеннями», що не з'ясовуються ніякими іншими законами. Напр., окремі письменники не входять в ніяку школу, стоять осторонь від свого часу, або коли дана течія вже «вижила себе» з'являються «пізні» романтики, класики, то-що.

¹⁾ Об'єктом досліду науки про письменство є властиво сама по собі словесна форма творів, яко техничний засіб. Ідеї та психіка належать до інших галузів знання. Але позаяк явища літератури в такому вузькому розумінні займають занадто мале місце в загальній історичній формулі, то, характеризуючи її, мені доведеться переважно мати діло з явищами ширшого обсягу людської творчості.

4. Літературні явища не можна охопити науковою формулою, не виходячи по-за їхні межі. Індивідуально-генетична метода і взагалі притягання психологичного та біографичного матеріалу дає перші спроби такої формулі.

Щоб краще «з'ясувати» факти, щоб знайти якусь більш просту й всеохоплючу формулу, дослідувачі вводять у сферу своїх узагаленъ факті з іншої галузі, з психології. Розробляється так звана індивідуально-генетична метода, ц.-т. намагаються з'ясувати твір, яко продукт психології його творця. Звідси повстає психологія творців взагалі. На цьому ґрунті пояснюється явище впливу, явище особливостів тієї чи іншої форми, розвиток того чи іншого ідейного напряму, боротьба та зміни формальних, ідейних та емоціональних напрямів. Так, зміни літературних смаків пояснюються психологичним законом контрастів, коли втомлена одноманітністю психіка, шукає чогось іншого, часто протилежного, коли творчість людей «вичерпує» себе в певному напрямі й шукає нових можливостів. Зміна ідей пояснюється їхньою внутрішньою діялектикою, а саме що кожна ідея, проваджена до останніх висновків, веде до абсурду й переходить у свою протилежність.

5. Індивідуально-генетична метода, яко недоскональна, необхідно приводить до методи соціально-генетичної.

Але на цьому пункті наукові узагалення необхідно мусять переходити до більш широкої соціальної сфери. Психологію одиниці можна зформулювати тільки у звязку з життям цілого оточення. Ще в більшій мірі неможливо підшукати задовільняючих формул для пояснення психіки літературних течій та епох, як що не перейти до сфери загальної історії. Індивідуально-генетична метода мусить перейти у соціально-генетичну. Ця нова метода одразу дає величезну перевагу дослідувачеві: його плутані птоломеїві епіціклі одразу перетворюються в прості коперникові еліпси. Але тепер центр усієї системи остаточно тікає зі сфери чисто літературної й її дослідувач стає у повну залежність від формул, знайдених загальною історичною науковою і в решті решт соціальною економією.

6. Соціально-генетична метода, яко цілком залежна від ходу, розвитку загально-історичних методів, приводить з необхідністю до методи економично-соціальної, що за основну незалежну перемінну історичної формулі приймає хід розвитку способу продукції.

УВАГА. Фактори чисто природничі: закони психології, географичні та расові умовини, половий поділ є факторами, що входять до більш широких узагаленъ біологичного та всесвітнього обсягу. В цих вищих формулах людський економічний фактор сам є залежною перемінною. Але на всі інші явища людського життя ті природничі фактори впливають майже виключно через економіку.

Звичайно, історик духовної творчости спершу силкується і в загальній історії утримати центр всієї системи у своїй сфері.

Так ще матеріялісти XVIII віку раз-у-раз схилялись до думки, що всі боки життя, напр., державний устрій і навіть економіка залежить від поглядів людей і сами змінюються зі зміною цих поглядів. Здається також при поверховому погляді, що розвиток тих чи інших ідей попереджає, підготовлює й навіть викликає ту чи іншу історичну подію, напр. революцію, визволення селян то-що. Врешті, в самій послідовності змін ідеологічних епох ніби добачається якась самостійна внутрішня логіка (три стадії розвитку людства у О. Конта) і цю логічну зміну можна було б покласти в основу всього історичного процесу.

Однак, загально історична наука в ході свого розвитку відкидає таке формулювання. Врешті воно й дає занадто мало для самої історії письменства. За дійсно незалежну перемінну історії, як це усталив К. Маркс, треба приймати стан способу виробництва даного суспільства, від якого залежать найближчі функціональні величини,—економічні досягнення та соціальні, класові відносини, що ґрунтуються на характері організації виробництва та розподілі його здобутків. Всі інші великощі, як от психологія цілого суспільства, окремих класів, осіб та всі результати духовної творчості є дальші перемінні, функціонально залежні від попередніх. Таким чином ми здобуваємо найпростішу, найуніверсальнішу історичну формулу.

Правда, і Марком і згодом Плехановим було вказано на той факт, що до цієї формули залежності входять де-які сторонні моменти, напр., велику роль грають сами по собі закони психології. Так, між повстанням якогось соціально-економічного явища та виробленням відповідної йому психіки ї повстанням відповідних творів мусить відбутися психічний процес, що підлягає своїм власним законам (процес вимагає певного часу, він підлягає законам асоціацій, утоми, найменьші затрати енергії). Поруч з психичними законами, що врешті тісно звязані з фізіологічними, на життя людини впливають фактори загально-біологичні, расові, поділ на чоловіків та жінок, а також обставини географичні (підсоння, природні багатства, які сировий матеріал для праці, рельєф поверхні, близкість моря, врешті, навіть самий краєвид). Всі ці фактори, що порушують цілість економично-соціальної формули, яко такої, є складові частини більш широких наукових формул біологичної та загально-світової. Але безпосередній вплив цих факторів на ріжні боки людського життя виявився далеко меншим, ніж здавалось раніше. Всі ці умовини впливають всією масою перш за все на економіку, яка й є сама лише однією з модифікацій загального-біологічного процесу. І лише через економіку й поза нею остільки, оскільки вона сама цього вимагає, вони впливають безпосередньо на інші боки людського життя. Ось чому для дослідувача історика немає жадної потреби постійно мати на увазі загальні світові формули. Краще керуватися вузько історичною формулою К. Маркса, вводячи лише раз-у-раз поправки на сторонні „випадкові“ фактори (расові, географичні).

ІІ. ОСНОВНІ ПЕРЕМІННІ ЗАГАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНО-СОЦІАЛЬНОЇ ФОРМУЛІ ІСТОРІЇ.

1. Основна перемінна в економічно-соціальній формулі є боротьба людей з природою за завдоволення своїх матеріальних потреб.

Хід людської боротьби (історії) відріжняється від ходу боротьби звірин (біологичної еволюції) тим, що людина удосконалює не свої природні органи, а знаряддя.

Ця формула охоплює виключно явища історії людства й за основну незалежну перемінну, як сказано, приймає діяльність людей, направлену на здобуття з довколішніх природніх обставин того, що їм потрібне для завдоволення їхніх матеріальних потреб. З погляду більш широких узагаленень ця «незалежна» перемінна людської історії є лише функцією в більш широкій формулі загально-біологичного розвитку. Але людська форма боротьби за існування займає в загальному ході розвитку всього живого таке місце, що висота її розвитку змінює самий її характер, переходить у зміну якості. Спеціальна відміна характеру людської боротьби відріжняється від форм боротьби, що поширені поміж усіма іншими звірями, тим, що людина користується штучними знаряддями. Звичайно, абсолютно різкої межі в цьому між людьми та іншими звірями провести не можна, бо й де-які звіри інколи користуються камінем, дубцем то-що для своєї праці чи оборони, але у звірі це вживання має характер випадковий і знаряддя звірів ніколи не удосконалюються остільки, щоб впливати на саму їхню форму життя, на іхні взаємні відносини. Людське знаряддя як раз навпаки перетворюється в економічний фактор: воно може належати тому чи іншому, воно вимагає спеціального вміння ним керувати, створює поділ праці, вимагає організованості. Ця спеціально людська організованість по суті відріжняється від біологичної організованості звірів (напр., комашні) й хоча з загально біологичного погляду людські знаряддя є безпосереднім удосконаленням знарядь нижчих звірів, але ця ріжниця великоїстут переходить у якість, біологія переходить в історію.

2. Від першої перемінної історії, від способу та організації виробництва залежить друга перемінна історичної формулі,—соціальна, соціальні (виробничі) відносини, соціальний класовий поділ.

Отже, історія є боротьба людини з природою за існування за допомогою знаряддів, що раз-у-раз більш удосконалюються. Наслідком цього основного процесу є другий—зміни у відносинах між людьми. Увесь взятий в цілому спосіб виробництва рішуче означає вищезгадану організацію та характер організації людства. Завдяки нерівному присвоєнню ріжними групами людей здобутків спільної економічної праці повстають суспільні класи. Чи тримаючи в руках само систему організації (інколи володіючи таємною науковою організацією,—пісмом, календарем, традиційними законами та знаттям), чи володіючи засобами

виробництва, чи безпосередньо збройною силою одна частина людей досягає права привлашувати собі продукти праці інших людей. Так з економично-виробничого фактору повстас фактор соціальний, повстають суспільні класи, а з ними й їхня боротьба поміж себе за знаряддя та зброю, а врешті решт за продукти, здобуті громадською працею від природи. Отже історія є процес не тільки економичний, але й соціальний.

3. Третя перемінна в історичній формулі є людська психіка.

4. Сам по собі психичний розвиток є чисто біологичне явище але продукти психичної діяльності людини та спеціальний характер людської психіки цілком належить історії.

В процесі економичної боротьби людини з природою та соціальних відносин між людьми розвиваються людські психичні здібності, теж як засіб, орган боротьби. Продукти психичної діяльності людей є третя перемінна в історії, що цілком залежить від двох попередніх. Це є те, що в марксизмові охоплюється терміном «ідеологічна надбудова», — мова, література, всі інші мистецтва, наука, філософія. Однаке, ця «надбудова» може зватися так лише остаточкою, оскільки вся ця ідеологічна творчість цілком залежить чи безпосередньо від незалежної величини економіки, чи від залежної від першої соціальної. Але з другого боку вся психична діяльність не є зайвий процес в історії, непотрібною «надбудовою», навпаки, вона є однією з найдужчих засобів людської боротьби й неподільною частиною історичного процесу, так що врешті решт історію слід було б означити, яко процес економичний, соціальний та ідеологічний.

5. Спеціальним завданням історика психичної діяльності людини є усталити характер залежності третьої перемінної історичної формули від двох перших.

ІІІ. ХАРАКТЕР ЗАЛЕЖНОСТИ ПСИХИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ ВІД ЕКОНОМИЧНО-СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ.

1. По-перше, характер психичної діяльності людей залежить безпосередньо від ходу розвитку економіки, ц.-т. способу виробництва. Зміна протилежних форм господарської діяльності є перший фактор, що з ним треба рахуватись при поясненні літературної еволюції через те, що вона утворює всі спільні усім людям даної епохи психологічні відзнаки, що відріжняють їхній внутрішній світ та їхні засоби творчості від людей інших епох. Фріче. «Очерки по ист. зап.-евр. лит.» 1908 р., стор. 4.

Візьмемо спершу фактор чисто економічний. Хід людського розвитку полягає в усе більшій та більшій перемозі людини над природою за допомогою удосконалених засобів. Беручи конкретний приклад історії західної Європи, ми бачимо, як на початку так званих середніх віків суспільство переживає епоху натурального господарства. Разом з тим по всіх країнах та в усіх класах панує ідеологія, що має риси характерні взагалі для всіх людей цієї епохи. Лицар міг мати свій ідеал,

чернець другий, вільон третій, але в усіх цих ідеалах була одна спільна риса—містицизм, почуття залежності від надприродніх сил, що стоять поза межами всіх сталих людських обрахунків. Залежність такої ідеології від економичного фактору ми можемо усталити перш за все, так би мовити, статистично, а саме, що в усіх народів та по всіх культурах та ж економічна стадія завжди давала ті ж ідеологічні результати. Друга метода полягає в детальному аналізі психології. Люди того часу в усьому залежали від природи й не мали ані відповідних матеріальних знаряддів, ані наукових формул, що давали б цим змогу наперед обраховувати природні явища. Люди були цілком безпорадні перед стихійними шкідливими та сприятними факторами: повіддями, пошестями, засухами, дощами то-що. Такий стан приводив до певної соціальної організації, феодалізму, що сама була джерелом великої непевності середньовічних людей в завтрашньому дні, приводив до великої влади духівництва й інших соціальних явищ. Але мимо соціальних явищ, вищезгадана безпорадність людей сама по собі приводила до віри в можливість що-хвилинного кінця світу, в чудеса, у владу катані та допомогу святих і т. і. Третій засіб усталити залежність ідеології від економіки є, так би мовити, функціональний, спостереження за зміною того й другого. Ми бачимо, що разом з удосконаленням засобів виробництва, з розвитком економіки іде обов'язкова зміна в людській психології, зміна характерна для всіх класів. Поруч з розвитком та удосконаленням засобів виробництва зростає й число та досконалість наукових формул. Людина звикає дужче покладатися на свої сили. Спершу наперед посугується мешканці городів, що розвинули жвавий обмін продуктами та організували спершу мануфактурне, а потім машинне виробництво. За цими осередками нових засобів продукції так чи інакше йдуть і інші класи суспільства. Анархичну феодальну аристократію заміняє централізована абсолютна з новими засобами експлоатації своїх маєтків. Повстають маси спролетаризованого робітництва, що переходить до міст з виснажених сел. В основі всього цього процесу лежить розвиток продукційних засобів від натурального господарства до машинно-капіталістичного й кривій цього розвитку відповідає крива психичного розвитку населення західної Європи. Ця крива відзначає перевагу наукового думання (спрошеність та всеосяжність наукових формул), перевагу реалістичної оцінки світу над містичною, перевагу тверезого обчислення над почуттям.

Штучні обставини, створені людьми, бувають спірними для ріжних з соціального погляду людей. Первісна природа була спільною ареною діяльності для феодала й вільона, сучасне велике місто, яко таке, само по собі вносить де-які однакові риси в психіку і робітника й фабриканта. Футурystичний вірш та частушка мають спільні риси, що відріжняють їх від пісні про Роланда та народної обрядової пісні середньовіччя. Ці спільні

риси: короткість, нервовість, імпресіонізм, особливий характер образів,—пояснюються обставинами світового міста, що утворює напруженість та швидку зміну вражень, коли психіка стає імпресіоністичною, людина живе ментом, стає нездібною до великої, спокійної, широкосяжної творчості епичних поем.

Отже, перший загальний напрям розвитку людської психіки й її творчості в сфері ідей та форм залежить від зміни загальних великих епох розвитку способу виробництва людства й створення ним загальних обставин життя.

Однаке, до цього треба додати, що найяскравіше й найдужче характерні риси цілої епохи виявляються в найбільш передових класах, ц.-т. тих, що більш усього залежать від нового способу та форми виробництва. Але тут ми вже переходимо до інших форм залежності.

2. По-друге, психична діяльність людей залежить від економіки не безпосередньо, а через другу перемінну соціальну. Ця залежність захоплює всю головну масу явищ психичної діяльності й з ходом та розвитком історичного процесу все збільшується (в міру того, як зростає складність способу виробництва та віддаленість людини від природніх обставин).

УВАГА. Залежність, усталена науково, зовсім не усвідомлюється й не повинна усвідомлюватись тими людьми, що є об'єктом наукового досліду.

Природа, раса та інші позаісторичні фактори впливають на людину та її психіку, але майже виключно шляхом впливу на її економіку. І вплив цей робиться все менш та менш без посереднім в міру того, як економіка чи засіб продукції удосконалюється та штучні умовини праці все більш та більш відділяють людину від природніх обставин. В свою чергу, як би ми схотіли з'ясувати модифікації людської громадської психичної діяльності тільки станом розвитку її способу виробництва, ми б знайшли безліч суперечностей. Ці суперечності зникають лише тоді, коли ми візьмемо на увагу, що крім безпосередньої залежності психіки людини від її економіки, існує ще в далеко більшій мірі ця залежність через мент соціальний. На протязі людської історії ця залежність охоплювала головну масу фактів і безперервно збільшувалась. У первісної людини форма її ідей, зміст орнаменту, характер танку безпосередньо випливає з форми її праці,—в висококультурному суспільстві праця, її зваряддя, її організація, штучні обставини, де вона відбувається, остільки складні, що остаточно перероблюють усю суспільність і вже через суспільний лад, соціальні відносини впливають на окрему людину.

Так, напр., вже в епоху натурального господарства, хоча землю обробляють вільони, але власність на землю належить феодальній аристократії, яка сама спеціально займається війною та виконує певні адміністраційні функції. Згодом, коли розвивається торговля та більш складне ремісниче виробництво, те

І друге зосереджується по містах, де в свою чергу повстають класи вищого торговельного патріціяту та майстрів, а з другого боку—бідних міщан та підмайстрів. З дальшим зростом мануфактурної та машинної промисловості все дужче й дужче занепадає родова аристократія та селянство, але разом з тим витворюються величезні кадри міського пролетаріяту. Міська буржуазія тимчасом усе дужче й дужче роспадається на дрібну та велику, при чому поруч з великим капіталістом, дрібний підприємець та крамарь занепадає й гине. Отже мало того, що всі ці люди разом втягнені до загального руху економічного розвитку. Іхне становище та відношення до загального економічного процесу ріжне. Цей соціальний мент рішуче означає характер їхньої діяльності (чи бездіяльності), їхню підйому та занепад, їхню боротьбу за визволення від економічного гніту, або за утримання в своїх руках права на продукти чужої праці, означає ту частину загального знання епохи, ті знаряддя (із загального числа знарядь відомих для свого часу), якими вони користуються, характер штучної обстановки праці, стан організованих чи організуючих, об'єднання чи конкуренцію і врешті й перш за все міру користування продуктами громадської праці. З цього останнього випливає класова боротьба, що сама створює ріжні засоби цієї боротьби, ту чи іншу форму державної організації, партійні об'єднання й т. д.

Осі всі ті другі посередні явища соціального порядку, що складають другий направляючий фактор у творенні людської психіки цілих класів та груп людей.

Щоб правильно зрозуміти цей вплив, треба, однаке, завжди мати на увазі, що ми говоримо про наукову функціональну залежність, про формулу, що охоплює явища. Ця залежність, раз вона усталена, існує в голові вченого, але зовсім може й не існувати в свідомості людей, що підлягають його дослідові. Можна навіть вважати за правило, що ріжні письменники, філософи, маляри то-що здебільшого нікак не почувають того, що їхня творчість залежить від їхнього соціального становища, що вона повстає, напр., з боротьби за право забирати продукти чужої праці. Навпаки, більшість їх заявить, що з того менту, як до естетичної насолоди поетичним твором домішується «утилітарний» мент, твір тратить свою мистецьку вартість. До того митці заявлять, що їхня творчість має на меті виявити абсолютні ідеали істини та краси, що ці ідеали не залежать від часу та обставин, і як що людська творчість шукає все нового та нового, то це тільки тому, що вона раз-у-раз удосконалюється та до тих ідеалів наближується. Але саме це їхне твердження є необхідною умовою, при якій можуть творитись класові ідеології. Кожна класа, каже Плеханов, борючись за власну перемогу, необхідно повинна вірити сама й намагатись переконати всіх інших, що її класова ідеологія має універсальне значіння, що вона несе вищі добра цілому людству.

Це так саме, як окрема людина, щоб взагалі виявляти діяльність, повинна мати почуття свободи волі, хоч наука такої свободи принципово й не визнає. Отже, і науковий дослідувач ідей приймає ці погляди авторів, яко факт, що теж повинний ввійти в його формулу, але сам ним не переймається. Він ставиться до об'єктів своїх дослідів так само, як фізик, що цілком байдужий до того, чи падаючий камінь розуміє, що він підлягає законові тяжіння (інерції), чи ні, або як психолог, що намагається усталити повну необхідність порядку асоціацій, незалежно від *liberum arbitrium*'а свого об'єкта.

ІV. ХАРАКТЕР ЗАЛЕЖНОСТИ ПСИХИЧНИХ ЯВИЩ ВІД СОЦІАЛЬНОГО ФАКТОРУ.

1. Залежність психичної діяльності людей від другого, соціального фактору дуже складна. За основну форму залежності в цій сфері слід визнати залежність від поділу на класи та від класової боротьби.

Отже, другий рід залежності є залежність громадської психіки від соціальних явищ. Але разом з тим зробилось ясним, до чого складним є другий фактор. Він створює ту величезну ріжноманітність ідейних напрямків, форм, думки та виявлення, що ми раз-у-раз спостерігаємо у ту ж саму епоху, в тій же країні на тому ж ступні економичного розвитку суспільства, якож цілого.

Щоб розібратись в величезній масі ріжких соціальних факторів, треба перш за все виділити з них основні явища, від яких потім можна поставити в залежність усі інші.

Переглядаючи всі ті форми соціального фактору, що побіжно пораховані трохи вище (III Т. 2), ми можемо переконатись, що таким основним явищем є поділ на економічні класи. Він є перший результат засобу продукції та її організації. З другого боку, від такого поділу залежать усі інші обставини життя даних людей: матеріальне оточення, кількість праці, розмір знання й т. і. Класовий поділ визначає собою й класову боротьбу.

2. Залежність від великих класових поділів ускладнюється впливом більш дрібних та другорядних поділів (велика та дрібна буржуазія, й т. інше, професійний поділ, безробітні, поділ на чоловіків та жінок), оскільки він має соціальний характер.

Поруч і в залежності від класового поділу стоять ріжні другорядні групові поділи. Так уже в самих класових поділах ми повинні розріжняти ріжні підвідділи: буржуазія дрібна та велика, робітники та ремісники на великій фабриці, окрім селян та ін. далі йдуть поділи професійні, що раз-у-раз мають і економично-класовий характер: майстри та некваліфіковані робітники, або що просто означають ріжниці в обставинах праці—робітники шахтарі та робітники по сільсько-господарських

економіях. З цих групових поділів, як далі буде вказано докладніше, для досліду літератури чи взагалі ідеології особливе значіння має так звана інтелігенція, що сама поділяється на ту чи іншу класову (аристократичну, буржуазну, пролетарську та босяцьку) богему.

Не слід забувати, що всі ці поділи на класи та групи повстають з економічного розвитку, а тому характер їхній та становище в суспільстві постійно змінюються й вони не однакові для ріжких епох.

Фізіологічний поділ людства на чоловіків та жінок надає специфічний характер психіці й тих і других. Але поділ цей ще в більший мірі впливає, яко фактор соціальний, бо характер праці та суспільне становище жіночтва на протязі історії часто дуже відмінне від становища чоловіків. І це мало величезний вплив на хід розвитку не тільки спеціально жіночої, але й загальної творчості.

3. В залежності від того, в якому стані знаходиться дана класа, чи вона що його розвивається, чи панує, чи гине,—залежить та чи інша її психологія й напрям творчості. Для історії письменства важлива не класифікація самих класових станів розвитку, а форм психіки, що викликає ту чи іншу творчість.

Однаке, в наше завдання дослідувачів літератури не входить класифікація чисто соціальних явищ в усіх подробицях. Вона важлива для нас остильки, оскільки вона вносить лад в ріжноманітність психичних явищ. Ці психичні явища є безпосереднім джерелом повстання мистецьких творів слова. Вони є звязком між словесними творами та економично-соціальними факторами. Але ясно, що безпосередньо цю класову психіку спостерігати майже неможливо. Ми можемо підходити до неї з одного боку шляхом аналізу її витворів, з другого, шляхом висновків на підставі загальних психологічних законів що до того, якою повинна бути колективна психіка людей при даних обставинах. Треба сказати, що як раз у цьому полягає найбільша трудність досліду, що раз-у-раз приводить ріжких дослідувачів до протилежних висновків. Напр., мусило б здаватись ясним, що зубожіння групи людей повинно викликати в них загальне незавдоволення, а коли вони помічають, що це зубожіння масове, що воно залежить від певних економічних відносин, то це повинне привести їх до об'єднання з іншими групами для спільної боротьби проти експлоатації й, врешті, до революційної боротьби. Але ми добре знаємо, що це не завжди буває так. Навпаки, дрібна буржуазія в процесі свого занепаду та пригнічення капіталізмом не стає революційною класовою й не тільки не поєднується з пролетаріатом, але раз-у-раз виступає проти нього (фашизм). З другого боку, не можна безпосередньо ґрунтуватися на тому, яку оцінку дає сама собі та чи інша ідеологічна течія. Письменник не тільки раз-ураз хоче поставити свої твори вище тимчасових суспільних

обставин, він часто повстaeє проти того оточення, що з нього сам вийшов. Байрон, безсумнівний продукт аристократичного оточення, громить аристократію Англії, вихваляє революцію та республіку. Шелі писав революційні пісні. Ібсен, сам з цілком дрібно-буржуазною психологією, повстaeє против міщанства й т. і. Хто такий Ніцше—ідеолог буржуазії чи аристократії, а Оскар Уайлд, а французькі романтики та парнасці?

Очевидно, що для того, щоб розібратись у питаннях тієї чи іншої класової психології, потрібна найбільша обережність, масове спостереження фактів та одночасне шукання з двох боків: з боку економично-соціально-психологичних будувань та з боку аналізу продуктів творчості. Треба, щоб той та інший підхod, з'ясовуючи та доповнюючи один одного, роскрили перед нами дійсний характер психології течії, до якої належить автор.

Отже, візьмімо якусь класову літературу, напр., письменство, широко кажучи, аристократії в середні віки, за часів гуманізму, при дворах XVII в., в час занепаду та роспаду під напором буржуазії, в час реакції першої половини XIX в. Й далі до останніх бойових спроб, до відчаю у Роденбаха та остаточного виродження у Вісманса. Все це продукти надзвичайно ріжноманітних настроїв, що раз-у-раз: бадьорі, самовпевнені, росплачливі, повні зненависті до супротивників та повні гордості та незалежності, то підлесливі перед абсолютним монархом, то щиро релігійні, то атеїстичні (Англія XVII), то з підвищеним культом дами, то роспусні, то героїчні, то без силі та заглиблені у минулому, то зі зненавистю до своєї власної класи, ідеалізуючи розбійників, проповідники свободи, визволення пролетаріату, то вертаючись до ідей панування над цілим світом, або доходячи до повної дегенерації. Це все настрої тієї ж класи, але ріжноманітність їх залежить від цілого ряду другорядних причин. Взяти їх усі на обрахунок не легко. Не знаючи продуктів цих настроїв-творів, ми може зовсім не змогли б їх вивести. Яких саме форм може надати психіка аристократа і в залежності від яких соціальних факторів йому властива та чі інша психологія? Так апріорно може здатись, що аристократ якої б то не було епохи не може бути ворожим до релігії. А тим часом ми знаємо факти, що цьому суперечать, і не відносно окремих людей, що порвали зі своїм оточенням, а яко громадське явище.

Тим чином в межах самої класової творчості знову треба усталити нові залежності, що дали б змогу розібратись у ріжноманітності явищ. Таким слідуючим фактором залежності є стан розвитку даної класи та стан її відношень до інших в процесі боротьби. Психичні форми колективної свідомості, оськільки вони цим фактором означуються, можна поділити на приближно п'ять категорій. Ця класифікація має на увазі не стільки самі соціальні становища класів, скільки відповідні форми психології й я характеризуватиму їх в звязку з тими літературними творами, що з них повстали.

4. П'ять категорій класової психіки в залежності від соціального становища класи.

А. Спокійний настрій завдоволення своїм класовими буттям та оточенням. До цього раз-у-раз приєднується зневага до іншої форми життя. Дуже характерною та рідкою формою виявлення такого настрою є невеличкі середньовічні провансальські віршики трубадурів, де немає нічого іншого, як просте перерахування всього, що авторові подобається,—в інших того, що не подобається. В перемішку з іншими формами цей дух, широко кажучи, ідилії ми можемо зустріти на протязі всієї літератури (Річардсон, У. Уітмен, у нас аж занадто багато—«Садок вишневий» Шевченка). В цьому випадкові можна безпосередньо ясно бачити, до якого оточення належить автор.

В. Захоплення класовим ідеалом. Зразок—Пісня про Роланда. Звичайно, вона створена з реальних побутових рис, але образ Карла Великого й особливо Роланда є увосoblенням класового ідеалу французького середньовічного лицарства. В протилежність цьому маємо в середні віки твори з проведеним селянської ідеології (Ганс Розенплют «Хвала селянинові»). До цієї ж категорії слід зарахувати ріжного роду утопії. Але в чистому вигляді такі твори можливі лише у виключних випадках, коли соціальна боротьба не виявляє себе гостро. Здебільшого, в міру того, як та чи інша класа все дужче втягається до боротьби з іншими, думки її так само звертаються в цей бік. Звідси С. Психологія боротьби, протиставлення себе іншими та критика (класових) супротивників. Аристократія з часів відродження виявляла глибоку зневагу, а потім зненавість до нового свого ворога—третього стану. Це починаючи від Ульріха фон Гутена й автора шекспірівських драм до Габріеля д'Анунціо. Третій стан, а в XIX віці у більш вузькому значенні буржуазія, заповнила цими творами усю європейську літературу (від середньовічних фабльо та Рейнеке Лиса). З цими нападами здебільшого поєднується й обстоювання певного класового ідеалу.

Д. Психологія ідеалізації минулого (своєї класи) та свідомого тікання від реального життя. Такий настрій характерний для початку занепаду якоїсь класи, або її лише тимчасового оживлення.

Класичний зразок—романтизм в Німеччині. За нових часів твори типу роденбахівських.

Е. Психологія самокритики, самозречення, ідеалізації чужого невиразного бунтарства та дегенератії. Повне розчарування не тільки в сучасності та будуччині, але взагалі навіть в усій ідеології своєї класи (іх взагалі в усіх ідеологіях, світова скорбота,—бо своя класова ідеологія здається взагалі універсальною). Це є розвиток найвищого індивідуалізму, нападів на «міщенство» життя, кликання

до невиразних ідеалів, бунт для бунту, захоплення мистецтвом для мистецтва. Це є психологія гинучої класи—дрібного міщанства, аристократії.

Я мушу рішуче попередити, що ця первісна, груба класифікація є класифікацією форм класової свідомості і ні в якому разі не творів світової літератури. Ріжноманітність творів величезна й стоїть в залежності від іншої побічних обставин. До того ж твори переважно відбивають у собі складні комбінації не тільки другорядних відтінків, але й основних настроїв. Завданням дослідувача є відкрити аналізом твору, інколи на підставі зовсім незначних дрібниць, дослідом життя автора, його оточення, а з другого боку—загальним аналізом сучасного йому економично-соціального стану ту класу та форму класової психології, в атмосфері якої він творив. Часто таке усталення буде суперечити думкам самого автора, напр., тоді, коли автор рішуче хоче мати себе за служника чистої краси.

Резюме попереднього. Отже, зведемо до купи наслідки попереднього викладу. Яким чином ввіходить даний твір в загальну історичну формулу? а) По-перше, він означується основною лінією економичного розвитку, що впливає на нього через загальну психологію чи «дух» цілої епохи. в) Слідуюча визначаюча це залежність від психології класи. Психологія пролетаря, аристократа, буржуа в цілому при всіх обставинах має свої особливості. с) Психологія класи взагалі в кожному окремому разі повинна мати ту чи іншу форму в залежності від її стадії розвитку. Дальші деталі відзначаються другорядними обставинами, що утворюються тим же класовим фактором—спеціальність, запас знання, обставини життя, соціальний стан жіноцтва й т. і.

V. СПЕЦІФІЧНИЙ ХАРАКТЕР ІСТОРІЇ ЛЮДСЬКОЇ ПСИХИЧНОЇ ТВОРЧОСТИ.

1. Принципово завданням наукової історичної формули є охопити всій близькі до обсягу даної науки явища, отже в сфері духовної творчості всі явища від найабстрактніших філософічних систем до випадкових дрібниць стилю.

Завданням повної всеохоплюючої формули історії літератури було б в ідеалі охопити з одного боку всі фактори, що можуть впливати на повстання твору, з другого боку охопити всі навіть найдрібніші факти літературних чи взагалі ідеологічних явищ: і абстрактні філософічні системи, й вибір сюжету в творах красного письменства, й форму в цілому, й зокрема дрібниці стилю й запас слів то-що. Законність такого наукового завдання сама по собі не потрібє доказів. Всі ці явища, як і взагалі всі факти всесвіту, повинні ввійти в одну формулу з іншими, в протилежному разі ми примушені були б припустити можливість «чудес». І раз в історії поки-що найугрунтованішою

формулою є економічна-соціальна, то й усі вищезгадані навіть дрібні явища повинні знайти в ній своє пояснення. Річ полягає лише в тому, щоб взяти на увагу всі залежності й не спрощувати формули на шкоду її універсальності.

2. Для всеобщого аналізу всіх особливостей психичної творчості попередньої схеми не вистачає. Треба ще взяти на увагу спеціфічний характер обставин самого повстання літературних творів.

От через що до всієї попередньої схеми, для того, щоб дійсно охопити та зрозуміти історичні явища, необхідно взяти на увагу особливості історії духовної творчості. Історія людства взагалі відріжняється від біологічного розвитку звірин економічно-соціальним моментом, що надає їй її спеціфічних особливостів, історія ж духовної творчости людей зокрема від загальної історії—психологичним ментом.

3. Продукти психичної творчості не є просто «значення» чи непотрібна сама по собі «надбудова», а особливі знаряддя людської діяльності, поруч з іншими матеріальними знаряддями. Вони складають частину засобів виробництва й, як такі, стають чинниками в економічному та соціальному розвиткові.

Психіка людини, її нервова система сама є й розвивається, як осавливий орган праці, такий саме орган, як рука, нога то-що. Людина,—ця звірина, що творить знаряддя,—роблячи руками сокири, плуги, зброю то-що, своїм розумом чи взагалі психікою теж творить осавливі знаряддя: системи ідей, науку, мову, письмо, мистецтво, що так чи йнакше улекшують їй боротьбу за існування. Витвори цього органу удосконалюються в міру того, як він удосконалюється сам. Витвори руки удосконалюються, але сама вона не удосконалюється. Цей парадокс розвязується в той спосіб, що удосконалення продуктів рук йде на рахунок удосконалення органу людської психіки—нервової системи. Таким чином психичний мент в економічно-соціальному житті людей набуває раз-у-раз більшої ваги. Але ідеологія грає роль в історії, впливає на історію не сама по собі, в силу об'єктивної правдивості тієї чи іншої ідеї чи абсолютної краси якогось образу, а саме як знаряддя, що буває необхідним длясяння певних життєвих завдань. Для певної боротьби, напр., потрібні гармати, кулемети, залізниці, але потрібна й продумана система організації, потрібна уява про ідеальний устрій, за який бороться, потрібні ті чи інші емоції, викликані музикою, поезією то-що. Це найбільш яскравий приклад. Але навіть коли самінний мистець віддається мистецтву для мистецтва, він приводить своїми творами до рівноваги свою психіку, та психіку подібних йому людей, людей, що були переможені в життєвій боротьбі й переживають останню форму роскладу класової психології. Його діяльність необхідна для нього в його боротьбі за існування.

4. В процесі поділу праці на утворенні цих ідеологічних знаряддів та керуванні ними спеціалізується так звана «інтелігенція».

В дореволюційних російських обставинах слово «інтелігенція» набуло наприємного чи навіть одіозного значіння. Але в етимологичному його походженні від слова *intelligo* лежить глибокий соціальний факт поділу праці. Інтелігенти це мають бути ті, що взяли на себе виробляти для людства психічні знаряддя до загального вжитку, поруч з витворами ковалів, ткачів і т. п. З такого погляду, до інтелігенції можна було б зарахувати лише працючу інтелігенцію, що витворює вартості, дійсно необхідні для боротьби за існування. В суспільстві, де не було б класової боротьби, як раз така інтелігенція спеціалістів і повинна була б існувати.

5. В залежності від соціальних відносин кожна класа виділяє свою інтелігенцію, що перейнята її психологією та виявляє її інтереси. Таким чином існує цілий ряд класових інтелігенцій.

Однаке, серед суспільства поділеного на класи ѹ свідомої несвідомо психічна творчість грає першорядну роль в процесі класової боротьби, а тому кожна класа виділяє з себе, яко свій орган, свою класову інтелігенцію, що спеціально відбиває психологію цієї класи, її змагання, її ідеали, творить спеціально класові обмінні духовні цінності для людей даної класової психології. Таку свою класову інтелігенцію має в тій чи іншій формі кожна класа. Навіть селянство, що виявляло завжди найменчий нахил до спеціалізуючої диференціації, поруч з деякими окремими професіями ковалів, знахурів, раз-у-раз мало свою окрему інтелігенцію в формі кобзарів, лірників, байкарів, спеціалістів своєї справи.

6. Фактичними творцями літературних витворів (напрямів, шкіл то-що) є відповідні групи інтелігенції з тією чи іншою класовою психологією. Від цього залежить і вага та значіння тієї чи іншої літературної течії в загально-літературному житті певної епохи.

Вище була розібрана формула залежності економічних, соціальних, психічних та літературних явищ в загальній історичній формулі. Врешті решт, літературні твори повстають з класової психіки даної форми. Але для аналізу деталів цього процесу треба точніше означити найближчі обставини цього повстання. Певні літературні твори відбивають психологію певного шару суспільства, але органом їхнього витвору є тільки невеличка група інтелігенції, інтелігенський гурток. Отже після аналізу економіки соціального стану, певної форми психіки, якоїсь класи, раніше ніж остаточно проаналізувати даний твір, треба розглянути життя інтелігенської групи, що до неї належить автор. Тут першорядну роль гримиме й життя автора, його стосунки з ріжкого роду сферами життя, й історія тієї течії чи течій, до яких він належав, ті кризи, що вони пережили.

Так перш за все ми можемо констатувати, що в письменстві даної епохи переважно панує та інтелігенція, що репрезентує психичне життя пануючої класи, чи класи, що близька до того, щоб зробитись пануючою. Ця інтелігенція створює основну літературну течію, чи школу даного часу.

З нею поруч маємо перш за все течії, що відбивають настрої тих класів, груп, що економично уступають з кону світової історії. Такими групами за останніх часів були на заході аристократія, селянство, почасті дрібне міщанство. Психологія цих людей в такому разі губить свою рівновагу й набуває характеру віродження: гостра самокритика дрібноміщанського письменства, загин народньої поезії під «впливом» частушки й т. п.

7. Зміни літературних напрямів та шкіл залежать від: а) змін в суспільному становищі ріжких інтелігенських груп, та змін у внутрішньому соціальному складі цих груп і б) від змін форм класової свідомості (IV. 4). Від останнього залежить також, чи дана інтелігенція непохитно обстоюватиме свої ідеали та смаки, чи стратить рівновагу й навіть зреється сама себе, ц.-т. «декласується».

Раз - у - раз поруч з пануючою літературною школою з'являється нова, або в ній самій відбувається літературна криза. Нова течія (що інколи виявляється в ніби «відродженні» чогось старого) вказує на якусь зміну в громадському житті, на розвиток чи підйому якоїсь нової соціальної групи чи класи.

Розглядаючи це явище з погляду інтелігенських груп можна констатувати, що в такому разі або утворюються нові інтелігенські групи, або в старих все більш з'являється елемент нового походження.

Процес взаємовідносин ріжких груп інтелігенції та перехід письменників від одного напряму до другого, їхня прихильність до тих чи інших ідей та форм виявлення (школи одночасно зовсім протилежних) і повинен остаточно розвязати деталі повстання даного твору та звязати його з загально-історичними факторами.

Річ у тому, що поки даний інтелігент чи група інтелігентів звязані з класом, що знаходиться в становищі як що не пануючої верстви, то в усякому разі менш-більш економично урівноваженої та замкненої, для них важко або навіть зовсім неможливо прийняти світогляд, образи чи мову якоїсь іншої верстви. Так в певний час селянство міцно тримається своєї «народньої» творчості, а як що засвоює щось зовні, то цілком переробляє в своїму дусі, і французький аристократ XVII віку не мав ні найменшого сумніву в тому, що міщанський театр та народня поезія—готицьке варварство. Але селянство пролетаризується, його мріює стає зробитись куркулем, а потім в ідеалі паном, або піти до міста на заробітки. Звідси зневага до свого «простого», мійські романси, панська мова, частушки. Так само в XVIII віці французькі аристократи зачитувались просвітньою

літературою буржуазії, а потім з захопленням відмовлялись во ім'я її ідеалів від усіх своїх привілеїв в національному зібранні. Натомісъ, навпаки, буржуазія в XVIII віці все більш та більш визволяється з-під впливу класицизму та залежності від аристократичних смаків, навіть, навпаки, набуває певний нахил підкреслювати контраст своїх смаків (сентименталізм) смакові аристократів (за часів революції знов відроджується захоплення античністю, але вже іншою, республіканською). Ломоносов, прийшовши з селянської хати до столиць, цілком засвоїв смаки та ідеї тодішніх пануючих класів Росії, що були тоді в стані росквіту. Шевченко, навпаки, віддав лише невеличку данину романтизмові й урешті потяг за собою до селянської ідеології цілу масу тодішньої панської інтелігенції, що в своїй класі почувала тоді початок повного занепаду.

8. Яко наслідок роспаду цілого ряду колись сталих класів та груп (аристократії, селянства, дрібної буржазії), за нових часів ми бачимо велику масу декласованої інтелігенції, що згубила звязок зі своєю власною класовою й почала «служити» іншим ідеологіям.

Отже, в новій літературі мало ми знайдемо письменників, що цілою своєю психікою стало й непохитно відбивали б одну класову психологію, а саме ту, що серед неї вони зросли та що з нею звязані по походженню. Маса сучасної інтелігенції, фактичні творці літературних творів, по своєму походженню є продуктом економічного роспаду цілого ряду груп,—рядової аристократії, дрібного, зокрема провінціального, міщанства, селянства. Оскільки всі ці люди можуть економично або зробитись пролетарями, або, навпаки, вибитись у капіталісти чи ранг'є, їхня психологія набуває невиразного характеру, а як що поміж них є люди з творчою психікою, напр., письменники, то хоч психологія їхня й випливатиме з їхнього походження та виховання, але дальший хід її розвитку може бути цілком іншим. Так аристократ, втрачаючи ґрунт в своєму класовому становищі, вертається до ідеалізації селянства, йде в народ, «кається», як що він порвав з селом та попав під гніт капіталу, він може ідейно приєднатись до пролетаріату, оскільки цей, особливо за останніх часів, дає надію на повалення ненависної такому аристократові буржуазії.

Таким чином, дослід про походження письменника, особливо новітніх часів, відкриває лише первісну його відірваність від свого оточення, але зовсім не визначає дальншого розвитку його психології та напряму літературної діяльності. Твори його в ріжні часи й навіть одночасно можуть відбивати ріжні форми громадської психології, ріжніх класів. Письменник може багато разів змінювати свій напрямок, розчаровуватись у перших своїх захопленнях, йти за новими ідеалами та формами краси, знов розчаровуватись у них і вертатись до старого.

Всього цього ніяк не можна пояснити просто його походженням та аналізом сучасних течій. До цього всього треба

додати сцеціяльний аналіз його індивідуальності та випадкових обставин його життя, ті кола людей, з якими він зустрічався та зміни в його економично-соціальному стані. Таким чином:

9. Для повного розуміння деталів творчості письменника необхідно взяти на увагу випадкові факти його життєпису, характер вдачі та взагалі індивідуально-психологичний аналіз. Але це все у звязку з усіма вищенаведеними суспільними факторами.

VI. ЗНАЧІННЯ ВПЛИВІВ ТА ЗАПОЗИЧЕНЬ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ.

1. Факт впливу одного автора чи культури на других, відродження цілих минулих епох та окремих забутих авторів не порушує загальної формулі, а лише свідчить що ті, хто підпадає впливові вже мали потребу в тому, що вони позичали й витворили б при потребі сами щось подібне.

До тієї ж сфери індивідуально-генетичної аналізи належить загальне питання про те, звідки саме взяв автор ті чи інші ідеї та форми, чи він їх сам створив чи позичив. Далеко поширеній факт впливів одного письменника на другого, одної культури на другу, факт мандрівних сюжетів та мотивів, не порушує, але доповнює загальну економично-соціальну формулу. Річ у тому, що людина чи країна переймають лише тоді, коли в них є класи, що потрібують як раз того, що є в психичних продуктах другої країни. Цим визначається й сила й характер впливу, ц.-то що саме береться з другої людини чи країни. Значіння кожного автора взагалі полягає в тому, що твори його приймаються широкими шарами сульсьпільства, що мають подібні ж психичні потреби, як і в нього, але які не можуть сами собі знайти форми для завдоволення цих потреб. Так само й відносно тих «більш талановитих» авторів, що краще зуміли виявити групову психологію, ніж другорядні. У них починають позичати, вони викликають масу наслідувачів, але через це ж саме ці наслідувачі рідко їх перевищують. Теж саме й відносно цілих країн. Один час Франція була центром зразкового розвитку аристократії певного типу й створила письменство, що через це мало величезне поширення по всіх аристократичних колах тодішньої Європи, які сами не могли виробити такого ж класичного письменства, бо не мали таких ідеальних умовин аристократичного життя. Так само англійська буржуазна філософична та літературна творчість мала великий вплив і на Францію й на Німеччину, але відповідно до ріжних внутрішніх соціальних обставин цих країн обидві країни брали в англійців ріжне, або позичення того ж самого давало ріжні результати.

Так само треба пояснювати ріжного роду «відродження» історичних епох та воскресіння давніх забутих письменників: ренесанс, захоплення Візантією, Данте, Війон. Инколи цілком свіжа, нова течія (напр., французька революція) може вбиратися у давні форми, инколи просто проголошувати відродження старого.

2. Продукти психичної творчості, яко певного роду вже готові знаряддя, можуть служити ріжним епохам та класам, підпадаючи николи лише невеличким змінам.

В цілому, як що ріжного роду ідеї та літературні форми розглядати, яко знаряддя (боротьби з природою, класової боротьби, вияву психіки, «гри»), то ці знаряддя можуть, як і всі знаряддя, вживатись ріжними людьми при ріжних обставинах. Треба обережно наклеювати на певні ідеї сталі етикетки, напр., що християнство ортодоксальне належить взагалі аристократії, метафізика—буржуазній класі, класицизм—придворно-аристократичній й т. і. Треба розріжняти первісний ґрунт, первісні обставини повстання того чи іншого витвору й дальше його вживання. Християнство було знаряддям аристократії, напр., у Франції XVIII в., буржуазії проти аристократів в Англії XVII в. (коли ці останні підкresлювали свою байдужість до релігії) й навіть була спроба звязати його зі справою визволення пролетаріату (християнський соціалізм). За часів французької революції буржуазія цілком самостійно захоплювалась республіканським класицизмом, а новітній комуністичний рух висунув ім'я Спартака. Форма поеми не тільки аристократична (про Роланда та у Байрона), але може служити для вихвалення міщанського життя (Герман і Доротея). Таким чином, як що в сучасний мент серед західно-європейського та американського буржуазного суспільства поширюється зацікавлення середньовіччям та католицизмом, то це ще не значить, що це відроджується давня аристократія. Так само, як що Ніцше проповідував аристократичну мораль, то ще треба розвязати питання, чи він дійсно має психологію рештків аристократії, чи його психологія та психологія багатьох його читачів буржуазна (може навіть дрібно-буржуазна) й він користується «мораллю панів» задля виявлення цієї психології чи в стані сили чи слабости.

VII ЗНАЧІННЯ ЕКОНОМІЧНО-СОЦІАЛЬНОЇ ФОРМУЛИ З НАУКОВОГО ПОГЛЯДУ.

1. Вага економично-соціальної формули полягає в тому, що вона намагається охопити всі історичні явища. Як що будуть дійсно непохитно усталені явища, що в ній не входять, тільки тоді вона підлягатиме перевіренню та перетворенню.

Як що ми візьмемо тепер загальну економично-соціальну формулу, далі візьмемо на увагу всі другорядні обставини життя інтелігенції в залежності від соціального становища її класі та її самої, загальні та випадкові обставини впливів, випадкові факти життя письменника, то мусимо врешті прийти до того, що кожне найдрібніше явище науки, філософії, ріжних ідеологій, літературних форм то-що знайде своє точне наукове пояснення. Можливо, багато таких явищ, що важко знайти їхню залежність від основних перелічених формул. Але це залежить просто від того, що ми не володіємо належним обсягом перевірених фактів—

чи економично-соціальних, чи спеціально літературних, щоб як слід проаналізувати даний випадок. І лише тоді, коли будуть дійсно вказані, перевірені й проаналізовані такі явища, що ніяк не можна поставити в той чи інший зв'язок з основними економично-соціальними перемінними, словом, факти, що стоять поза межами економично-соціальної формулі, тільки тоді можна було б пропонувати іншу більш досконалу наукову формулу. Але нова формула, приймаючи нові суперечні факти, мусила б обов'язково охопити й усі ті твердо усталені факти залежності між явищами письменства та явищами економично-соціальними, що лягли яко підвала формулі попередній.

ОЛ. ДОРОШКЕВИЧ.

Ідеологічні постаті в українській літературі після Шевченка.

(Спостереження й уваги).

I.

З середини XIX століття на кін супільного життя Росії виступає нова соціальна група—це т. зв. «разночинцы», «виходцы из духовного, чиновного и мещанского сословий»¹, як її, цю групу, означають; ця прупа (ми її звемо полупанською, не знаючи іншого терміну в українській мові) витісняє попередній вплив маєткового панства, дворянства. Нові економічні умови не вкладалися в межі феодально-кріпацького господарства і призвели до реформ 60-х років, що створили сприятливі умови для розвитку промислового капіталу. Панування буржуазії в економіці (і в політиці) тягло за собою і зміну активних культурних чинників, ідеологічних надбудов. Звідси—появлення цієї нової соціальної групи і на Україні в активній ролі провідника національного відродження, отже—і творця української літератури аж до XX століття, до народження культурної верстви серед селянства. Подібну культурну плівку ми звемо «інтелігенцією», це треба одразу ж зазначити, але зовсім не хочемо ігнорувати виразні класові перетинки серед цієї культурної плівки. Тут бачимо і представників дрібномаєткового панства, цих «каючихся дворян», хлопоманів, панів-українофілів, що намагалися пірнути в демократичну течію сучасності, здебільшого не зрікаючися свого привілейованого соціального й економічного стану; тут і нова полупанська проміжна група, з різними тональними ухилами, з де-якою відмінністю соціальних поглядів і життєвої тактики. Селян ми поки-що протягом цієї доби (60—90 р.р.) не бачимо в активній ролі: селяне поки-що об'єкт національного відродження, а не суб'єкт його. Уся доба до певної міри нівелює відмінні риси соціального походження письменника, надає йому певну ідеологію «різночинця»; так було з Некрасовим, якого Плеханов назвав «поетом разночинцев»,

Перша проблема, яка висувається в українських творах 60—70-х років,—то особисті відносини між представниками двох соціальних станів, панства і селянства. На ґрунті інтимних відносин зустрічається панич—«народник» з українським селянством; вся його «культурна робота» (книжки, школа, розмови) обмежується врешті ганебним романом з дівчиною і трагичним кінцем всіх «гуманних» мрій верхогляда-панича. Перешкодою до щастливого закінчення цієї панської «пропаганди», звичайно, виступають станові забобони, станові нерівність; через цю перешкоду не можуть перескочити безвольні представники молодого панського покоління. Такі сюжети робляться дуже популярними протягом двох десятків літ, і вони, може, найкраще виявляють пансько-класову природу деяких українофілів-культурників: за пустопорожніми словами йде «дія», акція «на користь народові». Цей сюжет занотуємо в таких творах: в маловідомому романі В. Дорошенка «На Україні» (1863 р.), в оповіданнях Олени Пчілки «Чад», Школichenka «Між народ», в повісті Грінченковій «На роспутті» (частковий епізод), в драмах Михайла Старицького «Не судилось» і дуже подібній до неї своїм сюжетом, але незрівняно гіршій виконанням—«Доки сонце зійде, роса очі вийсть» М. Кропивницького. Тут з одного боку виступають «просвітителі» (люди 60-х років, бо й дія цих всіх творів здебільшого відбувається в 60-х роках)—Іван Горовенко, Михайло Ляшенко, Борис Воронов, а з другого—нешасливі об'єкти цього народницького замаху—Тетяни, Катрі, Оксани, яких автори примушують гинути в найтрагічніших умовах (крім Дорошенкової Тетяни Кошівни, що врешті доскочила свого міщанського щастя). Найхарактерніша серед них драма Старицького (чи краще мелодрама через перевагу там випадковості, невмотивування вчинків дієвих осіб) «Не судилось». Тут автор в особах студентів Михайла Ляшенка та його товариша Павла Чубаня намагався дати образ до певної міри «нового чоловіка», який під впливом визвольних ідей звертає всю свою увагу на інтереси народу. «Ви порвали з народом, а ми стоїмо за освіту меншого брата, за народне щастя, за правду»—каже Михайло Белохвостову, а Павло Чубань організує шкілку з селянських дітей у панському будинкові й тлумачить недавнім кріпакам «Положення» про волю. Михайла автор примушує закінчити своє «єднання з народом» «етнографії ради» відомою трагедією з Катрею, і цим ніби-то хоче вказати на всю гнилину й зопснуття інтелігенсько-панської душі, яка навіть у кращих представниках, за доброї волі, не може накреслити справжньої стежки корисного єднання з народом. Але це питання конфлікту між панською інтелігенцією, зачепленою народницькими (хлопоманськими) ідеями, і темними селянськими масами Старицький розвязує тут виключно в площі етичній, і суворим моралістом виступає в драмі Павло Чубань, людина полупанського походження і практичнішої вдачі, але не різкого протесту проти тих соціальних обставин, що дали можливість витворитися подібному

не зважаючи на його панське походження¹⁾, так сталося і з нашими Старицькими, Кониськими, Грінченками—з одного боку, і з Рудченками, Левицькими—з другого.

І це цілком зрозуміло. Національне відродження раз-у-раз оповите ентузіазмом, національним піднесенням і романтикою, коли нація-парій береться за своє культурне й економичне визволення з нацією-паном. Так було на Україні в другій половині XIX ст. під страшними утисками царського уряду. Ця національна романтика безперечно затемнює класові перетинки, ослаблює класову боротьбу; вона ж позбавляє письменника, захопленого ідеєю культурного піднесення, ясної класової позиції. Ось чому ми не можемо клейти певних соціальних етикеток до наших письменників тієї доби, хоч у Старицького і Кониського ми знайдемо симпатії до свого класу (в його прогресивній редакції, певна річ), а у Тобілевича—ідеалізацію крепкого хазяїна, «куркуля». Національна романтика примушувала письменника всю надію свою покладати на село, де, здавалося, були заховані могутні потенціальні сили. Український письменник формально ніби робиться «народником» безмірно раніше, ніж народницька ідеологія запанувала в Росії, він і тримається цієї ідеології значно довше, ігноруючи економичне і політичне значіння міста: український селянин бо тоді був необхідною умовою іносієм а врешті—і метою національного відродження. Звідси те «мужикофільство», що тільки инколи межує зі справжнім демократизмом, з народолюбством, звідси помітна відмінність української літератури в її сюжетах, в загальній трактовці від літератур «аристократичних», як, напр., російська та польська.

Але цей природний, органічний нахил української літератури не раз-у-раз можна назвати демократичним: дуже часто він є типова гуманність, притаманна буржуазним, паразитарним верствам. Оця внутрішня амплітуда поняття «демократизм» дозволяє нам освітлити різні його фази соціальним світлом, вскрыти, сказати б, соціальні основи літературної творчості. Без авторитарних етикеток, беручи на увагу «мужикофільський» характер української літератури всього XIX ст., ми можемо розмежувати різні соціальні впливи в творчості пісменників, можемо звязати цю творчість з економікою й соціальними відносинами поточної доби. Тільки так ми зрозуміємо Котляревського, що належав до проміжної групи в соціальній боротьбі двох класів—феодально-старшинського і селянського (тоді економично одноцільного під пресом кріпацьким),—ми зрозуміємо його ідеологічні вагання в «Енеїді», його сервілізм у недавно видрукованій «Кантаті Олександру I» і «Оді до Куракіна», його аракчеєвський містицизм наприкінці життя. Тільки так

¹⁾ Г. В. Плеханов. «Література и критика». Сборник статей. Т. I. М. 1923 г.

у легальному органі «Современник»¹⁾. «Основа»—це не орган українських «різночинців», це орган маєткового панства, що станове «каяття» своє обмежило тільки національним компромісом. «Основа»—це панична втеча з Шевченкових позицій. «Василий Михайлович (Білозерський),—так пише Куліш про редактора «Основи»,—расставил свои изнеженные руки, чтобы понять чить ее по-пански хоть один годик и привить ей манеру говорить ни то, ни се, господствующую в так называемом высшем кругу и усвоенную им самим по сочувствию» (неопублікований лист з 15 березня 1860). Хоч свідоцству Кулішевому і не можна довіряти цілком, але ж воно стверджує тільки те, що ми знаємо про журнал з поданого там матеріалу і з гадок про його; «я далеко більше знаходив для політичного виховання в «Колоколі» та «Современнику», аніж в «Основі»—каже Драгоманов у своїй автобіографії.

Молодше покоління не було задоволене «Основою», воно й настроєне було радикальніше, але цей радикалізм виявляється не в соціально-політичних, а переважно в культурно-національних питаннях. Студенські громади були все ж таки переважно апополітичного, культурницького характеру організації, з тенденцією сепаруватися від революційного демократизму. Нагінки на тодішнє студенство і, напр., на Антоновича з боку царської адміністрації свідчать тільки про те, що й культурно-національна робота в тих умовах (як і скрізь, правда) має певне політичне значіння. Вони інколи, як каже Куліш²⁾, «буквально погружаются в толпу неграмотного люда с целью служить ему своею образованностью, оборонять его от злопотреблений чиновничества и вести его к нравственной свободе». Це поверхове народництво на Україні було в значній мірі позбавлене революційного характеру, обмежуючись культурною роботою, національною пропагандою: декоративна «національна» одяг, одягдалекого минулого, народня мова, етнографія, популярна література, нарешті школа—ось, власне круг цієї роботи. Звичайно, це все моменти важливі для початків ширшої діяльності; звичайно, багато дуже корисного й потрібного за тих жорстоких часів було довершено. Але ж треба одверто сказати, що все це робота, яку називають «культурницькою», не освітленою певним політичним світоглядом, як це ми бачимо у Шевченка чи у Драгоманова. Апополітичне культурництво, формально проголошене пізніше Костомаровим і Житецьким, фактично панувало в українських гуртках цієї доби. Тому, мабуть, революційніші елементи (як С. Синегуб) шукали нелегальних організацій поза українськими гуртами. Тому, мабуть, таке хистке культурництво утворило сприятливий ґрунт для ідеологічних вагань і компромісу, що часто пхне й сервілізм, як це виявляється в діяльності Антоновича, Житецького, Кониського.

¹⁾ Див. статтю Ів. Стешенка—«Українські шостидесятники». Записки Укр. Наукового Товариства, кн. II.

²⁾ «Украинофилам» стаття в «Зап. Укр. Наук Товариства», VIII.

Тим часом революційніші елементи і в межах українських гуртків, безперечно, були, тільки вони до Драгоманова не були провідними, пануючими. «Здесь в Полтаве,—писав 12 травня 1862 р. якийсь молодий українець до невідомого тоді Потебні,—путь опыта, столкновений и т. д. пришли к тому твердому убеждению, что в настоящее время более чем необходим нам «Политический Украинский Катехизис», в котором дело получило бы историческое и логическое оправдание и, так сказать, сведено было бы к рациональной догматике: иногда лучшие люди стоят в тяжелом колебательном положении, не зная, куда примкнуть среди начинающегося брожения и разделения партий — «тьма над языками»¹⁾). А типовий шостидесятник—етнограф С. Д. Ніс мав якісь таємні, хоч, може, й випадкові, звязки з революційною групою «Земля і Воля»²⁾. Тільки ця найрадикальніша частина української молоді загубилася в масі культурницького українофільства чи відійшла від його, і треба було рішучости Драгоманова, щоб прокласти власний шлях.

II.

Ідеологія нової верстви українських культурних діячів найбільше позначилася в літературі. У ліриці Кониського, Старицького, Грінченка, Грабовського, Франка бренять суспільні мотиви, притаманні цій добі громадського слугування народові з боку культурної верстви, «різночинної» інтелігенції. Але в ліриці, навіть тодішній ліриці, немає повного виявлення поетової ідеології: поет мусить обмежуватись загальними настроями й емоціями, бо інакше поезія може наблизитися до політичної прози. Ми можемо тільки констатувати помірковану «гуманність» перших двох поетів, народницький ідеалізм двох других, нарешті—зненависть до сучасних економічних відносин і віру в соціалістичну зміну у Франка. Тільки у Франка (і то в збірці «З вершин і низин») ми бачимо соціальний—не скажу, класовий—критерій до сучасних йому економічних відносин, хоч поет сподівається найбільше на мирний переворот—«правдою і працею й наукою». У інших же (особливо у Грінченка) народ виступає цілком у дусі народництва, без глибшого економічного аналізу й означення:

Безсилий не знатиме більш
Од дужого в час той наруг,
Народові руку подастъ,
Народ—його брат, його друг.

Такі необхідні загальнники не цілком виявляють нам світогляд поета і тільки інколи дозволяють указати на ту суспільну

¹⁾ О. Соловій — Нові данні до біографії С. Д. Носа. «Наше минуле», 1918, 2.

²⁾ А. Халанський — Матеріали для біографии А. А. Потебни Збірник «Пошана», с. 14—15.

течію (а значить—і на ту соціальну верству), що годує поета, створює йому ідеологію.

З цього погляду белетристика (а де-коли — то й драма) дає незрівняно більше. Письменник творить мистецький образ на підставі життєвого аналізу; він примушує свого героя на ділі виявляти себе і тим дає безпосередній матеріал для наслідування, для науки. Таким, напр., матеріалом був Базаров, або й герой Чернишевського з «Что делать?» для всього покоління російських ніглістів-шестидесятників. І цілком очевидно, що наша белетристика, витворюючи з кінця 60-х років такі «ідеологічні» постаті, мала ті ж завдання науки, агітації, поширення близьких письменникові ідей у художніх образах. Але не зразу наша белетристика почала виконувати громадські (в своєму розумінні, певна річ) завдання.

На початку доби література була одним з засобів пізнання народного (селянського) побуту, ~~она~~ дуже наближалася до етнографії, і дуже важко покласти межу між етнографичними передказами Симонова і Носа, між портретними оповіданнями Ганни Барвінок і Стороженка і літературною творчістю Марка Вовчка і Федьковича, позначеню рисами художньої уяви, суб'єктивного творення. ~~Відсутність~~ певної суспільної ідеології призводить або до сентиментальної гуманності Марка Вовчка, або до тієї ідеалізації народного побуту, де вже чується класова позиція письменника-поміщика (у Ганни Барвінок і Стороженка); і цілком зрозуміло, що демократична російська критика так гостро поставилася до Стороженкових творів, добачаючи в них риси консерватизму і безгрунтовно-наївної романтики¹⁾. Далі, починаючи з Свидницького («Люборацькі», а дебютував Свидницький етнографичними оповіданнями), Кониського, Левицького, українська література, поруч з відтворенням селянського побуту, намагається дати повість з життя інших соціальних верств і розвязати проблему: «что делать?» як жити українському інтелігентові? Болюча проблема денационалізації поставлена вже у Свидницького, Левицького, Кропивницького та ін., а його наступники дають образ «нової людини», що повинна проказати стежку для роботи цілому поколінню. ~~Белетристика~~ українська в частині своїй робиться «учительною», «публіцистичною», виконує завдання агіт-пропа. На цій літературі, що здебільшого прибрала характер повісті, ми й дозволимо собі зупинитись далі. Ми простежимо, чого ж учила ця література й які соціальні причини цієї науки протягом цієї економичної доби. Це нам допоможе зрозуміти, що ж нового дала людству та трудова селянська верства, що з початку ХХ століття почала поволі прибрати провід в українській літературі, а опанувала її тільки з Жовтневою Революцією.

¹⁾ Див. статтю А. Кримського—«Чому Олекса Стороженко покинув писати по-українськи» Л.-Н. Вістник, 1901, т. XIV.

ми зрозуміємо групу письменників дошевченкової доби, що, загалом кажучи, виразно виявляють свою класову, поміщицьку ідеологію і відбивають у творах своє соціальне оточення (Білецький-Носенко, Гребінка, Квітка); тільки так, очевидно, ми можемо зрозуміти й урядовий сервлізм, монархізм цих письменників, клерикалізм в іхньому світогляді, уникання жадної опозиції, як навіть Гребінка, що, перекладаючи «Полтаву», старанно видає всі згадки про політичні настрої на Україні. Шевченко виступає представником іншого класу—селянства, пригнобленого тяжкою соціальною й економичною залежністю від поміщика, навіть поміщика-українофіла типу Лукашевича, Галагана, Лизогуба. Риси селянського світогляду, тоді об'єктивно-революційного, найбільше виявляються в Шевченковому бунтарстві, в непримиримій ненависті до держави царів і панів. Але Шевченко не міг створити тоді певної соціальної групи, що визволення свого класу поклала б за основу своєї діяльності за його прикладом: селянство, як клас, не могло ще тоді виступити на кін політичної боротьби. Тому Шевченко вривається якимсь дисонансом у поступовий розвиток суспільної ідеології і серед шестидесятників українських він не має численних прихильників і послідовників. Це ззвучить парадоксально, але це так: до 90-х років, до появилення нового активного класу—робітництва і перемоги революційної ідеології над мирною, культурницею, Шевченко робиться джерелом формально-народницького культу, а його глибокий революційний світогляд плекається врешті тільки в невеличкій групі драгоманівців-радикалів. Чому це так?

Коли ми погодимося з тим твердженням, що українське відродження творили, як і скрізь, середні класи¹⁾, то ми зрозуміємо головні лінії суспільного життя на Україні протягом другої половини XIX ст., до народження нових соціально-активних груп: середні класи за тієї доби економичного розвитку були нездібні до революційного піднесення, до глибшої акції в Шевченковому дусі. Головна маса інтелігенції тих часів була захоплена ідеєю культурно-національного відродження українського народу, але дуже мало цікавилася економічним станом «візволеного» поміщиками селянства і цілком не приймала революційно-політичної ідеології Шевченка. «Основа», цей як-нечиє виразник настроїв де-яких українських шестидесятників-культурників, рішуче заперечувала (устами Костомарова навіть) «новомодній французький соціалізм»: приватна власність і заможній селянин з своєю хуторянською цівілізацією—ось що мусить замінити «примарну ідею». Разом з тим політичний лоялізм і клерикалізм доповнюють цей програм основ'ян; такий консервативний, порівнюючи з позицією російських соціалистів

¹⁾ Див. статтю Л. Юркевича—«Середні класи і національне відродження» в журн. «Дзвін», 1913 ч. 2, с. 107—111.

конфліктові. Тим часом цей сюжет безумовно відзначав побутове явище. «Автор зачепив найживіші струни сучасного суспільного життя,—свідчить Костомаров у своїй рецензії на драму Старицького,—викрив хворобу, що її відчувають скрізь за наших часів, і відтворив її в таких рисах, в яких вона виявляється в сучасному українському суспільстві»¹⁾. Але річ у тім, що широкого соціального освітлення цього сюжету тодішні українські «бітописателі» дати не здолали: їхні позитивні типи або безнадійні резонери і балакуни, або поміщики, що тільки кутаються в формальне народництво, але соціальних своїх вигод не зрикаються і на економічні реформи не погоджуються, а тому ці типи найбільше характерні для поверхової поміщицької молоді, характерні вони і для з'ясування поміркованої позиції самого письменника. Коли Квітка цілком виправдує таку станову нерівність («Щира любов»), а Шевченко вважає її страшною соціальною несправедливістю («Марина», «Відьма», «Слепая»), то письменник шостидесятник став перед нею в задумі, з гуманним настроєм, але без спроби радикально розвязати проблему: в цьому, може, найясніше позначилася класова позиція наших письменників.

Але ж 60-ті роки дали матеріал і для інших побутових образів: Левицькій у своїй повісті «Хмари» хоче дати людину вже з певним позитивним програмом, хоче зробити Радюка зразком для наслідування. «Радюк—просто смішний дурень!»—так категорично висловлюється Драгоманов про першого в нашій літературі свідомого «народовця»²⁾. «Дурість» Радюкова полягає, з одного боку, в невиразності й однобічності його ідеології, а з другом—в повній нездатності реалізувати навіть свої мізерні і наївні «мрійки». Ці його «мрійки» дуже характерні для цілої суспільної верстви української інтелігенції, отієї «культурницької» групи, що шукала форми легальної мирної роботи в умовах царату. «Ми, тату,—заявляв Радюк батькові,—носимо народну світу, бо ми народовці, стаємо набік народа; ми націонали». А «націонали й народовці,—поясняє автор устами Дашковича,—то тепер такі молоді люди, котрі говорять українською мовою, хотять, щоб і жінки й діти говорили тією мовою, хотять злитись з народом.. просвічувати темний народ і піднімати його морально й матеріально» Крім цієї українофільської балаканини, Радюк не мав жадного програму, не мав ширшого демократичного світогляду. Закликаючи до неясної саможежтви, поширюючи скрізь свої «сміливі» (!) ідеї, Радюк сам конкретно лише записував народні пісні та спромігся випадково допомогти хворій молодиці, а потім закінчив своє життя «тихим» міщанським щастям з «хуторянкою» (заможненкою!) і шуканням урядової кар'єри за всяку ціну, навіть за ціну від'їзду на далекий, чужий йому Кавказ (у другій редакції). Позиція героя «Хмар» типова

1) «Киевская Старина», 1883, IX—XI, с. 297.

2) В «Листах на Наддніпрянську Україну», с. 32.

класова позиція людини, що належить до пануючої верстви і цілком ігнорує соціальне становище народу, його економічні злидні. Радюк—уламок дрібно-маєткової дворянської верстви, що опинився в нових соціально-економічних умовах, під впливом могутнього ідейного руху, але зреєстрирований своїх соціальних інтересів не зміг. Не зміг він і звязати українського відродження з інтересами трудового селянства (за тієї доби), з його соціальним визволенням: про це Радюки боялися і думати. Безумовно, в своїй трагедії Радюк в значній мірі мусить завдячувати авторові, який, поставивши питання, як і Чернишевський,—«Что делать?», не зміг, подібно до Чернишевського, дати в образі свого героя конкретної відповіді на це питання. Поверхове розроблення теми, без глибокого психологичного аналізу, з випадковими, штучно-тенденційними епізодами—все це вийшло на шкоду художній правді повісті¹⁾. Але ж автор мав перед собою реальні життєві образи: Радюки створили міцну київську «Громаду» з її журналом «Помийницею», Радюки виявили свої наукові здібності в 70-х роках, але ж Радюки пірвали й зносини з Драгомановим на початку 80-х років, коли він, на їхню думку, визначався занадто виразною «революційністю».

Поруч з спробами художнього відтворення невдалих пансько-культуртрегерських змагань ми бачимо фіксування й іншої сили на українському селі, що вже народжувалася в страшних муках, але не змогла ще знайти вірної лінії роботи: це селянська інтелігенція. Ця інтелігенція поки-що бралася з кол заможнього селянства або з тих суспільних верстов, що складали проміжну плівку між панством і трудовим селянством і навіть були близчі до цього селянства (дяки, народні вчителі, то-що). Змагання цієї народної групи неясні, кроки—боязкі й несміливі, але вона вже є, і в цьому її позитивне значіння. З перших нарисів згадаємо повість Марка-Вовчка «Дяк» (1859 р. написана). Марко Вовчок уже тоді передчував трагичну долю на селі людини, що, стоючи інтелектуально вище за оточення, не може конкретно виявити своїх бажань та рішучо ступити на інший, кращий шлях... «Дяк»—це ескіз, з якого пізніше виникли—і Тесленкове «Страчене життя» і Винниченків «Кирпатий Мефістофель». Тиміш Савлук знову гаразд причини своєї «туги ревної, невсищущої, невгавуючої, лихої й невмолимої», але тільки почував, що вона його «толкала з місця, пхала за двері, гнала улицею, провадила стежками, полями, лісами, гаями». Заідений рефлексією й зненавистю до місцевого «болотяного» оточення, Тиміш Савлук змарнував життя в вічному шуканні особистого щастя й гармонійного, «зорянного» існування. Та в самому собі Савлук не знаходив таких об'єктивно-твірних рис, які дозволили б йому сконкретизувати його мрії і здійснити в житті: неясність бажань,

¹⁾ Цікаво, що, друкуючи уривок повісті в «Правді» 1873 р., автор назвав її «Новий чоловік», виразно натякаючи на громадське значіння свого героя.

відсутність сили волі поруч з об'єктивно-несприятливими фактами — це все підрізalo Савлукові мрії, розбило їх дощенту. Але самий образ цього дяка, виконаний, безумовно, в стилі Тургеневських оповідань з неодмінно-розвитими мріями про особисте щастя (хоч епізод з Мартою і не вмотивовано з психологічного боку), є перший нарис цього типу «неприкаяного» героя, який, правда, ще не усвідомив сам собі своїх ідеалів, не зрозумів причин руйни своїх, хоч і невисоких, мрій. Поривання Савлукові, в освітленні Марка-Бовчка, виявилися виключно в ділянці особистих настроїв і переживань. Але вже трагедія Чіпки Вареника («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Рудченка-Мирного) розвивається на соціальному ґрунті. Неясні змагання Савлuka тут, в образі Чіпки, замінено виразною ідеологією, певним світоглядом, що виникли серед кращих представників села під час все ж таки нової й бурхливої доби 60-х років. Основна риса Чіпчина — пристрасне, болюче шукання правди, спочатку — вищої, етичної правди, а потім — і соціальної правди, коли він кинувся «рівняти бідних з багатими». «Скрізь неправда!» — каже в роспушці Чіпка. — «Куди не глянь, де не кинь — усюди кривда й кривда!.. Живеш, нудишся, тратиш силу, волю, щоб куди заховатись од неї, втекти від неї; плутаєшся в темряві, падаєш, знову встаєш, знову простуєш, знову падаєш... не вхопиш тропи, куди йти?...» Але оце святе незадоволення з околишнього життя, оце вміння стояти над юрбою й бачити далі за цю юрбу, оце вічне шукання правдивої життєвої тропи — робить образ Чіпчин в його ідеальних, так би мовити, обрисах досить симпатичним. Ці його риси, в зображені Пан. Мирного, ясно говорять, що народилася нова соціальна сила, селянська інтелігенція, і вже її не відірвати від матернього її пня. Чіпка вже добре инколи розуміє й свої відносини до народніх інтересів: співаючи про неправду людську, Чіпка «бідує з кріпаками, будить у них жаль, що вони одурені, що їм одвели нікуди негодяці землі; допомагає їм грішми, коли пристають за подушнє зборщики». Але, на лихо собі, Чіпка великим виховався індивідуалістом, з виразним приматом етичних емоцій, і це психологичне тло, під впливом об'єктивних умов, скерувало всі світлі заміри Чіпчині в бік облудний; тільки цей шлях найбільше припадав до серця людині, що їй було перегорожено інші шляхи до широкої громадської діяльності: тут бо вона тішила свої героїчні потяги й віддалялася від сірого, буденного існування, яким жив приятель Чіпчин — Грицько.

Образ Чіпчин, як ми сказали вище, має своє ідейне значення. Панас Мирний дуже влучно підкреслив основні гасла доби 60-х років — шукання правди — в етиці й соціальних питаннях. Такий «ідеологічний» критерій що до Чіпки тільки й можливий, бо спроби оцінити його з погляду звичайної реалістичної критики не можна назвати щасливими: занадто бо його дійсні вчинки далекі від його ж власних замірів і міркувань. Чіпка — «пропаща сила», але незабаром настане час, коли український селянин

з стихійного протестанта перетвориться на активну революційну силу, і це перетворення відіб'є й художня література (Винниченко, Коцюбинський).

Зробимо де-які висновки. Українська література відзначила фази нового економичного процесу: і нову економичну неволю, що її зазнав середній селянин-власник після буржуазних реформ 60-х р.р., і початки пауперизації селянства, і хижакські форми промислового капіталу на Україні (твори Левицького, Кониського, Рудченка-Мирного, Франка). Треба додати, що цей наступ капіталу і звязану з ним руїну попереднього феодально-патріархального побуту наші «культурники» усвідомили собі, як неминуче зло, як ворожу навалу, бо нові економичні чинники ніби руйнують моральні основи селянина («Бурлачка» Левицького, «Глитай або ж павук» Кропивницького, «Повія» П. Мирного), соціальне значіння тих чинників підноситься тільки побіжно аж до малюнків Франка почести—Тобілевича. В усякому разі: новий економичний побут, хоча б формально, епізодично відбився в початковій українській повісті. Але коли український письменник хотів одзначити народження нових сил серед різних соціальних верств, накреслити нові ідеологічні шукання і тим показати шлях для роботи молодого покоління, то тут він був цілком базпорадний одразу ж. Неясні були витворені ним силуети, непристосовані до життя подані типи, позбавлені сміливого, не кажу—революційного, дерзання, прип'яті до дрібненьких і невиразних завдань українського легального культурника. Українська «полупанська» інтелігенція, не маючи власної суспільної ідеології, іншого не могла внести і в літературу.

Кінець буде.

ТЕРЕЩЕНКО.

Театр мистецтва дійства.

Останнimi часами теоретики та любителі розмов на теми про мистецтво надзвичайно ретельно починають наводити літературу ріжкими порадами-аналізами, а то навіть і цілими рецептами про те, що треба робити з театром, щоб він поправився і міг бути дальше в житті. Щоб не роскопувати запліснявілого барахла шляхом всяких порівнянь та еволюційних висновків, що я особисто вважаю лише словесною еквілібристикою спеціальних критиків, хочу, одкинувши всякі умовності, говорити словами людини, яка допіру відірвалась від театрального станка. Для мене ясно одно: дотеперішній театр кінець-кінцем прийшов до глухої стіни—живій істоті від мистецтва робити там нічого. Протягом довгої еволюції, починаючи від первісних форм театрального дійства і кінчаючи останнім етапом модерного театру режисерів, сталося те, що театр задавив основний живчик свого ества—актора, як творця дії.

Протягом певного часу автор, режисер, декоратор і інш., в звязку з ходом загального процесу громадської психології (індивідуалізм, одіраність особи, захованість в самого себе)—і це треба вважати цілком нормальним в капіталістичних формах життя—призвели театр до глухої стіни, об цю стіну ткнули лобом де-яких ще живих творців театру і тим самим примусили задуматись над цим безпорадним становищем. Причиною мертвоточини театру була втрата активного дієвого елементу. Театр став статичним, бо звязав волю актора, як первісного творця дійства. А смерть дійства в театрі—смерть самого театру.

З цього моменту я й хочу говорити про цілком оригінальне явище—мистецтво дійства, котре винятково операє дією й від неї виходить. Дія є поняття активне, але само по собі абстрактне. Виявіти дію це значить знайти спосіб матеріалізації дії. А ця потреба є проблемою нового методу та архітектоніки мистецтва дійства.

В способах матеріалізації дії в дотеперішнім театрі практикувалося виявлення дійства ситуацією окремих індивідуумів—персонажів, з чого і створилося певне обличчя театру.

В противність цьому, відповідаючи сучасним організаційним формам життя, що спирається на глибоко-колективістичні основи, в противність індивідуалістичній будові старого суспільства—реалізація дії в мистецтві дійства переводиться способом сумовання

передачі почуття. Наслідком цього являється построєння дійства в масових формах, організованих відповідно вимогам законів кожного з елементів фактури мистецтва дійства.

Виявлення дії, її матеріалізація, проходить при необхідній допомозі цілого ряду елементів мистецтва (рух, слово, музика, малярство, і т. і.), цеб-то виявлення дійства проходить при допомозі цілого ряду мистецтв, збудованих на основі спільногого ритму.

Комбінація передачі способів ріжких мистецтв ідеї мистецтва дійства (коли потрібно—через слово тільки, чи через звук, коли потрібно—через всі мистецтва синтезовано), дає нам можливість правильно розпоряджатись в архітектоничному чи ритмичному розумінні. Це дає змогу проявити сильніші чи слабіші напруження з одного боку і, по-друге, вживати контрастовий спосіб передачі ідеї мистецтва дійства, полекшувати приймання його ріжноманітними комбінаціями, впливаючи то на зорові, то на слухові органи чуття.

Отже, з вищепереданого видно, що основа театральна не в зовнішній комбінації таких чи інших форм, стилів і т. д.

Можна багато разів перевертати, комбінувати, але це буде тільки зміна зверхньої форми, а корінь залишиться старий, і сам театр від того фактично не зміниться. Попередні передпосилки, нам ясно говорять про те, що зіпхнути театр з мертвової точки, це значить відмовитись від основ старого театру, значить роскладти його на основні чинники синтезованих елементів і взяти найнеобхідніше й кожне зокрема. Таким чином, оперуючи складовим матеріалом, треба організувати цей матеріал по методу, при якому ініціатива учасника-артиста, як первісного творця, була б покладена в основу творчості від початку аж до кінця композиції.

Такий метод є органічним для мистецтва дійства і він цілком протилежний дотеперішньому театр, який в методі своєї роботи нехтує ініціативу учасника, тим самим каструючи свою істоту, що власне і призвело театр до повної імпотенції.

У противність старому індивідуалістичному методу театральної роботи ставиться колективний метод, коли кожний артист в можливостях своєї фантазії зможе проявити максимум своєї ініціативи.

Далі вільне організоване погождення кількох творчих ініціатив у певних мистецьких законах творить цілу композицію.

Після з'ясування підсвідомого стану певної задуми для реалізації її шляхом обговорень фіксується основна ідея.

В слідуючий момент виробляється план і архітектоніка зафікованої ідеї. Після цього робиться так звана ритмична фіксація: з'ясування в графічній формі ріжких ритмичних напружень (місця піднесення й спадання ритму).

Фіксація ритмичної схеми є першим етапом до практичної реалізації основної ідеї композиції. Після цього приступають до виявлення ритму через всі елементи мистецтв, і тут кожний учасник—артист вільний в інтерпретації кожного моменту ритмичної схеми.

Матеріалізація ритмичної схеми проходить через всі складові елементи мистецтв (слово, рух, збудований на законах послідовності, музика і мальарство). Коли індивідуальна стадія композиції кожним з артистів пророблена, тоді з ріжких індивідуальних робот, пророблених на основі спільногого ритму, конструкується один спільний закінчений організм композиції. Останній момент виконує режисер—конструктор.

Мистецтво дійства розвивається в відповідних просторових взаємовідношеннях. Дотеперішній театр був звязаний певними законами площини, які в крашому випадку ілюстрували дію, а в гіршому нічого спільногого з нею не мали. Для мистецтва дійства в даному разі потрібна підлога з підставками, які відповідають ритмичній схемі композиції (підвищення й поніження площини відповідають піднесенню й спаданню ритма), цеб-то площа повинна відповідати характеру вимог построєння ритму. Так будується мистецтво дійства, по методам якого уже третій рік працює театр-майстерня імені Михайличенка.

Досі в майстерні цього театру зроблено вісім експериментальних композицій:

1. Перший будинок нового світу; 2. Небо горить; 3. Жертва вечірня; 4. Печаль остання, 5. Карнавал; 6. Поема відволі; 7. Буфонада № 1; 8. Буфонада № 2.

Жертва вечірня.

В роботі театру є ще дві великі композиції, які мають бути скінчені влітку.

Все зроблене досі можна розбити на три цілком закінчених етапи. Перше, театр Михайличенка почав працю з певної ідеології та (хоча, правда, на той час досить ясної, але все ж невикристалізованої) теорії мистецтва дійства і методів колективної творчості.

Треба було насамперед перевірити практично для самих себе, а також і для широких кругів публіки життєздатність і правдивість вищеозначених методів. Отже, тому майстерня Михайличенка ввесь перший період своєї праці вкладає в одну велику театральну композицію — „Перший будинок нового світу“, — яка і була показана уперше в Київі в помешканні міського оперового театру. Що до самих себе, то треба сказати, що вже до спектаклю ми глибоко вірили в величезну будучину принципів, покладених в основу нашої праці. А ті вигуки, якими кидалась з партера публіка на сцену з глибоким міщанським обуренням в час вистави, викликали в нас величезний ентузіазм і остаточно переконали нас в правдивості і життєздатності цих принципів. З боку спеців і прихильників класичного, а то навіть і модернього в театрі виставлялись докори за абсолютне ігнорування автора, як драматурга, режисера і інш. диктаторів мистецтва театру. А найбільше нарікали на те, що ми збиваємо театр з його еволюційного шляху, висовуючи натомісъ якийсь колективно-синтетичний метод театральної творчості. Хоча, правда, було визнано за нами велику композиторську роботу, навіть оригінальну техніку. Протест фактично був направлений проти самого підходу.

Після цієї вистави починається другий період нашої праці, результатом якого пізніше появляється оригінальна композиція „Небо горить“. Весь цей стан фактично був направлений в бік утворення власної школи по винайденому методу.

З одного боку перед молодими артистами, які вже стали цілком на цей новий шлях театру, стояла задача удосконалитись, набути необхідне знання і техніку, що вимагалась для кожного творця синтетичного мистецтва по колективному методу, а друге, необхідно було створити біля себе певну виховуючу атмосферу, просто школу, яка змогла б згодом випустити на театральний ринок цілий ряд артистів і педагогів, вихованих на принципах мистецтва, які були в майстерні ім. Михайличенка.

Оце і є головні причини, що закопали майже на цілий сезон нас у лабораторну закриту працю, де провадилася уже величезна підготовча робота і над розробленням і розширенням діапазону наших методів, і над самими артистами, які за цей час без всяких унаслідованих традицій від старого театру, лише на основах сучасного пролетарського устрою, мусили виховатись на остільки дозрілих артистів і в техничному і в ідеологичному розумінні, щоб свободно орудувати матеріалом в принципах мистецтва дійства.

Після цього 1922 р. було виставлено кілька спектаклів в Київському театрізім. Шевченка, і молода трупа майстерні ім. Михайличенка виїхала в Київ на гастролі до м. Харкова. Характерно що на цей раз у Київі, а також і в Харкові публіка прийняла нас далеко обережніше, ніж перше. З боку міщанських театральних кругів почувалась якась стриманість, а де-хто навіть одверто заявив, що не зважаючи на більшовицько-дикій підхід, вистави дуже оригінальні і цікаві. Преса не знала, що писати.

Повернувшись до Києва, ми розпочали третій етап нашої праці. Тепер ми уже мали за собою наше оригінальне обличчя, мали набуту техніку і школу своїх методів. Ми почували себе грамотними і свідомими серед блукаючих спантеличених акторських мас. Методи були очищені і провірені—шлях нашої праці багато прояснився.

Сезон 1923 року дав змогу зробити зразу кілька нових оригінальних композицій, і ми почали що-суботи регулярні вистави в невеличкому помешканні на 70 душ в майстерні ім. Михайличенка по Володимирській, 47. Твердження про те, що театр стає театром, коли він виходить в круг широких мас, в даному разі ствердилось як найкраще: систематичні відкриті спектаклі, як це уже вияснилось,

„Небо горить“.

дають нам змогу підвести під себе не стільки економічний, скільки моральний ґрунт. Розцвіт старого академичного театру характеризувався величезним напливом до нього постійних одвідувачів, які були органичною базою цього театру. Він не тільки організував свого глядача, але був ясним представником його духовних потреб та інтересів.

Перед нами зараз руба стало питання знайти й виховати свого споживача, бо театр, не розрахований на свого постійного глядача, річ мертвa. І от саме тому зараз для нас повстає необхідність направить свою творчість по двом фронтам:

1. В справі театральної творчості і організації, зафіксувавши певні позиції, йти далішою шляхом придбання необхідних театральних здобутків.

2. Серед роспилених мас необхідно скупчiti і виховувати біля себе молодий творчий пролетарський елемент—нашого будучого глядача.

Остання робота являється для нас не менше важливою від першої.

За три роки ми остаточно переконалися, хто є цей наш будучий споживач.

Ясно також і те, що в широких робітничих масах поки-що уперто робить свою роскладаючу роботу театр буржуазії, але тим більше ми повинні звернути свою увагу на пропаганду серед молодого пролетарського суспільства.

За останній час помічається колосальний наплив робітничої молоді на всякі нові гасла; цей момент необхідно прийняти до уваги, щоб вкласти свідомість і розуміння відріжняти мистецтво, основане на комуністичних принципах, від всякого квазі-мистецтва. Задача не легка, але необхідна.

Ще в 1921 році була випущена мною декларація „Шляхи театру“, в якій, стаючи на ґрунт нових методів в театрі, я зазначав про свідомість і діяпазон техніки будучого артиста-інженера в грядучому театрі. Артист будучого мав використати театральність в синтетичному сполученні, починаючи від мистецтва актора драми і кінчаючи буфоном і акробатом. Певний шлях пройденого театрального життя зараз дуже добре стверджує нам ці мої передбачення цілим рядом постановок, в яких форма спектаклю виявляється уже в найріжноманітніших технічних можливостях.

Оригінальність форми в даному разі, без сумніву, являється на основі оригінальної ідеології та оригінального змісту. Інакше й бути не може. Зміст і форма звязані органично. Поскільки в сучасному житті не виявлялось ясно скристалізованого побуту, приходилося брати оригінальні його окремі моменти, які і давали можливість виявити певний тип театральної творчості в цілому. Це одна з причин тому, що в своїх композиціях нам доводилось самим складати певну ідеологічну канву, з якої створювалась пізніше театральна композиція. На практиці своєї роботи ми переконалися, що наш театр виховає згодом свої літературні сили, так само, як він виховає свого глядача. Робити революцію в театрі—це не значить перетрушувати старе барахло під ріжними соусами, як це тепер робить Меєрхольд та інш.

Під таким углом провадилася робота в першій композиції „Перший будинок нового світу“ в 20 році, де в основу була покладена класова боротьба.

Так робилася композиція „Небо горить“ і, не зважаючи на те, що нас часто дорікають за відсутність літературного тексту і цільності в будові сюжету, ми твердо знаємо, що це важне питання згодом буде вирішено нами, як і цілий ряд інших питань. Але та основна позиція, яку ми зайнайшли в своїй роботі, вона є життєва і сучасна, що фактично і виявилося з цілого ряду останніх композицій, зроблених в сезоні 23 року: „Карнавал“, „Буфонада № 1“

і „Буфонада № 2“. Ще ѿ досі від одних заголовків наших композицій багато цукорних панянок кривиться, але я уже сказав, що ми знаємо, хто наш глядач, якому ми широко відчиняємо двері, і тому скривленою гримасою нас не злякаєш.

Буфонада.

Цілком зрозуміло, що перші роботи являються в даному разі провірочними експериментами нового типу театрального мистецтва, і поскільки довелось зустрінутись з абсолютно неготовими до цього акторами, робота від цього затримувалась, і приходилося затрачувати енергію на виховання нового актора-інженера, який свободно і грамотно зміг би роспоряджатись законами взаємовідношення елементів мистецтва в роботі по колективному методу. Але за цей час нам удалось утворити біля себе певну школу, що дає можливість забезпечити за собою певні кадри будучих акторів, які, без сумніву, уже є основою будучого в театрі.

В. МІЯКОВСЬКИЙ.

В. Б. Антонович. Перед слідчою комісією.

(З приводу 15 літ смерти В. Б. Антоновича).

В споминах В. Б. Антоновича, записаних з слів його Д. Дороженком, знаходимо скарги його на те, що догляд поліції за ним почався ще з 60-х років. Польське походження та українофільство—цих двох обставин було досить, щоб викликати в ті часи пильну увагу адміністрації до постаті Антоновича, яка завжди виділялася на загальному фоні того оточення, в якому він знаходився.

Ще студентом він бере участь в гуртку пуристів, цій опозиції очайдушному гуртку балагулів, і до певного часу поділяє горе й радість польської студенської гміни. До його голосу прислухалися усі групування студентів кінця 50-х і самого початку 60-х рр. Слова „*Cicho: Antonowicz mówi*“—зупиняли всякий галас і суперечки і вмить встановлювали тишу в автенторії, повній студентів по ріжному настроєних, готових самим різким способом доводити справедливість своїх думок.

Вже з 1860 р. почалася підготовка до польського повстання; серед польського суспільства та студенства культивується конспірація. Воно ще більше замикається, ховається з своїми планами і революційний запал свій виявляє в ріжких демонстраціях, маніфестаціях і спробах підбити їй усе студенство на виступи ширшого значення за межами університету.

Ми маємо одну документальну вказівку на те, що коли вже склалася певна організація, що керувала цим рухом, Антонович мав стосунки з нею, яко представник Русі. Це списки осіб, що працювали в комітетах, які мали на меті організувати польський революційний рух і об'єднувалися так званою *Delegacię* для керування загальними справами народу. В цих списках представниками Русі, себ-то України, Литви й Галичини, зазначені були Юргенс і Маєвський, на підставі уповноважень, які від Русі підписані були Вол. Антоновичем, Томашем Бужинським та Густавом Василевським.

Недокументальних доказів тому, що Антонович був дуже близький польському рухові до свого рішучого розрива з національними польськими колами, маємо ще кілька, й, принаймні, ті докори й закиди, що Антонович зрадив польську справу, ті брудні

натяки, що російський уряд знов про повстання від Антоновича, свідчать наочно, що він був у курсі всіх деталів підготовчого періоду.

Мар'ян Дубецький, співучасник польського руху 60-х років у Київ, приписує Антоновичеві участь в „Тройницькому“ товаристві, організацію якого збудовано було на принципі „тряячек“—кожний з членів знав тільки двох товаришів, які приймали його в товариство. Товариство це спричинилося до розвитку пізніших політичних об'єднань поляків і найбільш відомими членами його були: Володимир Мильович, Леон Гловашкій, Владислав Геншель, Антоній Хамець, Людвіг Житинський та сам Дубецький. Ідеологічна криза сталася з Антоновичем на самому початку 60-х років.

Від польських політичних товариств він переходить в табор українців, організує їх в громаду, стає на чолі хлопоманського гуртка, який визнавав, що народ так званого південно-західного краю був далекий і чужий тим цілям, які переслідувалися польською інтелигенцією, і має свої права на національне відродження, вимагаючи від інтелігенції уважливого відношення до своїх духових потреб. Основним завданням хлопоманського гуртка було ширення культурної праці серед правобережного селянства. Основним методом—те „хождення в народ“, яке трохи згодом стало таким звичайним методом російського народництва. З книжкою в руках, чи то з „Кобзарем“ Шевченковим, чи то з „Метеликом“ Куліша, в простій світці з простою селянською мовою йшов хлопоман на село, читав там якийсь художній твір, найчастіше „Катерину“ або „Наймичку“, росказував про давнє минуле українського народу, поясняв закони про селян, заводив розмови про становище й потреби селянства. З цих мандрівок виникало й нове заняття для хлопомана—етнографічні студії, які підготовляли його для кращого зрозуміння побуту й наближали його до селянина.

Хлопоманський гурток був невеличкий, Антонович нараховує чоловік 15, пройнятих ідеями гуртка.

Звичайно, як участь в польській корпорації, яка перейшла до „списковства“, так і робота на чолі хлопоманів не могла не здастися небезпечною. Перша загрожувала реальною небезпекою—повстанням поляків, друга на думку російської адміністрації встановлювала неблагонадійні звязки з народом, а на думку польського сусільства теж загрожувала реальною небезпекою—повстанням селянства проти панів.

Цього було досить, щоб обидва боки діяльності молодого Антоновича зарахувати за злочин, і тягати його по слідчих комісіях, допитувати як людину, в долі якої один крок oddіляв її вільний стан свідка від підневольного стану оскарженого.

Як раз же дві групи справ, в яких притягали Антоновича до слідства, і відповідають зазначеним двом бокам його діяльності. Одна група звязує Антоновича з цілою низкою людей, притягнутих в справі польського повстання, або підготовки його, друга стосується до хлопоманства, до звязків Антоновича, з „Основою“, до

діяльності того гуртка, який рішуче розірвав з польським суспільством на передодні повстання 1863 р.

Хронологично друга група справ з'являється ранішою. Хлопоманство Антоновича та його товаришів виникає ще до остаточного розриву з польським суспільством, виникає на польській основі серед польської молоді. А ліквідація повстання та передповстанчої підготовки тривала аж до середини 60-х рр., коли з хлопоманством було давно покінчено, коли хлопоманство в полуумі польського повстання виглядало як що й не зовсім благонадійна, то у всікому разі значно безпечніша справа.

Ідеологія хлопоманського гуртка має безпосередній зв'язок з тими демократичними думками, які досить міцним струмком виглядають серед загального руху польського суспільства. Універсал Поланецький Костюшка в селянській справі, численне Демократичне товариство початку XIX в., змова Конарського 1839 р. становлять певні етапи в розвитку революційної думки декласованої інтелігенції, зубожілої шляхти, яка в історичному процесі все більшала численно і робилася все більш впливовою серед ріжких угруповань польського суспільства. Хлопоманство з'являється тільки дальшим етапом в цьому процесі.

З точки погляду шляхетської аристократії хлопоманство було зрадою дворянського класу. Тому цілком зрозуміла та позиція, яку мусив зайняти клас великої і середньої феодальної буржуазії до цих зрадників шляхетської справи.

Чиновна аристократія, не розбираючись глибоко в тій справі, яку піднесла на свої плеча група хлопоманів, бачила тільки зовнішній бік — ту ворожнечу, яка повстала між польським суспільством і студенською молодію. І вона думала використати її в своїх цілях, роздмухавши вогник національної незгоди, аби побороти польський елемент, що після кримського розгрому знову почав підносити голову.

„Между студентами русскими и поляками,—писав Київський генерал-губернатор Васильчиков начальнiku III отделенія кн. Долгорукову,—к сожалению, нет должного единства: они разошлись на партии и составляют, так сказать, отдельные корпорации“. Але в кінці свого подання ген.-губернатор політично зазначав: „В заключение мне остается довести до сведения Вашего Сиятельства, что о раз'единении студентов русских и поляков на партии, конечно, следует сожалеть, но в настоящее время раз'единение это, некоторым образом, даже полезно“.

І на справу Антоновича та його товаришів урядові кола дивилися точнісінко такими ж очима. Хлопоманський гурток вносить розбитр в польське суспільство, значить „некоторым образом это даже полезно“, хоч взагалі роздори та сварки вносять неспокій та завдають зайвий клопіт місцевій адміністрації. Феодальна буржуазія не могла з таким спокоєм дивитися на хлопоманську справу і, використовуючи свої родинні та особисті звязки з урядовою аристократією, лякала її примарами гайдамаччини та антидворянського погрому.

І от адміністрація починає балансувати—з одного боку, хлопоманство вносить роскол в польське суспільство—це—„полезно“; з другого, хлопомани брататься з народом, сіють ідеї комунізму, розворушують в народному оточенні згадки за минулу волю—це вже цілком небезпечно.

Перші вістки про Антоновича та його товаришів—Рильського, Познанського, Поповського, Г. Василевського та інш. Йдуть від місцевої повітової адміністрації, яка знаходиться в близькому звязку з великопанським маєтком.

Вони трівожні. В містечку Макарові, 20 липня 1860 р., в день храму католицького костелу серед гурту поміщицьких фурманів та лъкаїв якийсь студент „внушав комунистические идеи“. Розслідування щеї справи робив земський справник та один з урядовців для особливих доручень при київському губернаторі. Слідство з'ясувало загальну картину справи. Студент, який „распространял между простым народом вредные идеи и мысли“—оказався товарищем В. Б. Антоновича, близьким його приятелем та однодумцем, відомим пізніше громадським діячем Т. Рильським. Розмова його з „простым людом“ торкалася майбутньої волі селян. Він сказав цим фурманам та лъкаям: „не журіться, буде вам вольниця.“ Жадних подробиць розмови при слідстві поліційним урядовцям не вдалося здобути, через що вони були певні, що селяне на слідстві не широ й не повно, ніби по умові, оповідали про цей епізод і найголовнє та найнебезпечніше затирали й заховували від слідства. Тому урядовці мусили поширити рамки слідства й з'ясувати, що за людина був товариш Антоновича—Рильський. Тоді виявилось, що в літку Рильський проводив цілі дні в польових роботах разом з селянами, жав хліб, косив сіно, складав його в копиці та в стіжки, орав та боронив землю і т. інше. При всіх цих вчинках він поводився як простий селянин, пробував наблизитись до селянського оточення і роспалював у них ненависть до вишого стану. „Весьма часто случалось,—писав земський справник,—что он на поле, видя усталость и изнурение народа от работ, притворясь человеком горячо сочувствующим их положению говорил: „ех, коли б бісовим панам було так гірько, як нам тепер“; другой раз он говорил: „поки что буде, а пани з нас і сорочки здеруть“. Когда приходило время к обеду, он обращался к крестьянам с подобными словами: „пора обідять, але бісові пани непускаютъ“, или: „скорій їжте, хлопці, а то чортові пани на шії сидять“. В праздничные же дни он пьянствовал с крестьянами по целым ночам в корчмах и в их домах, дарил им разные вещи, повидимому, без всякой причины, как например, крестьянину Каленику Сарасу подарены им волы. Крестьянин этот играет, как дознано, на лире, и у него проводят вечера Рильский, поет крестьянам под аккомпанемент Сараса разные песни, читает с трогательным простодушием какие-то стихи, в которых, по словам крестьянок, воспевается горькое положение их, ненависть и злоба к помещикам и вообще к людям высшего общества, довольство свободной

жизни и т. п. С дворовой прислугой он обращается как с людьми равными себе, чем и снискал себе редкую в подобных людях преданность".

В цьому документі, крім Т. Рильського та його брата Йосипа, фігурували Іван Загурський та ще якийсь студент Іляш.

До цієї групи, на чолі якої, як сповіщає земський справник, стояв Антонович, заразовано було ще Йосипа Поповського, який на Поділлю вів такий самий спосіб життя, як і Рильський на Київщині: "Студент Поповский, находясь в отпуску в доме отца своего, ходил к некоторым крестьянам на крестьяны. Бывая между крестьянами, Поповский вел себя с ними, как равный им, и нередко возвращался в дом в нетрезвом виде. Ни в какие особые разговоры, посещая крестьян, Поповский не входил с ними". Урядовці, що перевели слідство, вбачали в цьому незрозумілому для них явищу—щось дуже серйозне; вони гадали, що знайдені нитки для роскриття якогось таємного товариства з соціалістичними ідеями, яке ставить завданням роскріпачення селян, яке веде боротьбу з певним класом експлоататорів-поміщиків і тому шукає й використовує усі засоби наближення та злиття з народом.

Соціалістичні ідеї західної Європи, можливість революції соціального характеру тут на місці, а найбільш факти революційної пропаганди, з одного боку Герцена, з другого польських емігрантів та емісарів тримало адміністрацію південно-західного краю в непокійному, напруженному стані.

Робота хлопоманського гуртка Антоновича, Рильського та інш. в очах адміністрації була справою „образованогося між студентаами общества коммуністов.“

„В городе Киеве студенты университета,—докладав 5/XI. 1860 р. київський земський справник,—учредили общество коммунистов, главою этого общества—студент Антонович.

Общество составляется более чем из ста человек студентов, еще учащихся и окончивших уже науки и проживающих в разных местах; кто именно эти студенты, я открыть не успел, кроме трех сотрудников Антоновича, из которых два брата Поповские, помещики сквирского уезда, и один—Тадеуш Рильский, помещик киевского уезда, деятельно занимающиеся своим делом.

Все эти молодые люди в особенности стараются привить идеи коммунизма простому народу, они при всяком удобном случае внушают крестьянам, что дворяне и крестьяне не имеют различия по званиям, но все равны, и все, что кто имеет, должно быть общее, что слуги не должны называть своих господ „panie“, т. е. „барин“, но просто „bracie“, т.-е. брат; собственная их прислуга иначе не относится к ним, как упомянутыми именами, лакеи, кучера и прочие спят на одних постелях, едят и кушают чай вместе с своими господами, и им содействуют в распространении идей коммунизма между равными себе сословиями, с некоторым прибавлением от себя. Главная цель общества есть та, чтобы привязать к себе массу черни, которая под влиянием членов оного могла бы содействовать

при общем восстании в Царстве Польском, которое, по их мнению, будет, если ожидаемое восстановление самостоятельности Польши не осуществится, что по сему случаю во время пребывания государя императора в г. Варшаве будто бы польские вельможи высказали явно расположность в пользу возмущения тем между прочего, что когда государь изволил прогуливаться по городу вечером, то они распорядились гасить фонари по пути, возглашая „*pasoswiecjs temu, kto zacziewia wolnosci i swobody polskie*“ и что восстание имеет быть поддержано некоторыми из западных держав“.

Так в уявленні поліційного урядовця переплуталися ідеї хломанства з ідеями комунізму, справа українська з польською пропагандою в Варшаві.

Земський справник, що переводив слідство на підставі даних про Рильського, робив висновки: „міжно положити сказати, що изложенные мною действия молодых Рильских и их сообщников играют роль подготовительных начал к дальнейшим весьма серьезным предприятиям“.

Поліційний урядовець перебільшував справу. Це зрозуміла й вища адміністрація. Генерал-губернатор вважав незручним вжити якихсь особливих заходів проти Антоновича та його товаришів, через те, що не було об'єктивних даних для розкриття стремління та мети того гуртка молоді, не було й будь-яких серйозних фактів для переслідування та обвинувачіння. Труси генерал-губернатор Васильчиков визнав крайнім засобом, який тільки може пошкодити справі, бо внесе в ці кола трівогу, викличе особливу обережність з боку тих, кого хотіли викрити.

Кн. Васильчиков радив ужити випробований у всяких політичних справах секретний надзор, через особливих агентів, яких треба було знайти серед місцевих людей, бо сторонні люди могли викликати лише підозріння з боку піднадзорних. „Если на это дело понадобятся деньги,—додавав ген.-губернатор,—то при избрании агентов можно располагать хотя бы и до ста рублей, которые будут мною возвращены“.

Зібрати перші відомості про В. Б. Антоновича було довірено урядовцю для особливих доручень Руккеру. Володимир Боніфатієвич саме тоді скінчив курс в університеті і був у відпустці в селі Гущинцах Винницького повіту, де останній час перед смертю проживав його названий батько.

Руккеру доручено було, ревизуючи сільські запасні магазини у Винницькому повіті, „совершенно негласно разузнать на месте, действительно ли Владимир Антонович находится в сел. Гущинцах, есть ли там его родственники и кто они, с какою целью он туда поехал, какого он образа мыслей и поведения, чем занимается, с кем имеет сношения, не замечено ли в действиях его чего-либо предосудительного в политическом отношении и не входит ли он в неуместные суждения с крестьянами.

Если бы в собрании этих сведений,—додано було в інструкції Руккеру,—вы встретили почему либо затруднение, то имеете об

этом поручении передать исправнику с тем, чтобы он все требуемые настоящим предписанием моим сведения о Владимире Антоновиче по собрании представил мне, адресуя в собственные руки. Независимо от сего передайте исправнику, что за всеми действиями Антоновича следует иметь самое строгое, но совершенно негласное и постоянное наблюдение".

Відомості, що зібрані були Руккером на місці, були інтересні, вони з'ясовували, звідки йшов похід проти хлопоманів, і чому з'явище це, що урядові кола визнавали „некоторым образом полезным," здавалося іноді небезпечним. Свіжа людина, хоч і урядовець генерал-губернаторської канцелярії, спокійно розібрався в тих криках проти антоновичевого гуртка студентів і побачив, наскільки перебільшеним було все те, що про його розносіли по всій Україні поміщики та ті урядовці, що тягли поміщицьку руку та дивилися їх очима на відносини до селян, на кріпацтво, і чутки про близьку волю селян уважали за „неблагонамеренные внушения" якихось пропагаторів. Факти, що викликали скарги та крики поміщиків, як виявлялося згодом, були зовсім невинними та простими „побутовими явищами." Рапорт Руккера інтересний як раз з цього боку. „Село Гущинцы,—подавав цей урядовець генерал-губернатору,—принадлежит помещику Оттону Абрамовичу, у которого в его детстве отец помянутого Антоновича был губернером или наставником; старик Антонович в награду за свои заслуги проживал в Гущинцах у Абрамовича на всем готовом и в недавнее время умер; сын Антоновича, бывший студентом в Университете св. Владимира, приезжал иногда к своему отцу в Гущинцы и после окончания в недавнее время курса наук в университете со степенью кандидата навещал недавно помещика Абрамовича, пробыл в Гущинцах недолго и уехал, как я слыхал, обратно в Киев, но положительно не могу в том удостоверить. С крестьянами Антонович не только в неуместные, но и вовсе ни в какие рассуждения не входил и вообще не имел с ними никаких сношений.—Как же при отношениях Антоновича к Абрамовичу, легко может быть, что первый из них снова приедет когда-либо в Гущинцы и может дозволить себе какие-либо предосудительные действия, то, согласно означенному предписанию, я передал лично Винницкому земскому исправнику, что за действиями Антоновича, в случае его прибытия, следует иметь совершенно негласное, но строгое и постоянное наблюдение; при этом я просил также исправника узнать, если возможно положительно, и донести Вашему Сиятельству, куда именно Антонович выехал из Винницкого уезда. Почтительнейше донося об этом, считаю долгом присовокупить, что у помещиков здешнего края существует почти общее убеждение, что между студентами университета св. Владимира образовалось общество с красно-республиканскими началами и намерениями, и что общество это для достижения своих целей старается прежде всего возбудить крестьян против помещиков и с этой целью высыпает в разные места своих эмиссаров; поэтому помещики смотрят на приезжающих в провинцию студентов Киевского Университета .

с крайним нерасположением недоверчивостью, и я полагаю, в случае, если-бы гг. студенты вздумали предпринимать какие-либо действия в деревнях, для распространения между народом своих идей, то первые довели бы об этом до сведения правительства — помещики". Руккер поруч з цим зупинився й на справі третього члена антоновичевого гуртка — Йосипі Поповському. Він переказує ті розмови, які з приводу поведінки Поповського він застав у Винницькому повіті, але теж називає їх несправедливими і спростовує закиди в „неуместных внушениях крестьянам,” доводячи, що тут були лише факти піяцтва та гулянок на хрестинах в селянській родині.

І ход до генерал-губернатора з ріжних боків доходили відомості, які значно зменшували ту картину таємного товариства з комуністичними ідеями та злонаміреними цілями, яку змальовано було київським земським справником, але список студентів, що їздили по селах та входили в „недоречні й злочинні стосунки“, з народом, усе поширювався. До відомих вже нам імен Антоновича, братів Рильських та Поповського було приєднано ще імення Густава Василевського, Леонарда Савинського, Моргульца, Л. Сорочинського та Тита Далькевича. Разом з тим адміністрації стала відомою етнографична мандрівка Антоновича з товаришами по Херсонщині; відомості про стосунки Рильського з селянами підтверджувалися, і про самого Антоновича були зібрані, нарешті, докладні відомості. Бердичевський земський справник у відповідь на запитання генерал-губернатора подавав про Антоновича все, про що міг дізнатися на місці:

„Окончивший курс в университете св. Владимира, Антонович приезжал в Сопин к сестре своей, дворянке Васневской, в ноябре месяце, где, прожив не более двух недель, выехал в первых числах декабря в Киев, отколь имел приехать на праздники Рождества Христова в Сопин, к сестре, однак праздниками не был и теперь его в Сопине нет. Из Киева он писал к сестре, что обстоятельства заставили его ехать в Уманский уезд к товарищу его студенту Енчу, почему Васневская полагает, что Антонович праздновал или у Енча или же у студента Василевского в Звенигородском уезде и, что теперь он должен уже находиться в Киеве, так как Антонович состоит в обязанности преподавателя в Педагогическом Институте.

Сестра Антоновича состоит в замужестве за дворянином Васневским, управляющим имением помещика Ярошинского; сам Васневский человек недальнovidный, но жена его, а сестра Антоновича, великая патриотка, довольно образованная и сильно увлекается национальностью; прожив в Сопине почти сутки, я успел воспользоваться доверием этой женщины до такой степени, что она рассказала мне все подробности жизни брата своего, она же сообщила мне теперь, что Антонович находится в большой дружбе с студентами Хойновским, Винарским, Василевским и Рильским, что все они переодетые в крестьянскую одежду... ездили из Киева одного года в Литовские губернии, другого года в Царство Польское, в 1859 г., направившись из Киева через Каневский и Звенигородский уезды, пробрались в Херсонскую губернию до Одессы.

Цель путешествия этих господ Васневская приписывает желанию узнать народный быт; она показывала мне фотографический портрет, подаренный ей братом в день ангела ее; в этом портрете Антонович, Рыльский, Василевский, Хойновский и Винарский представлены в одной группе, все в крестьянском костюме; Васневская с чувством говорит о Шевченке, профессоре Павлове и Искандере, имеет всех их портреты и портрет Конарского, представленного в цепях. Из рассказов Васневской я узнал, что из числа означенных студентов Винарский, окончивший уже курс в Университете, находится теперь в с. Гущинцах Винницкого уезда в доме помещика Оттона Абрамовича; Антонович во время пребывания в ноябре месяце в с. Сопине ездил в Гущинцы для свидания с Винарским и был того же уезда в доме помещика Поповского, у которого проживает большой друг и товарищ Антоновича студент Пискорский; по словам Васневской, брат ее Антонович находится в дружеских отношениях с товарищем по университету Обуховичем, который будто бы по фамильному делу выехал недавно из Минской губернии, в Мозырский уезд. Антонович приезжал в Сопин с студентом Моравским и вместе с ним возвратился в Киев“.

Всі ці відомості, нові прізвища, які втягнуті були в справу, дали підставу генерал-губернаторові вжити рішучих заходів для з'ясування справи. 11 січня 1861 року дано було роспорядження про трус у Рильського.

У Антоновича зробили трус трохи пізніше—15 січня в селі Сопині, в садибі сестри його Васневської. Трус в Антоновича стояв у звязку з наслідками трусу в братів Рильських і передачі цілої справи до слідчої комісії при генерал-губернаторі.

Власне при трусі в Рильського не було знайдено нічого, що б доводило існування „общества коммунистов“, але були данні гадати, що Рильський щось встиг спалити, а непевність думок Рильського та його стосунків з народом, доводилася безцензурною польською книжкою та рукописом українською мовою, що взяті були в Рильського ще перед трусом через одного з агентів, і мабуть і дали безпосередній привід для труса.

Безцензурна книжка торкалася історії польської жінки¹⁾. Рукопис українською мовою оказалася популярною історією України, складеною самим Тадеушем Рильським для читання селянам, як доводила адміністрація, і для уміщення в „Основі“, як говорив на слідстві автор.

Трус в Антоновича, якого рахували „главнейшим действующим лицом в деле, по которому сделан был обыск у студентов Рильских“, знову не дав матеріалів для розкриття таємного товариства. У Васневських взято було кілька десятків польських книжок, фотографичні групи студентів з Антоновичем (на двох з них студенти в українському селянському вбранні), портрети Шевченка, Павлова і Конарського в кайданах, а також цілу низку листів,

1) Niewiasta Polska w trzech wiekach.

переважно господарського і ділового характеру, які не мали до Антоновича жадного відношення. Найбільш, здавалось би, мусила звернути увагу брошюра паризького видання 1856 р. *Instrukcia dla powstancza*—але на неї не звернули уваги.

Тадеуш Рильський дав пояснення перед слідчою комісією про ті матеріали, що знайшлися в нього при трусі і взагалі про всі факти, що інкрімінувалися йому, як видатному членові таємного товариства.

„О том, что между студентами унив. св. Владимира образовалось тайное общество коммунистов с целью сближения с простым народом, я ничего не знаю. Я знаком с крестьянами нашей деревни—стараюсь с ними обходиться человечно, никто из них не называет меня братом и о подобном факте, чтобы крестьяне где-нибудь называли кого-нибудь из лиц высшего сословия „братьем“, я ничего не знаю. Студентов Юлиана и Иосифа Поповских и Владимира Антоновича я знаю довольно близко и мне кажется, что они неспособны принадлежать к подобному обществу“.

З усіх даних слідча комісія могла тільки впевнитись, що не було ніякого таємного товариства, як його зрозуміли з перших кроків слідства під впливом відомостей, що подавав київський справник. Але Рильському не зовсім повірили в тих його поясненнях, де свої стосунки з народом він пояснював простим знакомством і етнографичними інтересами. Слідча комісія визнала, що Рильський „подозревается в неблагонамеренных и возмутительных действиях“ і хоч не признается в них, але їх можна було б розкрити, перевівши формальні вимоги слідства серед селян, ізоловавши, а навіть заарештувавши обох Рильських та їхнього батька.

І слідча комісія і генерал-губернатор за нею визнали тодішні обставини селянського життя незручними для переведення формального слідства на місці, і братам Рильським в адміністративному порядку запропоновано було переїзд до Казанського університету. За клопотанням батька Розеслава Рильського — багатого і впливового поміщика — мягкий кн. Васильчиков згодився одмінити цю висилку з України.

Справа скінчилася нічим. Більш серйозні та грізні факти стерли жах місцевої адміністрації перед злочинними стосунками з народом студенської молоді. І для Антоновича справа скінчилася нічим: його тільки тричі тягали на допит і в наслідку цього ми маємо три надзвичайної цінності документи, які дають інтересний матеріал як для біографії Антоновича, так і для змалювання хлопоманського руху. Але справою Рильського не скінчилися виступи Антоновича перед слідчою комісією.

Через рік, в березні 1862 року, знову місцева адміністрація била трівогу і знов імення Рильського і Антоновича згадується в рапортах повітових справників. Один сквирський пристав при переведенні в життя уставних грамот, знову зустрівся з чутками про таємне товариство і знову про хлопоманський гурток понаписував усіякі вигадки поміщиків- поляків. Так він переказує,

що Київське таємне товариство розсилає по ріжних місцях своїх агентів в селянському вбранні з метою розворушити селянську масу, підбити її не слухатися начальства та відмовлятися підписувати уставні грамоти. Пристав передає навіть, що Тадеуш Рильський, „переодетий“ в крестьянський костюм под названием „Чорного Максима“, недавно появлялся было в заведываемом мною стане в с. Дедовщине и Голяках, имел рассуждение с крестьянами относительно уставных грамот, что подтверждается тем, что крестьяне с. Голяк сперва согласились было на оброк, а теперь отказались уже и находятся в нерешительном положении. Другой агент общества—Антонович—именуется „Железняком“.

В цих вигадках ясно вбачаємо спробу поміщиків залякати адміністрацію примарою гайдамаччини.

Знову зміцнився догляд за Антоновичем і стеження за кожним кроком його. В споминах своїх Антонович згадує 12 політичних справ, в яких тягали його на допити слідчої комісії. За офіційними документами ми переказали одну з справ, що торкалася хлопоманського гуртка Антоновича й Рильського. Решта справ почасти, торкалася того ж боку діяльности Антоновича (справа Познанського, Синегуба), почасти освітлювала звязки Антоновича з польськими колами під час ліквідації польського повстання.

Але ці справи становлять в громадській діяльності Антоновича окремі групи і мають бути освітлені окремими статтями.

М. ЛЮБЧЕНКО.

Всесвітня хвиля реакції

(Заміський міжнародного огляду).

Піднесення реакційної хвилі.—Конфлікт з Англією.—Польський демократизм капітулює.—Кінець диктатури куркуля в Болгарії.

Місяці травень—червень були добою надзвичайного піднесення тієї хвилі реакції, яка охопила Європу ще наприкінці 1922 р. і знаменувалася тоді зміною поміркованих кабінетів у Німеччині й Англії низкою монархичних виступів по ріжких країнах та, нарешті, державним переворотом в Італії. Події останніх двох місяців пішли значно далі в зміцненні цієї хвилі: зав'язалося кілька нових узлів міжнародних непорозумінь і ці вузли заставили собою все, що перед тим головним чином притягало увагу—і Рур з репараціями, і близько-східне питання.

Конфлікт між Англією й Радянським Союзом, націоналістичний кабінет у Польщі, державний переворот у Болгарії,—ось ті менти, які були проявами реакційної хвилі, довівши собою, що реакція тільки зараз серйозно підносить голову і що боротьба з нею мусить бути так само серйозною. Там, де вдари хвилі спігкались з організованістю пролетаріату, реакції довелося відступити, правда, зробивши де-які ще не загоєні рани в пролетарському організмові; конфлікт між Англією й Росією, який у перших днях загрожував навіть війною і був супроводжений брязканням зброєю на східніх кордонах Польщі й Румунії, закінчився таки на користь Росії. Але роспорошеність сил пролетаріату, як у Польщі, потягла за собою перемогу реакційних елементів без найменшого опору з боку пролетарських мас; totожню картину мавмо й у Болгарії, де помилкою комуністичної партії було, як зазначив на пленумі комінтерна тов. Зінов'єв, небажання підтримати повалений уряд Стамбулійського в його боротьбі з реакцією; але така позиція болгарських комуністів була цілком природною, коли зважити ту ганебну політику проти комуністичної партії, яку провадив уряд «партії хліборобів» в останніх місяцях свого існування.

Порівнання всіх трьох ментів піднесення реакційної хвилі є досить повчаючим для дальнішої тактики пролетаріату, бо яскраво доводить, що ця хвиля, при всій її міці і розрахованості вдарів,

не є чимсь абсолютно невблаганим і розбивається, зустрічаючи організований опір пролетарської свідомості. Тому в цьому огляді зупиняємося на історії цих трьох ментів, залишаючи на боці кілька менш цікавих з цього погляду фактів з міжнародного життя за останні два місяці, як напр., заснування «Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу», поглиблення репараційного конфлікту, комуністичний процес і вибух монархізму у Франції, національну боротьбу в Румунії і т. і.

АНГЛО-РАДЯНСЬКИЙ КОНФЛІКТ.

Хоча конфлікт між Англією й Радянським Союзом можна обмежити датами 8 травня—18 червня, од першого англійського ультиматуму до останнього меморандуму тов. Чичерина, але коріння його йдуть значно далі. Навіть не розстріл Буткевича є початком конфлікта: намічався він ще з часів невдачі Генуї, через падіння Лойд-Джоржа і поворот англійської політики в справі Схільної Галичини.

Формально конфлікт склався з низки дрібних інцидентів, Російська дипломатія не досить гречно й, може, влучно відповіла на спробу втручання Англії в процес ксендзів контр-революціонерів. Англійські траальщики були затримані на гарячому вчинку в Білому морі під час рибальства в наших водах. Поширення революційного руху на Сході дало привід англійській дипломатії бачити в цьому наслідки антибританської агітації, яку ніби-то більшовики провадять у Персії, Афганістані й Індії. Нарешті, для повного комплекту обвинувачень англійський ультиматум накинув нам важкий злочин пересліджувань і навіть розстрілів англійських громадян... Поставивши по всіх пактах обвинувачень відповідні вимоги, англійський уряд загрозив викликати своє торговельне представництво з Москви, призначивши терміном для виконання цих вимог 18 травня.

Рівночасно з тим міжнародня реакція робить другий хід, не зупиняючись у своїму намірі залякати Радянський Союз перед убивством його дипломатичного представника на Лозанській Конференції, тов. Воровського. 12 травня член швайцарської фашиської організації Конраді кількома пострілами вбив у Лозані тов. Воровського й поранив двох співробітників радянської делегації—т.т. Аренса й Дівільковського. Конраді—син відомого Петроградського капіталіста й цукеркового фабриканта, і це дало привід емігрантській пресі бити на гвалт про «священну помсту російського народу». Але чужоземне походження вбивця й його належність до фашиської організації рівнобіжно з доведеною підготовкою вбивства й поінформованістю про це швайцарського уряду свідчать, що і вбивство тов. Воровського і англійська нота є ходами тієї самої руки.

Бажаного ефекту від вбивства тов. Воровського не було. Навпаки, цей ганебний вчинок спричинився до усвідомлення робітничих мас Радянського Союзу й усталення опору. Кров тов. Воровського ще чекає помсти, але вона вже скріпила собою будову пролетарської солідарності в справі одесічи на англійську спробу.

Ця одесіч, вибухи обурення і величезні демонстрації протесту в Союзі поруч з позицією англійського робітництва в справі ультиматуму (не тільки робітництва; помірковані кола буржуазії—Лойд-Джордж, Асквіт і інш.—висловилися проти урядової політики нажиму на більшовиків)—примусили Англію в особі лорда Керзона відступити: термін ультиматуму було продовжено ще на десять день, після чого англійський уряд у ноті 29 травня повторив свої вимоги вже в більш конкретній і поміркованій формі. Ці вимоги, оскільки вони не обходили безпосередньо радянських інтересів, було прийнято Урядом Союзу—відносно звільнення заарештованих тральщиків, винагородження родин розстріляних англійців й повернення образливої ноти в справі Буткевича. Але що до антибританської пропаганди, то радянський уряд виразно поставив питання про взаємність гарантій, яких вимагає Англія; така ж взаємність мусить бути і в питанні про компенсації жертвам громадянської війни.

18 червня лорд Керзон відповів тов. Чичерину, що англійський уряд вважає себе задоволеним, а листування закінченим. Того ж дня нота тов. Чичерина, приєднавшись до думки про закінчення листування в справі конфлікту, накреслила виразно межі тих поступок, які зроблено Радянським Союзом.

Таким є формальний бік цього конфлікту, що загрожував перетворитись у нову війну і знаменувався жвавою військовою підготовкою на східніх кордонах. Маршали Англії й Франції зробили поїздки в Чехію, Румунію й Польшу і ці відвідини в жадному разі не мали характеру мандрівок безробітних генералів. Маршал Френч у Букарешті, як маршал Фош і Лорд Кован у Варшаві, знайомились з станом війська наших сусідів. Можливо, що негативне враження, винесене мандрівниками в обох країнах, немало спричинилося до несподіваної миролюбності лорда Керзона. Але, як зазначалося, коріння інциденту треба шукати значно далі.

Невдача розрахованої холодності Лойда-Джоржа, який намагався перекинути міст між Європою й більшовиками в надії приборкати Радянську Владу, потягла за собою зміну кабінету в Англії й зміну самого відношення до Радянського Союзу. Реформаційна доба Лойд-Джоржевого мосту замінилася на добу авантурістичного керзонівського наскоку. Імперіялісти сподівалися, що неп знесилить радянський лад, що він знаменуватиме відмову від соціалізму. Та вийшло навпаки: і від соціалізму більшовики не відмовилися, і використали неп для зміцнення своєї внутрішньої сили. Вийшло, що «Тегеран і Кабул більше до Нижнього Новгорода, ніж до Лондону, і наш крам почав побивати англійський на цих ринках ще перед світовою війною»¹⁾. Ось у відродженні російської промисловості і російської торговлі буда більша небезпека для Англії, ніж у розстрілі ксьондза Буткевича чи в надсилці нашому представникам в Афганістані 10 скриньок з набоями, які Англія також записала на рахунок «антибританської пропаганди». Несерйозність постановки

1) З докладу т. Радека на пленумі Комінтерна 19 червня.

англійських обвинувачень досить влучно зхарактеризував т. Раковський:

...«Велика Британія, що над підлеглими їй країнами ніколи не заходить сонце, яка має в своїй владі 500 мільйонів людності і 40 мільйонів квадратових кілометрів, вона боїться... десятьох скриньок набоїв. Чудно говорити про це. Та ж Англія витрачала на агітацію проти нас не десять скриньок набоїв, вона посилала Колчакові й Денікіну потяги з набоями рушничними й гарматними, танками, гарматами, рушницями; вона посилала проти нас цілі армії, флоту, найкращих своїх генералів, і вона наступала не на державу, яка існує сотні літ, а на державу, що існувала місяці»...¹⁾.

Друга небезпека для Англії полягає в існуванні взагалі Радянського Союзу, як такого. Революційний визвольний рух в Індії і на всьому англійському Сході росте, шириться, і приклад трудящих царської Росії може бути дуже принадним для трудящих царського Сходу. П'ятирічна побідна боротьба радянських республік за своє існування—найкраща агітація за радянський лад. І травневий похід Англії проти радянських республік мав всі життєві підстави. Повалення Радянського Союзу—питання життя й смерті для Англії.

Рятуючи свої інтереси на Сході, Англія ризикує навіть тими інтересами в Європі, які раніш рішуче боронила. Тільки бажанням звернути всі сили на Схід, а в Європі лише привернути в малих народів свій подряпаний авторитет, можна пояснити несподіваний поворот англійської політики в справі Східної Галичини. Англія, яка раніш ставила опір усім домоганням Польщі на Галичину, підтриманим Францією, раптом повернула фронт—і маємо рішення 14 березня.

Негайно ж наслідки англійської політики і виявилися: учасливлена панським подарунком, Польща росписалася в своїй готовності кинутися на більшовиків, почалися звичайні провокації з фабрикацією чуток про «повстання» на Вкраїні й з обережною перекидкою бандочок. Але союзні візитанти пересвідчилися, що в Польщі більш апломб, ніж військової міці; справа наступу провалилася—Англія, почувши залишний опір російського пролетаріату, відступила.

З нашої характеристики сути англо-радянського конфлікту можна зробити висновок, що хоча формально він є закінченим, але в дійності справа наших взаємин знаходиться в такому ж стані, як і під час найбільшого загострення конфлікту. Стрибок на мур не вдався—мур високий, але це не значить, що наш ворог не буде шукати більш влучного місця.

КАТАСТРОФА ДЕМОКРАТИЗМУ В ПОЛЬЩІ.

Європейський жандар—Польща мусила відограти її свою роль в англо-радянському конфлікті. Але надії, покладені на нашого доброго сусіда, не віправдалися, і з одного боку військова готовність Польщі породила де-які сумніви, а з другого боку маршали-мандрівники пересвідчилися, що Польща переживає перманентну

1) Х. Г. Раковський. Росія й Англія. Харків 1923 р. Держ. Вид-во.

політичну кризу й що до влади там готуються прийти хоча й більш реакційні проте менш авантурystичні елементи.

От що говорить про Польшу буржуазний історик сучасності:

...«Вся система Версальського трактату збудована на помилці, зробленій при утворенні Польщі. Польща виникла зовсім не в згоді з шляхетним принципом національного самоопреділення, не як національна держава, а як нова велика держава, існування якої в сучасному вигляді не довговічно; вона не тільки включає цілі шари національних меншин, але й уявляє собою цілковитий конгломерат різних народів, нездатних до довгочасного сукупного існування. Польща, обтяжена вже надто великим єврейським населенням, ніколи не буде спроможною асимілювати німців, росіян, українців, приєднаних до неї по Версальському трактату, не вважаючи на залевнення Вільсона» ..¹⁾.

І далі Ф. Нітті зупиняється на фактичному стані Польщі:

...«Польща сама готує свою майбутню загибель. Вона не має ні фінансів, ні адміністрації, ані кредиту. Вона не працює, а лише споживає, займає нові краї й не дотримує ладу в старих. На 31 міліон мешканців є 7 міл. українців, 2,2 міл. росіян, 2,1 міл. німців і майже $\frac{1}{2}$ міл. інших націй. Та ще ці 18 чи 19 міл. поляків включають біля 4 міл. євреїв»...²⁾.

Франческо Нітті—буржуазний історик і тому його цікавлять національні противіччя великих держав, а не їхня соціальна боротьба. Але коли б уявити собі такий неможливий стан річей, коли б у Польщі не було ні соціальної нерівності, ані міжпартійної боротьби безлічі політичних угруповань,—то й тоді польський національний конгломерат є загрозою існування держави. Держава ця тримається лише підтримкою зовні.

38% національних меншин. Це вже не меншості, це грізна сила, яка бореться за належне її місце в управлінні країною й поділі її багатств. Правда, Польська статистика говорить інше: перепис 1921 р. занотував 8,012,564 (31,6%) чужої людности на 17,359,883 загального населення Польщі³⁾. Але відомо, як робився цей перепис, коли записували силою в поляків, коли статистики їхали в супроводі карних експедицій. І один маленький приклад з порівнанням по двох польських джерелах може показати всю брехню польського уряду, що безсило намагається замаскувати грізне становище національного питання в Польщі.

Той же самий перепис дав відомості, що в Волинському воєводстві Поляків є 207,932, ц.-т.—14,5% всього населення⁴⁾. А сучасний міністр фінансів В. Грабський в своєму статистичному збірнику зазначає, що по всій території Волинської губернії за

1) Фр. Нітті. Європа без мира. Петрг. 1923, стр. 120, пітую по рос. виданню.

2) Там само, стор. 146.

3) Miesiecznyk statystyczny 1922, t. V, zeszyt 5, стор. 93.

4) Там само, стор. 100.

царату було 184,161 поляків, чи тільки 6,2% населення¹⁾). Правда, Волинське воєводство лише частина колишньої Волинської губернії, але на території останньої польське населення розподілено досить рівно.

Як би не було, а в Польщі є не менш 40% чужих народів... І це небувале положення національної справи дає нам привід піти за прикладом Нітті і історію останньої урядової кризи в Польщі розглядати, як наслідок більше національних протиріч, ніж соціальних. Ця криза полягає в тому, що псевдо-соціялістичний чи демократичний уряд опинився посередині між шовіністичною стихією польського націоналізму і визвольними прагненнями пригноблених меншостей. Втрата урядом довір'я широких пролетарських мас (власне, вони ніколи цього уряду не підтримували) спричинилася до падіння демократизму, але їхня неорганізованість не могла сприяти викликові опору націоналістичній реакції. І реакція перемогла.

Криза почалася з менту виборів до сейму (листопад 1922 р.), які показали всю безсилість «соціялістів», що протягом чотирьох років робили вплив на все політичне життя Польщі. В попередньому сеймі ліві партії мали 45% мандатів²⁾, а після виборів 5 листопада отримали 26%. Праві групи одержали 38%, селянська партія Вітоса, що рішуче перейшла на правий фланг сейму—15%, а решта—більш 20% прийшла на долю нової грізної сили—національних меншостей, які в попередньому сеймі мали ледве 5%. Получився політичний нонсенс: з'явилася серйозна небезпека, що в націоналістичній Польщі будуть правити не поляки, праві чи ліві (всі партії в Польщі однаково отруєні націоналізмом), а чужі народи, бо, займаючи середнє місце в боротьбі правиці з лівицею, меншості можуть своїми голосами рішати все. Це вони й довели на першому ж засіданні сейма при обранні президента. Правда цей доказ коштував життя Нарутовичеві—«жидівському президентові», але й другий президент—Войцеховський одержав більшість лише завдяки тим же «жидівським» голосам.

Таким чином, з перших же днів існування нового сейму національні меншості показали, що вони є певною силою і будуть боротися за свої права. Це примусило польський націоналізм—крайні праві угруповання—заходитись біля утворення «уряду національної більшості».

Постріл Невядомського в Нарутовича був викликом з боку правих. Та ліві кола мобілізували свої сили і правим не довелося захопити владу анархичним шляхом. Тоді вони перейшли до консолідації націоналістичних сил і почали розмови про «національну більшість». Нікчемний кабінет ген. Сикорського, що утворився під час політичного заколоту й лише завдяки тимчасовому відступові

1) Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego. Pod kierunkiem W. Grabskiego. Warszawa, 1915, стор. 42.

2) До лівої частини належала тоді й селянська партія Вітоса (блок «центр-лев»).

правих, котрих злякала в грудні примара горожанської війни, своєю політикою сам допомагав утворенню цієї більшості.

Правим треба було звалити кабінет Сикорського, але зробити цього лише 38 відсотками голосів вони не могли. Цілком природно, що коли питання про блок стало перед правими, їхні погляди звернулися в бік найближчого до них політичного угруповання—селянської партії «Пяст» (Вітоса), яка під час грудневих подій так само злякалася примари соціальної революції і вже тоді скиялася до переговорів з правими. Та терор урядових партій і відступ правих затримали на деякий час ці переговори.

Пястовці за весь час самостійної Польщі вславилися своїм хамелеонством. Колись їхній лідер Вітос був на правому крилі польського політичного життя. Наступ червоної армії в 1920 р. примусив Пілсудського утворити фікцію «робігніче-селянського» уряду, подібно до того, як 1919 р. петлюрівщина, рятуючи останні позиції, вирішила задурити голови українському пролетаріатові Трудовим Конгресом, а її недобитки ще й досі белькоочуть щось про «трудові ради». Кабінет Вітоса сполучив пястовців з польською соціалістичною партією. Роман тягнувся недовго. Після складення Ризького миру пепеси відкликали своїх представників з уряду, а сам «лівий» Вітос з своєю партією, небагатою на державні голови, керувати Польщею не міг. Аж до самого кінця 1922 р. Вітос, проте, пробував з певним поспіхом робити вплив на польську політику. Хвиля європейської реакції й перемоги фашизму кинула Вітоса знову в правий табор, при чому й тут цей обережний політик був цілком послідовним, вагаючись ще деякий час під вражінням подавлення грудневого вибуху реакції. Та зрештою колишні вороги, які тільки-от під час виборів запекло билися, знайшли спільну мову.

Переговори про утворення нового уряду переводилися протягом 5 місяців, бо Вітос, маючи лише 70 мандатів в сеймі при 169 правих, хотів подорожче продати свою невинність і виторгувати ще пару міністерських портфелів. Не маючи іншого виходу, праві погодилися на рівний росподіл тек. Поруч з тим бездарний уряд Сикорського продовжував свою політику, яка дивним чином обурювала проти його й націоналістів і меншості, буржуазію і робітничі маси. Проти нацменшостей було зфабриковано кілька процесів, звичайно, не обійшлося тут без провокації з боку правих, які, поборюючи уряд, підтримували його в пригнобленні меншостей, відбираючи тим од Сикорського нові й нові голоси.

Після підписання згоди між правими й Вітосом, уряд Сикорського було повалено на першому ж засіданні сейма, 26 травня. Проти Сикорського голосували 279 депутатів, за його—117. І ця нова більшість 279 голосів була складена не лише з партій, що підписали згоду. Проти Сикорського голосувала й частина NPR і, нарешті—майже весь блок національних меншостей.

На чолі нового кабінету став Вітос. Крім пястовців і правих, до його увійшла частина непартійних попередніх міністрів (тимчасово). NPR не дала досі своєї згоди на участь в уряді і що до

його підтримки покололася. З вітосовської партії вийшло 13 депутатів (на чолі з Домбським), які приєдналися до «Визволення»—одної з лівіших груп сейма. Таким чином сили нового урядового блоку й опозиції уявляються в такому вигляді:

Урядові партії.

Народно-національний Союз (власне «ендеки»)	98
Християнська демократія	43
Польська Партія Народня «Пяст» (без Домбського)	57
	198

Остання група правих, що разом з ними складала на виборах список № 8,—Національно-Християнська Партія Народня (Корфанті, Сtronський), не увіходячи до кабінету Вітоса, цілком його підтримує. Ця група має в сеймі 28 голосів, і таким чином загальна кількість мандатів урядового блоку—226, що на 3 голоси переважає потрібну більшість.

Опозиція.

Польська Партія Соціалістична	41
Польська Партія Народня «Визволене»	49
Група п'ястовців Домбського	13
Мужицька Партія Радикальна (група кс. Окуня)	4
Польська Партія Народня «лєвіца»	2
Комуністи	2
	111

З огляду на невиразне становище Національної Партії Робітничої (18 гол.), частина котрої голосувала з національним блоком, а частина—з опозицією, її голосів до цього обліку не зараховуємо. Залишається та велика третя сила, яка власне звалила кабінет Сикорського—національні меншості. Вони складають, як зазначено, 20% Сейму—89 мандатів, що по окремих фракціях (по польській термінології—«клуби») поділяються так:

Коло єврейське	34
Клуб український	19
Німці	17
Клуб білоруський	11
Хлібороби	5
Єврейська Партія Народня	1
Дикий	1
	89

При порівнанні всіх цих чисел ¹⁾ з наслідками голосування довір'я кабінетові Сикорського видно, що значна частина депутатів національних меншостей, коли не всі присутні з них, голосувала проти Сикорського і тим сприяла утворенню нового уряду. Але це зовсім не значить, що меншості взагалі будуть підтримувати

¹⁾ Всі відомості про фракційний розподіл Сейму беру з видання: T. i W. Rzepecky. Sejm i Senat 1922—1927. Poznan, 1923, стор. 489.

кулацько-панський кабінет Вітоса: Його політика так само є далекою від їхніх праґнень, як і політика ген. Сикорського. Після складення кабінету Вітоса представники меншостей заявили, що будуть перебувати в лояльній опозиції до його. Це значить, що їхня позиція не зміниться, і що вони так само можуть додати свої голоси при поваленні цього кабінету, як і попереднього.

А при досить численній опозиції кабінет не може вважати себе міцним і довготривалим. Ще одне перегруновання в Сеймі—і карти можуть знову змінитися.

Проте, зараз новий кабінет є дійсним фактом, і тому доводиться говорити про його майбутній програм.

Що до національної частини цього програму, то меншості вже одержали подяку за допомогу при поваленні кабінету Сикорського. Новий кабінет нашвидку розробляє законопроект так званого «Numerus Clausus»—по давній російській термінології «пропорційної норми»—для євреїв і інших меншостей. Прийняття проекту забезпечено.

Соціальний програм нового уряду цілком ясний з політичного обличчя його чинників. Куркулі (Віtos), велики аграрії, великі фабриканти—ці «люди грудня» можуть мати тільки такий програм, який забезпечує дальший визиск ними трудящих. Перш за все—кінець демократизму, кінець демагогичному «соціалізму», яким трималися попередні уряди. Цей демократизм збанкрутівав перед буржуазією, якій він зараз не потрібний, і скомпромітував себе і в очах широких мас, які зрозуміли, що «соціалісти» лише дурили їх. Після хвилі реакції, що пройшла по Європі, після перемоги фашизму в Італії, — реакція може піднести голову і ділати одверто. Опозиційна преса вже намагається розкрити таємниці договору між Вітосом і ендеками, який направлений проти інтересів не лише робітництва й селянства, а й дрібної буржуазії й міщенства, але дійсність покаже, що всі гадки є блідими. Реакція розспережеться — її замало буде лише підвишки квартирної платні й перекладення податків на дрібних власників.

Демократизм прийшов край—і це розуміють і ті нікчемні політикани, що видають жалюгідні відозви ППС чи «Визволення» з закликом не підтримувати нового уряду, і той, хто був їхнім натхненням—Йозеф Пілсудський, якого перемога правих викинула за межі політичної арени. Демократизм прийшов край, «золота середина» зникає, і ось скоро віч-на-віч стануть лише дві сили пролетарят і реакція. Бо як тільки змінять праві свою перемогу, вони подякують Вітосові так, як болгарська буржуазія—Стамбулійському, коли «Народня» партія не вчинить чергової зради й не перейде вже програмово в табор реакції.

Але край прийде не лише демократизмові. Методами боротьби, що їх вживали праві, підкопано авторитет влади взагалі в Польщі, захитано державність. Не дурно ж якийсь французький дипломат, говорячи про Польщу, з сумом сказав, що країна, де було стільки міністерських криз, довела свою нежиттєздатність, відсутність у неї усякого права на самостійне державне існування.

З доби перманентної кризи Польща не виходить. І коли зважити і крах демократизму, і чорний програм реакції, і безнадійний стан польської промисловості, і відсутність у населення якого будь довір'я до урядової влади—цілком ясним стане, хто має більш шансів на перемогу в майбутній боротьбі між реакцією й трудящими.

Під кінець—одна маленька риса, яка добре малює і політичні взаємини, і господарчий стан Польщі. Головним козиром у руках реакції в її боротьбі з тепер поваленим урядом було важке становище польської марки. Праві божилися всіма богами, що підіймуть курс марки, а од марки залежить усе. І от наслідки урядування правих (курс долара в марках беру з варшавських газет за відповідні дні):

14/V	47.750
28/V (день вступу нового кабінету)	58.500
4/VI	55.000
11/VI	71.475
18/VI	136.000

Піднявши трохи в перший тиждень урядування нового кабінету, марка пішла вниз ще швидче, ніж за кабінету Сикорського. 20—26 червня курс долара був вже 160 тисяч марок і біржу довелося закрити. Очевидно, доводиться повторити Фр. Нітті: «Польща сама готове собі загибель».

КРАХ КУРКУЛЯЧОЇ ДИКТАТУРИ В БОЛГАРІЇ.

9 червня в Софії вібувся державний переворот. Всіх міністрів за винятком прем'єра Стамбулійського, який перебував у себе в маєтку, було заарештовано групою офіцерів, і того ж дня царь підписав декрет про призначення нового кабінету з членів опозиційного буржуазного блоку, на чолі з лідером одної з буржуазних партій, проф. Цанковим. Влада з рук селянської партії «хліборобів» перейшла до крайніх реакційних кол.

Переворот був великою несподіванкою для Європи. Напередодні його одна буржуазна газета писала, що ніколи влада партії «хліборобів» не є такою міцною, як зараз; Стамбулійський—запевняла газета,—знаходиться в апогею своєї слави. А другого ж дня протягом півтори години цей апогей замінився на цілковите безслав'я.

Європа була задурена наслідками виборів до Народного Зібрання Болгарії 22 квітня, коли партія «хліборобів» одержала 86% мандатів. Короткозорі політики¹⁾ не порахувалися з тим, що на Балканах жадні цифри нічого сказати не можуть, що по всіх цих Румуніях і Болгаріях фабрикація громадської думки прийняла характер своєманітної монополізованої промисловости, коли урядова партія завжди проводить своїх кандидатів скрізь, тим більш—на

1) В тому числі і землячок Микита Шаповал, що в травневій книжці «Нова Україна» вихвалює міць Стамбулійського.

виборах. Досить повчаючим є порівнання цифр виборів до Національного Зібрання XIX і XX складу (1920 и 1923 р.р.) в тисячах одержаних голосів:

	1920	1923
Стамбулійський . . .	349 т.	557 т.
Буржуазний блок . . .	257 т.	177 т.
Комуністи	184 т.	205 т.

Не вважаючи на значне падіння голосів буржуазного блоку, досить було півтори години на повалення ним уряду «народної більшості». Перший висновок з цього, що більшість була дуже й дуже підроблена.

Але переворот свідчить ще про інше. Партия «хліборобів», втілена диктатура куркульні, збанкрутівала. Кілька років влада в Болгарії знаходилась в руках сільського куркуля, який виголосив священну війну містові—і не тільки міському буржуа, але й робітникам. Стамбулійський, цей спритний демагог, кричав навіть щось про знищенні міст, «вертепів роспуть». Соціальні «реформи» Стамбулійського, ставлячи проти його міську буржуазію, не торкалися робітництва, бо мали єдину метою—утвердити владу села. Тільки селу, сільському куркулеві було потрібно завести націоналізацію лісів, монастирські землі, обмеження спадкового права. Націоналізація будинків чи капіталів не заводилася, хоча Стамбулійський так утиснув буржуазію, що міг досягти й цього. Але куркулеві треба було тільки землі—і йому зовсім байдуже, як там живе робітник.

І тому влада Стамбулійського зустрічала опозицію однаково як і з правого, так і з лівого боку. Робітництво вітало боротьбу уряду з буржуазією, але пія боротьба велася шляхом палітивів; напр., суд над лідерами буржуазного блоку—Даневим, Гешевим і Маліновим відкладали раз-у-раз і переворот скочився як раз у той день, на який остаточно було призначено суд.

Влада куркуля пішла ще далі по хибному шляху. Почалися переслідування комуністів. Спочатку вони прибрали характер виборчих утисків, уневажень голосів, але потім влада перейшла й до арештів, й до розгромів робітничих клубів.

Таким чином, диктатура куркуля ступнєво відштовхувала від себе всі шари міського населення—од буржуа до пролетаря. І коли цей розрив між містом і селом скочився, диктатура луснула, як мильна булька. Не залишилося навіть і сліду од партії, що мала 86% депутатських місць, бо повстання селян, зорганізоване Стамбулійським, було задавлено в перші ж дні, а самого Стамбулійського було скоплено й розстріляно.

Так ганебно скінчилася історія диктатури куркуля. Нова влада міцно запосіла належне їй місце і одразу повела тверду політику що до утису пролетарської частини населення. Обставини такі ж самі, як і в Польщі, з тією хіба ріжницею, що в Болгарії влада складена більш одноманітно,—нема як раз тої куркулячої прослойки, яку там презентують 57 голосів Вітоса. Тут відбувся, власне, 2-й акт тої трагикомедії, початок котрої ми бачили в Польщі: так

само ліквідується демократизм, але вже без допомоги куркуля, а навпаки, куркуля самого ліквідують. І це мусить бути великою передосторогою для Вітоса.

Причини краху, як бачимо, було двоїсті: в середині—«нездовolenня демократизмом» і паліативність «соціальних експериментів» уряду поставили проти Його і буржуазію, і пролетаріят; зовні—попилення хвилі реакції дало сили буржуазії покінчiti з диктатурою лівіших кол. Явище того самого порядку, що й у Польщі, і викликане воно самими причинами.

Єдине, що зможе зараз звалити владу в Болгарії—це не селянські повстання, бо не все село піде проти міста, тим більш, що сили хліборобів розбиті, це на жаль—і не пролетаріят, бо Йому в Болгарії хоч і ближче до повної зорганізованості, ніж у Польщі, але багато чого не стає для захоплення влади. Силою, яка має загрозити буржуазній Болгарії, є можлива інтервенція з боку дружніх сусідів—Юго Славії, Румунії й Греції, що стурбовані германофільством нового уряду і склали якийсь таємний договір. Але їхні плани, звичайно, від самої Болгарії незалежні.

На жаль, огляд внутрішнього життя України Редакція не встигла одержати в зв'язку з тим, що т. Пилипенко, який складав цей огляд, був командированний від ВУЦВК'у на відкриття пам'ятнику Шевченкові в Каневі. Редакція вважала неможливим затримувати випуск числа на тиждень.

оці, без сумніву, є найціннішим матеріалом для революційного гуртка до Комінтерну.

але багато чого не стає для захоплення влади. Силою, яка має

З НАУКОВОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ НА УКРАЇНІ.

«ІСТПАРТ».

Архіви революції мають за собою невелику історію. Більшість з них функціонує лише з 1920—21 р., тоді як рамці їх роботи є дуже широкі, бо охоплюють численні етапи революції від народовольчества до розвитку сучасних політичних партій та уgrupовань.

На прикладі вивчення історії французької революції ми бачимо, яку колосальну роль може відограти систематизація матеріалів революції (часописів, книжок, брошуру, фотографій) в справі досліду історії нашої пролетарської революції.

Багатий матеріал до того дають умови жарстокої громадянської війни на Україні. З одного боку кінематографична зміна влади, універсали та накази ріжких «батьків», «отаманів» та генералів від контрреволюції, з другого—сліди довгої підпольної роботи революційних партій (прокламація, література, відозви), зокрема комуністичної партії в умовинах жерстокого класового змагання. Усе оце, без сумніву, є найціннішим матеріалом, що без його неможливо буде надалі провадити вивчення шляхів соціальної революції на Україні.

Ці матеріали збирає й систематизує комісія по вивченю Жовтневої Революції та комуністична партія («Істпарт»).

Протягом порівняючи недовгого періоду свого існування Іспартові пощастило зібрати дуже цінний матеріал в виді оригінальних документів, прокламацій, фотографій, портретів, спогадів учасників повстань, підпольної роботи, процесів то-що. Частину цих матеріалів уміщено в журналі Істпарту «Летопись Революції».

В 3-х надрукованих числах цього журналу уміщено статті по історії

жовтневого перевороту в ріжких місцях України. Друге число журналу цілком присвячено історії Катеринославської організації. В третій книжці надруковано ще не публіковані матеріали з доби перед 4 З'їздом РС-ДРП. (80 та 90 р.).

До п'ятирічного ювілею КП(б)У вийшли з друку протоколи 1 З'їзду, що нині є бібліографичною рідкістю.

Зараз в портфелі редакції «Летопись Революції» є дуже цінні статті, як от тов. Басалого (Дальний)—«1905 рік у Харкові», тов. Веденєєва, учасника процеса Ю. Мельнікова (1888—1889 р.р.) та інш.

Виключний інтерес має виставка Істпарту. Виставка, яку організовано до 5-річчя Жовтневої Революції, займає зараз 7 кімнат і має понад 3000 експонатів, при чому богато з них мають велику історичну вартість.

Через те що експонати влучно росташовані, виставка є ніби наочною історією революції. В фотографіях, відозвах, аркушівках, діаграмах проходять перед вами усі найголовіші етапи революційного руху Росії та України—від першого революційного гуртка до Комінтерну.

Експонати як найріжноманітного характеру. Тут Ви побачите і жандармські фотографії Степана Хальтуріна, і портрет його соратника, нині члена КП(б)У, тов. Мойсеєєна.

Портрети Тараса Шевченка, гектографовані відозви з приводу 100 роковин від дня його народження, випущені Колективом Виших шкіл м. Київа, рідкі жандармські фотографії Надії Костянтинівни Крупської, Воровського. Влаштовано галерею портретів діячів українського революційного руху: Євгенії Бош, Баумен, Літвінова, П'ятакова, Скрипника, Бубнова, Косюра, Коцюбинського. Багатий є відділ з'їздів компартії та Рад. Є гранки перших

декретів Секретаріату та ЦИКУКИ (як тоді називались Раднарком та ВЦВК), оригінали та фотографії відозв з'їздів Рад, газетні статті, брошюри і т. д. У віддлілі міські експоновано Полтаву, Поділля, Катеринослав, Донбас. Особливо повно експоновано дві останніх губернії, що подали велику кількість матеріалу.

Виставку за час її існування відвідало біля 4000 глядачів, переважно члени ріжного роду, з'їздів, конференцій, робітничі організації, а також слухачі курсів та вищих школ. Останні користуються виставкою, як допомічним засобом до вивчення історії революції й компартії. Про корисні наслідки відвідування виставки свідчать записи екскурсантів в журнал для відвідувачів, що з захопленням говорять про постановку виставки.

Істпарт рос почав фотографувати для чаївного ліхтаря свої експонати. Це треба цілком вітати, бо це значно улекшило і зробить живими виклади з історії революції в сільських школах, на курсах то-що.

Виставці бракую постійного кадру керовників екскурсіями, що заважає перепустити усіх, бажаючих оглянути виставку.

Немає сумніву, що матеріали та експонати, які має Істпарт зараз, далеко не вичерчують і в малій мірі багатства матеріалів по історії революції, котрі є на Україні. Більшість матеріалів перебуває досі у окремих осіб та установах і є зовсім невикористана. Частина матеріалів гине через недогляд тих, хто є навколо і часто зовсім не цінить значення цих матеріалів.

Хиби в роботі та матеріалах комісії треба виповнити шляхом колективної участі в роботі Істпартта широких мас—спільніків революційної боротьби на Україні.

M. Л-н.

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИХ КАТЕДР.

Одним з найважливіших завдань науково-дослідчих катедр є розробка тем і питань, що їх безпосередньо висунули потреби життя та економічні інтереси країни. Ці теми виділено під назвою «ударних» або актуальних тем.

Встановлення характеру цих тем по кожній науково-дослідчій катедрі та забезпечення катедри матеріальними й науковими ресурсами для більшої продуктивності робот по удосконаленню тем є одна з головних задач в роботі Наукового Комітету. В цьому відношенні велику ролю відіграє контакт і встановлення звязку науково-дослідчих катедр з зацікавленими наркоматами, виробничими організаціями та господарчими установами. По багатьох катедрах такий звязок уже існує, тому що більшість членів катедр персонально є консультантами, або робітниками виробничих установ; в цих катедрах практичний успіх в роботі обіцяє дати багаті наслідки.

В інших катедрах звязок з виробничими органами ще дуже слабий, багато ще треба зробити, щоби звернути увагу, зацікавити господарчі органи роботою катедр, виявити всю користь, що може дати науково-дослідча робота в економічному відродженні країни.

Необхідно також стимулювати роботу членів катедр в галузях, безпосередньо звязаних з проблемами, що висуває життя.

Науковий з'їзд, що має бути в осені цього року, по вивчення творчих сил України може багато зробити в цьому відношенні.

З одного боку він може виявити наочний склад і ресурси робітників, а з другого—дати провідні директиви в діяльності науково-дослідчих катедр, в напрямі вивчення виробничих сил краю та вишукування способів найкращого наукового уживання їх для підвищення економічного добробуту.

Звіти, доставлені керовниками катедр Науковому Комітетові, свідчать, що робота більшості катедр плодотворна, енергійна й безпосередньо відповідає пекучим потребам.

При Всеукраїнській Академії Наук уже працює під головуванням академіка Тутковського комісія по вивченню природних багатств України. Мета її—доцільне встановлення всього водяного господарства на Україні як для меліорації землі, так і для допомоги селянству, а також використання водяних артерій для судоходства й, нарешті, експлоатація дешевої водяної енергії—білого вугілля. Всі ці зав-

дання розподілено між окремими катедрами геології, гідрології та інш.

В звязку з відродженням сільського господарства й підвищенням економічного добробуту населення, актуальним завданням є винайдення правдивого засобу ведення водяного господарства краю й розробка цілого ряду звязаних з цим питань по гідрології, гідротехніці, меліорації та землеустрою.

Катедрою гідрології в Київі з цією метою готується до друку труд проф. Оппокова «Водяні багатства України», провадиться вивчення рік та озер, в звязку з питанням пророкування опадів та повіні, вивчення грунтових вод та іхскористання, організація артезіанського водопостачання, вивчення норм осушки та зрошенні в звязку з меліорацією краю.

Катедрою геології провадиться робота по встановленню слідів гейзерів на Україні, вивчення підземних вод; розроблюється завдання про природну районізацію України підставі геологичної еволюції; була зроблена розвідка янтарю на Київщині та відшукування радіоактивних минералів на Україні.

Катеринославські катедри геології провадять роботу по вивченню ланцюга соляних озер з метою виявлення генезиса солі й ступінь її вартості для медичних потреб; вивчають графітні місторождения та їх техничну вартість, переводять дослідження Криворіжських та Керченських місторождень залізних руд і взагалі провадять розвідки з техничного боку вартих районів Донецького басейну, якого ще не торкнулися роботи Петроградського Геологічного Комітету; звернено велику увагу на вивчення кам'яновугільних одкладів Донбасу. Катедрою мінералогії найдено ряд металів, ще до цього часу не відомих для Катеринославщини (орміт, деомін, фуксит та інші).

В Катеринославських гірних катедрах провадились роботи про ростопку доменних печей, робилася характеристика коксових установок Донецького басейну, з метою скористати лишок тепла; катедрою збільшення корисних копалин робились досліди й розвідки надrudами Кривого Рогу, вивчались способи підвозу в рудниках Донбасу (по останньому

питанню надруковано спеціальну книжку проф. Терпигор'єва), роздивлялись питання про вибір міста закладки шахти з точки зору найменшої роботи підвозу, про вплив електричних іскр для запалення рудничного газу й інші питання, звязані з добуванням вугілля в Донбасі.

Харківські технічні катедри, що купчаться біля Технологичного Інституту розвинули велику роботу, маючи безпосередній звязок з Українською Радою Народного Господарства та ріжними виробництвами й заводами, як, наприклад, бувш. «Всеобщий Комп. Електричества». По катедрі хемічної технології вивчається хемічна природа кам'яного вугілля та готовуються сірчані фарби, досліджуються ізоляційні лаки й способи їх виробки, вироблюються нові гатунки мила та зубного цементу, обладнані досліди для виявлення нахилу до самозапалювання вугілля Донбасу, було пророблено вивчення залегостей ізюмських фосфоритів і способів їх обробки, з метою скористання для удобрення ґрунту. По катедрі будівлі мостів розроблялись проекти відбудування зруйнованих мостів, а зокрема проект відбудування Київського ланцюгового мосту. У Київі інж. Симонський, співробітник Академії Наук, винайшов новий прилад для вимірювання сили напруження в мостах.

По катедрі паровозобудування й залізничного будування вивчаються небезпеки руху паровозів, більш раціональні типи прикордонних станцій й вишукуються заходи до усунення істотної хиби залізниць України—брaku скріплень. По катедрі паротехніки уdosконалюється питання про заміну твердого мінерального палива горючими газами. По катедрі електротехніки в Харкові робляться спроби ізоляторів високого напруження, досліди над явищами, що виникають в лініях високовольтної передачі, будуються генератори перемінного току. В Київі катедра електротехніки вивчає явища, що виникають як на початку, так і вному пункті по лінії передачі енергії. В Катеринославі встановлено на заводі знов сконструовану завалочну піч з двома рухливими вольтовими дугами. По катедрі авіації при Харківському Технологичному Інституті провадиться проба

профілів крил для аеропланів з моторами малої сили, вивчаються методи обліку пасажирського аероплану великої сили.

Робота цієї катедри звязана з діяльністю т-ва «Воздухофлот України».

В галузі теоретичної хемії ведеться велика робота у Катеринославі школою проф. Писаревського по пристосуванню електронної теорії до хемії. Готується до друку й скоро має бути видана монографія «Електрон в хемії розчинів і в електрохемії».

В Харкові катедрою хемії проводяться роботи по теорії сплачування розчину річовин і теорії будівлі розчинів. В Київі катедра хемії займається удосконаленням хемії шумування й питаннями жирової індустрії.

В галузях вивчення сільського господарства робота йде переважно в звязку з Сільсько-Господарчим Науковим Комітетом, який зараз переводиться з Київа до Харкова. Роботи катедри хліборобства в Київі проходять в контакті з діяльністю Наукового Інституту Селекції, звязаного з Центроцукром. Провадились роботи по вивченню коливання води в листях деяких культурних рослин, особливо в листях цукрового буряку й по підбору типів посухоопрінних рослин. В Харкові катедра хліборобства вивчає значення фосфору, як фактору вдобрення ґрунту.

В Київі робляться досліди підсічення сосни,—що дає скілдар, вивчається електричне поле дерева та його звязок з електро-магнітovим полем атмосфери. Досліди й спостереження про посуху на Україні та боротьба з нею підбором посухоопрінних рослин є центр діяльності дослідчих катедр сільсько-господарчої біології та прикладної фізики. Проф. Срезневським найдено умови врожаю цукрового буряку.

В акліматизаційному садкові в Київі проводиться посадка лікарських трав та їх вивчення; по катедрі зоології розроблюються заходи боротьби з шкідниками в сільському господарстві.

По вивченю метеорологічних явищ центром є Укрмет («Українська метеорологічна служба погоди») в Київі, яка підтримує звязок з усіма метеорологічними центрами України. Харківська обсерваторія приймала участь в міжнародній роботі по дослідженю верхніх пластів атмосфери. Були пущені шари-пілоти в міжнародні дні. Наслідки буде оголошено в міжнародних збірниках матеріалів—дослідів верхніх пластів атмосфери. Харківська обсерваторія також приймала участь в організації служби погоди на Україні; синоптичні мапи погоди надсилаються штабові Воздухофлот і Наркомзема, огляди погоди друкуються в бюллетені ЦСУ. Штаб Воздухофлота обслуговує обсерваторію воднем та гумовими оболонками.

Катедра зоотехніки в Київі займається хеміко-фізіологичним дослідженням пашні (лугового сіна, кукурудзяної соломи), питанням про вплив соняшникової макухи на мовошну продукцію з кількосного та якосного боку. По катедрі фізіології тварин в Харкові вивчається обмін річовин при різких формах неповного голодування, головним чином вітамінного, з метою виявлення ролі вітамінів в організмі й механізму їх впливу, а також порушення нормального обміну річовин при скорбуті й інш. хворобах; досліджуються питання біохемії головного мозку, вплив холоду на процес роспаду білка тканин (м'язів), обмін річовин при кукурудзяному годуванні. Катедра бактеріології при Харківському Ветеринарному Інститутові виробила план робот по імунізації рогатого скоту проти чуми та деяких інших хвороб.

В загальних же рисах дослідча робота йде безумовно інтенсивно, хоча й бракує реактивів, всі приладдя старі, а лабораторії зруйновані; оборудованням останніх потрібует великих коштів, а тому необхідно всі господарчі органи держави притягти до фінансування найважливіших лабораторій, викликати з їх боку інтерес до наукової роботи, одержати від них завдання й теми робот на конкретні та актуальні питання промисловості й техніки; тоді звязок науково-дослідчої роботи з життєвими й господарчими потребами буде живим, плодотворним в справі відродження економічного добробуту держави.

Проф. Т. Котов.

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

По постанові Колегії Головпрофоса, Всеукраїнська Академія Наук приступає до видання словника української живої мови.

Комісія для складання словника, під головуванням академика А. Е. Кримського, в складі 10 осіб, зібрала величезний матеріал (коло 700 тисяч карток) і одночасно працювала над його редакцією.

З асигнуванням коштів на видання словника комісія закінчила остаточну його обробку.

Друкуватись словник буде в друкарні Академії.

Наркомосом розроблено умови спільногого користування друкарнею бувшої Київо-Печерської Лаври Всеукраїнською Академією Наук та видом «Путь Просвіщення».

В оселі бувшої Київо-Печерської Лаври засновано «Музей побуту й культури», керування яким, в інтересах наукової розробки матеріалу, доручено Академії Наук.

НОВИЙ НАУКОВИЙ ЗАКЛАД.

При Київському Вищому Кооперативному Технікуму закладено «Вищий Семінар по дослідженню економіки колективних господарств на Україні». Декан сільськ.-господ. відділу ВКТ т. Діброва в наслідок переведення в життя цієї постанови склав відповідний доклад і подав його на розгляд Правління ВКТ. Правління, погодившись з докладом, зібрало широкі організаційні збори для всебічного розгляду його й Статуту В. Семінару з участю представників с.-г. кооперації, підвідділу колективізації Губземуправління Київщини, С.-Г. Наук. Комітету, губвідділів комнезамів і профспілки Всеробітземлісу й окремих фахівців с.-г. економії та кооперації.

Керовником семінару обрано академика К. Воблого, його заступником Ректором ВКТ тов. Руденка, науковим секретарем Семінару і керовником студенського просемінару по колективізації с.-господарства навчителя і декана ВТК т. Діброву.

Докладніше завдання Вищого Семінару полягають у:

а) розробці методології наукового дослідження колективних форм господарства та класифікації;

б) об'єднанні та науковому розрізненню статистичних відомостей про колгоспи на Україні;

в) складанні монографичних оглядів типових колгоспів різних економічних районів України;

г) дослідження юридичної структури колгоспів та їх об'єднань;

д) дослідження історичного розвитку форм колективного господарства в звязку з ідеологією та побутом;

е) дослідження питань економіки колективного господарства (організація господарства та окремих елементів його, економічні взаємовідносини колгоспів між собою та з іншими формами народного господарства); з'ясування еволюційних і регресивних тенденцій і т. п.;

ж) притягнення студенської молоді до справи наукового студіювання колгоспів.

До складу Вищого Семінару входять професори, навчителі, асистенти та залишені при ВКТ по економічних і кооперативних дисциплінах. Працювати ж при Семінарі можуть всі бажаючі, що мають наукову підготовку.

Для студентів КТ, що бажають спеціалізуватися по колективізації господарства, при Вищому Семінарі утворюється Просемінар. Як допомічний заклад, при Семінарі влаштовується кабінет-музей колективізації (література, статистичні, історичні та монографичні матеріали, праці Семінару і т. і.). Надалі наслідки своєї праці Семінар буде публікувати у вигляді періодичного видання (типу «Наукових Записок»).

Влітку членами Семінару і студентами КТ має бути зроблене монографичне обслідування кількох десятків типових колективів цілої України. Вже розроблена й розглянута анкета такого обслідування. Окрема комісія розробляє форми бюджетно-рахівничого аналізу колективів. У всіх цих роботах активну участь беруть і представники сільсько-господарської кооперації, підвідділу колективізації Київ. Губземупрвіління, Всеробітземлісу й Губвідділу комнезамів.

ІЗЮМСЬКА АРХЕОЛОГИЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ.

Ще в 1920 році Завідуючий Ізюмського Природничо-Історичного Музею М. В. Сібільов, що зацікавився деякими археологичними знахідками,

зробленими ним в околицях Петрівської слободи, почав досліджувати піски, що рухалися побережжям Дніця. Там він знайшов рештки ріжних культур у численних пунктах поміж слободою Вербовою й Ізюмом.

Незабаром М. В. Сібільов повів зі мною жваве листування, повідомляючи про наслідки своєї екскурсії, однаково одержуючи необхідні вказівки задля поглиблення своєї роботи.

В 1922 році, завдяки зацікавленості, яку викликали зазначені знаходи, до справи археологичного вивчення краю стало багато осіб, зокрема Ю. В. Богдановича знайшов у чотирьох верстах до міста цінну неолітичну майстерню кремінної зброй, а С. Ф. Таранов і Ф. М. Еварницький нашли як раз біля міста другу майстерню та стоянку з ріжноманітними рештками минулих культур.

Зроблені розшуки на Цареборисівському городищі в околицях Цареборисівської слободи І. І. й В. І. Різниченками дали також значну кількість кераміки й речей XVII століття. Серед них особливо цікаві уламки неполів'янських кафлів. В околицях Цареборисового було також знайдено стоянку кам'яного віку й сліди інших культур пізнішої доби. Нарешті, І. Ф. Гончаренком знайдено чудову бронзову статуетку, як видно татарську, — Золотої Орди. В осени 1920 року, перебуваючи в Ізюмському повіті з метою геологічного обслідування, я скристав нагоду ознайомитися з колекціями М. В. Сібільова, серед яких знайшлися рештки раннього й пізнього неоліту, бронзового віку скіфо-сарматської доби, окрім речі римської та гірської культури, досить численні рештки пізніших кочовників і невелика кількість, як видно, слов'янської кераміки. Пощастило переглянути всі матеріали, зібрані іншими особами й одівдати найзначніші місця біля Петровської слободи, Гончарівки й хутора Виприцького, що під Ізюмом, де знаходилися історичні пам'ятники. Прочитана після цього в Ізюмі прилюдна лекція відносно доісторичного минулого Ізюмського повіту притягала численну аудиторію й викликала зацікавленість місцевою старовинною. Після того як я ознайомився з усіма знаходами, виявилось, що Ізюмський край вже давно відомий своїм архео-

логочним багатством, переповненим ще недослідженими пам'ятниками старовини ріжних часів, що при дальшому досліджуванні дарує нам багато цілком нового. Ясно виникала необхідність систематичної й планової роботи в Ізюмському повіті, що викликала думку про організацію наукової експедиції задля вивчення краю.

Минулою зімою культівділ Ізюмських головних залізничних майстерень в особі М. С. Касяnenка й І. С. Щербака звернулися до М. В. Сібільова з проханням організувати задля робітників майстерень цілі лекції по природознавству й археології, пропонуючи в свою чергу з боку робітників матеріальну допомогу в час археологичного дослідження краю.

Запропонована потім мені ця пропозиція в значній мірі вирішувала грошовий бік експедиції. Треба зазначити, що тут цінність головне полягає в тому, що робітники захопились свідомо необхідністю наукового вивчення свого краю, а це говорить про те, що вони починають визнавати ті найвищі вартості наукових дослідів, які тепер, нарешті, все більш і більш ширяться. Тому я й не мав права відмовлятися від цієї пропозиції, навіть, не маючи досить вільного часу, — погодився прочитати цілі лекції, які було роспочато на початку весни.

18-iv 1923 року делегатські збори Ізюмських майстерень Північно-Донецьких залізниць, з пропозиції І. В. Мирошинченка по докладу А. М. Мізевіча та М. С. Касяnenка, ухвалили відчисляти на справу археологичного дослідження Ізюмського краю 1% з платні робітників та службовців майстерень протягом трьох місяців — квітня, травня й червня. Коли довідався про організацію Ізюмської Наукової Експедиції Ізюмський Відділ Народної Освіти в особі Н. Є. і П. Є. Верхлових, та вирішив підтримувати Експедицію засобами задля надруковання 1-го випуску «Трудових Експедицій». Перше число вже вийшло в розмірі $2\frac{1}{2}$ друкованих аркушів, вміщаючи в собі програми й інструкції до археологічних розвідок та коротенькі відомості про ріжні пам'ятники старовини, що знайшов М. В. Сібільов за останні роки в окрузі Ізюмського повіту. Після

цього окружне бюро профспілок з ініціативи свого секретаря С. Ф. Таранова відгукнулось також на ідею досліджування краю, ухваливши постанову про відчислення 1/2% з заробітку членів спілки за червень місяць. Всі ці відзнаки співчуття, ця всебічна підтримка наукового почину дають право гадати, що ініціатива виявлена робітниками залізничних майстерень по організації дослідження Ізюмського краю, є відзнакою широких громадських позитивних настроїв, що знаходять собі належну оцінку й відгук співчуття в ріжких колах.

В цей мент Ізюмська Археологична Експедиція вже зформована. До участі в ній притягнено поважну кількість осіб спеціалістів: археологів, технических співробітників, місцевих громадських діячів, які погодились охоче допомагати Експедиції своєю працею й своїм знанням місцевості.

Склад Експедиції такий:

Голова Експедиції проф. А. С. Федоровський, його помішник М. В. Сібільзов (зав. Ізюм. Музею); археологи: Г. І. Тесленко (вчений захов. Харк., Археолог. Музеко), А. А. Потапов (співробіт. Харк. Археол. Музеко), художник Експедиції І. Ф. Гончаренко (Цареборисів); фотограф-художник Експед. А. Т. Мухін (Ізюм), топограф Експед. К. А. Барман (Харків); члени Експедиції: Ю. В. Богданович (Ізюм), А. Ф. Запорін (Ізюм), С. Ф. Таранов (Ізюм), Ф. М. Еварницький (Ізюм), А. Л. Фігурун (Ізюм), І. І. Різниченко (сл. Цареборисів), В. С. Різниченко (сл. Царебор.), Н. І. Бернадський (с. Чепель), Ф. І. Попів (с. Вільховий Ріг). Почесним членом Експедиції обрано відомого спеціаліста дослідувача Ізюмського краю професора В. А. Городцова, що чимало працював тут у 1901 р. Діяльність Експедиції роспочалась низкою екскурсій на постої, що були на кучугурах у околицях слоб. Кам'янки, Капitonівки, Ізюма, Ганчарівки, Викличівки, Співаківки, Петрівської, Цареборисівського городища, що дали цілу низку цікавих знахідок. Почато малювання колекцій, що знаходяться в Ізюмському Музеї, й складання альбому кам'яних баб. В кінці травня мають розпочати роскопування могил, де-яких постоїв і майстерень та фотографування й вивчення науки городищ.

Проф. А. С. Федоровський.

ХАРКІВСЬКИЙ ПАРОВОЗОБУДІВЕЛЬНИЙ ЗАВОД.

Харківський Паровозобудівельний завод є одним з найбільших велетів важкої індустрії на Україні. В історії відродження важкої індустрії та в революції Жовтня на долю ХПЗ випали найважчі завдання. ХПЗ за всю історію свого існування був завжди найбільшим осередком Слобожанщини, де викристалізовувалась революційна міць пролетаріату. С-під грюку молотів, брязкуту заліза виходили такі борці, як Артем (Сергій) та інші.

В історії відродження тяжкої індустрії на Україні ХПЗ займає почесне місце. Починаючи з перших кроків революції Жовтня завод в тяжких умовах виробляє для потреб Республіки паровози, вагони й ремонтует інші знаряддя.

Не дивлячись ні на які перешкоди, ХПЗ безупинно працює й щодня, щогодини збільшує свою продукцію. і наближається до старих часів 1914 року.

Перешкоди, що давали де-яку нерівність в праці заводу, полягали головним чином в відсутності необхідних матеріалів, в звязку з загальним становищем металургійної промисловості на Україні. За останні часи, коли Гартмановський завод, що головним чином постачає необхідні матеріали для ХПЗ, спустив свої «Мартени», справа ріжких перебоїв в загальному ході буде назавжди ліквідована і завод піде більш рівним темпом.

По відомостях директора заводу, після даних на останній заводський конференції в червні ц. р., в програмі другої половини 1923 року намічені слідуючі завдання. Що-місяця положено випускати по три нових паровоза, та по п'ять з капітального ремонту. В з'язку з потребами ринку особливу увагу буде звернено на будівлю двигунів системи «Дизель» в 300—400 НР та наftovих двигунів невеликої сили приблизно 8—10—14 НР.

Не так давно завод одержав замовлення на будівлю тракторів. На кошти, призначенні для тракторо-будівництва, «Машинотрестом» придбано у «Югосталі» заліза, криці та чавуну, на весь період виробництва

Загальні перспективи тракторо-будівництва дають право думати, що продукція заводу ще збільшиться і дасть можливість підвищити загальний розвиток промисловості. В звязку з цим бувший вагонний цех перебудовується для нової роботи. Всі будови по утворенню практичного відділу гадають закінчити до початку 1924 р. Загальне будівництво тракторів займе приблизно до 3-х тисяч робітників.

В сучасний мент загальна вартість паровоузу є 65166 золотих карбованців. Така висока тимчасова вартість пояснюється великими «цеховими видатками», що повсталі внаслідок капітального відновлення ріжного зварядя та відновлення помешкань заводу (в минулих роках подібні відновлення провадились в значно менших розмірах). Матеріалами для паровоузів та двигунів завод забезпечено на 3½, а паливом на 5 місяців.

Подаючи відомості про такого велетня важкої індустрії, як ХПЗ, необхідно зупинитись на тих, хто стоїть на чолі керування всього підприємства, а особливо тих, хто провадить його культурне життя: на комітракції та заводському комітеті. Моральне та адміністративне значіння завкому на заводі надзвичайне. Завком обінмає функції від самих дрібниць робітничого життя до найпильніших обслідувань становища заводу; так, наприклад, сучасним завкомом було звернено особливу увагу на обслідування технічних умов заводу, разом з інспекцією праці. На постачання спецодягу та спецгодівлі для робітників. Завдяки пильному догляду завкому, в сучасний мент робітники задоволені спецодягом на 50%, а спецгодівлею на 100%. Звернено також пильну увагу на ріжні цехи, де провадяться, так звані, «гарячі роботи».

Рівень культурної роботи, порівнюючи з початком року, значно підвищився, так, наприклад: лекцій на ріжні теми при клубі ХПЗ було улаштовано:

В січні	1
» лютому	2
» березні	18
» квітні	13
» травні	14

Загальна кількість відвідавших лекції в травні приблизно 1500 осіб.

Значно підвищилась і загальна кількість членів клубу, так, напр.:	
В січні членів було	245
» лютому	254
» березні	297
» квітні	358
» травні	429
» червні	469

Загальне відвідування клубу мешканцями околиць ХПЗ приблизно таке:

	в місяць за день.
Березень	2700 90
Квітень	5700 190
Травень	6000 200

Політична агітація серед робітників за воду набрала значних розмірів, завдяки чому збільшилась цікавість до політичного та економічного життя; серйозну роль відіграють «четверги» які щотижня улаштовує ком'ячейка заводу. Ці відкриті зібрання ком'ячейки заводу охоче відвідуються безпартійними робітниками й їхніми родинами. Антирелігійна пропаганда ком'ячейки серед робітників набирає великого значіння і по цьому питанню робітниками було внесено кілька резолюцій, з яких видно, що робітники різко відмежовуються від церкви і настоюють на тому, щоб ніхто з робітників в справах церкви ніякій участі не приймав, а всіх тих робітників, котрі від імені робітників, ніби то всього заводу, ходили визволяти попів-чорносотенців, останню конференцію заводу постановлено прохати райсоюз «Металист» звільнити з членів союзу. В звязку з загальним підвищенням політичного розвитку робітників значно збільшилась і загальна передплата на ріжні часописи та періодичні видання; так, наприклад, передплатників часопису:

«Коммунист»	1030
«Пролетарій»	785
«Правда» (московська)	13
«Ізвестия ВЦИК»	12
«Рабочая газета» (московська) . .	21
«Экономическая Жизнь»	7
«Труд»	10
«Беднота»	1
«Вісти» (харківські)	5
«Брянський Работник»	7
«Красная Нива» (тижневик) . . .	11
«Прожектор» (двохтижневик) . . .	7
Разом	2010

З цієї загальної кількості біля 100 робітників виписують по дві ріжні газети. Загальне число передплатників складає приблизно 50% всіх робітників та службовців заводу.

Культвідділом заводу та комітракції заводу улаштована школа фаброзвавча на 180 учнів та школа по ліквідації безграмотності серед робітників. Особливу увагу завком та ком'ячка заводу звертають на постачання кваліфікованої робітничої сили заводові. В звязку з цим приймаються заходи до збільшення броні юнацтва з 7 до 10%. Запрошено для навчання юнаків інструкторів з ріжних фахів.

Ком'ячка провадить суровий діалог, аби учні-юнаки не працювали на важких та гарячих роботах. В звязку з цим завком поставив собі завданням в найближчому часі: 1) збільшити броню юнацтва до потрібної кількості, 2) закінчити організацію учнівства в майстерні і звернути увагу на добір інструментів та приладдя, 3) не затримувати учнів-юнаків на некорисні праці і добитися загального поліпшення матеріального становища учнів.

В такому приблизно стані є зараз робота серед робітників та службовців заводу. Сподіваємося, що й надалі безупинна праця дасть ще більші наслідки.

I. K.

ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПРАЦІ.

I. Напрям праці.

Існуючий при НКОсвіті і дуже мало фінансований Український Інститут Праці мусив був надзвичайно звузити свою роботу і зосередити увагу й сили тим часом лише на одній проблемі, щоб бодай в де-чому досягти поимінних успіхів. Такою проблемою була проблема добору персоналу, або професійного добору.

II. Практичне значіння проблеми.

Практична вага усієї проблеми ріжноманітна.

1. В Німеччині добір має метою обслуговування потреб окремих підприємств, як одна з форм конкурентної

боротьби за здешевлення робочої сили. Мало не всі найбільші підприємства Німеччини мають власні психотехнічні лабораторії, кріз які проходять кандидати, при прийманні їх на деякі роботи. Методика добору, як така, бережеться як комерційна таємниця.

2. По деяких країнах проблема звужується до завдання давати поради окремим особам, що шукають допомоги у виборі свого життєвого шляху.

3. Найширше використування методів добору знаходимо там, де на підставі спроб розподіляються по фахах школярі.

4. Найшириший ужиток методика добору мала до цього часу в організації американської армії під час світової війни. Спроби підготовлювались з участю найвидатніших наукових сил Америки й продовжувалися рік. Було випробувано 1.700.000 солдатів і 41.000 старшин. Наслідки спроби в значній мірі зійшлися з практичними висновками. На підставі спроб провадилося призначення до офіцерських і унтер-офіцерських шкіл, до частин особливого призначення, а також і комплектування військових частин, як таке.

5. Зараз після психологічних спроб провадиться приймання до деяких американських університетів.

Практичне значіння проблеми в ССР треба вважати значно важливішим.

1. Перше завдання, до розрішення якого підійшов вже конкретно Український Інститут Праці,—це завдання доцільного комплектування шкіл ФЗУ. Стоючи перед завданням найскоршого відновлення робочої сили і маючи для такої мети злідени засоби, держава зацікавлена в тому, щоб найпродуктивніше витрачати їх. Американські спроби довели, що при правильному доборі учнів протяг курсу можна скоротити в 3-4 рази.

2. Друге завдання могло б полягати в тому, аби поширити основи наукового добору на приймання до ВШЗ, маючи тут на увазі не лише саме приймання, але й раціональне визначення факультету.

3. Для військових цілей можна було б використати спроби допризовників, щоб в разі призову мати змогу складати кадри з найкращого по

якості матеріалу. Далі, можна було б використати спроби при прийманні до шкіл комскладу і до фахових військових шкіл (літуни, радіо-телеграфісти, шоferи й т. і.).

4. Далі, методику добору можна було б використати подекуди й для партійних цілей. Так, вкупі з представниками ГПО і Агітпропу ЦККП(б)У накреслено спеціальний програма іспитів для партійних шкіл. Іспити мають в найближчому часі провадитися в Губартшколі, Повітартшколі, Університеті імені тов. Артема і Партиклубі. В разі іспитів будуть вдалими, вони можуть бути матеріалом для визначення дальнього академичного або службового поступування учнів і студентів.

5. Незалежно від перелічених тут конкретних завдань, до вирішення яких Інститут практично підходить зараз, проблема професійного добиру має для ССРР ще й особливе значення. По згоді з головою Держплану УСРР і Науковим Комітетом Головпрофосвіти, Інститут здіймає на наміченому з'їзді по вивченю продукційних сил України питання про у чот якості робочої сили, як про одну з передумов наукового планування. Якосний кадастр робочої сили є не менш важлива річ, як кадастр нерухомостей, джерел енергії, то-що. Коли Америка змогла на підставі якосного учиту сил армії установити мінімальний рівень здатності для офіцера й унтер-офіцера, то Радянський Союз міг би поставити завданням будучини — установлення мінімального рівня здатностів для своїх інженерів, техніків, організаторів і т. і.

6. Таким чином можна було б наблизитися до реального здійснення формули Маркса: «Кожному по його потребах, з кожного по його здатностях». Питання має, таким чином, не тільки безпосереднє утилітарне, але й глибоке соціальне значення.

III. Перешкоди й що зроблено.

1. Перша перешкода, що її мав перед собою Інститут, полягала в тому, щоб визначити досягнення західньої науки.

Правда, що й до цього в Інституті були самостійно вироблені деякі

методи, що, будучи згодом випробувані поруч з американськими, не були гірші за їх в своїй силі виявлення. Однаке, дійсно широку роботу можна було розгорнути лише на базі досягнень заходу.

Перешкода полягала, головним чином, в тому, аби в наших умовах змусити торговельне представництво виконати заявку Інституту на закордонні покупки. Після річного очікування й безрезультатних звертань до найвищих інстанцій, це було нарешті досягнуто лише завдяки особистій поїздці до Німеччини директора Інституту, який одночасово ознайомився зі станом справи на місцях і налагодив регулярний кореспонденцій зв'язок, що інформує Інститут про останні досягнення науки.

2. З великого матеріалу відносно західних спроб треба було критично вибирати найбільше переконуюче й таке, що найлекше могло б бути пристосоване до наших умов.

Проробивши такий критичний вибір, Інститут переконався, що навіть найкраща й найбільше випробувана західна методика — американська, має хиби, що для свого усунення вимагають великої самостійності праці.

Основні хиби американської методики такі:

- неухтування вправності;
- упереджене припущення єдиним обдаренням, що має значення для всіх фахів;
- виключна роль швидкості роботи при оцінці здатностей.

3. Звідси виходила така перешкода: потреба самостійного вироблення нових методів в досліду. За пів року систематичної в цьому напрямі праці Інститутіві вдалося:

- разробити принципи методології вільної від зазначених вище хиб;
- розробити самостійну схему для всебічного дослідження як фахів, так і робітника;
- внайти низку нових методів іспитів (для здатності розуміння закономірностей, для здатності уявлення про будову машин, для комбінаторної техничної здатності, для здатності затямлювати рухи й т. і.);
- виготовити, не дістаючи для цього коштів, відповідні приладдя й пристосування;

д) провести на практиці іспити деяких з зазначених методів.

4. Дальша перешкода полягала в тому, щоб вивірити й виправити, що до наших умов, установлені на заході норми для оцінки наслідків іспитів.

З такою метою Інститутом було вибрано найбільш випробувані з західних методів, додано до них власно вироблені і по складеному таким чином програмові було досліджено учнів 4-х шкіл ФЗУ, в числі до 500 душ.

Додатковим матеріалом для цих же досліджувань були: члени Асоціації вивчення юнацького труда і з'їзд ФЗУ (163 душі), потім Військово-Наукове Товариство (по-над 60 душ), Асоціація інженерів (по-над 50 душ¹) і т. і.

Наслідки всіх цих іспитів підлягли розробці й публікуються в «Трудах Інституту», що вже роспочаті друком.

5. Одночасно з проблемою методики іспитів перед Інститутом стояло завдання встановити методику вивчення самих професій. Щоб знати до якої професії найбільше є придатною та чи інша особа, треба знати чого вимагає кожна професія. Це завдання було незрівняно важче, ніж здається на перший погляд.

Було вивчено професію ковалія. З участю інженерів-фаховців ковальської справи, майстрів і робітників було спроектовано апарат для перевірення здобутої характеристики цієї професії. Тепер цього апарату вже виготовлено й швидко він буде використаний.

6. Одною з найбільших перешкод було підшукування придатних робітників.

Ця перешкода є найбільшою в галузі зовсім новій, що немає у нас не тільки готових кадрів, але бодай поважного осередка діячів.

Інститут підійшов до підготовлення робітників. З такою метою, вперше в Росії, Інститут використав принцип конкурсу придатності для практичної цілі приймання на кваліфіковану роботу. З 322 душ, що з'явилися на конкурс, було вибрано 3 спів-

робітників на підставі особливого програму іспитів, самостійно складеного Інститутом.

Практичні наслідки переконали Інститут в правильності зробленого вибору. Ужита на конкурсі методика буде використана для ширшого конкурсу в осені.

Успіх конкурса має для Інститута значіння не тільки тому, що він озброює його знаряддям самокомплектування, але, головним чином, й тому, що він був першим практичним ствердженням накреслених Інститутом принципів.

IV. Зовнішні відгуки на працю Інституту.

Протягом більше року своїх упередих досліджувань Інститут не користувався майже ніякою популярністю. Відсутність коштів перешкоджала розвинуті роботу, відсутність наслідків роботи перешкоджала одержанню коштів. Минулої осені основний осередок Інституту вирішив тимчасово відмовитися від надій на підтримку й, звузивши свою роботу, якою завгодно ціною виконати накреслені завдання, хоч би фінансування Інституту й припинилося зовсім.

Коли на весні біжучого року накреслені роботи, що виконувалися при виключному напруженні сил, закінчувалися, Інститут зробився об'єктом жвавої уваги цілого ряду установ.

Першим підтримав Інститут, саме для організації іспитів по ШФЗУ—Наркомздрав. Далі жваву участь в роботі Інституту взяв КомСоМол. По заявлі тов. Гастева, що одвідав Інститут, Півдбюро ВЦСПС заслухало доклада Директора Інституту. В наслідок докладу Півдбюро накреслило спеціальну кампанію для притягнення до Інституту громадської уяви. Було скликано спеціальнє засідання Півдбюро з участию представників господарчих організацій. Влаштована, при допомозі Півдбюро, виставка Інституту при конференції профспілок викликала жвавий інтерес. Окрім того, зроблено було заяву про підтримку Інституту Держпланом УСРР. Після докладу Директора Інституту було ухвалено постанову про підтримку й організовані відповідні секції в товаристві прихильників військового знання та в асоціації інженерів.

¹⁾ Вже по написанні цього огляду по згоді з ГПО було проведено іспити студентів-Артьомовців (257 д.) та Губпартшколи (143 д.).

Спеціальні завдання дістав Інститут від військового командування.

По згоді з Наркомом РСІ і з Головою ЦКК УСРР накреслено плана роботи в галузі організаційної аналізи й організаційної техніки, для якої мети треба використати вироблену Інститутом методологію.

Нарешті, в низці засідань Раднаркому УСРР зверталася увага на Інститут. Раднарком призначив Раду сприяння Інституту в складі кількох Наркомів під головуванням тов. Фрунзе. Раднарком заслухав доклади Директора Інституту, по якому було ухвалено одобрити діяльність Інституту, надати йому повну низку особливих привileїв, дати право безпосередніх докладів Раднаркому, то-що.

Далі, ствердживши кошториса Інституту, Раднарком ухвалив домагатися перед Раднаркомом РСФРР про забезпечення цього кошториса спеціальними коштами.

V. Перспективи дальшої праці.

В звязку з усім виложеним Інститутові доведеться зараз перейти від зазначеного вище примусового звужування своєї діяльності до роботи також і в інших напрямах. Найближчими з цих напрямів є:

1. Розроблення організаційної аналізи структури й діяльності установ, з метою постановки організаційного діягнозу.

2. Практичні промлеми організаційної техніки (боротьба з організаційним недбалством, використання західної тактики для впорядкування адміністративного процесу.)

3. Попередні роботи по раціональній підготовці організаторів.

Доклади по цих питаннях стоять на черзі в Раді сприяння інституту.

VI. Що потрібно.

Трагедія Українського Інституту полягає в тому, що змушені під час цілого свого попереднього існування ледви животіті й звужуватися, він покликаний зараз до великої й відповідальної діяльності, підійти до якої можна лише після великої й упертої підготовчої роботи і внутрішньої реконструкції. Ці підготовчі роботи вимагають одноразових витрат на прилади Інституту, щоб він, справді, дійсно був на рівні сучасної науки.

Відповідний кошторис для первісного влаштування, апробований Радою Сприяння Інститутові, розглянутий Уповнаркомфіном і стверджений Раднаркомом УСРР, подається до Наркомфіну РСФРР.

Необхідно є підтримка для забезпечення цього кошторису реальними коштами.

Після ознайомлення з докладом Наркомісп РСФРР звернувся о Наркомфіну РСФРР, вказуючи на необхідність затвердити кошторис Інституту з огляду на те, що є підстави сподіватись на розвиток Інституту в солідну й надзвичайно корисну для нашого державного будівництва наукову установу.

УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ПАЛАТА МІР та ВАГИ.

З роботою Науково-Техничного Відділу УРНГ дуже близько звязана діяльність Української Головної Палати мір та ваги, котрої метрологична комісія, що займається розробленням наукових питань, звязаних з повірочною справою на Вкраїні, складається в переважаючій більшості з членів Науково-Техничної Ради. На чолі метрологичної комісії стоїть відомий учений, проф. В. Тимофіїв, директор Інституту Прикладної Хемії. Ним засновано при Укр. Гол. Палаті спеціальну лабораторію для повірки медичних термометрів, ареометрів та ріжного мірного шкляного посуду. В цей час розроблюється також законопроект про обов'язковість урядової повірки медичних термометрів.

Існує при Палаті ново заснована проф. Мартиновим манометрична лабораторія, яка розвивається досить інтенсивно, особливо після того, як на Вкраїні, перший з республік Союзу, урядово декретовано було обов'язковість повірки знарядів для мірювання тиснення.

Робляться заходи коло організації лабораторій для повірки водомірів і електричних лічильників, щоб дати змогу споживачам води й електричної енергії перевіряти, оскільки точно нараховують їм комунальні підприємства, що відпускають воду й електрику, та мірюють їх своїми знаряддями.

Розроблені плани організації при Палаті інших лабораторій: часу, еталонів довжини; однак, в сей час вони не можуть бути здійснені за браком

необхідних коштів. Так, доконче необхідним є встановлення антени для прийняття сигналів часу, що подаються з Ейфелевої Вежі, складено кошторисна її установлення, однак, робота спинилася через ті самі причини. Так само довелося припинити роспочати вже заходи коло додаткового обладнання астрономичної обсерваторії, що чи-мало потерпіла за часи Імперіалістичної громадянської війни.

Укр. Головна Палата роспочала зносини з Міжнародним Бюро мір і ваги в Севрі, одержала від нього сертифікати на два точні термометри, що знаходяться в її розпорядимості, і веде переговори про приступлення до міжнародної конвенції про метр.

Це питання, однак, як і взагалі справа з дальшим розвитком Укр. Гол. Палати, в значній мірі залежить від того, в які форми виллються взаємовідносини між Укр. Гол. Палатою та Головною Палатою мір і ваги в Петрограді. Річ в тому, що остання, прекрасно обставлена, багата на знаряди, з великим штатом фаховців, одна з найкращих з 7 інституцій цього роду в цілім світі, не бажає визнавати новоствореної законом ВУЦВК в 1922 р. Укр. Головної Палати за центральну метрологичну інституцію України і намагається перетворити її в свою філію з дуже обмежними адміністративно-гospодарчими функціями, одібравши від неї всю науково-метрологичну справу і цілковито підпорядкувавши в цім відношенню повірочну справу на Вкраїні Петроградській Палаті. Справа з взаємовідносинами обмірковується в цей час обоюма палатами.

Варт тут згадати також про роботу міжвідомчої метричної комісії, що існує під головуванням Управителя Укр. Гол. Палати—В. П. Мазуренка. Комісія ця концентрує в собі керує роботою всіх наркоматів по переведенню реформи—зведені на Вкраїні міжнародної метричної системи вимірів, котра, згідно декрету Раднаркому, повина бути заведена до 1 I. 1927 року. Реформа ця переводиться з початком 1923 року жваво, і вже тепер можна констатувати певні досягнення. Особливо жваво йде справа на українських залізницях, котрі пересічно переробили досі до 55% всіх своїх терезів на метричні

та постачили до них біля 35.000 метричних важків (гирь). В цей час робляться заходи коло переведення діловодства та рахівництва на метр-систему, а також до вироблення тари фів пристосованих до системи.

Залізниці тягнуть за собою й інші комісіяріти, особливо ті, котрих повсякчасна робота безпосередньо звязана з роботою залізниць.

Розуміється, що така величезна реформа, що проникнути мусить в найбільші глибини життя й економіки, має досить повільний темп, бо постійно доводиться спотикатись о ріжні пороги сучасності, як, наприклад, брак вистарчаючої кількості чавуну, необхідного в великій кількості для важків, брак відповідних заводів і майстерень для виготовлення важків, терезів, метрів і т. и.. В звязку з цим не вдається, мабуть, уникнути необхідності перероблення на метричні старих фунтових важків, а тому при комісії існує спеціальна підкомісія, котра студіює це питання, узгляднюючи особливо досвід сусідів, як Польща, котрим доводилося вже мати подібну роботу.

Загалом беручи, в цій справі ведеться в цей час велика підготовча робота: ведеться підрахунок мірничого реманенту, його обслідування, вияснюється можливість його перероблення, складаються кошториси, таблиці переводні ріжного спеціального призначення (на переходовий час). Слід тут зазначити, що великим кроком вперед являється видання «Урочного Положення» в метричній системі, що дає можливість укладати в цій системі кошториси ріжних будівельних робіт.

До цього слід додати, що провадиться робота по виробленню стандартів, нормальних розмірів в метр-системі ріжних матеріалів, як лісних, заліза, вугілля і т. і.

Крім того, комісією провадиться чимала робота по пропаганді та популяризації метричної системи, для чого влаштовуються лекції, бесіди, розвішується плакати, таблиці, влаштовуються на станціях залізниць вітрини з моделями натуральних метричних одиниць: метра, кіло, літра. Виготовлення цих зразків введено, як практичні роботи в майстернях, в програм робіт відповідних профтехнічних шкіл.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ

ХАРКІВ

В СПІЛЬЦІ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ПЛУГ».

Літературні вечори «Плуга» відбуваються так само акуратно, як і раніше, навіть відбулося де-кілька й двічі на тиждень (понеділок і п'ятниця). Відбулися 50—57 вечірка. Так само майже на кожній вечірці виступають товариші, що приїздять з місць, з далеких закутків, твори їхні здебільшого примітивні, необроблені, — до провінції ще рідко доходять літературні одузи, але де-хто, звязавшись тісніше, з Плугом, поволі міцнішає, удосконалюється. До таких можна заразувати «плужан» П. Панча, (Валки), Ол. Донченка, М. Кожушного (Лубні). Про їхні твори, зачитані на останніх вечірках — «Два кущі» П. Панча «Зелене болово» Ол. Донченка, «Пісні Колективу» М. Кожушного — критика на вечірках зазначила, що молоді письменники пішли далеко вперед.

Демонстровано на плужанських вечорах зразки драматичної творчості. Зачитували свої п'еси т. Степовий та т. Муринець («плужане») і т. Якимів (драматург з далекого сходу). До п'еси останнього «Сліпці» критика поставилась негативно за її неучасність і переспіви минулої «малоросійщини». Досить тепло прийнято дитячу п'есу Муринця, жаві дискусії були з приводу п'еси Степового «Облава».

Найголовніше ж місце на вечірках «Плугу» зайняли дискусії на дві теми: перша з приводу Меженкової статті «На шляхах до нової теорії», а також статті Ковалівського «Про соціально-економічний метод в історії літератури» (присвячено было три вечірки). В дискусії взяло участь чимало «плужан» і «гартованців», а також і де-хто з гостей.

Друга дискусія була присвячена виставі «Газ» Майстерні «Березіль». В дискусії зазначалось, що Лесь Курбас з майстернею «Березіль» творить Жовтень в українському театрі, зазначалась змістовність, індустріальність

і колективність постановки. Цікавий огляд історії еволюції театру Курбаса з «Молодого» до пролетарського, що вийшов за межі України, дав т. Косяк. Режисер Лесь Курбас в своєму слові з'ясував підвалини, що на них буде свою працю майстерня «Березіль» і ті шляхи, по яким вона маєйти, опановуючи селянський та робітничий театр.

Дискусії привабили до себе велику силу слухачів. Майже на кожній вечірці «Плугу» бувало по-над 150—200 чол., переважно студенства. Видавництву «Молодий робітник» здано декілька книжок прози «плужан» (Шевченко, Сенченко, Кириленко, Копиленко).

З філій «Плугу» найважливішу діяльність виявляє Полтавська... Деякі твори полтавських «плужан» (Епіка, Жилка) зачитано було на вечірках. У полтавських «плужан» виготовано теж декілька збірочок, міцнішає звязок з місцями.

Виготовано альманаха «Плуг».

П.

■ Спілка пролетарських письменників «Гарт» готове до видання альманаха під назвою «Гартоване Коло».

■ Видавництво ЦККСМ України здало до друку «Популярний курс історії України» проф. М. Яворського; книжка вийде з друку до 1-го липня. Книжка обніматиме до 8 аркушів друку і буде багато ілюстрована. Книжку ухвалено до вжитку в установах головсоцвіху.

Росплачото друкування «Хрестоматії Молодого Селянина», уложені спілкою сел. письменників «Плуг».

До хрестоматії увійдуть ті твори українського письменства від 1800 р. аж до нашого часу, в яких відбито життя і боротьбу селянського юнацтва. Розмір хрестоматії 25 аркушів друку, з багатьома ілюстраціями. Вийде в 5-ти випусках.

Перша частина «В Кріпацькому Ярмі», уложені членом «Плугу» т. А. Пановим, вийде з друку до липня місяця.

СПІЛКА ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ГАРТ».

Сидять: (зліва на право) Г. Коцюба, П. Тичина, В. Блакитний, Ів. Кулик, М. Хвильовий, В. Поліщук.
Стоять: І. Дніпровський, М. Йогансен, Я. Савченко, О. Копиленко, В. Коряк.

Видавництво готує до друку «Політ-грамоту Селянина», до складання якої притягнуто кращі партійні сили. Роспочато видання серії революційної балетристики молодих авторів.

Незабаром вийдуть з друку твори таких товаришів:

1. Ів. Шевченка—начерк «Яшко».

2. Ів. Кириленка — оповідання «Таких багато».

3) Ів. Сенченко—збірка оповідань «Ярема Кавун».

4. Гр. Етика—«В ланцюгах забобон».

Готується до друку низка оповідань та п'ес т. т. А. Головка, Рибалки, Ів. Кириленка, Ів. Шевченка та інших.

■ ЦККСМУ видає двічі на місяць часопис «Робота», який присвячено теорії та практиці юнацького руху на Україні. Вийшло уже ч. 4.

■ В травні місяці ц. р. в Харкові кілька своїх концертів дала Дер-р

жавна Українська Мандрівна Капела (скорочено: Думка). Репертуар Капели, голосові засоби її і виконання говорять за те, що ця хорова організація одна з кращих в цілому Радянському Союзові. Крім творів українських композиторів— Леонтовича, Верниківського, Козицького, думка має в своїм репертуарі цілий цикл революційних пісень та гимнів, співає європейський репертуар, класичний (Гайдна, Шуберта, Шумана, Брамса), а також твори композиторів російських: Мусоргського, Гречанінова, обох Танеєвих, Сахновського та інших. Керує капелою Нестір Городовенко.

■ М. Долен'го віддав до друку другу збірку поезій під назвою «Блакитна жалоба» і написав цикл віршів: «За кулісами», «Подорожній альбом», «Ймення друзів».

■ Композитор Богушлавський пише музику до «Червоного вертепу»— слова Андрія Панова.

КІІВ.

ПРОДУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ в КІІВІ

(період з 1/I по 1/VI 1923 р.)

Київ є одним з визначніших культурних центрів українського життя і тому цікаво простежити й підвести підсумки праці по продукуванню книжок в цьому огнищі культури.

В Київі на 1 січня 1923 року було 14 організацій, які ставлять собі, крім інших функцій (торговельних, наукових), і функції видавничі.

Це такі організації: 1) Всеукраїнська Академія Наук; 2) Сільсько-Господарський Науковий Комітет України; 3) Київська Філія Державного Видавництва; 4) Редакційний відділ Цукортресту; 5) «Сільський Господар»; 6) «Книгоспілка»; 7) «Більшовик»; 8) «Село-Книга»; 9) В—бо «Спілка»; 10) «Час»; 11) «Друкарь»; 12) «Слово»; 13) «Всеувіто»; 14) «Гольфштрэм».

Але треба одразу розбити видавництва на активні та пасивні по своїй праці, щоб ту процуцію, яка створилася в Київі на протязі 6 місяців, можна було поділити.

До пасивних видавничих організацій можемо віднести: 1) Цукортрест; 2) «Сільський Господарь»; 3) «Більшовик»; 4) «Село-Книга»; 5) «Всеувіто»; 6) «Друкарь»; 7) «Слово»; 8) «Гольфштрэм»; 9) Сільсько-Господарчий Науковий Комітет.

Вищезазначені видавничі організації з усієї Київської продукції в 55 назв за 6 місяців видали 11 назв, цеб-то на одно видавництво припадає всього $\frac{11}{9}$ назви на 6-ть місяців.

Ці цифри показують, що група пасивних видавництв по цілих місяцях нічого не продовжувала з тих чи інших причин.

Останні 44 назви по своїй продукції поділяються поміж такими видавничими організаціями:

1. Всеукр. Академія Наук	6 назв.
2. Київська Філія Держ. В-ва	20 »
3. «Книгоспілка»	12 »
4. «Спілка»	3 »
5. «Час»	3 »

Разом: 44 назв.

З цієї таблиці бачимо, що найактивнішу працю по виданню української книжки в Київі переводила

Київська Філія Державного Видавництва (37% всієї Київської продукції), потім «Книгоспілка» (22 % всієї продукції). Таким чином 2 найактивніших видавництва (державне та кооперативне) продукують 59% всіх книжок.

На долю приватних видавництв припадає, коли виключити Академію Наук та інші, всього 8 назв, це близько 14% всієї книжкової продукції.

Безперечно, цікавим є загальний тираж цих 54 назв, а також поділ тиражу по окремих видавництвах. Ці відомості будуть характеризувати активність і розміри, як самої книжкової продукції, так і розмах праці кожного видавництва зокрема.

Характеристику по тиражу дає нам слідуюча таблиця:

№№	Назва видавництв.	Кількість назв.	Тираж.
1.	Київська Філія Держ. Вид. Укр.	20	238.000
2.	«Книгоспілка»	12	39.200
3.	«Всеукраїнська Академія Наук»	6	6.000
4.	«Спілка» . . .	2	4.500
5.	«Час» . . .	3	18.000
6.	«Друкар» . . .	2	11.000
7.	«Слово» . . .	2	7.000
8.	«Гольфштрем» . .	2	1.000
9.	«Село-Книга» . .	1	10.000
10.	«Більшовик» . .	1	10.000
11.	Сільсько-Госп. Науковий Ком.	1	5.000
12.	«Всеувито» . .	2	5.000
Разом . .		55	350.000

Що до поділу книжок по галузях знання, то за 6 місяців було видано:

1) красного письменства 21 назва; 2) популярно-наукової та наукової літератури з різких галузей життя й науки 20 назв; 3) підручників 14 назв. Всього: 55 назв.

Але серед красного письменства значну частину треба виділити в рубрику дитячої літератури (8 назв).

Серед групи підручників є найбільший відсоток підручників для одної трудової школи (школи першого ступеня) та школи другого ступеня (профшкол).

Для вищої школи підручників не друковано.

Закінчуячи нарис, треба сказати, що книжкова продукція Київа дуже слаба, коли порівняти її з тими потребами, які є навколо.

Продукувати за 6 місяців 55 назв в кількості 350.000 примірників це занадто мало для такого великого культурного центру, як Київ. Але тут є причини глибшого економічного характеру, які заважають нормальню розвиватись видавничій праці й усунути яких нема змоги в місцевому, не загальному, державному маштабові. Коли економічно відживе держава, тоді підніметься й друкарська продукція по всій Україні й зокрема в Київі.

В. Озерянський.

■ Київську консерваторію реформовано по новому. Навчання поділено на три ступні, а кожний ступінь поділяється на факультети. На 1 ступні переводиться навчання дітей від 15 років. В основу навчання покладено самодіяльність без передчасної професіоналізації. Центр цього ступеня полягає в музичному вихованні. Значні зміни відбулись також у персональному складі. Утворено кілька нових катедр, для керовництва якими запрошено проф. Анан'їна (педагога), проф. Гілярова (істор. культури), акад. Шміта (психологія та стилістика мистецтва), Пухальського, Когана та Берт'є.

■ При Київському відділі спілки «Робітпрос» з початку 1923 р. заснувався гурток для студіювання української літератури, переважно ХХ століття, починаючи з Лесі Українки та Коцюбинського. В гуртку читали доклади П. Филипович, керовник гуртка Б. Якубський, Ол. Дорошкевич, Козуб та інш.

■ Яків Савченко написав оповідання «Рахиль Тіш», в якому дає кілька моментів погрому на Вкраїні. Він же написав розвідку про творчість Вал. Поліщука.

■ Михайло Семенко пише матеріалістичну філософію мистецтва; написав поему «Прерії Зорь».

■ Гео Шкурупій виготовав збірку ліричних поезій. Друкуватиме в-во «Гольфштром».

■ Микола Терещенко виготовив збірку «Індустріальні поеми».

■ В-во «Слово» друкує книжку Б. Якубського «Соціологічний метод в літературі». В тому ж в-ві виходить книга «Постановка «Газу» студією «Березіль». Сюди увійдуть статті П. Филиповича (Од «Натали Полтавки» до «Газу»), Л. Курбаса і В. Мелера.

■ М. Зеров перекладає «Балладину» Ю. Словацького для шевченківського театру і пише історію укр. літератури.

■ Юр. Меженко пише низку характеристик сучасних письменників.

■ У Київі з травня місяця ц. р. почали виходити «Українські Геологічні Вісти», бюллетень геологічної секції Всеукраїнської Академії Наук.

■ Роспочав виходити кооперативний журнал, що заступає місце «Правобережного Кооператора»—«Нова Громада».

ПОЛТАВА

■ У Полтаві з травня місяця почала виходити тижнева газета «Червоне Село». Головне завдання «Ч. С.» помогти селянинові розібраться у пекучих питаннях.

В газеті добре поставлено відділи політичний, сільсько-господарський, дописів та літературний. В газеті беруть участь всі визначні сили Полтавщини, а також радянських столиць.

■ У Полтаві заложено на весні року 1922 Секцію Камерної Музики Муз. Тов. ім. Леоновича. Секція розпочала діяльність в осені р. 1922. Організаційні збори відбулися в жовтні місяці.

Перші збори секції присвячено було нар. укр. інструментам (пояснення з ілюстраціями дав М. Токаревський).

24-XII. відбулися збори, присвячені М. Лисенкові, з приводу 10-тої річниці з дня його смерті. Докладчик Е. Рудинська («Постать Лисенка по його надрукованому листуванні»). В програмі фортепіанові п'єси, романси, дует цвіркунів з «Ноктурна» в супроводі скрипки. Виставка портретів, листів і т. і.

28-I 1923 р. відбувся ранок пам'яти Бетховена. Докладала Рудинська: «Бетховен». У програмі: Clavier — Trio Cmoll, Sonate № 7, спів solo і квартет, дрібні речі для cello.

В лютому були збори на тему «Укр. музика першої половини XIX століття». Доклад Щепотьєва. В березні був ранок Моцарта. В програмі — Clavier — Trio, Streich — Trio, Sonates № 6 і № 8, концерт для скрипки з фортепіано.

■ Хор ім. Шевченка (зorganізований В. Верховинець) працює

зараз під орудою Хв. М. Попадича. Склад хору: місцеві сили — професіонали і шкільна молодь. Хор виступає з музичними працями всіх укр. композиторів, а на бенефісі свого директора демонстрував його ж твори. Всі концерти (яких за п'ять років було 90), проходили з лекціями-рефератами, які читав професор Щепотьєв.

Хор — ідеяна організація, більшість концертів давав безплатно, особливо для молоді.

■ Хор студентів полтавського ІНО, зорганізований перед двома роками В. Верховинцем, лектором співу при Полт. «Іно». Це хор-студія в якій входять всі студенти, що мають слух і голос. Мета праці: дати селу чи місту музично вихованого учителя.

В програмі пісень входять пісні укр. композиторів України й Галичини і пісні революційного змісту до слів Тичини, Чумака, Хвильового, О. Жилка та Х. Рябокона. Крім того, хор студіє дитячі пісні та ігри з рухами й танками.

Хор працює під керуванням В. Верховинця, а концерти, академічні і громадські дає в контакті з адміністрацією ІНО. Перед концертами читає реферати В. Щепотьєв. Крім цих хорів, є ще в Полтаві хори на околях, якими дирігує П. Кабачок, Є. Кисіль і П. Шаповаленко.

■ Андрій Головко написав по замовленню Полтавського Губкому КСМУ п'есу в 3-х актах «В червоних шумах», з революційної боротьби на селі (реакція і повстання) і оповідання «З банди в комсомол». Зараз працює над п'есою з селянського життя — комуністичне будівництво на селі.

■ Композитор Толстяков пише музику на слова Вал. Поліщука «Беснане», «Поступ» й «Хуга».

Вища Музична Рада Головполітосвіти визнала необхідним надрукувати твори композитора Толстякова (з Лохвиці), а саме: 20 українських пісень для роялі для початкуючих, в 4 руки, 2 пісні на 1 голос («Тече річка» та «Гей по морю») і хорове сольфеджіо.

20 українських пісень для фортепіано є першою ластівкою в музичній педагогічній задушній атмосфері,

де все ще панує Шмідт, Шіт, Беренс і К⁰, з їх затъопаними німецькими мотивами і шаблоновою гармонізацією.

Толстяков бере справжні і то найкращі українські пісні й подає їх в художній розробці, вправно користуючись підголосками і народнім контрапунктом і варіаційною формою.

Виходять стилізовані закінчені картини, увесь матеріял розікладено з послідовністю що до наростання технічних труднощів.

ЧЕРНИГІВ

■ В Чернігові група молодих письменників (Ладя Могилянська, Дм. Тась, М. Ятченко, Марко Вороний) збирається що-середи у Мих. Жука. Цей гурток робить виступи в ІНО з живими літературними журна-

лами, на яких буває до 500 душ слухачів. 16-го травня виступали кияни: Меженко й Тичина. Зустріч Тичини була надзвичайна. Перший відділ був пресвячений читанню творів Хвильового і докладові Меженка про нього.

РОСІЯ

МОСКВА

■ В Москві зорганізувався «лівий фронт мистецтва»—футуристив, скороchenню Леф. За редакцією В. Маяковського у виданні Держвидаву випускають місячник «Леф». Журнал проголошує і обіцяє «продемонструвати «панораму искусства РСФСР»; «Леф буде агитувати искусство ідеями коммуни», «Леф буде агитувати нашим искусством маси», «Леф буде бороться за искусство—строение жизни». Підписані під відозвою: Асеев, Арватов, Брік, Кушнер, Маяковський, Третьяков, Чужак. Журнал гарно виданий і дуже цікавий, але літературних капітальних цінностей, ба навіть натяків, не дав. Поезія дрібна і однотонна, набридає безсюжетністю і «звукальності» вправами, хоч де-що більш виявлене (нічого, що бачене в попередніх працях

футуристів) можна знайти. Проза як проза,—за поріг «Красной Нови» не вилазить. Найцікавіший войновничий статейно-критичний матеріял. Цей рід літератури вони вміло виконують, пересипаючи влучними порівнаннями й образами, що іноді навіть перетягають увагу з сути розбору на стиль, а іноді й заважають читати. У всікому разі це по новому й свіже.

■ Володимир Гадзінський виготовив до друку збірку поем «Сильним Кроком» (З дороги. Книга друга), в яку увійшли слідуючі поеми: «Кріавий млин», «На переломі», «Фабричне місто», «Майбутнє», «Ейнштейн», «Цикльон», «Титан», «В час зрілих літ моїх». Крім цього пише статтю «Естетика «Блакитного роману» Гната Михайличенка.

ПЕТЕРБУРГ

■ В Петербурзькому Інституті Позашкільної Освіти відбувся, вечір присвячений Шевченкові і сучасній укр. літературі. Тов. Червяк зробив доклада.

На вечері було виставлено літературно-мистецькі видання з Радянської України.

■ Проф. Б. Ларін пише розвідку про сучасних українських поетів.

■ В Петербурзькому журналі «Книга и Революция» надруковано рецензію відомого знавця ритмики й метрики в поезії й музиці Тома-

шевського, на книгу Якубського «Наука Віршування». Рецензія дуже прихильна, з побажанням видати книжку в перекладі на російську мову.

БІЛОРУСЬ

■ Білоруський Державний Академичний Театр зробив у травні місяці мандрівку зі столиці Минську до м. Бобруйську, де дав кращі свої постановки як «Машэка», «На купальле», «Жэрэц Тарквіні». П'еси пройшли з аншлагом, ще зранку перед виставами коло каси був тиск. Особливе враження зробив на оцінку критики «Жэрэц Тарквіні». Трупа (понад 70 артистів) працює під керовництвом режисера Міровича.

■ В білоруській газеті «Савецькая Беларусь» видруковано статтю, відгук на лист спілки українських письменників «Гарт» до спілки білоруських письменників «Полімя». В статті підтримується думка подана «Гартом» про всесвітне об'єднання пролетаріїв письменників і висловлена думка про ухилив творчості російських пролетарських поетів.

В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

ВОСЬМИЙ КОНГРЕС ПО ПСИХОЛОГІЇ В ЛЯЙПЦІГУ 17-го КВІТНЯ.

Товариство експериментальної психології вперше в цьому році зібралося на з'їзд в місті, якого університет більш, ніж який будь інший університет Німеччини, є звязаний з виникненням науки експериментальної психології. Поруч з учителями психології майже всіх німецьких університетів та інших наукових інститутів, були присутніми в великій кількості чужинці, одні, як члени Психологичного Товариства з моменту його заснування в 1904 р., а інші, будучи в контакті з ним на протязі багатьох років. Серед докладчиків ми зустрічаємо англійців, норвежців, литовців, росян, мадярів. З представників інших країн особливо була присутньою Чехо-Словакія; були гости з Голяндії, скандинавських країн, Фінляндії, Австрії та Швейцарії. З балканських країн приїхали на з'їзд румуни, болгари, греки та представники Південної Славії. Що торкається позаєвропейських держав, то головно були представлені Північно-Американські Злучені Штати та Японія. Правда, треба зазначити, що багато з присутніх на засіданнях з'їзду находилися в Німеччині й раніше, працюючи в різних наукових установах і все ж таки зібрання уявляло з себе зразок міжнародного наукового

єднання, що обіймає богато націй. Французи та бельгійці і тут були присутніми.

Основною темою занять Конгресу була проблема особистості, її типові прояви та методи її дослідження. З цією проблемою звязані найбільш актуальні психологічні питання наших днів, які мають глибоко-життєве, практичне значіння. Роботи Конгресу поділилися на: 1) загальні реферати по питаннях, звязаних з вивченням особистості, та на: 2) спеціальні доповіді. Останні розподілено було на такі відділи: 1) загальна психологія; 2) прикладна психологія; 3) психологія розвитку; 4) психологія дитини; 5) психологія звірін.

1. Загальні реферати.

Крюгер говорив про поняття структури в психології. Він вбачає проблему особистості в плодотворному з'єднанні науки про душу з філософією. Обидві науки потрібують особливого поняття «структурі», під яким, звичайно, розуміємо комплекс актів нашого внутрішнього буття, об'єднаних в звязку психичну цілістю. Докладчик пропонує зберегти вираз «структурі» для диспозиційних процесів свідомості, а саме, для схильності що до комплексних переживань. Ці індивідуальні структури піддаються вимірюванню та експериментові.

В дальшій частині докладу Крюгер говорив про значення психо-генетичних структур в науках про культуру.

Зельц повідомив про типи особистості та про методи їх визначення. Він має нам ріжницю типів особистості в трьох великих царинах знання: історії, психології та психіатрії. Для вивчення психічних відношень в історії дослідувач пристосовує майже виключно метод розуміння минулого через перевтілення.

Дільтей встановив три типи світоглядів: почуттєвої, героїчної та спостережливої людини. Шпранг ер відріжняє типи економичної, теоретичної, естетичної, релігійної, соціальної та властолюбної людини. Ці типи особистості знаходять в собі відбиток в порівнююче-генетичній культурній психології й є ідеальними типами. Ім слід протиставити типи емпіричні, взяті з життя, що їх описують психіятри; вони відіграють значну роль в вивчені конституції людини.

2. Спеціальні доклади.

Загальна психологія. Спірман (Лондон) зробив спробу звести всі типичні з'явища, виключаючи емоції, до системи підставних законів: трьох якосніх та п'яти кількосніх. Якосні закони відносяться до тенденцій всіх психічних переживань, до пізнання їх власної природи та взаємовідносин. Кількосні закони мають відношення до тенденцій всіх психічних переживань, до збільшення чи затримання їх повторень, а також закони ці пояснюють вплив факторів спадщини та здоров'я.

З інших повідомлень підкreslimo доклад Груле, присвячений ролі автобіографії при вивчені особистості. Він звертає увагу на те, що питання про пристосовання автобіографії до досліду окремих характерів є ще зовсім нерозробленим в психології, позаяк в науці про характери не можна прикладти ні експериментальних ні психографічних методів.

Той, хто пише автобіографію, звичайно, помилується у визначені своїх власних мотивів.

Гіз зробив доклад про свої статистичні досліди, зроблені ним при допомозі справочників над 10 тися-

чами осіб, з метою виявити «компенсаційні вартості» особистості. Під компенсацією він розуміє зрівнювання структури особистості, а під компенсаційною вартістю — прямування індивідуума до поширення чи перетворення поля особистої діяльності. Компенсація виявляється або в послідовній формі, в процесі розвитку окремої людини, або несподівано, коли наступає росколення особистої діяльності. Індивідуальність працею, крім своєї «насушної» професії, ще й на іншому полі, з яким вона звязана більш інтимно, то займається працею, яка становить фактичне доповнення до головної царини праці, то, нарешті, шукає відпочинку в забаві, колекціонуванні та інших розвагах. Докладчик приходить до висновку, що де-які психологічні типи володіють порівнююче вузькою тенденцією в напрямку заповнення особистості, напр., скульптори та техніки. В жінок вона виявляється слабіш, як у чоловіків.

Цікаву тему вибрала для своєго докладу Фохтлендер: її повідомлення було присвячене проблемі ріжниці полів. Головна ріжниця між чоловічою й жіночою психікою, на її думку, лежить в протилежності активності чоловіка й пасивності жінки, що повстає ріжниці їх полової ролі. На жаль в моїому роспорядженні нема більш детальних відомостей про зміст докладу; але виявлену нею антitezу, очевидчаки, не треба вважати, як метафізичний принцип, а тільки виводити її із фізіологічних міркувань.

Баумгартен (Берлін) говорила про типи реакції в сфері соціального почуття, основуючись на експериментально-психологичному матеріалові. Вона пропонувала дітям та юнакам питання та невеличкі оповідання, зі змістом яких слухачі повинні були тісно злитися душою. З їх відповідів вияснилося, що, наприклад, здатність співчувати чужому стражданню далеко більше розповсюджена, ніж співчуття чужій радості. Наслідки таких спостережень можуть стати важливими в питанні про вибір професії, позаяк де-які покликання (діяльність судді, педагога, сестри жалібниці, і т. інш.) вимагають якраз такої здатності.

Окрему групу становили доклади, про психологію сприняття, особливо пси-

хологію зорових вражінь. Ми зустрічаємо тут повідомлення про ритмичні групові формування при зорових вражіннях (Зандер), про теорію металічного блиску, про відворотний спектр та пристосування його до діягнозу сліпоти барв, про сприяття мелодії мови і т. інш.

Кіршман, напр., пояснював металічний блиск паралаксом непрямого зору. Під таким паралаксом треба розуміти ріжницю між кутом зору і кутом вертіння ока.

Наступна група складається з докладу про психологію розумової діяльності (уявля, думання, пам'ять). Цікавий новий метод досліджування побічних завдань, який пропонував Блюменфельд. Мова йде тут про завдання, що випливають на поверхню свідомості самостійно та самовільно, хоч експериментатор і не викликає їх своїми вказівками. Наприклад, говориться дві цифри, з яких особа, над котрою роблять дослід, повинна назвати тільки одну; але пари цифр кожного рядку роскладені по певному принципові; вгадати той принцип—ось завдання, яке не поставлено особі, над котрою роблять дослід, з виразністю, але ж все-таки воно йде паралельно з основним, в чому можна легко переконатися при допомозі самоспостереження.

Угорський вчений Югаск зачитав доклад про досліди пізнавання в царині музики. Основне положення його зводиться ось до чого: не лише музичні тони, але й музичні ходи (послідовність тонів) мають окрему музичну прикмету. При транспонуванні мелодії змінюється і її музичальна якість, при чому не припадає разом з висотою тону. Два трохзвуччя тільки тоді здаються нам подібними або ж тотожнimi, коли між ними існує одинаковий ступенок висот тону.

Особливу цікавість має для нас повідомлення данського психолога Легге про визначники комплексів образів при наглядній науці. Автор виходив з асоціації між рядками слів, складених без жадного логичного порядку. В такому виглядові вони давалися дітям для запам'ятання. Наприклад, було дано 4 поняття: король, виделка, потік крові, сливка і т. ін.; виходить приблизно такий рядок: на короля зроблено було замах при допомозі виделки, в наслідок чого полився потік крові, котрий

опісля був припинений сливкою. Докладчик намагається виявити детермінанти (визначники, що дають напрямок ліній) в повставанні цих асоціативних груп. Такими детермінантами є або прагматичний або кавзальний зв'язок, або просторова локалізація ілюструючих уяв, яка веде як до об'єднання, так і до диференціювання комплексу.

Багато уваги уделив з'їзд вользовим явищам. Мюлер (Гетинген) з'ясовував нову теорію мимовільних рухів, яку можна назвати теорією імпульсів, і яка повинна стати на місці попередньої гіпотези уваги. Литовський вчений Гудайтіс (Ковно) повідомив про новий метод, який він завів в царині методології вивчення реакцій; цей метод він називає «добровільною реакцією». В протилежність до звичайної постановки справи, тут реакція викликається неяким-небудь сигналом, але той, над ким роблять дослід, добровільно готується до реагування. Він сам дає собі знак шляхом легкого натиску на клавіші і, помітивши сигнал, він реагує швидким підняттям пальця. Ця добровільна реакція триває в середньому приблизно 0,100 хвилини а середнє коливання її 0,039 хвилини.

Питання прикладної психології заняли порівнююче мало місця на з'їзді, позаяк секція прикладної психології має в сучасний момент окрему організацію. З доповідів в цьому напрямку можна зазначити повідомлення Клема (Лайпциг) про те, які виміри ручної січкарні є найбільш сприятливими для психофізичної організації робітника, Кемера (Гетинген) про те, як розуміння ріжниками людьми безформних малюнків (імпресіоністичні образи) може бути одним з засобів визначення характеру. Відомий психолог, професор Бюрцбурзького університету Карл Марбє доводить шляхом статистики, що особи, які на протягу певного часу перенесли більш нещастя, як інші, наражуються через рівний після того протяг часу на також саму кількість нещасних випадків. З цього він виводить, що існує індивідуальний фактор, який керує цими скильностями до нещасних випадків. Точний дослід цього фактору, що сильно міняється в залежності від особистих прикмет людини, міг би остерегти осіб,

схильних до такого роду явищ, від участі в небезпечних професіях.

Велику вартість для історії культури людства представляли доклади про психологію розвитку.

Так, Іенш (Марбург) задержує увагу слухачів на диференціальній психології народів, яку він вважає точною і об'єктивною науковою. За вихідну точку він бере психофізичну конституцію раси та вважає можливим вивчати її відбиток в надбудовах понад психофізику народу: в побуті, літературі, мистецтві, ц.-т. в тому, що де-хто називає «психією» даного народу.

Геннінг вказує на те, що поруч з материнським та батьківським правом існує окрема форма «жіночого» й «чоловічого» права, яку ми бачили вже в найстаріших ступінях розвитку людської суспільності.

З самого початку дозволяється жінці любити декілька чоловіків, і до цього часу непояснений груповий шлюб є нічим іншим, як обмеженням цього старовинного права жінки. Первіні форми шлюбу заховуються, по гадці докладчика, в магічних обрядах, які тоді могуть панували над усім життям некультурної людини. Ними пояснюється теж і екзогамія, цеб-то жахання кропомісі.

З докладів, що безпосередньо відносяться до психології дитини та виховання, підкresлюю повідомлення Фрейлінга про вплив характеру навчання на психологічний тип учня, зокрема, на розвиток в ньому ейдетичних здібностей.

Фолькельт зупиняється на нових даних на користь росповсюдження в Німеччині та інших країнах теорії примітивної свідомості, підкреслюючи в дитячих малюнках (4—6 років) риски первісної техніки та первісного спрінтя простору.

Скажу декілька слів про доклади, присвячені питанням зоопсихології.

Етлінгер досліджує вживання найпростішого знаряддя в звіриному світі з точки погляду еволюційної психології. Для звірят, як і для людей, ці знаряддя є доповненням та продовженням природних інструментів звірини, цеб-то його органів тіла—ձъльба, кігтів, пазурів, лап.

В останні часи в Європі та Америці зробилася дуже модною наука про талантливість дітей, яка входить і в психологію звірін. Кац (Росток) зібрав в цьому напрямку багатий матеріал. Об'єктом досліджування служила йому звичайна домашня курка. Докладач докладно дослідив її пам'ять, здібність рахувати, здібність орієнтуватися в заплутаних ходах та виходах (дослід з лабіринтом) та ступінь її ініціативи. Йому вдалося установити значні ріжниці в характері звірін та їх здібностях. Докладчик пропонує скласти своєго роду дослідні тести, цеб-то системи завдань та штучних ситуацій, при домозі яких було б можливим дальше проникнення в істоту та природу психичного життя звірін.

На останку приношу ширу подяку секретареві Психологічного З'їзду, професорові Otto Klemm, за його присилку (в рукопису) винятків з протоколів засідань з'їзду та його секцій.

Проф. Кааров.

■ В Берліні вийшли оповідання М. Коцюбинського по-російському. Передмова Максима Горького.

■ В польському журналі «Skamander» надруковано статтю про Тичину. Автор статті високо ставить творчість Тичини. Він порівнює українського поета з поетом французьким А. Рембо і висловлює жаль, що на заході так мало цікавляться українською мовою. А на цій мові,— говорить він,— немалої втіхи зазнати можна, читаючи таких авторів, як Тичина, твори якого зараз перекладають кілька польських поетів.

Критика й бібліографія.

С. Драницын. Конституция Российской Социалистической Федеративной Советской Республики в ответах на вопросы. Петербург. Госиздат. 1922. 5,000 экз.— стр XV+147. Второе стереотипное издание. Госиздат. П. 15,000 экз. стр. XV+147.

Праця С. Драніціна складається з короткого вступу (V—XV) та відповідей на 96 запитань (стор. 1—102). На кінці є 6 додатків: 1) текст Конституції РСФРР від 10 липня 1918 р. (стор. 103—119); 2) положення про Волвиконкоми (стор. 120—123) та положення про Сельради (стор. 123—130); 3) 96 питань по Конституції РСФРР (стор. 131—134), які можна інакше назвати програмом чи то заголовком цього твору; 4) список чужоземних слів, що зустрічаються в відповідях на питання про Конституцію РСФРР (стор. 135—142); 5) покажчик підручників по Конституції РСФРР (стор. 143) та 6) постанова IX-го Всеросійського З'їзду Рад про радянське будівництво (стор. 143—147).

Автор зробив спробу заповнити прогалину в літературі по радянському конституційному праву. С. Н. Драніцин продовжив цю працю, за яку взявся був П. І. Стучка, що ще в середині 1918 р. випустив „Конституцию в вопросах и ответах“. По своїй будові та своєму типу книжка С. Драніціна наближується до „Конституции“ Стучки. Він складає в системний лад пізніші конституційні акти, видані VII-им та VIII-мим Всеросійськими З'їздами Рад, додає текст постанови IX-го Всеросійського З'їзду Рад, посилається на цей текст в деяких примітках, додає конституційні акти, видані ВЦВК-ом. Таким робом книжка С. Драніціна є беспосереднім продовженням книги П. Стучки, як по змістові (відповіді на запитання) так і по хронології.

В момент виходу в світ першого видання книжки С. Драніціна вона була найбільш повним викладом Російської Конституції.

Автор не ставить собі метою написати яку-небудь наукову розвідку. Він хоче дати тільки коротку відповідь на питання, які виникають при вивченні Конституції РСФРР. Хоч він і не каже, що він пише підручник для учнів, але ж його книжка, безумовно, призначена для учнів. Вона написана простою мовою. А все ж таки авторові не вдалося позбутися чужоземних слів, в наслідок чого йому прийшлося приласти окремий список чужоземних слів, які він вживає, з поясненням їхнього значіння. С. Драніцин говорить тільки про Російську Конституцію та ні одним словечком не згадує

ні про Конституцію УСРР, ні про Туркестанську Конституцію, ні про які-небудь інші Радянські конституції.

На жаль, в підручнику С. Драніцина є багато хиб. Вкажемо на деякі з них.

Відповідаючи на питання „Що таке церква“?—С. Драніцин пише: „Підвальною капіталістичного устрію є церква, саме вона являється підпорою, базою поневолювання мас“ (20 стор.). С. Драніцинові добре відомо, що підвальною всякого суспільного устрію, в тому числі й капіталістичного, є не церква, а відношення виробу й росподілу. Не можна ж так без розбору вживати слово церква та підмінювати цим словом економічні відношення. В підручникові, призначенному для широких верств учнів, треба обережніше відноситися до кожного слова. Інакше на цілому підручникові лежатиме відбиток сквапливості, непродумання, а це зменшує значіння підручника й дає збрю в руки ідеологів, ворогів марксизму, проти марксизму.

На тій самій, не досить обдуманій, 20-тій сторінці є друга помилка: „Суспільність не може існувати без нерівності станів—а нерівність станів—без релігії“.

Антирелігійна пропаганда—необхідна навіть і в підручниках по конституційному праву, але ж провадити цю пропаганду треба науково, не перечучи науці про суспільність та державу. С. Драніцин не буде заперечувати, що без нерівності станів не може існувати держава, а не суспільність. Держава існує для того, що існує класова боротьба. Вона повстала для того, що виникли класи. Держава існуватиме до того часу, доки існуватимуть суспільні класи. І як тільки будуть знищені класи, вмре класова боротьба, загине суспільна нерівність, умре й сама держава, уступивши своє місце бездержавній безкласовій суспільності.

Таким чином С. Драніцин на 20-тій сторінці твердить зовсім противне тому, чого вчить марксизм. А вийшло воно так через те, що автор відзначається великою необережністю в виборі термінів. Він хоче сказати одно, а його язик каже йому інше. Йому треба було сказати: „держава не може існувати без нерівності станів“, а він сказав: „суспільність не може існувати без нерівності станів“, що з марксистської точки погляду є очевидний абсурд.

В деяких місцях С. Драніцин до такого ступня спрошує марксистську точку погляду, що вона виглядає зовсім перекрученено.

Наприклад, на 30-тій сторінці він хоче стати на класову точку погляду та дуже невдало пише: „Справді, капіталісти—всі брати між собою, а пролетарі—брати між собою. Капіталісти всі об'єднуються в одну дружню сім'ю“... Як відповість С. Драніцину на запитання: який клас прагне світової війни? В чиїх класових інтересах необхідні колоніальні війни? Який клас створив назву колоніальної політики?—Чи можна, отже, в підручниках для широких мас учнів писати такі необдумані фрази, що всі капіталісти брати між собою? Звичайний неписьменний робітник не повірить

цьому та спитає такого товмача Радянської Конституції: „А хто примушував мене проливати кров в час імперіялістичної війні? Невже пролетарі? А якщо робітників примушували йти на війну капіталісти для захисту їх класових інтересів, інтересів капіталіста, то яким же чином в марксистському підручникові написано, що капіталісти всі—брати між собою?“

Надзвичайна необережність в виборі виразів помітна й на 42 ій сторінці, де сказано: „ВЦВК разом зі своїм президентом, разом зі своїм головою т. Калініним, є головою всієї виконавчої влади в країні, головою держави“.

Популярні підручники для учнів необхідно писати, але ж треба писати вміло. Треба мати запас хоч найпростіших знаннів в царині конституційного права. Коли вживати який-небудь вираз в підручнику, то треба знати, яке значіння чи поняття має цей вираз. Коли вживати слово „президент“ в підручнику радянського конституційного права, треба здавати собі справу про права та обов'язки президента в закордонних державах. Хай дастъ відповідь С. Драніцин на питання: „В якій з радянських республік є президент? Як що є, то в якій? Які його права та які його обов'язки?“

В популярному підручнику Радянської Конституції треба було написати, що Радянська Республіка є республіка без президента. І цього іменно С. Драніцин не написав. Із супротиставлення обов'язків президентів французької, німецької, північно-американської та інших республік з обов'язками голови ЦВК'а радянської республіки тов. С. Драніцин переконається, що навіть жартома не можна назвати президентом голову ЦВК Радянської Республіки, а тим більш нетактичним є такого роду вираз в популярному підручникові, що призначається для широких мас учнів.

Як це не дивно, алеж С. Драніцин знов робить помилку, коли тільки він торкнеться питання про підвалини суспільного життя. Наприклад, на 50-ій сторінці він каже: „Чисельність народжень, співвідношення полів тих, що родяться, кількість вміраючих, той чи інший склад їхній по зростові, полові, заняттю, місці проживання та ін. є функції багатьох факторів, впливаючих причин, що лежать в підвалинах суспільного життя, та на їх змінах відбиваються посередньо й безпосередньо всякі зміни в продукційних відношеннях.“

Карло Маркс учив, що підвальною суспільного життя є відношення виробництва до виміну. Між тим, С. Драніцин каже про багато факторів, не перечисляючи їх. В кінці фрази він згадує про виробничі відношення, які впливають на суспільне життя. В читача мимоволі вирине питання: про яку ж це безліч інших факторів та про які іменно впливаючі на суспільне життя говорить (автор) С. Драніцин? Навіщо вживати такі неточні вирази? Для чого в підручникові, претендуючому на марксистський характер, соромитися вживати правдиві слова Карла Маркса та Фридриха Енгельса? В деяких місцях твору С. Драніцина зустрічаються зовсім важкі для зрозуміння вирази. Наприклад, в примітці 1-ій на стор. 51-ій

сказано: „зі зміною економичної політики, а, значиться, з появою нових проступків та нарушень закону в царині судових справ, Наркомюст старається ввести радянський прокурорський апарат та адвокатуру, як провідців ідеї державного капіталізму та соціалізму в боротьбі з проявами буржуазних пережитків та тенденцій“. Які ж це нові проступки та порушення закону в царині судівництва, що виникли зі зміною економичної політики, знає С. Драніцин? Невже Радянський устав про прокуратуру та адвокатуру був викликаний якимись порушеннями в царині судівництва?

Хіба ж можна допустити таку необачність виразів в популярному підручникові Радянської Конституції, в підручникові, що призначений для широких робітничих мас? Така легковажність підтримує довір'я до підручника. Не можна ж дискредитувати марксизм. Коли автор не може зредагувати своєго підручника по своїй недосвідченості чи по інших причинах, він повинен дати зредагувати його людям, які більш від нього знають.

Викладаючи питання про активне й пасивне виборче право, С. Драніцин на 85-ій сторінці пише: „у нас всі можуть бути вибраними й всі можуть вибрати до Рад“. Коли б С. Драніцин сказав, що в Радянських Республіках можуть бути вибраними до Рад всі ті, хто має право вибирати, він мав би слухність. Але він хотів сказати одно, а сказав друге. В поняття „всі“ входять не лише трудячі, але й представники буржуазії. Проте, про них говорити С. Драніцин, звичайно, не хотів.

Під час, коли в примітці на 51-ій сторінці, трактуючи про Народній Комісаріят Юстиції, С. Драніцин виявив, що він не досить засвоїв радянську юридичну термінологію, то на 100-ій сторінці, де він пояснює ріжницю пролетарської конституції від буржуазної, С. Драніцин зовсім перекручує компетенцію Всеросійського З'їзду Рад. Всім депутатам З'їзду Рад відомо, що Всеросійські З'їзди Рад дають вказівки робітниче-селянському урядові, якої політики треба йому додержуватися даліше. Як що б С. Драніцин познайомився з постановами хоч би IV-го Всеукраїнського З'їзду Рад (в травні 1920 р.), він знову би, що З'їзд Рад дає ВУЦВК-ові та Раднаркомові свій наказ, якими ВУЦВК та Раднарком повинні керуватися. А в С. Драніцина виходить навпаки: „депутати Всеросійського З'їзду Рад збираються не лише для санкції діяльності робітниче-селянського уряду, але також для одержання від цього уряду вказівок по виконанню на місцях постанов, які належить провести по всій країні“, (стор. 100).

Не можна ж в популярному підручникові Радянської Конституції так перекручувати Радянську Конституцію. Авторові треба поперед всього самому вивчити конституцію, зрозуміти її, а тоді вже викладати її для інших. Про Ревкоми С. Драніцин не сказав ні словечка.

Не варт задержуватися на багатьох інших неясностях думки, на неточності виразів, інколи очевидних помилках С. Драніцина.

З огляду на безліч чисто фактичних помилок „Конституцію РСФРР“ С. Драніцина в такому виглядові важко визнати за корисний підручник. Ця праця потрібue більш стараної редакції, людиною більш тямучою. Місцями вона потрібue грунтовної зміни. Де-які невдалі приклади С. Драніцина треба зовсім викинути. Багато де-чого слід додати. В нинішньому виглядові підручник С. Драніцина може в дуже багатьох питаннях збити читача. Заступити собою відповідні місця „Азбуки Комунізму“ Н. Бухарина та Е. М. Преображенського, а навіть „Програму Комуністів“ Н. Бухарина—підручник в ніякому разі не може. Такі грубі помилки у Н. Бухарина та Е. Преображенського не мають місця.

В додаткові ч. 5—про допомічний матеріал для конституції РСФРР—пропущено короткий коментар Радянської Конституції Н. Глібова, Н. Крупської, Ласіса, Карпінського, С. Равіча, Єреміїва, книжки Рейснера, статті А. Гойхбарга; не вказано ні „Програму комуністів“ Н. Бухарина, ні „Азбуки комунізму“ Н. Бухарина та Е. Преображенського, не подано ні одної наукової розвідки про Паризьку Комуну, в наслідок чого — „Радянська Конституція“ є позбавлена історичної перспективи.

В другому виданні книжки С. Драніцина не змінено жадного слова в порівненні з першим (1922 р.).

В сучасний мент, коли вже є нариси Радянської Конституції Стучки, Е. Енгеля, М. А. Рейснера,—книжка С. Н. Драніцина тільки обтяжує книжкові подиці.

I. C.

Фридрих Кунце. Техника Умственного Труда. Перевод с немецкого В. Рикмана, ред. предисл. Боровича. Изд. Культурно-просветит. организац. „Труд“, Харьков 1923 г. 104 стр.

Всім нам добре відомо, що представники розумової праці працюють в своїй галузі скоріш помашки, інстиктивно, аніж згідно певних методів. Учений, письменник, художник, учитель, інженер провадять свою роботу без будь-якої системи в техніці розумової праці. Книга проф. Берлінського Університету Фрідриха Кунце мусить, на думку автора, навчити молодих працьовників техніки розумового виробництва, ввести виробництво, що тепер перебуває в стані хаосу, або бурхливого струмку, в береги розумного й доцільного.

Книжка поділяється на три частини: 1) техніка розумового засвоєння, 2) техніка використання прочитаного й 3) техніка розумового виробництва. В основі всякої розумової творчості лежить пам'ять працьовника, або її конкретне втілення—система заміток і виписок, картотека (збірка карточок). Завдання полягає в тому, аби знайти найзручніший раціональний засіб відзначення й систематизації заміток. Автор пропонує, так звану, децимальну класифікацію, дотепний винахід американця Мельвіля Дьюї (Dewey). За допомогою цієї класифікації можна любий факт нашого знання залучити до стрункої й не хитрої системи, виявивши його в вигляді десятичної дробі. Коротке символичне визначення улекшує орієнтування понять,

що визначені за допомогою умовних значків, дає можливість встановити всі сполучення, що в них можуть входити певні поняття.

Отже, автор навіть уявляє вже картину організації розумової праці, що скоро мусить настати, коли найпростіші розумові операції будуть досягатися машиновим шляхом і почнеться планова розгрузка непродуктивної праці.

Тут автор, як нам здається, трохи збільшив значення алгебраїзування логіки й вартість класифікування знання Дьюї.

Точний, послідовний, логично витриманий, росподіл наук є лише рівноважа desiderium (добре бажання). Не треба забувати, що млин не може дати більше борошна, аніж насипано зерна в кіш. Хоч як і важлива техніка засвоєння, фіксування й класифікація прочитаного в процесі праці, але механізація його ніколи не піде дальше від сполучення різних міркувань дедуктивного силогізму. Ale все ж таки книжка Кунце є дуже корисним підручником у справі раціоналізації засобів розумової праці, і тому не можна не дякувати видавництву, що воно видало таку коштовку працю. З техничного боку видання виконано бездоганно, з боку коректури є неуважність з точки зору стиля.

Е. К.

Проф. Д-р Л. Вебер. Початки метеорології (науки про погоду). З третього німецького видання (1918) переклав з деякими змінами й додатками Ів. Селецький.—Вид. „Книгоспілки“, ст. 1—107 ін. 8⁰ з 29 малюнками і 3 таблицями в тексті. Київ, 1923 р.

Давно вже в українській науково-популярній літературі почувався брак загально-приступної, популярно викладеної книжки, що знайомила б загал з початками метеорології. Тому треба вітати намір видати таку книжку, що виник в „Книгоспілці“ (Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз) ще в 1919 році і лише тепер оце здійснився.

Надзвичайно влучно ухвалено було видати в українському перекладі книжку німецького метеоролога Л. Вебера „Einführung in die Wetterkunde“, оригінально й стисло розроблений курс лекцій для народного університету, де він торкається майже всіх галузів метеорології.

Після вступу, де говориться про практичну важливість метеорології та про давню метеорологію, в книзі маємо такі розділи:

- 1) Основні метеорологічні спостереження на земній поверхні.
- 2) Спостереження ввищих шарах повітря.
- 3) Кліматологія або стислий висновок з метеорологічних спостережень.
- 4) Закони руху повітря.
- 5) Завбачання погоди.

„Початки метеорології“ проф. Д-ра Л. Вебера в перекладі на українську мову Ів. Селецького роблять надзвичайно приємне враження. З одного боку, переклад дуже близький до німецького

оригіналу, а з другого—перекладчик подав чимало додатків і де-що змінив в тексті, пристосовуючи книгу до вимог українського читача й до сучасного стану метеорології на Вкраїні. Так, напр., в розділі 3-му, замість клімату м. Кіля, де професорує Л. Вебер, подано клімат м. Києва з спостережень метеорологичної Обсерваторії Київського Університету; в розділі 5-му перекладчиком подано огляд шляхів ціклонів на Вкраїні (за В. Шипчинським), зауважено в загальних рисах про організацію Української Метеорологичної Служби (Укрмет) і т. і.

З боку літературності викладу й з боку термінології перекладчуку нічого неможна закинути. Хоч перекладчик і каже в своїй передмові, що українська метеорологична література досі була дуже бідна, а через те вона ще не має більш-менш усталеної термінології, що в одних розділах йому приходилося вибирати мало не кожен термін з 5—6, а в інших, навпаки, всю термінологію доводилося утворювати наново, все ж йому вдалося опрацювати її усталити, майже без прогріхів, метеорологичну термінологію, що цілком може бути використана в українській метеорологічній та географічній літературі.

З боку техничного книжка видана добре і, приймаючи на увагу все вищесказане, заслуговує як найширшого росповсюдження.

К. Д.

А. Сухов. Революция и эволюция в естествознании с 7 рис. 108 стр. 1922 г. Цена 60 к. Госиздат, Харьков.

Ідея еволюції, ідея повільного, поступового розвитку, довгий час була пануючою в природознавстві. Буржуазна наука дуже радо нею користувалась, тим більш, що ця ідея убивала думку про всякий скачкоподібний революційний розвиток. Оскільки ми визнали б, що в природі все перемінюється дуже повільно, шляхом поступових переходів, то революцію в суспільноті можна було б представити як щось незвичайне, ненормальне та незаслуговуюче виправдання. Звичайно, такий висновок невірний вже тому, що не можна ж так просто на складні факти суспільного життя переносити те, що вірно для одної тільки природи. І все-таки це робилося буржуазними мислителями.

Книжка Сухова присвячена питанню про те, чи правдивим був би погляд, що розвиток природи відбувається не революційним, а еволюційним шляхом. Звісно, що еволюційні ідеї досягли найбільшого розвою в науці Дарвіна про походження видів. По Дарвінові всі види звірін та рослин повстали завдяки поступових, незначних змін живих істот. Між іншим уже Дарвін помічав інколи витворення нового виду негайно й відразу серед іншого виду. Так, наприклад, один раз в отарі овець шпанок (мериносок) з'явилася вівця з більш довгою шерстю та з іншими відмінними прикметами. Ця вівця, скільки разів її не парували з іншими вівцями, все-таки залишилася матір'ю роду нової породи овець, бо нашадкам передавалися іменно її прикмети. Тут, безсумнівно, випадок не повільного та поступового розвитку, а скачкоподібного утворення нової форми.

Дарвін помічав, ці факти, але ж зовсім не підкреслював їхнього значіння. Переконання про поступовий розвій набрало у нього пануючого значіння.

Пізніше кількість фактів несподіваної появи нових пород настільки збільшилася, що появився цілий ряд теорій (напр. Коржинського, де-Фриза), які рахують, що всі нові одміни витворюються в дійсності шляхом несподіваних ухилень від форм, яка ролить іх, цеб-то революційним шляхом.

Чи маємо ми право говорити „все“, чи не маємо, чи повинні ми признати, що в природі буває і процес повільної зміни та появи нових видів шляхом еволюції, це ще питання, але ж у всякому разі доказано, що є дійсно революція та дійсно є появі нових форм шляхом скачкоподібних видозмін.

А. Сухов доказує на великій кількості фактів присутність революційного процесу в живій природі, після чого він коротко задержується на революційних з'явищах в астрономії, геології, фізіці та хемії й приходить до висновку, що революція дуже росповсюджена у всій природі. Там, де є розвиток, там повільно та поступово нагромаджуються кількісні зміни, але ж приходить момент, коли „кількість переходить з якість“, і революційним шляхом витворюються нові формі життя всесвіту й матерії.

Книжку Сухова треба визнати дуже цікавою. Вона досить популярна й читач, який може справитися з хоч трохи серйозними книжками, подужає її та взнає багато нового.

P.

„Пам'яті Г. С. Сковороди“ (1722—1922). Збірка статтів. Одеса, 1923 року.

В-во Ювілейна комісія. Зміст: 1) проф. М. Г. Гордієвський „Теоретична філософія Г. С. Сковороди“; 2) А. В. Музичка „Поетична творчість Г. С. Сковороди“; 3) проф. П. О. Бузук „Мова і правопис в творах Г. С. Сковороди“; 4) проф. С. С. Дловежевський „Платарх у листуванні Сковороди“. Всі чотири статті відчитані в засіданні Одеського ІНО, присвяченому пам'яті Г. С. Сковороди, 4-го грудня 1922 року.

З них найцікавіші друга та четверта. Перша—це звичайна формальна спроба через стягання ріжних цітат з творів Сковороди усталити систему його філософії. Розглядаються все ті ж сколастичні питання про дуалізм та монізм Сковороди, його інтелектуалізм та волюнтаризм і т. і. Досить цікавий огляд стосунків Сковороди до античної філософії та отців церкви. Він з усіма ними має спільні точки, але й з усіма росходиться, так що ніяк його не можна ні з одного з них „вивести“. Але „виводити“ Сковороду з історії його власного розвитку та його громадського оточення, з'ясувати, чому саме він користувався тим чи іншим готовим ідейним „знаряддям“ давніх письменників, очевидно, в завдання автора статті не входить. Тим більш неугрунтоване й зовсім сумнівне його твердження, ніби Сковорода вірив у Троїцю та

у втілення Христа, яко в реальний історичний факт. В других місцях статті автор сам наводить факти, що цьому суперечать. Необережно також він посилається на твір „Правда веры“, що ледве чи належить Сковороді. Проф. Гордієвський на підставі слів самого Сковороди спростовує думку, ніби він знов гебрейську мову. Мені здається, що те ж саме можна було б довести й розглядом самих гебрейських уривків, що зустрічаються у Сковороди. Так „бар“—син не гебрейське, а арамейське слово (гебрейське „бен“, „бн“). Переклад у Сковороди першого речення Біблії такий: „Вначалѣ сотворилъ богъ и далъ „сіе небо и сію землю“. Під „елогім“ первісно в Біблії розуміли багато богів. Але множина має в семітських мовах форму збірності (напр. наше „брата“), а тому і дієслово в однині. В арабській мові це правило (хоча одушевлені як раз виключення). Так само вживання члена ще не вказує, що крім „циого“ неба існує ще якесь інше, як розуміє це місце Сковорода. Цікаво б було почути про це думку спеціалістів гебраїтів.

Друга стаття цікава перш за все фактичним матеріалом. Автор хоче показати, що Сковорода, в протилежність поглядам багатьох, був не тільки великим філософом, але й справжнім поетом. Своїм дослідом автор відкриває трохи, що могло бути написане в загубленому підручнику Сковороди по мистецтву поезії, відкриває процес поетичної творчості самого Сковороди. Сковорода пильно вивчав класичних та сучасних йому українських поетів, засвоював з них цілі уривки, речення, наслідував їм і навіть цілком переносив їх у свою поезію. Але це помітно лише для досвідченого ока дослідувача. В дійсності Сковорода передає тільки себе, свої особисті переживання та змагання сучасності. Наприкінці автор пояснює прихильність Сковороди до Горація, даючи цікаве порівнання громадського стану часів Августа та України XVIII століття. Але статтю цю не можна переказати—її треба прочитати.

Що до статті про мову та правопис Сковороди, то вона дає тільки поверхнево зібраний матеріал. Висновок той, що мова Сковороди російська з домішкою української. Церковнослов'янський елемент як слід від російського та українського не відділений. Порівнання з сучасною Сковороді літературною українською мовою не зроблено, а тому твердження, ніби Сковорода зробив „перший крок“ в напрямі до Котляревського, зовсім безпідставне. Так і неясно, як же треба читати твори Сковороди, „конечно по-русски“, чи якось інакше. Словом, після докладів Німчинова та проф. Синявського на Харківському ювілейному засіданні лінгвістичної катедри й загальному ювілейному святі та складної постановки цього питання, що повстала після дебатів, стаття Проф. Бузука здається блідою. Цікаве в нього спостереження, що український елемент мови Сковороди належить до східного діалекту. Цікава увага, що Сковорода пише постійно „центр“ (лат. Centrum). Мені траплялось зустріти й „есенчія“. Це італійська вимова. Як з'ясувати її походження, раз ми відкидаємо легенду про мандрівку Сковороди до Риму?

Остання стаття є спеціяльний дослід, яких нам треба б мати побільш про Сковороду. Тут з'ясовано, як Сковорода дивився на мистецтво перекладу, вказано, як він цілком володів латиною, а в грецькій мові був лише вченим аматором, яким саме виданням Плутарха він користувався й т. і.. На жаль, автор не мав до свого розпорядження невиданих перекладів Сковороди з Плутарха. Тема вузька, але оброблена змістово.

А. К.

„Шляхи Мистецтва“, ч. 5. Орган Відділу Мистецтв Глоов-політосвіти Х. 1923.

Почнемо з... кінця.

Оминаючи статтю Врони „Мистецька освіта на Вкраїні за 1922 рік“, та статтю Бондарчука—„Жовтень в українському театрі“, що трактують питання образотворчого й театрального мистецтва, переходимо до статті проф. Белєцького про М. Хвильового (в чійомусь не дуже доброму перекладі на вкраїнську мову). Стаття дуже обґрунтована, як усе, що пише проф. Белєцький. Точка погляду автора, сказати би, „безпартійна“... отже в ній замало, на наш погляд, зауважено гостру зненавість Хвильового до міщанства, сатиричний, саркастичний характер його творів, а також й те, що він не лише пролетар, а й комуніст. Бо, кажучи влучним словом Нексе, небагато є людей на земній кулі, що були б комуністами до кінця, а Хвильовий, здається нам, один з таких. В тім стаття й має назву—„В шуканнях нової повістярської форми“... Хто зна, може Хвильовий і шукає передусім нової повістярської форми, та знаходить він у життю новий комуністичний зміст: заперечення міщанства...

Поруч дуже негрунтовна стаття Меженка під відповідальною назвою „Творчість М. Хвильового“. Неймовірна логічна й ідеологічна плутанина. Зразки першої: протиставлення „емоцій“—„речам“ (незгірше можна протиставити одне одному: дядька в Київі і бузину на вгороді бо ж „річей“ в творі не має, а є лише сприймання їх, „емоції, що вони їх викликають“). Ще кілька прикладів: „імпресіонізм—метод думання“, „Хвильовий не любить слова“, „в Хвильового мало руху, уміння заговорити так, щоб промовляло до серця, а не било лише на інстинкт“ і т. і.

Критикові з замахами на науковий метод не зашкодило б уяснити собі краще те, про що він заходився пояснювати іншим.

Статтю завершено в гідний спосіб зразком методу „кольороманії“ на тему: чому „сині етюди“, чому „синій листопад“ і т. і.

З інтересними матеріалами стаття Кулика про коломійки українських емігрантів.

Нарешті, велика Корякова стаття „Наукова критика“. В ній знаходимо врешті відріжнення змісту від сюжету, що його й досі бракує критиці. Знаходимо також визнання того факту, що буває „безсюжетне“ мистецтво. Підписуємося під тим, що форма є з'явленням класове, хоч цілком не погоджуємося з тим, що техніка є з'явленням позакласове, асоціальні. Техніка буржуазного мистецтва, очевидно,

не та, що техніка феодального—це ж таки істина наочна! Досить згадати мальарство, щоби цього переконатися.

Отже, подгоджуючися цілком з тим, що формалістичні течії критики йдуть „тихою сапою“ проти марксівського світогляду, стаючи ніби самі на ґрунт марксівський, мусимо, здається, зробити висновок: розгляньмо форму пролетарського мистецтва, доведемо, що ця форма коріниться в комуністичному світогляді, затулимо рота тим, що вбачають в пролетарському мистецтві „шукання повістярської форми“, чи щоб-то. Адже ж зміст твору і його сюжет не вимагають пояснень—це якраз те, що безпосередньо дається читачеві, велична відома істина і вовтузиться з нею значить товкти воду в ступі, ломитись у відчинені ворота.

„Мистецтво існує заради змісту“. Безперечно. Та смішно було б учити пролетарів змісту. Вони самі є зміст, питання в тому, як зуміти зробити його мистецьким твором. Ба для цього зовсім не треба їх прочити граматики—це віправить коректор. Не треба їм викладати розміри—вони їх навчаться читаючи вірші: а треба показати, як сказати в двох словах те, що в прозі вимагає десятьох слів, треба показати, як розстановити слова, щоб вони зробили той, а не інший ефект, треба загалом кажучи навчити впливати на почуття читача як найсильніше, як найкоротше, як найскорше.

Наприкінці знаходимо висновок: „треба вимагати від письменника наукової мови“.

В. Коряк, вимагаючи наукової мови від мистецтва, логично повинен би прийти до заперечення мистецтва.

В художній частині: „Дорожнє“—Сенченка. Автор сильно вчений; цітуємо: „і от, ми йдемо на схід (не тому що“ ex oriente lux) „Валаамова ослиця“, „у тропічних краях не гріють окропу“, „Джунглі, Індійський океан, Цейлон, Калькута, ще раз Калькута, Бомбей“, „Голова лежала між рівнобіжністю рельс“.

І це шкода, бо з автора прекрасний мистець.

Оповідання Коцюби Й Хвильового не додають нічого до вже знайомої нам мистецької й соціальної філіономії кожного з них. Бліда, невиразна й нудна драма Мамонтова: „Коли народ визволяється“. Фальшивий патос, не людська мова, мова посвідченъ, кошторисів і звітів; імення: Альберт, Рішар, Артур, Адріян... Якийсь на двадцять літ запізнений символізм...

„Сковорода“ Тичини—річ бездоганно художня, та вбиває її мертвий сюжет. Сполучити Сковороду з соціальною революцією річ, наперед ясно, безнадійна, та таке було завдання автора.

Інтересний, виразний, хоч не зовсім викінчений вірш Дніпровського „Пісня моого сина“. Банальні малюночки Драй-Хмари. О. Қорж: „Володимирові Сосюрі“—слушна назва була б: „Зовсм як Сосюра“. Добрий малюнок Панова „Святі гори“, що над ним ще й надписано „малюнки“, щоб не подумалося, що це щось інше. Подібне ж непорозуміння з віршами Хвильового й Йогансена: надписи „символетки“ і „на класичні мотиви“ свідчать, що автори віршів абсолютно не тямлять нічого, хоч би і в „ізмівській“ класифікації. В їхніх

(проте добірних) віршах немає й натяку ані на символізм, ані на класицизм.

Володимир Сосюра в „Пролозі до невідомої поеми“—Сосюра не „Червоної зими“, а „1917 року“, і таким він нам здається далеко цікавішим. Трохи несподіваний кінець:

„Це я хожу по місту з одрізаною головою...

Неп“

—належить до твору, здається нам, тільки яко коментарій; в „Пролозі“ автор живе спогадами жовтневої війни й не може вмістити нової економичної політики.

Важкий, але сильний вірш Кулика „Зелене серце“. Кулик—один з небагатьох, що немає жадних меж між комунізмом, настроєм, коханням, працею. Це дужий, суцільний комуніст-будівничий.

Перша сторінка починається прекрасним віршом Єллана: „Ранок“.

М. К.

„Нова Громада“ („Правобережний Кооператор“). Двохтижневий загально-кооперативний, літературно-мистецький та економично-науковий журнал. Видає Всеукраїнська Міжкооперативна Рада—Вукорада. Книжка 1—2. Травень 1923 р. Київ. Редактор Ол. Варавва.

„Досвід цілорічної праці коло видання сuto-кооперативного журналу „Правобережний Кооператор“... переконав, що настав час змінити програм журналу, зробити його доступнішим найширшим масам селянства як мовою, так і тими матеріалами, яких так потрібне село“.

Так говорить стаття „Від редакції“. Так говорить і самий зміст журналу: „що діється в світі; сільське господарство; літературний розділ; кооперація за кордоном; народне здоров'я; загальноекономичний розділ; кооперативно-літературний розділ; культурамистецтво; по Україні; кооперативна хроніка“.

Як бачимо, журнал оживлено художнім матеріалом, політичним оглядом, кооперативним фейлетоном (Ол. Варавви), культурними новинами. В літературному розділі ескізик Гр. Косинки „Заквітчаний сон“ і новелька С. Васильченка „Вечерні арабески“—обидва в звичайних цим письменникам тонах, легкою, образною мовою писаних. Вірші П. Тичини, М. Тополі і антирелігійний жарт В. Н. Разом з коротенькою літературно-мистецькою хронікою цей розділ вкупі з кооперативно-літературним справляє гарне враження і, безперечно, вносить живий струмень в цю „Нову Громаду“.

Кооперативний і загально-економичний розділ, статті Туря, Ю. Дячини, В. Белукина і д-ра Фабриціуса мало чим відріжняються від таких же, що містилися в „Правобережному Кооператорі“. Видимо, редакція ще не зуміла передати авторам свою волю: розрахувати на читача з низового кооператива, читача-практика, котрому потрібні або тлумачення сучасного „курсу“ в тій чи іншій справі, або практичні поради. Те ж можна зазначити і про мову цих статтів, що не зовсім виправдує вищенаведену обіцянку редакції.

Кращі в цьому розумінні статті агронома Силенка (про селянський землеустрій) і лікаря Б-ського „До боротьби з сухотами“.

Досить відведено місця хроніці, але, на жаль, теж газетного характеру—не оброблено відповідно завданням журналу. (Сперечатися про це, звичайно, можна, але, на нашу думку, популярність журналу треба довести до максимума, тільки тоді він стане дійсно близьким широким селянським масам).

Зазначимо також, що варто було б зовсім зняти вивіску „б“ „Правобережнього Кооператора“, бо й по суті журнал має стати всеукраїнським.

Зовнішній вигляд цілком пристойний. Кольорова обгортка й ілюстрації худ. Ю. Михайлова, заставки, кінцівки—Алексєва.

Ціна ніби-то й незавелика— $2^{1/2}$ карб. золотом на три місяці. Треба було б тільки дати кращого паперу.

С. П.

„Музика“ Місячник музичної культури. Видає Музичне Т-во ім. Леонтовича в Київі.

Життя квітне, культура росте, нові художні цінності куються.

Маємо ще один український журнал, що мусить заповнити програму на культурному фронті. Вийшло два числа „Музики“, органу Музичного Т-ва Леонтовича, першого місячника музичної культури, українською мовою друкованого.

Невеликий по розміру (2 друк. арк.), але солідний по змісту, місячник дає усі підстави гадати, що українська музична культура матиме свою трибуну, керуватиме музичним життям, борючись з „малоросійщиною“, дилетантизмом та просто шарлатанством.

В ч. I, присвяченому патронові т-ва композиторові Леонтовичу, ми знаходимо статті Ол. Чапківського та П. Козицького, що дають характеристику Леонтовича, як людини та композитора.

Цікава спроба Ан. Буцького в статті „Музика в творчості життя“ намітити стан музики в оновленому житті. До цього ж треба однесті початок росправи Манжоса „Марксизм і музика“.

Нарешті, в числі уміщено цінну розвідку відомого етнографа Клиmenta Kvіtki „Ритмичні паралелі в піснях слов'янських народів“.

Число 2 „Музики“, присвячене композиторові K. Стеценкові з нагоди першої річниці з дня його смерті, роспочато статтею П. Козицького „Кирило Стеценко“ (спроба критико-біографичного нарису). Це є лише вступ до великого нарису, що міститиме „Музика“ далі.

Лебединому співу Стеценка, музиці до „Гайдамаків“ присвячує невелику статтю історик музики M. Грінченко.

B. Нейман умістив популярно-наукову розвідку „Смішне в музиці“. Нову цікаву працю містить тут Kvіtka K. „Пісенні форми з удвоє збільшеними ритмичними групами“.

Нарешті, тут знаходимо напів-фейлетон—напів-розвідку Аза: „До історії української опери в Київі“.

В обох числах заведено відділи: „Огляд музичного життя“; „Хроніка мистецького життя“; „Дописи“, а в ч. 2 додано також значний відділ „Бібліографії“.

Видано місячник чепурно, з багатьома нотними прикладами та портретами композиторів.

Вітаючи новий орган, шлемо йому побажання стати дійсно виразником нових стремлінь та досягнень пролетарської культури.

Д.

Максим Рильський. Синя далечінъ. В-во „Слово“. 1922. Київ. стор. 60 ін. 16⁰.

Щось од романтиків, щось од класиків з їх розмірами віршу. Од романтиків мрії про далекі незнані краї, де є співучий Лангедок, де всякі „Мадони“, „Дездемони“, але не має й тіні тієї великої епохи, яку ми зараз переживаємо. Де-хто любить Рильського за те, що він гарний лірик, особливо там, де він згадує про небуття, за те, що в нього музичний вірш, свіжі епітети й витончені рими. Але, коли б кто сказав: „поезія Рильського має бути за хліб“—слід відповісти: „хіба можна «вкусний лимонад» прийняти за насущну їжу“?

Це поезія для естетів, де смакується кожне слово (в цьому Рильський є акмеїстом—також консерватизм чималий). Але творча класа відкидає еклектичну філософію та сміється з епікурейської тоги Рильського, коли він сидить з удкою в оситняку. Красиво, красиво аж до нудоти, коли читаєш „Синю далечінъ“.

„На світі є співучий Лангедок,
Цвіте Шампанню Франція весела,
Де всонці тане кожен городок
І в виноградах утопають села.
Десь є Марсель із моря дух п'янин,
Десь є Париж—дух генія й гамена,
Десь жив Доде гарячий і ясний,
Десь полювали милі Тартарени“.

Ми знаємо, для кого „в виноградах утопають села“ у Франції, а для кого й ні, бо робітників видушує класичний у своїй нахабності французький капітал, знаємо про одискування в тюрях робочих провідників Марселя та Қашена, знаємо, що й там є сила силена голодних, і що в Парижі дух гнилизвні більший, ніж „дух генія“, що творить...

Але Рильський співа собі на мотив: „Ты знаешь край, где все обильем дышит“,—для нього все у мріях—він поза життям.

Тому то й хочеться його обминути, не згадувати, але...

Але, книжечка Рильського усе ж буде отруювати повітря для незайманих читачів. Рильський—поет одміраючих естетів.

Вірний поет бувших власників провінціяльних маєтків, він, як його поетичний хлопчик, збирає „гнилички“ минулого, а в цілому киїжка є протест проти існуючого ладу, проти тих, що знишили маєтки, хоч досить замаскований, але ж легко.

„Чи ти забула чорний вихор ночі
І тих людей, що іменем любові
Любов убили?...“

Тут справа йде про сучасну революцію, про комуністів, що убили любов Рильського до якоїсь там панни, які заважають чистому коханню у дворянських гніздах цілого світу. І в такому розумінні Рильський є свідомим ворогом соціальної революції, хоч „гнів його і мертвий“.

Тепер що до самих віршів. Рильський глибоко-культурний поет, поет-книжник з нахилами філософа. Коли він пише про Рембо, то почувається, що він його читав. Коли дає характеристику Ніцше в формі сонета, чи Шекспіра, чи Бодлера—то ці характеристики остильки яскраві й перекунують в тому, що Рильський аналізував їх сам і освідомив в цілому, бо інакше не міг би так чуло про Гайне сказати: „він сміється, щоб не заридати“. Або молитва подружжя (стр. 56)—вона простотою і силою нагадує кращі зразки античної поезії, навіть колорит автора добрав класичний, і гекзаметр тут тільки вінчає гармонію.

І ось, багатьом з наших поетів треба поучитись форми у Рильського, бо він не тільки глибокий лірик, а й добрий фаховець.

B. С.

Василь Атаманюк. Чари кохання. Поезії, книжка перша. Катеринослав. 1921 р. стор. 76 in. 80.

Ми, мабуть, і не згадували б у журналі про ці чари... жіночих грудей (бо Атаманюкове кохання паталогично зверне саме на цей обект його хоробливого почуття), коли б редакція не викликалася на це спеціально посилкою цих поезій на рецензію.

Але, замісць власних слів, ми дозволимо собі скористати з рецензії, уміщеної в емігранському журналі „Нова Україна“ (№ 1—2, січень—лютий 1923 р. стор. 261), що виходить у Празі за редакцією В. Винниченка й М. Шаповала. Автор її К. Вороненко, пише:

„Поезії, як поезії. Формою так, але що до змісту—це описи полових оргій, а, власне, дневник найінтимішого життя автора. В цілій книжці Атаманюк зітхає за спину і здрігається, як його мила кашляє у другій кімнаті на постелі з чоловіком. То знову співає оди до бліх, або плаче над пом'ятою постіллю, де недавно лежала його коханка. Але, здебільшого, „поезії“ Атаманюка оспівують жіночі панталони, стегна, груди:

„Дівчино, у тебе радоші, смішки,
Радоші—смішки, груди—горішки,
Дай мені радості тіїх трішки.
Буду їх мняті, як тісто в діжі,
Буду пестити і цілувати,
Буду кусати,
Як булочки свіжі...“

Ось провідна думка цілої книжки „Чари кохання“. Людська звичайність не дозволяє нам навести де-що більше з „творів“ Атаманюка“.

Ми не будемо сперечатися з К. Вороненком про „звичайність“ і доказувати, що боятися називати речі їхніми іменами не слід, як також викидати з літератури те, що є в житті. Він і сам, що правда, каже далі:

„Річ не в моралі. Кожна людина має свою мораль. Сьогоднішня мораль річ широких розумінь. Але чи подумав бідний автор, що його „твори“ кинуть тисячі підростків, дівчат і хлопців на шлях проституції й онанії?“

З останнім викликом ми трохи не згодні і він скерований не на ту адресу. Атаманюкові, очевидно, було не до хлопців і дівчат, тільки до „горішків“, що їх у садистичній непам'яті хтів місити, мов у діжі. Треба було б інакше запитати: як там у Катеринославі ця книжка з'явилася в 1921 році?

І тут вже ми цілком згодні з закордонним рецензентом:

„Чари кохання“, що з'явилися на світ на Радянській Україні 1921 р., у час страшних страждань мілійонів, у час безпощадного голоду й біди, ані словечком не згадують про ці страхіття. Атаманюк, видно, ситий, і всі злідні мілійонів байдужі для нього. В центрі голодної смерти—Січеслав, а він оспівує полові оргії... Згадуємо цю книжку не з літературного обов'язку, бо в літературі її місця не буде. Цю книжку можна продавати тільки с-під полі, як зразок порнографії.

Тут додали б ми від себе, бажаючи хоч чим виправдати Атаманюка: може це „гріхи молодості“, а не 1921 року.

Але чому ж ми не бачили й не чули нічого, що б нагадувало нам той 1921 рік і що б не виливало нові злісні помиї на Радянську країну з боку здичавілих у своїй ненавіті до революційної України наших „ріднесенських“ за кордоном. Адже й винниченківсько-шаповалівська „Нова Україна“ по гадючому шипить: голод був на Вкраїні через „яничарів“, „окупантів“ через те, що там були в час його ріжні атаманюки з їхніми полюбовницями. Рецензент цітований нами, між рядків хоче теж сказати, що, мабуть, Атаманюк якийсь з „комісарів“ і, в усякому разі, радянський учитель, і він—К. Вороненко—зловісно кракає: «нешансні ті діти, що їх учив і викохував автор „Чарів“

Ми думаємо, що не все, називане комільфотними Вороненками порнографією, не годиться для навчання дітей, і ми повинні їм пояснювати, чому склещуються жуки чи собаки, яким способом вони—діти—з'явилися на світ,—але ми будемо говорити про те, що є природне, нехоробливе, потрібне й людяне.

В Атаманюкових „Чарах“ ми вбачаємо протилежне: хороший садистичний еротизм, що дурманом оповіває розум і калічить тіло, прекрасне людське тіло, а не якесь місиво.

С. Пилипенко.

Іще дві слова, як „nota bene“. Нешо давно ми бачили документ за потрійним підписом Семенка, Шкурупія і... Атаманюка. Хіба й твори Атаманюка—панфутуристичні?! Чи може він сам їх уважає за „гріхи молодості“.

С. П.

У друге „nota bene“. Мусили ми так довго спинитися коло того, що „не має місця в літературі“ через те, що хороший еротизм,—звичайне явище після революційних часів (згадаймо „огарки“) загрожує нам і тепер, і ми маємо повстати проти нього з усією силою.

С. П.

Эмиль Розенов. „Против попов“ (Очерки религиозной борьбы XVI—XVII в. в.) Перевод с немецкого под редакц. Н. Н. Попова, с предисловием Е. Ярославского. Часть I, вып. І. Издан. „Красная Новь“. М. 1923 г., 38 стр. т. 10.000 экз.

„Красная Новь“ видає твір історика-марксиста Е. Розенова під загальним наголовком „Против попов“. Перший випуск першої частини складається з 2-х розділів: „Разрушающийся мир“ і „От революции к мировому господству“. Головним чином по „Походженю християнства“ Каутського, а також по Дюбуру - Шетру, Ювеналу, Розенов описує, як руйнувалась світова, римська держава, який був її економичний і громадський устрій; він дає картинки звичаїв, палаці римських багачів, обернених в будинки терпимости, стосунки з рабами, римську роскош і марнотратство, оргії, прости тущю, театр, цірк, блазнів, танцюристок. Яскравими фарбами обрисовує він роспутство імператорів: Юлія Цезаря, „чоловіка всіх жінок і жінки всіх чоловіків“, Октавіяна, Калігулу, Тіверія, Клавдія, Месаліну, яка спішила з царської постелі переляти на рогожку в публічному домі. Нерона, Геліогобала, утопленого в клоаці актриками. Частина освіченого громадянства дивилась на релігію тільки як на політичне установлення, як на спосіб поневолення нижчих класів. В другому нарисі „От революции к мировому господству“ Е. Розенов вважає, що старі християнські ідеї були по суті революційні, що римський пролетаріят підтримував революційний характер християнського руху. Коли до християн стали приєднуватись представники пануючих класів, воно стало обертатись в пануючу релігію, позбавлену революційного характеру. Хрест був обернений в держало меча, яким примушували язичників приймати християнство. Шлях до християнства був „від революції до світового панування“. Світове панування папизму досягло свого завершення в хрестових походах, які коштували життя 7.000.000 християн. Князі, що приймали участь в хрестових походах, мріяли про царство й корону на сході, дрібні дворяні—про багатство, веселе життя й звільнення від боргів, які обтяжували їх на батьківщині, декласована маса воїнів—про гульню, про похітливих східніх жінок, про крадіжку і грабування. До першого випуску додано 10 малюнків, що наочно пояснюють текст. З деякими поглядами Розенова не можна погодитись. Напр. на 7 стор. Е. Розенов пише, що по всій римській державі „росповсюджувалась наука Іисуса з Назарета“. Коли хто і де доказав історичне існування Іисуса. Хто доказав, що в часи римської держави існував Назарет і на якій мапі римської держави того часу накреслений Назарет. Тут Розенов виявляє своє не досить добре знайомство з творами М. Брікнера, А. Древса, Сміта, Кальгофа, Аллена та інших письменників, які визнають Іисуса за міт.

Редакція не дала відповідної примітки, що пояснювала б невірну точку зору Е. Розенова. Подібні хиби треба знищити в слідуючих випусках. Для пропагандистів, що подають віруючим історичні факти з історії церкви, книга Розенова дає корисний матеріал. Ревізіоністи намагаються провести компроміс і закрипити

ідеалізм і знести справжню науку марксизму. Людвіг Вольтман в своїму творі („Исторический материализм. Изложение и критика марксистского мировоззрения“. Пер. с немецкого под редакц. М. Филиппова, СПБ, 1901 г.) на сторінках 252—253, досить виразно заявляє: „зникають релігії, але релігія залишається, себто залишається естетичний мент всякого релігійного відбивання людини у всесвіті; в повній мірі розвинена естетична релігія є іманентне відбивання людини в природі без усякого самозречення й самороздвоєння. Змагатись же про те чи, слід назвати такий естетичний світогляд релігією чи ні,—є змагання тільки про слова. Маркс і Енгельс „в Комуністичному Маніфесті“ ще в кінці 1847 р. пояснили, чому тимчасово залишається релігія, не дивлячись на зміну однієї релігії другою“.

I. C.

Листи до редакції.

Шановний т. Редактор!

Прошу не одмовити вмістити в високоповажаному журналі „Червоний Шлях“ моого листа до громадянства України.

Нещасні Холмщина й Підляшша й до цього часу не мають української школи, що ж до соціально-економічного становища українського й білоруського народів під пануванням Польщі, то не має фарб, щоб змалювати Його. Полишаючи те, що українські та білоруські етнографично-національні території заселяються польським елементом, що з агрикультурою нічого спільного не має, а навпаки є злочином,—польські поміщики в брутальний спосіб, за допомогою адміністративного апарату й навіть суда, порушують споконвічне право малоземельних селян білорусів та українців. У Польщі панує такий лад, що білорус або українець не має можливості й за гроши придбати землю: при виробленні нотаріальній купчої від покупців цих народностей вимагається якогось писаного підданства польського. Завдяки такій казуїстиці, що громадянин українець та білорус не є ніби громадянами Польщі, людність тих безправних народів самозрозуміло ухиляється від несення військової повинності. Адже ж чужинці не повинні боронити тієї держави, що визнає тих громадян за чужинців. Наслідком цього бувають карні експедиції з екзекуціями та грабунком, які розповсюджуються навіть на родини, з яких ніхто не підлягає військовій повинності. Між іншим, одним з таких карних віddілів немилосердно було покатовано й зграбовано громадянина села Гірники, Ковельського повіту—Мороза. З родини того громадянина ніхто не підлягав і не підлягає військовій повинності. З цієї нагоди мною була внесена в Сейм інтерпеляція до міністра військових справ. Міністр відповів мені викрутасами на зразок того, що там військовий віddіл поводився бездоганно з людьми, лише виконав своє доручення—виловив 38 дезертирів з двох сел Гірники й Кортилиси, що там є це не виловлених біля ста дезертирів, що по переведенному слідстві жадного грабунку не було, лише сама людність обдаровувала ковбасами та салом салдатів тієї експедиції, що тягнути до відподальності нема кого.

Про те, як трактуються права українського й білоруського народів, що перебувають під Польщею, свідчить слідуюче:

Від громадянина Бориса Козубського, посла в Сейм, вимагається виписка з дворянських книг, що знаходились в Житомирі. Польська влада, вимагаючи подібне, сподівається ніби „правно“ позбутися невигідного посла. Адже уряд УСРР ті книжки вже давно відіслав до архіву і добути потрібну виписку річ просто неможлива.

Вже виключено посла Миколу Пирогова, громадянина м. Ковель, що ще перед війною два чотирьохліття стояв на чолі Городського Самоуправління—ї то по вибору в м. Ковелі.

Послам же, яких позбавити мандата через „державну принадлежність“ трудновато, закидаються дивовижні переступства: на приклад, інкримінується послові, що він закликає населення не приймати від органів місцевих самоврядовань, від уряду й суда паперів на польській мові, натомісць, у мисль парагр. 7 Рижського Трактату намовляє жадати паперів на своїй рідній мові.

Як тяжко карає польський уряд тих громадян, що відважуються ставати на захист рідної мови, що гарантується нам і Рижським трактатом і польською навіть конституцією, свідчить такий факт: мене адміністративно покарано було за це Ковельським Статством на шість місяців в'язниці. Поруч з тим мав я декілька судових процесів з видуванням кари тюromoю. Суд польський у тій справі проявив нечувану ніде у світі непослідовність: той самий мировий суддя першого округа м. Ковля Рейтер, що засудив мене за виконання Рижського трактату тюromoю, один раз, а саме 7 жовтня 1922 року, виправдує мене.

Коли подібні переслідування за стисле застосовання до польської конституції та Рижського трактату спадають на осіб персонально добре знайомих з міністром внутрішніх справ, а пізніше ще й президентом Польщі Войцехівським (це мій давній „товариш“ по кооперативній діяльності), то що тоді буває з українськими та білоруськими масами.

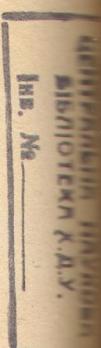
Переслідуючи громадян українців та білорусів, польський уряд страшенно тероризує людність, звертаючись до послуг всяких викидків, тих дійсно „викидків суспільства“, польських охрannиків й провокаторів. Наприклад: петлюрівський, отаман Оскілко, що у свій час керував польсько-українським фронтом ворожої до Польщі армії, царський охрannик Горемика-Крупчинський, що з Волинню не має нічого спільногого, а також Йосип Мацюк, бувший член всеукраїнського трудового конгресу в Київі та голова так званої „Комісії Державної Оборони“ петлюрівського уряду УНР,—всі вони виставляються поляками кандидатами на послів до Сейму від Волині. Коли ж ця невеличка, але чесна компанія, при виборах до Сейму провалюється, тоді ця зграя провокаторів купчиться в Рівенському повіті (на пограниччю УСРР), видає там газету „Дзвін“, в якій подаються неправдиві відомості з життя на території УСРР.

Вищенаведене змушує мене іменем українського народу, що послав мене в польський Сейм, звернутися до суспільства УСРР, аби воно стало в обороні прав українського й білоруського народів, що перебувають під Польщею, й піднесло б свій голос, принаймні, за виконання Рижського мирового трактату.

Марко Луцкевич

Посол з Волині до Варшавського Сейму.

Від редакції: в Радянській пресі не раз подавались відомості про те, як буржуазний уряд і пануючі класи Польщі поводяться з українським трудовим населенням західних повітів Волині. Безпосередній заклик депутата Сейму Луцкевича до радянського українського суспільства лише підкреслює, до якої міри дійшли насильства й знищання шляхетської Польщі над українським населенням Волині.

Видавництво місячника „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

ВИЙШЛИ З ДРУКУ І ПРОДАЮТЬСЯ:

1. **Х. Г. Раковський.** Союз соціалістичних радянських республік. Начерк (розійшлося).
2. **В. Поліщук.** Адигейський співець. Поема.
3. Проф. **С. Ю. Семковський.** Що таке марксизм. Начерк (розійшлося).
4. **Е. Берглер.** Фашизм. Начерк (розійшлося).
5. **М. О. Скрипник.** Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк.

ДРУКУЮТЬСЯ:

6. Проф. **С. Остапенко.** Вічний революціонер (Донбас). Начерк.
7. **Ach. A. Ковалівський.** Питання економично-соціальnoї формул в історії літератури.
8. **Ол. Дорошкевич.** Ідеологічні постаті в українській літературі після Шевченка.
9. **Гн. Хоткевич.** Гудульські образки.

ГОТОВУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

10. **Х. Г. Раковський.** Пять років Радянської влади на Україні.
11. **I. Дашковський.** Конспектований курс політичної економії.
12. Проф. **С. Ю. Семковський.** Конспект лекцій з історичного матеріалізму.
13. **Ол. Попів.** Сковорода, Шевченко, Франко, Леся Українка, Коцюбинський. Збірка критичних нарисів.
14. **М. Любченко.** Чотири роки української еміграції. Спроба історичного начерку.
15. **Ол. Досвітній.** Американці. Роман
16. **П. Капельгородський.** «Чарівна Сопілка». Дитяча п'єса.

При Видавництві монопольне представництво на Україну Видавничого Товариства з обмеженою порукою „КОСМОС“ Берлін—Нью-Йорк.

ГОЛОВНА КОНТОРА І СКЛАД
ВИДАНЬ—Харків, пр. Свідомості (б. Мироносицький), № 1.

КІЇВСЬКА КОНТОРА І СКЛАД
ВИДАНЬ—Київ, вул. Леніна, № 17, кімн. 222.

РОЗДРІБНИЙ ПРОДАЖ ПО ВСІХ КНИГАРНЯХ.

„КОСМОС“

Видавниче Товариство з обмеженою порукою
(BERLIN, KRONPRINZUFER 10),

ВИДАЄ ЛІТЕРАТУРУ З ПОЛЯ:

- 1) Соціальної економії, 2) Красного письменства, 3) Школи й самоосвіти, 4) Індустріальної техніки, і 5) Сільського господарства.

ВИЙШЛИ З ДРУКУ:

1. Ю. СТЕКЛОВ. Карло Маркс, його життя та діяльність.
2. А. БОГДАНОВ. Червона Зоря. Утопія.
3. Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ. Порадник української мови.
4. Б. ГОРЄВ. Матеріалізм-філософія пролетаріату.
5. К. МАРКС. Заробітна плата, ціна і зиск.
6. Н. БУХАРИН. Теорія історичного матеріалізму.

ДРУКУЮТЬСЯ:

7. Е. МЮГЗАМ. Юда. Робітнича драма на 5 дій.
8. А. РІЧИЦЬКИЙ. Шевченко в світлі епохи.
9. К. МАРКС. До критики політичної економії.

МОНОПОЛЬНОЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ВИДАВНИЧЕГО
ТОВАРИСТВА „КОСМОС“ НА УКРАЇНУ

В-во „Червоний Шлях“

Харків, пр. Свідомості, (б. Мироносицький № 1).

УКРАЇНСЬКІ ЩОДЕННІ

ВІСТИ

THE UKRAINIAN DAILY
NEWS

Ukrainian Daily News published every day except Sundays & holidays by The Ukrainian Daily News Publishing Co.
502 E. 11-th St. New York, N. Y.

Telephone: Orchard 5446.

Часопис для українського робочого люду, виходить щодня, крім державних свят і неділь.

SUBSCRIPTION RATES:

United States & Canada
One year \$7.00
Six months 3.75
Three months 2.00
Single copy 3 c.
To Europe one year . . . 10.00

ПЕРЕДПЛАТА:

В Злуч. Державах і Канаді
На рік \$7.00
На 6 місяців 3.75
На 3 місяці 2.00
Поодиноке число 3 ц.
В Європу на рік . . . 10.00

З Канади належиться висилати гроші лише на так званий „Foreign Money Order“.

Редакція приймає рукописи, писані виключно чорнилом і на одній сторінці аркуша, при чому рукописи не повертаються.

За оголошення редакція не відповідає.

„МОЛОТ“

Сатирично-гумористичний двотижневик, виходить 1-го і 15-го кожного місяця.

ПЕРЕДПЛАТА:

На рік \$2.00
На пів року 1.00
Поодиноке число10

Редакція приймає рукописи, писані виключно чорнилом і на одній сторінці аркуша, при чому рукописи не повертаються.

„MOLOT“

The Ukrainian newspaper for satire and humor published semi-monthly by „MOLOT“ Co.

414 East 9-th Str., — New York, N. Y.

SUBSCRIPTION LIST:

One Year \$2.00
Six months 1.00
Singly copy10

Entered as second-class matter Sep. 16. 1921. at the post office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1879.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА

на липень місяць 1923 року

на газету

„ВІСТИ ВУЦВК“

На 1 місяць з доставкою в Харкові й пересилкою на провінцію 90 карб.

На 1 місяць для партійних та професійн. організацій, військових частин, комнезамів, сельбудинків, окремих робітників, червоноармійців, незаможних селян по надісланню відповідних посвідчень 40 карб.

Льготна передплата приймається тільки в конторі редакції.

За кордон на 1 місяць 1 долар.

Передплата й оголошення приймаються в конторі редакції вул. К. Лібкнехта, II, при всіх філіях і комісіонерствах Українбанку й всіх її відділах та поштових конторах УСРР і в правобережній філії контори редакції газети „Вісти ВУЦВК“ (Київ, вул. Леніна, № 8, Сельбудинок).

Оголошення 50 копійок в червінцях (0,05 червінця) за рядок ноунпарелі.

Оповістки перед текстом—по подвійному тарифу.

Публікації розміром на 1 сторінку й більше, здані безпосередньо в контору редакції—по угоді.

Платня за вміщення оголошення приймається в червінцях або грошзнаках по курсу дня оплати; плата має бути виплачена в семиденний строк.

МУЗИЧНЕ Т-ВО імені ЛЕОНТОВИЧА.

З місяця квітня 1923 року

ВИХОДИТЬ У КИЇВІ

місячник музичної культури

МУЗИКА

З ТАКИМ ПРОГРАМОМ:

1. Філософсько-етичні проблеми у музиці.
2. Історія української та світової музики.
3. Музична етнографія.
4. Музика і педагогика.
5. Музика і пролетаріят.
6. Огляд сучасного музичного життя.
7. Хроніка мистецького життя.
8. Біографії діячів музичної культури.
9. Дописи з провінції.
10. Бібліографія.

В МІСЯЧНИКУ БЕРУТЬ УЧАСТЬ:

Аз, Л. Альшванг, акад. Д. Багалій, акад. М. Біляшівський, А. Буцький, М. Веріківський, В. Гадзинський, М. Грінченко, П. Демуцький, О. Дзбановський, С. Дрімцов, Н. Дубровська-Трикулівська, М. Ка-черовський, К. Квітка, П. Козицький, К. Левицький, Г. Любомирський, Б. Манжос, Ю. Меженко, Ю. Михайлів, М. Павловський, В. Петрушевський, А. Приходько, М. Радзієвський, Д. Ревуцький, Б. Рерх, Л. Сабанеїв, П. Сениця, Ф. Соболь, П. Тичина, Г. Хоткевич, О. Чапківський, акад. Ф. Шмідт, Д. Щербаківський, Б. Яновський та інш.

**Перше число „МУЗИКИ“ присвячене
композиторові М. ЛЕОНТОВИЧУ
друге—К. СТЕЦЕНКОВІ.**

Видає

Редактує КОЛЕГІЯ.

Музичне Товариство ім. Леонтовича.

Адреса редакції і контори: Київ, В.-Підвална, 15.

НОВА КУЛЬТУРА

місячник культурного, суспільного і політичного життя

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ. Начальний Редактор: СТЕПАН РУДИК.

Передплату, рукописи, листи і книжки
слати на таку адресу: Редакція „Нова Культура“,
Львів, вул. Осолінських, ч. 8.

Цілорічна передплата в Америці і Канаді
2 долари. Гроші висилати реджістрованим
листом на адресу: Red. „Nowa Kultura“.
Lwów, Osolinskych, 8. East. Galicia.

В Чехословаччині і других краях Європи—
це подвійне число коштує 5 ч. кор. Робіт-
ничі і селянські соціалістичні організації,
робітники, як також студіюча молодь
усіх шкіл користуються знижкою.

Ціна цього подвійного числа за червень
і липень (84 сторінки) з поштовою
пересилкою **8000 мп.**

Чергове число (4) з'явиться в перших
днях серпня.

Редакція просить всіх товаришів авторів
надсилати матеріали до чергового (4)
числа й уживати на будуче правопису
Української Академії Наук у Київі.

Адреса: „Нова Культура“: Львів, вул.
◆ ◆ ◆ ◆ **Осолінських, ч. 8. ◆ ◆ ◆ ◆**

Передплачуєте і збирайте на пресовий фонд журналу:

НОВА КУЛЬТУРА.

Нова Громада

суспільно-політичний журнал

НОВА ГРОМАДА

друкує статті і праці з політичного і економічного життя на всіх землях України, а також з обсягу белетристики, поезії й культурного життя українського народу.

НОВА ГРОМАДА

виступає в обороні трудових мас усієї України.

Кажний, хто відчуває значіння й потребу у видаванню такого журналу,—кому лежить на серці добро українських трудових мас та справа піднесення української культури, повинен підpirати „Нову Громаду“.

„Нова Громада“, яка заступає інтереси українських трудових мас, може появлятись тільки тоді, коли знайде опору і зрозуміння серед широких кол громадянства. Випускаючи 1 ч. „Нової Громади“ просимо про надсилання передплати, бо тільки в цей спосіб можна забезпечити дальнє існування нашого журналу.

Передплата „Нової Громади“ виносить:

Одна книжка:

В Австрії 10.000 австр. к., у Чехословакії 10.— к. ч.,
в Галичині, Волині і Польщі 15.000 польськ мар., у Німеччині
10.000 нім. мар., у Франції 3.— франки, в Америці 50 центів.

Адреса редакції і адміністрації:

Лев Гут'ель (Leo Hygel), Wien, IX., Lichtensteinstrasse 92/19.

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА НА ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ

„ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ“

(2 й год издания).

ЖУРНАЛ ПОСВЯЩЕН ВОПРОСАМ ТЕОРИИ
ПРОСВЕЩЕНИЯ, МЕТОДОЛОГИИ, ПРОСВЕ-
ТИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ, БЫТА.

ОТДЕЛЫ ЖУРНАЛА:

1. Общий	4. Реферативный
2. Экспериментальный	5. Библиографический
3. Бытовой	6. Информационный.

К участию в работе журнала привлечены научные силы в области педагогической мысли Федерации и Запада.

Имеются корреспонденты в столичных городах Европы.

Журнал распространяется в количестве 7000 экземпляров по всей Советской Федерации, а также за границей.

Об'ем—20 печатных листов.

ПОДПИСНАЯ ПЛАТА (в золоте)

На один год (12 мес.)	8 р. — к.
” $\frac{1}{2}$ ” (6 ”) : : : : : 4 р. 50 к.	
” $\frac{1}{4}$ ” (3 ”) : : : : : 2 р. 20 к.	

При коллективной подписке—не менее 3-х экземпляров—и для посредников (при выписке не менее 10 экземпляров)—20% скидки.

ПЛАТА ЗА ОБ'ЯВЛЕНИЯ:

за 15 строк ($\frac{1}{4}$ стран.)	20 р.
” 30 ” ($\frac{1}{2}$ ”)	35 р.
” 60 ” (1 ”)	60 р.

Цена отдельного номера 1 р.

При повторных об'явлениях—скидка по соглашению.

Для посредников скидка 20%.

Оптовая закупка и прием подписки могут производиться у представителей конторы:

МОСКВА, А. А. Шумович, Кривоколенный пер. 14, кв. 11. Тел. 2 57-60.
КИЕВ, „Сорабкооп“ Правление—Крещатик 29, Книжный отдел и склад—
Крещатик 22. ЕКАТЕРИНОСЛАВ, Иванов, ГУБОНО. ОДЕССА, Книжный
склад ГУБОНО, Екатерининская 21.

Адрес редакции и конторы: Харьков, ул. Артема № 31.

Телеграфный: Харьков, Наркомпрос—журнал.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 місяць	1 карб.		на 6 місяців	6 карб.
на 2 місяці	2 »		на 12 місяців	12 »
на 3 місяці	3 »		по курсу червонців (банкн.).	

Передплатники Харкова, Київа, Одеси, Полтави, Катеринославу, Чернігова та Запоріжжя дістають передплаченні числа з місцевих контор В-ва **без доплати за пересилку**.

Інші передплатники платять за пересилку по поштовому тарифу.

Передплата для Америки 1 долар 25 центів USA, для Чехії 1 дол. USA, для Європи—75 центів USA, з доставкою.

Окреме число в роздрібному продажу 1 карб. 25 коп. по курсу червонців (банкнот).

Передплата приймається по курсу червонців (один карб.= $\frac{1}{10}$ червонця) Радянськими грошовими знаками по курсу дня передплати, або ж самими червонцями (банкнотами) по номінальній їх ціні.

Передплачувати можна: в Головній Конторі редакції—Харків, проул. Свідомості (б. Мироносицький), № 1, по всіх конторах, філіях та представництвах Українбанку, по всіх поштових конторах, по поштових переводах на адресу Контори Редакції, по всіх конторах по прийому передплати, а також по місцевих агентурах видавництва «Червоний Шлях», де вони маються.

Закордонні передплатники мають звертатися до Видавництво Т-ва з О. П. «Космос» Berlin, Kronprinzstrasse, № 10.

Увага до всіх редакцій провінціяльних органів Преси.

Видавництво «Червоний Шлях» ласкає прохання усі місцеві органи преси передрукувати цю об'яву на своїх сторінках в порядкові обміну об'явами. По одержанню примірника з надрукованою об'явою, Видавництво «Червоний Шлях» умістить в своєму місячнику бажану й рівноцінну об'яву.

**При видавництві монопольне представництво В-ва «Космос»
Берлін—Нью-Йорк.**

В ЙІШЛО З ДРУКУ Ч. 3-є
ПРОДАЖ ПО ВСІХ КНИГАРНЯХ.

ЖУРНАЛ ЛІТЕРАТУРИ, КРИТИКИ Й БІБЛІОГРАФІЇ

„КНИГА“

Виходить щомісячно за редакцією С. ПІЛИПЕНКА.

Журнал має розділи:

1. Статті по історії й теорії літератури.	6. Літературне життя на Україні, в Росії й на Заході.
2. Критика й огляди.	7. Видавнича хроніка.
3. Видавничі й друкарські справи.	8. Стан літературної праці.
4. Рецензії на нові видання по всіх галузях знання.	9. Інформаційно-справочний відділ.
5. Бібліотекознавство.	10. Бюлєтень Укр. Книжкової Палати.

ПЕРЕДПЛАТА НА ЖУРНАЛ:

на 1 місяць	40 коп. в золоті
» 2 »	75 » »
» 3 »	1 р. 10 » »

В журналі беруть участь:

Агуф М., Айзеншток І., Блакитний В., проф. Белецький, проф. Білоусов М., акад. Багалій Д., Білик Я., Височанський П., акад. Воблий, Воля Т., Гайліс Я., Годкевич М., Драгоманів С., Дубляк К., Йогансен М., проф. Кагаров Е., Качинський В., Колісниченко Л., Коряк П., Котов М., проф. Коршиков, Кулик І., Коцюба Г., Краснов П., Мамонтів Я., Меженко Ю., Немолювський І., Озерський Ю., Омельченко І., Панченко М., Пакуль Н., Пастернак С., Пельше Р., Педаев Д., Петренко Г., Пилипенко С., проф. Племако М., Поліщук В., Приходько А. (Прийдешній), Радлов В., Русланов А., Равіч-Черкаський М., Савченко Я., Самброс Ю., проф. Семковський, проф. Синявський, проф. Соболів, Созв-Правда О., Сулима М., проф. Тарапунішко, Тиховський П., Уразов, проф. Федоровський А., Чередниченко П., Яворський М., проф. Яната й інш.

Адреса редакції:

Харків, Чорноглазівська вул.,
Ч. 7/9 — „Книгоспілка“.

Там же приймаються ОГОЛОШЕННЯ до ЖУРНАЛУ:

1 стор.—600 карб., $\frac{1}{2}$ стор.—400 карб., $\frac{1}{4}$ стор.—250 карб.